

БИБЛИОТЕКА
ЗАМЕЖНОЙ
РОЗЫ

Джордж Орвелл

ФЕРМА

1984

БІБЛІЯТЭКА ЗАМЕЖНАЙ ПРОЗЫ

Джордж Оруэл

ФЕРМА

Аповесць

1984

Раман

Мінск
«Мастацкая літаратура»
1992

ББК 84.4Англ
О-70

Серыя заснавана ў 1983 г.

Рэдкалегія:

Серафім Андраюк, Янка Брыль, Іван Навуменка,
Іван Пташнікаў, Барыс Сачанка

Пераклад з англійскай мовы Сяргея Шупы

Пераклад зроблены з выдання:

Orwell G. *Animal Farm*.— N. Y.: Harcourt Brace, Jovanovich, 1990. 128 pp.
Orwell G. 1984.— N. Y.: Harcourt Brace, Jovanovich, 1990. 268 pp.

Англійскі пісьцель Дж. Оруэлл (1903—1950) в своих антиутопиях нарисовал гротескную картину жизни тоталитарного государства, поставил проблемы, над решением которых и сегодня думает человечество.

4703010100—135

М _____ 171—92

М 302(03)—92

ISBN 5-340-00745-6(беларус.)

© Пераклад. С. Шупа, 1992

ФЕРМА

I

Містэр Джоўнз, гаспадар фермы Мэнар, зачыніў на ноч курнікі, але ён быў такі п'яны, што забыўся пра куранячыя пралазы. Ідучы за кругам святла ад ліхтара, якое скокала з боку ў бок, ён прайшоў, хістаючыся, праз двор, скінуў боты каля тыльнага ўвахода, нацадзіў сабе апошнюю шклянку з бочкі ў каморы і падняўся ў спальню, дзе ўжо храпла місіс Джоўнз.

Як толькі святло ў спальні згасла, ва ўсіх пабудовах на ферме пачалося варушэнне і розрух. Яшчэ ўдзень паўсюль разышлася чутка, што стары Маёр, дыпламаваны кныр сярэдняй белаі пароды, прысніў папярэдняе ночы дзіўны сон і хацеў бы пераказаць яго іншым жывёлам. Было дамоўлена, што яны ўсе збяруцца ў вялікім гумне, як толькі ўпэўняцца, што містэр Джоўнз заснуў і не здолее ім перашкодзіць. Старога Маёра (так яго заўсёды называлі, хоць на сельскагаспадарчай выставе ён выступаў пад імем Уілінгдонскі Прыгажун) усе на ферме так глыбока паважалі, што кожны быў гатовы ахвяраваць гадзінаю сну, каб пачуць, што ён меўся сказаць.

У адным канцы вялікага гумна, дзе было нешта накшталт прыўзнятай пляцоўкі, пад ліхтаром, што звісаў з бэлькі, ужо ляжаў Маёр, зручна ўладкаваўшыся на саламяным подціле. Яму было дванаццаць гадоў, і за апошні час ён моцна растлусцеў, але гэта ўсё яшчэ быў самавіты вяпрук з мудрым і дабразычным абліччам, нягледзячы на тое, што яму ніколі не падрэзвалі

іклаў. Ужо даўно пачалі прыходзіць і іншыя жывёліны, уладкоўваючыся, як каму зручней. Спачатку прыйшлі тры сабакі, Званочак, Джэсі і Пінчар, пасля свінні — яны разлегліся на саломе перад самай пляцоўкай. Куры паселі на падаконні, галубы заляцелі на кроквы, авечкі і каровы леглі за свіннямі і пачалі жваць жуйку. Двое цяглавых коней, Баксёр і Канюшынка, увайшлі разам, ступаючы вельмі павольна і асцярожна апускаючы свае вялікія кашлатыя капыты, каб не раздушыць якую малую жывёліну, што схавалася ў саломе. Канюшынка была мажняя кабыла-жарабятніца сярэдняга веку, да якой пасля чацвёртага жарабення так ужо і не вярнулася яе колішняя зграбнасць. Баксёр быў вялізнаю жывёлінаю, амаль васемнаццаць далоняў вышынёю, і дужы, як два звычайныя кані разам. Белая паласа ў яго на носе надавала яму крыху дурнаваты выгляд, дый сапраўды, вялікім розумам ён не вылучаўся, але ўсе навокал паважалі яго за цвёрды характар і неверагодную цягавітасць. Пасля коней прыйшлі белая каза Мюрыэль і асёл Бэнджамін. Бэнджамін быў самай старою і самай сярдзітаю жывёлінай на ферме. Гаварыў ён рэдка, а калі і раскрываў рот, дык звычайна каб зрабіць якую цынічную заўвагу — напрыклад, ён казаў, што Бог даў яму хвост, каб адганяць мух, але хай бы лепш не было ні хваста, ні мух. Сярод усіх жывёлаў на ферме ён быў адзіны, хто ніколі не смяяўся. Калі ў яго пыталіся чаму, ён адказваў, што не бачыць, з чаго смяяцца. Тым не меней, не прызнаючы таго адкрыта, ён быў вельмі прыязны да Баксёра; абодва яны звычайна бавілі нядзелі разам на маленькім выгане за садам, там пасвіліся побач і ніколі не размаўлялі.

Абое коней ужо былі леглі, калі вывадак качанят, у якіх памерла маці, увайшоў шнурочкам у гумно, ледзь чутна піскаючы і азіраючыся на бакі, яны выглядалі сабе месца, дзе б на іх не наступілі. Канюшынка паклала перад імі пярэдняю нагу, абгарадзіўшы іх, нібы сцяною,

качаняты схаваліся за ёю, як у гняздзечку, і адразу заснулі. У апошнюю хвіліну ўвайшла, строячы манерлівыя міны і жуячы кавалак цукру, дурненькая Молі, прыгожая белая кабылка, што вазіла рысорную двухколку містэра Джоўнза. Яна стала бліжэй да пераду і пачала трэсці сваёй белаай грывай, каб усе пабачылі чырвоныя стужачкі, што былі ў яе заплечныя. Самы апошні прыйшоў кот, агледзеўся, шукаючы, як звычайна, цяплейшага месца, і нарэшце ўціснуўся паміж Баксэрам і Канюшынкай; там ён задаволена муркаў пад час усёй Маёравай прамовы, не чуючы ні слова з таго, што той казаў.

Цяпер ужо сабраліся ўсе жывёлы, апроч свойскага крумкача Масаея, які спаў на жэрдцы за тыльнымі дзвярмі. Пабачыўшы, што ўсе ўтульна размясціліся і ўважліва чакаюць, Маёр пракашляўся і пачаў:

— Таварышы, вы ўжо чулі пра дзіўны сон, што я сасніў мінулае ночы. Але пра сон я раскажу пазней. Спачатку я хацеў бы пагаварыць пра іншае. Я не думаю, таварышы, што буду яшчэ доўгія месяцы заставацца з вамі, але пакуль я не памёр, я лічу сваім абавязкам перадаць вам усю мудрасць, якую я набыў за маё жыццё. А жыццё я пражыў доўгае і меў багата часу на роздум, пакуль ляжаў адзін у сваім хляве, а таму, думаю, я магу сказаць, што зразумеў сутнасць жыцця на гэтай зямлі, як ніякая іншая жывёліна. Вось пра гэта я і хацеў бы з вамі пагаварыць.

Дык вось, таварышы, у чым жа сутнасць нашага жыцця? Давайце паглядзім на яго: жыццё нашае ўбогае, цяжкае і кароткае. Мы нараджаемся, нам даюць есці столькі, каб мы хоць крыху дыхалі, а тых з нас, хто на тое здольны, прымушаюць працаваць, выціскаючы з нас усё да апошняе кроплі; а як толькі мы робімся больш непатрэбныя, нас забіваюць з агіднай жорсткасцю. Ніводная жывёліна ў Англіі пасля таго, як ёй споўніцца год, не ведае, што такое шчасце або вольны час.

Ніводная жывёліна ў Англіі не з'яўляецца свабоднай. Жыццё жывёлы — убогасць і рабства, гэта чыстая праўда.

Але, можа, гэтакі ўжо прыродны парадак? Можа, таму, што зямля наша гэтка бедная, яна не можа даць магчымасці жыць прыстойным жыццём тым, хто яе насыляе? Не, таварышы, тысячу разоў не! Глебы ў Англіі ўрадлівыя, клімат добры, яна можа накарміць дасыта незраўнана большую колькасць жывёлаў, чым цяпер яе насыляе. Адна толькі гэтая наша ферма магла б забяспечыць тузін коней, два дзесяткі кароў, сотні авечак — і ўсе яны маглі б жыць з такімі выгодамі і годнасцю, якія сёння мы і ўявіць сабе не можам. Дык чаму ж мы і надалей гібеем у гэтых убогіх умовах? Таму што амаль увесь плён нашае працы крадуць у нас чалавечыя істоты. І ў гэтым, таварышы, адказ на ўсе нашыя пытанні. Яго можна абагульніць у адным слове — Чалавек. Чалавек — наш адзіны сапраўдны вораг. Зліквідаваць Чалавека — і карэнная прычына голаду і рабскае працы будзе знішчана назаўсёды.

Чалавек — адзіная істота, якая спажывае, нічога не вырабляючы. Ён не дае малака, ён не нясе яек, ён занадта слабы, каб цягаць плуг, ён не ўмее бегаць так хутка, каб лавіць зайцоў, і, аднак, ён — гаспадар над усімі жывёламі. Ён прымушае іх працаваць, а ўзамен дае ім убогі мінімум, каб толькі не даць ім памерці з голаду, астатняе ж забірае сабе. Нашай працаю ўрабляецца зямля, нашым гноем яна ўгнайваецца, і, аднак, ніводзін з нас не валодае нічым, апроча свае няшчаснае шкуры. Вось вы, каровы, што стаіце цяпер перада мною, колькі тысяч галонаў малака далі вы за апошні год? А што сталася з гэтым малаком, якім можна было выкарміць столькі здравых цялят? Усё да апошняе кроплі знікла ў глотках нашых ворагаў. А вы, куры, колькі яек знеслі вы за апошні год і колькі з гэтых яек высезелі куранят? Астатняе звезлі на рынак, каб зарабіць

грошы для Джоўнза і яго людзей. Ці вось ты, Канюшынка, дзе тыя чацвёрэ жарабятаў, што ты нарадзіла, якія маглі стацца табе радасцю і падмогай у старасці? Усіх папрадавалі, як толькі ім спаўняўся год — ніводнага з іх ты болей ніколі не ўбачыш. За пакуты пад час родаў і за ўсю тваю працу ў полі — што ты атрымала, апроч убогіх харчоў і бруднага стойла?

І нават такому нашаму няшчаснаму жыццю не даюць развівацца натуральным чынам. Што да мяне, я не скарджуся, бо я адзін з тых, каму пашанцавала. Мне дванаццаць гадоў, і я меў больш за чатырыста дзяцей. Гэта нармальнае жыццё для свінні. Але ніводная жывёліна ўрэшце не пазбягае бязлітаснага нажа. Вы, маладыя парасяты, што седзіце перада мною, усе вы са страшнымі крыкамі сустрэнеце смерць на калодзе праз нейкі год. І гэты жах чакае нас усіх — кароў, свінняў, курэй, авечак — усіх. Не лепшая доля ў коней і сабак. А цябе, Баксёр, у той самы дзень, калі твае магутныя цягліцы страцяць сваю сілу, Джоўнз прадасць скуралупу, які перарэжа табе глотку і зварыць з цябе поліўку сваім ганчакам. Што да сабакаў, дык калі яны зрабляцца старыя і бяззубыя, Джоўнз прывяжа ім на шыю цагліну і патопіць іх у найбліжэйшым ставе.

Ці ж вам, таварышы, цяпер не ясна, што ўсё ліхое ў нашым жыцці спароджана тыраніяй людскога роду? Трэба толькі пазбавіцца ад Чалавека, і плён нашай працы будзе належаць нам самім. Амаль адразу мы станемся багатыя і вольныя. Дык што ж нам рабіць? А вось што: працаваць уночы і ўдзень, цела і душою, каб скінуць уладу чалавечага роду! Вось мой заклік да вас, таварышы: Паўстанне! Я не ведаю, калі пачнецца Паўстанне, гэта можа здарыцца праз тыдзень або праз сотні гадоў, але я ведаю, гэтаксама пэўна, як бачу гэтую салому ў мяне пад нагамі, што раней ці пазней справядлівасць пераможа. Няспынна памятайце пра гэта, таварышы, усю кароткую рэшту вашага жыцця! А га-

лоўнае — перакажыце гэты мой заклік тым, хто прыйдзе пасля вас, каб будучыя пакаленні маглі працягнуць змаганне да пераможнага канца.

І памятайце, таварышы, ваша рашучасць павінна быць непакісная. Ніякія доказы не павінны збіць вас з тропу. Ніколі не слухайце, калі вам будуць казаць, што Чалавек і жывёлы маюць агульныя інтарэсы, што дабрабыт Чалавека будзе азначаць і дабрабыт жывёлаў. Усё гэта мана. Чалавек не служыць інтарэсам ніводнай жывой істоты, апроч самога сябе. Дык хай жа сярод нас, жывёлаў, пануе поўная еднасць і братэрства ў змаганні. Усе людзі — ворагі. Усе жывёлы — таварышы.

У гэтую хвіліну ўзняўся страшны гармідар. Пакуль Маёр прамаўляў, чатыры вялікія пацукі выпаўзлі з сваіх нораў і цяпер сядзелі на задніх лапах і слухалі яго. Раптам іх заўважылі сабакі, і толькі спрытна шмыгнуўшы ў свае норы, пацукі ўратавалі сабе жыццё. Маёр падняў нагу, заклікаючы да цішыні.

— Таварышы,— сказаў ён,— нам трэба вырашыць адну праблему. Дзікія звяры, такія як пацукі або зайцы,— сябры яны нам або ворагі? Давайце паставім гэта на галасаванне. Прапаную сходу пытанне: ці можна лічыць пацукоў таварышамі?

Адразу прагаласавалі, і пераважнай большасцю было вырашана, што пацукі — таварышы. Было толькі чацвёрта нязгодных: усе тры сабакі і кот, які, як высветлілася пасля, галасаваў на два бакі. Маёр працягваў:

— Я яшчэ дадам наступнае. Паўтараю: заўсёды памятайце пра ваш абавязак варожасці да Чалавека і ўсіх ягоных звячаяў. Той, хто ходзіць на дзвюх нагах,— вораг. Той, хто ходзіць на чатырох нагах або мае крылы,— сябар. Памятайце таксама, што, змагаючыся супраць Чалавека, мы не павінны да яго прыпадабняцца. Нават калі вы пераможаце яго, не пераймайце ягоных заганаў. Ніводная жывёліна ніколі не павінна жыць у доме, спаць у ложку, насіць адзенне, піць гарэлку,

куруць тытунь, дакранацца да грошай або займацца гандлем. Усе звычайкі Чалавека — ліха. І перад усім, ніводная жывёліна ніколі не павінна панаваць над сваямі блізкімі. Слабыя ці дужыя, разумныя ці дурныя, усе мы браты. Ніводная жывёліна ніколі не павінна заважаць іншай жывёліны. Усе жывёлы роўныя.

А цяпер, таварышы, я раскажу вам пра сон, што я сасніў мінулае ночы. Я не магу вам яго апісаць. Гэта быў сон пра жыццё на зямлі, якое яно будзе, калі знікне Чалавек. Але ён нагадаў мне штосьці, пра што я даўно ўжо забыўся. Шмат гадоў таму, калі я быў маленькім парасяткам, мая маці і іншыя мацёры часта спявалі старую песню, з якой яны памяталі толькі мелодыю і тры першыя словы. Я памятаў гэтую мелодыю, калі быў малы, але даўно ўжо забыўся. Мінулае ночы, аднак, яна вярнулася да мяне ў сне. І нават болей — вярнуліся і словы песні, якую, я ў гэтым упэўнены, некалі даўно спявалі жывёлы, але пасля тых словы сцерліся з памяці цэлых пакаленняў. Я праспяваю вам зараз гэтую песню, таварышы. Я ўжо стары, і голас у мяне грубы, але калі я навучу вас мелодыі, вы самі заспяваеце лепей за мяне. Яна называецца «Звяры Брытаніі».

Стары Маёр пракашляўся і пачаў спяваць. Як ён сказаў, голас у яго быў грубы, але спяваў ён даволі добра, мелодыя была ўзрушальная, нешта сярэдняе паміж «Клементынай» і «Кукарачай». Словы былі такія:

Шатландскі звер і звер ангельскі,
Звяры ўсіх земляў і плямён,
Пачуйце радасную вестку
Пра набліжэнне светлых дзён.

Чакайце: прыйдзе час шчаслівы —
І згінуць людзі-ўладары.
І па палетках урадлівых
Будуць ступаць адны звяры.

Не будуць люта ляскаць пугі,
Мы скінем з шыяў хамуты,

І саржавеюць шпоры й цуглі
У час той прышлы залаты.

Усе багацці: бульба, жыта,
Пшаніца, сена і ячмень,—
Нам застануцца, і дасыта
Мы будзем есць і піць штодзень.

Падуць платы і загародкі,
Зазелянее кожны кут,
Паветра зробіцца салодкім
У дзень збавення ад пакут.

Няхай памрэм ад цяжкай працы —
Але наблізім светлы час;
Павінен рогам упірацца
Дзеля свабоды кожны з нас.

Шатландскі звер і звер ангельскі,
Звяры ўсіх земляў і плямён,
Пачуйце радасную вестку
Пра набліжэнне светлых дзён¹.

Песня выклікала ў жывёлаў дзікае захапленне. Не паспеў яшчэ Маёр даспяваць да канца, як яны пачалі ўжо яму ўтаравачь. Нават найдурнейшыя з іх ужо падхапілі мелодыю і запамнілі некалькі словаў, а што да разумнейшых, як, напрыклад, свінняў і сабакаў, дык яны за колькі хвілін вывучылі ўсю песню на памяць. І тады, пасля некалькіх папярэдніх спробаў, уся ферма грымнула ў страхатлівым аднагалоссі «Звяры Брытаніі». Каровы мыкалі, сабакі скуголілі, авечкі бэкалі, коні ржалі, качкі кракалі. Песня так іх зачаравала, што яны праспявалі яе цалкам пяць разоў запар і спявалі б яе ўсю ноч, каб іх не перапынілі.

На бяду, гэты гармідар абудзіў містэра Джоўнза, і ён падскочыў з ложка, падумаўшы, што ў двор залезла ліса. Ён схапіў стрэльбу, што заўсёды стаяла ў куце ў спальні, і стрэліў набоём шроту № 6 у цемру. Шрацінкі

---

¹ Вершаваныя тэксты ў аповесці «Ферма» пераклаў Алег Мінкін.

ўпіліся ў сцяну гумна, і сход паспешліва закрыўся. Кожны паляцеў на сваё месца. Птушкі скочылі на седала, жывёла ўлеглася на салому, і праз хвіліну ўся ферма ўжо спала.

II

Праз тры ночы стары Маёр спакойна памёр у сне. Ягонае цела пахавалі ў канцы саду.

Было гэта на пачатку сакавіка. На працягу наступных трох месяцаў разгарнулася шырокая патаемная дзейнасць. Маёрава прамова нарадзіла ў самых разумных жывёлінаў на ферме зусім новы погляд на жыццё. Яны не ведалі, калі адбудзецца прадказанае Маёрам Паўстанне, у іх не было падстаў думаць, што гэта станеца яшчэ за іх жыццём, але яны ясна бачылі, што іхні абавязак — падрыхтаваць гэтае Паўстанне. Клопат навучыць і арганізаваць іншых выпад, натуральна ж, на долю свінняў, бо ўсе лічылі, што свінні — найразумнейшыя з усіх жывёлаў. Найвыдатнейшымі сярод свінняў былі два маладыя кныры — Сняжок і Напалеон, якіх містэр Джоўнз гадаваў на продаж. Напалеон быў вялікі, люты на погляд кныр бэркшырскае пароды, адзіны з гэтай пароды на ўсёй ферме, не надта гаваркі, але вядомы сваёй упартасцю і ўменнем дамагацца свайго. Сняжок быў жвавейшы за Напалеона, спрытнейшы на язык і больш кемлівы, але лічылася, што характар у яго недастаткова цвёрды. Усе астатнія вепрукі на ферме гадаваліся на зарэз. Найбольш вядомы сярод іх быў маленькі тоўсты падсвінак Віскун з круглымі шчокамі, мірглівымі вочкамі, жвавымі рухамі і пранізлівым голасам. Ён быў цудоўным прамоўцам і, калі спрачаўся на нейкую складаную тэму, меў звычку скакаць сюды-туды і віляць хвостом, што ўздзейнічала на слухачоў вельмі пераканаўча. Пра Віскуна казалі, што ён умее з чорнага зрабіць белае.

Гэтыя трое распрацавалі вучэнне старога Маёра ў завершаную сістэму, якой яны далі назву Жывялізм. Некалькі разоў на тыдзень, уночы, калі містэр Джоўнз засынаў, яны збіралі таемныя сходы ў гумне і тлумачылі іншым прынцыпы Жывялізму. Спачатку яны сутыкнуліся з неразуменнем і абьякавасцю. Некаторыя жывёлы гаварылі пра абавязак вернасці містэру Джоўнзу, якога яны называлі «Гаспадар», або выказвалі прымітыўныя заўвагі, накштальт: «Містэр Джоўнз корміць нас. Калі ён пойдзе, мы памрэм ад голаду». Іншыя ж пыталіся гэтак: «Чаго нам клапаціцца пра тое, што будзе, калі мы ўжо памрэм?» або «Калі гэтае Паўстанне так ці так адбудзецца, дык якая розніца, будзем мы нешта рабіць дзеля гэтага або не?», і свінням з вялікай цяжкасцю даводзілася пераконваць іх, што гэта прэчыць духу Жывялізму. Найдурнейшыя ж пытанні задавала Молі, белая кабылка. Ці не першае, пра што яна спыталася ў Сняжка, было: «А ці будзе цукар пасля Паўстання?»

«Не,— цвёрда адказаў Сняжок.— У нас на ферме няма сродкаў, каб вырабляць цукар. Да таго ж, табе не спатрэбіцца цукар. Ты будзеш мець аўса і сена, колькі захочаш». «А ці можна будзе мне насіць стужкі ў грыве?» — спыталася Молі. «Таварыш,— сказаў Сняжок,— стужкі, якія ты гэтак любіш, ёсць знак рабства. Ці ж ты не разумееш, што свабода даражэйшая за стужкі?»

Молі згадзілася, але згода яе прагучала не вельмі пераканаўча.

Яшчэ больш давялося змагацца свінням супраць хлусні, якую разводзіў свойскі крумкач Масей. Масей, якога асабліва песціў містэр Джоўнз, быў шпіёнам і даносчыкам, але ён быў яшчэ і разумным прамоўцам. Ён сцвярджаў, што ведае пра існаванне таямнічае краіны, якая называецца Ледзянцовыя Горы, куды пасля смерці адыходзяць усе жывёлы. Ляжыць яна ў небе,

адразу за аблокамі, казаў Масей. У Ледзянцовых Гарах нядзеля бывае сем разоў на тыдзень, канюшына цвіце ўвесь год, а кавалкі цукру і льняная макуха растуць на платах. Жывёлы ненавідзелі Масея, бо ён баяў байкі і не працаваў, але некаторыя верылі ў Ледзянцовыя Горы, і свінням даводзілася зацята спрацацца, каб пераканаць іх, што такой краіны не існуе.

Самымі вернымі іх вучнямі былі цяглавыя коні Баксёр і Канюшынка. Ім было вельмі цяжка прыдумаць што-небудзь сваёй галавой, але, пагадзіўшыся аднойчы з тым, што свінні іх настаўнікі, яны паглыналі ўсё, што ім казалі, і перадавалі сказанае жывёлам у форме простых доказаў. Яны неадменна прысутнічалі на таемных сходах у гумне і найгучней спявалі «Звяры Брытаніі», якімі канчаўся кожны сход.

Вось жа выйшла так, што Паўстанне адбылося значна раней і значна прасцей, чым усе спадзяваліся. Некалі раней містэр Джоўнз, хоць і жорсткі гаспадар, быў здольным фермерам, але апошнім часам яму давалося зазнаць гора. Пасля таго як ён прайграў грошы ў судовым працэсе, ён моцна зажурыўся і прыхваціўся да чаркі, ды так, што гэта пачало ўжо ісці яму на шкоду. Здаралася, што ён цэлымі днямі сядзеў у сваім разб'яным драўляным крэсле на кухні, чытаў газеты, піў і разпораз карміў Масея хлебнымі скарынкамі, змочанымі ў піве. Слугі ягоня былі лянівыя і несумленныя, палі пазарасталі пустазеллем, стрэхі папрацякалі, занябаныя платы пахіліліся, а жывёла была недакормленая.

Настаў чэрвень, трава была ўжо амаль гатовая да сенакосу. Напярэдадні Янавай ночы, а было гэта якраз у суботу, містэр Джоўнз выправіўся ў Уілінгдан і так напіўся ў «Чырвоным ільве», што вярнуўся дадому толькі апоўдні ў нядзелю. Слугі ўранні падаілі кароў і пайшлі ставіць пасткі на зайцоў, не даўшы сабе клопату накарміць жывёлу. Прышоўшы дадому, містэр Джоўнз

адразу ж заснуў на канаве ў гасцёўні, накрыўшы твар газетай «Навіны свету», так што калі надышоў вечар, жывёлы ўсё яшчэ былі някормленыя. Нарэшце іх цярпенню настаў канец. Адна карова праламала рогам дзверы ў свірне, і ўсе жывёлы пачалі частавацца з засекаў. Якраз у гэты момант містэр Джоўнз прачнуўся. Праз хвіліну ён і чатыры слугі былі ў свірне з бізунамі ў руках і сцябалі на ўсе бакі. І ўжо гэтага галодныя жывёлы сцярпець не маглі. Нібы згаварыўшыся, хоць нічога гэткага загадзя не планавалася, яны кінуліся на сваіх тыранаў. На Джоўнза і яго людзей раптам пасыпаліся з усіх бакоў удары рагоў і капытоў. Яны зусім разгубіліся. Ніколі раней яны не бачылі, каб жывёлы сябе гэтак паводзілі, і гэты нечаканы бунт істотаў, якіх яны прызвычаліся без даў прычыны біць і зневажаць, да смерці іх напалохаў. Неўзабаве яны кінулі спробы абараніцца і пусціліся наўцёкі. Не прайшло і хвіліны, як яны ўжо ляцелі, што мелі духу, дарогаю, якая вяла да гасцінца, а за імі ў пераможным імпаце беглі жывёлы.

Місіс Джоўнз выглянула з акна ў спальні і, убачыўшы, што адбываецца на двары, паспешліва кінула ў дарожную торбу ўсё, што трапіла пад руку, уцякла з фермы іншаю дарогай. Масей саскочыў з жэрдыкі і паляцеў за ёю, крумкаючы на ўсю глотку. Тым часам жывёлы выгналі Джоўнза і яго людзей на гасцінец і з бразгатам зачынілі за імі цяжэзную браму. І так, не паспеўшы яшчэ як след сцяміць, што адбываецца, жывёлы паспяхова завяршылі Паўстанне: Джоўнз быў прагнаны і ферма Мэнар стала іхняя.

Напачатку жывёлы не маглі паверыць свайму шчасцю. Першае, што яны зрабілі — усім гуртам абабеглі наўзгалоп ферму ўздоўж агароджы, нібы хацелі ўпэўніцца, што ніводная чалавечая істота не схавалася там; пасля яны кінуліся да гаспадарчых будынкаў, каб зацёрці апошнія сляды ненавіснага панавання Джоўнза.

Яны выламалі дзверы ў рымарні ў канцы стайні; цуглі, наздравыя колцы, сабачыя ланцугі, страшныя нажы, якімі містэр Джоўнз пакладаў кныроў і бараноў,— усё гэта было патоплена ў студні. Лейцы, аброці, шоры, ганебныя аброчныя торбы былі ўкінуты ў вогнішча, што гарэла ў двары. Туды паляцелі і пугі. Усе жывёлы заскакалі ад радасці, убачыўшы, як пугі заняліся полымем. Сняжок кінуў у вогнішча і стужкі, якімі ў кірмашовыя дні звычайна ўпрыгожвалі конскія грывы і хвасты.

— Стужкі,— сказаў ён,— павінны разглядацца як адзенне, якое ёсць адзнакаю чалавечае істоты. Усе жывёлы павінны хадзіць голяы.

Пачуўшы гэта, Баксёр прынёс маленькі саламяны капялюш, які надзяваў улетку, каб схаваць вушы ад мух, і кінуў яго да кучы ў вогнішча.

За кароткі час жывёлы знішчылі ўсё, што нагадвала ім пра містэра Джоўнза. Тады Напалеон завёў іх у свіран і выдаў кожнаму падвойную норму збожжа і па два сухары сабакам. Пасля гэтага яны сем разоў запар праспявалі ад пачатку да канца «Звяры Брытаніі» і тады паклаліся спаць. Гэтую ноч яны спалі так, як не спалі яшчэ ніколі ў жыцці.

Прачнуліся яны, як звычайна, на світанні і, раптам прыгадаўшы вялікую падзею, што адбылася напярэдадні, выбеглі ўсе разам на выган. Трохі далей на выгане ўзвышаўся невялікі пагорак, з якога было відаць амаль усю ферму. Жывёлы забраліся на вяршыню пагорка і азірнуліся навокал у ясным ранішнім ззянні. Так, гэта належала ім — усё, што яны бачылі навокал, належала ім! У захапленні ад гэтай думкі яны радасна кружыліся на месцы і падскоквалі ўгару ад шчасця. Яны качаліся ў расе, набіралі поўныя раты салодкай летняй травы, выварочвалі нагамі камякі чорнай зямлі і нюхалі яе шчодры пах. Тады яны абышлі ўсю ферму і агледзелі ў ціхім захапленні раллю, сенажаць, сад, стаў, гаёк. Яны

нібыта і не бачылі ўсяго гэтага раней, і нават цяпер ім было цяжка паверыць, што гэта ўсё іхняе.

Пасля яны вярнуліся да будынкаў і моўчкі спыніліся перад уваходам у сядзібу. Яна таксама належала ім, але яны баяліся ўвайсці. Праз хвіліну, аднак, Сняжок і Напалеон, налёгшы заплеччам, расчынілі дзверы, і жы-вёлы ўвайшлі нясмелаю чарадою, ступаючы з вялікаю асцярогай ад боязі што-небудзь парушыць. Яны пераходзілі на дыбачках з пакоя ў пакой, баючыся гаварыць гучней, чым шэптам, і з багавейным страхам разглядалі неверагодную раскошу, ложка з пярынамі, люстэркі, канапу, набітую конскім воласам, аксамітны дыван, літаграфію каралевы Вікторыі над камінам у гасцёўні. Яны якраз спускаліся па сходах, калі заўважылі, што згубілася Молі. Вярнуўшыся, яе знайшлі ў найлепшай спальні. Яна выцягнула з туалетага століка місіс Джоўнз блакітную стужку і цяпер, прыклаўшы яе да пляча, выдурвалася перад люстэркам. Усе сурова яе паўшчувалі, і яны выйшлі на двор. Некалькі кумпякоў, што віселі на кухні, былі вынесеныя для ўрачыстага пахавання, а барылку з півам у каморы Баксёр прабіў капітом, больш яны ў доме ні да чаго не дакрануліся. Адразу аднадушна пастанавілі, што сядзіба будзе захаваная ў якасці музея. Было вырашана, што ніхто з жы-вёлаў ніколі не будзе там жыць.

Жывёлы паснедалі, і тады Сняжок і Напалеон зноў склікалі іх разам.

— Таварышы, — сказаў Сняжок, — цяпер палова сёмай гадзіны, і наперадзе яшчэ доўгі дзень. Сёння мы пачынаем сенакос. Але ёсць у нас і яшчэ адна справа, якой мы найперш мусім аддаць увагу.

І свінні расказалі, што за апошнія тры месяцы яны навучыліся чытаць і пісаць з старога лемантара, які належаў дзецям містэра Джоўнза і які выкінулі на сметнік. Напалеон загадаў прынесці белай і чорнай фарбы і прывёў усіх да брамы, што выходзіла на гасцінец.

Тады Сняжок (бо якраз Сняжку лепей удавалася пісанне) заціснуў пэндзаль паміж косткамі капыта, замазаў на верхняй бэльцы брамы назву «Ферма Мэнар» і напісаў замест яе «Ферма Жывёлаў». Гэтак мелася з гэтага часу называцца ферма. Пасля гэтага яны вярнуліся да будынкаў, дзе Сняжок і Напалеон паслалі па драбіны, якія яны загадалі прыставіць да сцяны вялікага гумна. Яны растлумачылі, што ў выніку роздуму за апошнія тры месяцы свінні здолелі звесці прынцыпы Жывялізму да Сямі Запаведзяў. Гэтыя Сем Запаведзяў цяпер будуць запісаныя на сцяне, яны стануцца непарушным законам, паводле якога ўсе насельнікі Фермы Жывёлаў мусяць жыць ад гэтага дня і назаўсёды. З пэўнай цяжкасцю (бо свінні не надта зручна лазіць па драбінах) Сняжок залез угору і ўзяўся за працу, а колькі прыступак ніжэй стаяў Віскун і трымаў фарбу. Запаведзі былі напісаныя на прасмоленай сцяне вялікімі белымі літарамі, якія чыталіся з адлегласці трыццаць ярдаў. Гучалі Запаведзі так:

Сем Запаведзяў

1. Усе, хто ходзіць на дзвюх нагах,— ворагі
2. Усе, хто ходзіць на чатырох нагах або мае крылы,— сябры
3. Ніводная жывёла не павінна насіць адзенне
4. Ніводная жывёла не павінна спаць у ложку
5. Ніводная жывёла не павінна піць гарэлку
6. Ніводная жывёла не павінна забіваць іншых жывёлаў
7. Усе жывёлы роўныя

Напісана было вельмі чыста, і калі не лічыць, што замест «ложку» было напісана «лошку» і адно «я» было павернута ў другі бок, усё было слушна і без памылак. Сняжок прачытаў напісанае ўголос, каб зразумелі астатнія. Усе жывёлы ўхвальна качалі галовамі, а разумнейшыя адразу пачалі завучваць Запаведзі на памяць.

— А цяпер, сябры,— закрычаў Сняжок, адкінуўшы

пэндзаль,— усе на сенажаць! Справай гонару будзе для нас сабраць сена хутчэй, чым гэта рабілі Джоўнз і яго людзі.

Але ў гэты момант тры каровы, якія ўжо нейкі час выглядалі неспакойнымі, пачалі ўтрапёна рыкаць. Іх ужо цэлыя суткі не даілі, і вымя ў іх разрывалася ад малака. Крыху падумаўшы, свінні загадалі прынесці вёдры і даволі ўдала падаілі кароў, бо капыты ў іх былі добра прыстасаваныя да гэтага. Неўзабаве пяць вёдраў напоўніліся тлустым шумлівым сырадоём, на які шмат хто з жывёлаў паглядаў з паважным зацікаўленнем.

— Што будзе далей з гэтым малаком? — спытаўся нехта.

— Джоўнз часам падліваў нам крыху малака ў корм,— сказала адна курыца.

— Не хвалюйцеся за малако, таварышы! — закрычаў Напалеон, стаўшы перад вёдрамі.— Мы разгледзім гэтае пытанне. Нам важней цяпер бітва за ўраджай. Зараз вы пойдзеце за таварышам Сняжком. Я прыйду праз некалькі хвілін. Наперад, таварышы! Сенажаць чакае.

І ўсе пацягнуліся гуртам на сенажаць пачынаць касьбу, а калі ўвечары яны вярнуліся, нехта заўважыў, што малако знікла.

III

Колькі яны намучыліся і папацелі на сенакосе! Але высілкі іхнія не былі марныя, бо сена накасілі нават больш, чым спадзяваліся.

Часам праца давалася цяжка; прылады былі разлічаны на людзей, а не на жывёлу, і вялізнаю перашкодай было тое, што ніводная жывёліна не магла карыстацца прыладамі, якія вымагалі стаяння на задніх нагах. Але свінні былі такія разумныя, што маглі знайсці выйсце з любога цяжкага становішча. Што да коней, яны ведалі на полі кожны каменьчык і на самай

справе разбіраліся ў тым, як касіць і грэбці сена, значна лепей за Джоўнза і яго людзей. Свінні фактычна не працавалі, але кіравалі і наглядалі за іншымі. Пры іх вышэйшым розуме было натуральна, што яны возьмуць на сябе кіраўніцтва. Баксэру і Канюшыныцы самім даводзілася ўпрагацца ў касілку або конныя граблі (ні цуглі, ні лейцы цяпер, вядома ж, былі не патрэбныя) і заўзята хадзіць сюды і туды па полі, а за імі хадзілі свінні і гукалі: «Но, пайшоў, таварыш!» або «Тпру, назад, таварыш!», у залежнасці ад патрэбы. І ўсе жывёлы, нават самыя маленькія, пераварочвалі сена і збіралі яго. Нават качкі і куры сноўдалі цэлы дзень сюды-туды на сонцы, носячы ў дзюбах маленькія жмуточки сена. Урэшце яны скончылі сенакос, затраціўшы на яго на два дні меней, чым на гэта ішло часу ў Джоўнза і ягоных людзей. Да таго ж, гэта быў найлепшы ўраджай сена за ўсю гісторыю фермы. Стратаў не было зусім; куры і качкі з іх пільнымі вочкамі падабралі ўсё да апошняй былінкі. І ніводная жывёліна на ферме не ўкрала ні каліва сена.

Усё лета праца на ферме ішла як добра наладжаны механізм. Жывёлы ніколі сабе не ўяўлялі, што яны могуць быць такія шчаслівыя. Кожны кавалак ежы выклікаў у іх незвычайную радасць, бо цяпер гэта была сапраўды іх ежа, здабытая імі самімі і дзеля іх саміх, а не мізэрныя порцыі, выдзеленыя скупым гаспадаром. Цяпер, калі не было болей гэтых нікому не патрэбных паразітаў — людзей, кожнаму прыпадала болей ежы. Болей было цяпер і вольнага часу, хоць жывёлы і не мелі ніякага досведу ў тым, як яго бавіць. Яны сутыкаліся з рознымі цяжкасцямі — напрыклад, праз нейкі час, калі яны збіралі збожжа, ім прыйшлося малаціць яго на стары лад і выдзімаць з яго мякіну, бо на ферме не было малатарні — але свінні з сваім розумам і Баксэр з сваёй неверагоднаю сілай заўсёды іх ратавалі. Баксэрам захапляліся ўсе. Ён быў добры работнік яшчэ за часамі

Джоўнза, але цяпер ён быў нібы тры кані, а не адзін; былі дні, калі здавалася, што ўся праца на ферме клалася на яго магутныя плечы. З раніцы да ночы ён штурхаў і цягнуў, і заўсёды быў там, дзе найцяжэй. Ён дамовіўся з адным пеўнікам, каб той будзіў яго раніцай на паўгадзіны раней ад усіх астатніх, і сам браўся за якую-небудзь працу — такую, якая здавалася яму найбольш неабходнай, — перш чым пачынаўся звычайны працоўны дзень. Ягоным адказам на кожную перашкоду, на кожную няўдачу было: «Я буду працаваць яшчэ старанней!» — ён узяў гэтыя словы сабе за дэвіз.

Але кожны працаваў адпаведна сваім магчымасцям. Куры і качкі, напрыклад, уратавалі пяць бушалаў збожжа пад час жніва, старанна падбіраючы зярняткі. Ніхто не краў, ніхто не скардзіўся за порцы. Сваркі, бойкі і зайздасць, такія звычайныя штодзённыя з'явы колішніх часоў, цяпер амаль зусім зніклі. Ніхто не ўхіляўся ад працы — ці амаль ніхто. Молі, што праўда, не надта ахвотна паднімалася раніцаю і мела звычку ісці з працы раней, апраўдваючыся тым, што ёй у капіт забіўся камень. Дзіўныя былі і паводзіны ката. Неўзававе ўсе заўважылі: як толькі трэба нешта рабіць, ката ніколі нельга знайсці. Ён знікаў на цэлыя гадзіны, тады раптам з'яўляўся, калі трэба было есці, або ўвечары, калі праца была ўжо скончаная, з выглядам, быццам так і трэба. Але ён заўсёды знаходзіў такія цудоўныя прабачэнні і муркаў так прыязна, што было проста немагчыма не паверыць у яго добрыя намеры. Стары асёл Бэнджамін, як здавалася, пасля Паўстання зусім не змяніўся. Ён працаваў з той самай маруднай упартасцю, як і за часы Джоўнза, ніколі не ўхіляючыся, але і не беручы ніколі добраахвотна дадатковае працы. Пра Паўстанне і яго вынікі ён звычайна не выказваў ніякіх думак. Калі ў яго пыталіся, ці шчаслівейшы ён цяпер, пасля выгнання Джоўнза, ён звычайна адказваў: «Аслы жывуць доўга. Ніхто з вас яшчэ ніколі не бачыў

мёртвага асла», і ўсе мусілі задавольвацца гэтым загадкавым адказам.

Нядзелі былі вольныя ад працы. Снедалі на гадзіну пазней, чым звычайна, а пасля сьнядання адбывалася цырымонія, якая неадменна паўтаралася кожны тыдзень. Спачатку паднімалі сцяг. Сняжок быў знайшоў у рымарні стары зялёны абрус місіс Джоўнз і намаляваў на ім белай фарбай падкову і рог. Сцяг паднімаўся на флагштоку перад сядзібай кожную нядзелю раніцай. Сцяг быў зялёны, як тлумачыў Сняжок, таму што ён выяўляў зялёныя палі Англіі, тым часам як падкова і рог азначалі будучую Рэспубліку Жывёлаў, якая паўстане, калі чалавечы род будзе канчаткова зрынута. Пасля падняцця сцяга ўсе жывёлы ішлі гуртам у гумно на агульны збор, які называўся Сходам. Тут планавалася праца на наступны тыдзень, высоўваліся і абмяркоўваліся розныя пастановы. Высоўвалі пастановы заўсёды свінні. Іншыя жывёлы навучыліся галасаваць, але самі ніякіх прапаноў прыдумаць не маглі. Найбольш актыўнымі ў спрэчках былі Сняжок і Напалеон. Але можна было заўважыць, што гэтыя двое ніколі не пагаджаліся між сабою: калі адзін з іх выказваў якую думку, можна было быць пэўным, што другі будзе яе абвяргаць. Нават калі было пастаноўлена — па сутнасці, ніхто не меў нічога супраць — выдзеліць маленькі выган за садам у якасці месца адпачынку для жывёлаў, якія састарыліся і не маглі болей працаваць, дык усчаліся зацятая спрэчка наконт дакладнага веку выхаду на пенсію для розных катэгорыяў жывёлы. Сход заўсёды сканчаўся адспяваннем «Звяроў Брытаніі», і ўвесь час па абедзе прызначаўся на адпачынак.

Рымарню свінні выбралі сабе за штаб. Вечарамі яны вывучалі тут кавальства, цяслярства і іншыя неабходныя рамёствы з кніжак, якія яны вынеслі з сядзібы. Сняжок сам займаўся яшчэ і арганізаваннем іншых жывёлаў у гэтак званыя Жывёльныя Камітэты, выяўля-

ючы пры гэтым нястомную заўзятасць. Для курэй ён заснаваў Камітэт па Вытворчасці Яек, для кароў — Саюз Чыстых Хвастоў, для авечак — Рух за Бялейшую Воўну. Быў створаны яшчэ Камітэт Перавыхавання Дзікіх Таварыстваў (з мэтай прыручэння пацукоў і зайцоў) і шмат іншых, а таксама курсы па ліквідацыі непісьменнасці. Агулам беручы, усе гэтыя задумы не ўдаліся. Спраба ўхатніць дзікіх жывёлаў, напрыклад, правалілася амаль адразу. Тыя працягвалі паводзіць сябе па-ранейшаму, а калі да іх ставіліся з шчодрасцю і спагадай, яны проста з гэтага карысталі. Кот далучыўся да працы Камітэта Перавыхавання і колькі дзён быў вельмі актыўны. Адзін раз бачылі, як ён сядзеў на даху і гутарыў з вераб'ямі, якія абачліва трымаліся ад яго на адлегласці. Ён расказваў ім, што цяпер усе жывёлы таварышы і што любы верабей мог бы падысці і сесці яму на лапу; аднак вераб'і не наважваліся падысці бліжэй.

Гурткі ж па ліквідацыі непісьменнасці якраз удаліся. Да восені амаль кожная жывёліна на ферме была ў пэўнай ступені пісьменная.

Што да свінняў, дык яны ўжо выдатна ўмелі чытаць і пісаць. Сабакі навучыліся чытаць даволі добра, але не выяўлялі асаблівае ахвоты чытаць нешта, апроч Сямі Запаведзяў. Каза Мюрыэль навучылася чытаць крыху лепей за сабакаў і часам вечарамі чытала іншым з газетных шматкоў, якія яна знаходзіла на сметніку. Бэнджамін умеў чытаць не горш за свінняў, але ніколі не карыстаўся гэтым уменнем. Ён казаў, што, наколькі яму вядома, няма нічога, што было б варта прачытаць. Канюшынка вывучыла ўсе літары, але не магла злучыць іх у словы. У Баксэра справа не йшла далей за D. Ён мог накрэсліць на пяску сваім вялізным капытом A, B, C, а тады, падціснуўшы вушы, абаўрэла глядзеў на літары, часам патрэсваючы чубам, і што было моцы спрабаваў прыгадаць, што ж ідзе далей, але так

ніколі і не прыгадваў. Часам, што праўда, яму ўдавалася вывучыць Е, F, G, H, але да таго часу, як ён іх запомніць, заўсёды выяўлялася, што ён ужо забыўся на А, В, С, D. Нарэшце ён пастанавіў, што яму хопіць і чатырох першых літар, і штодня раз ці два практыкаваўся пісаць іх, каб асвяжыць памяць. Молі адмовілася вучыць больш за чатыры літары, з якіх складалася яе імя. Яна любіла акуратна выкладаць іх з галінак і ўпрыгожваць параю кветчак, а пасля хадзіла навокал і захаплялася сваім мастацтвам.

Ніводная іншая жывёліна на ферме не пасунулася далей за літару А. Выявілася таксама, што найдурнейшыя жывёлы, як авечкі, куры і качкі, былі няздольныя вывучыць Сем Запаведзяў на памяць. Пасля доўгага роздуму Сняжок абвясціў, што Сем Запаведзяў, па сутнасці, могуць быць звездзеныя да аднаго лозунга, а менавіта: «Чатыры нагі добра, дзве нагі дрэнна». У гэтым, сказаў ён, палягаў асноўны прынцып Жывялізму. Той, хто глыбока ім прасякнецца, зможа ніколі не баяцца ніякіх чалавечых уплываў. Птушкі спачатку запырэчылі, бо ім здавалася, што яны таксама маюць дзве нагі, але Сняжок давёў ім, што гэта не так.

— Птушынае крыло, таварышы,— сказаў ён,— гэта орган руху, а не дотыку, і, такім чынам, павінна быць прыраўняна да нагі. Адметны знак чалавека — рука, прылада, якою ён чыніць усе свае зладзействы.

Птушкі не зразумелі доўгай прамовы Сняжка, але пагадзіліся з ягоным тлумачэннем, і ўсе ніжэйшыя жывёлы ўзяліся вучыць новы лозунг на памяць. «Чатыры нагі добра, дзве нагі дрэнна» было напісана вялікімі літарамі на гуменнай сцяне над Сямю Запаведзямі. Вывучыўшы нарэшце гэты лозунг на памяць, авечкі праняліся да яго вялікім упадабаннем і часта, лежачы ў полі, яны ўсе разам пачыналі бляяць: «Чатыры нагі добра, дзве нагі дрэнна! Чатыры нагі добра, дзве нагі дрэнна!» і бляялі гэтак, не стамляючыся, цэлымі гадзінамі.

Напалеон Сняжковымі камітэтамі не цікавіўся. Ён сказаў, што выхаванне моладзі — значна важнейшае за ўсё тое, што можна зрабіць для дарослых. Якраз здарылася так, што неўзабаве пасля сенакосу Джэсі і Званочак абедзве ашчаніліся, спарадзіўшы на свет разам дзевяць здаровенькіх шчанятка. Як толькі яны адвучыліся ад матчынага малака, Напалеон забраў іх ад матак і сказаў, што сам паклапоціцца аб іхнім выхаванні. Ён занёс іх на гарышча, куды можна было трапіць толькі па драбіне з рымарні, і там трымаў іх у такім адасобненні, што ўсе на ферме неўзабаве пра іх забыліся.

У хуткім часе раскрылася таямніца таго, куды знікала малако. Яго дамешвалі штодня ў ежу свінням. Пачалі ўжо выпяваць раннія яблыкі, і трава ў садзе была ўсыпаная ападкамі. Усе жывёлы меркавалі як пра нешта само сабой зразумелае, што яблыкі будуць дзяліць на ўсіх пароўну; аднак аднойчы выйшаў загад, паводле якога ўсе ападкі мусілі сабраць і занесці ў рымарню на спажытак свінням. Нехта паспрабаваў наракаць, але нічога не дапамагло. Усе свінні былі аднадушныя ў гэтым пытанні, нават Сняжок і Напалеон. Даць усім іншым неабходныя тлумачэнні выслалі Віскуна.

— Таварышы! — закрычаў ён. — Спадзяюся, вы не лічыце, што мы, свінні, робім гэта дзеля эгаізму або прывілеяў? Шмат хто з нас папраўдзе не любіць малака і яблыкаў. Я і сам іх не люблю. Адзінае, дзеля чаго мы іх ямо, — каб захаваць сваё здароўе. Малако і яблыкі (а гэта, таварышы, даказана навукай) змяшчаюць у сабе рэчывы, абсалютна неабходныя для добрага пачування свінняў. Мы, свінні, — працаўнікі разумовае працы. Усё кіраванне фермаю і парадак на ёй залежаць ад нас. Удзень і ўночы мы клапацімся пра ваш дабрабыт. Вось жа якраз дзеля вас мы п'ём гэтае малако і ямо гэтыя яблыкі. Ці ведаеце вы, што б здарылася, калі б мы, свін-

ні, не справіліся з сваімі абавязкамі? Джоўнз вярнуўся б! Так, Джоўнз вярнуўся б! Напэўна, таварышы, — крычаў Віскун ледзь не ўмольным голасам, скокаючы сюды-туды і матляючы хвостом, — напэўна, сярод вас няма нікога, хто захацеў бы, каб вярнуўся Джоўнз?

І праўда, калі і было нешта, у чым жывёлы былі цалкам упэўненыя, дык гэта тое, што яны не хацелі, каб Джоўнз вярнуўся. І калі ўсё было выстаўлена ў такім святле, ім не было чаго сказаць. Важнасць таго, каб свінні заставаліся пры добрым здароўі, была аж занадта відавочная. І таму без далейшых спрэчак было дамоўлена, што ўсё малако і ападкі яблыкаў (а таксама і ўвесь ураджай, калі яны даспеюць) будуць належаць адным свінням.

IV

Да канца лета вестка пра тое, што адбылося на Ферме Жывёлаў, разышлася па ўсім наваколлі. Сняжок і Напалеон штодня высылалі па колькі галубоў, якія меліся ўвайсці ў зносіны з жывёлаю на суседніх фермах, расказаць ёй гісторыю Паўстання і навучыць мелодыі «Звяроў Брытаніі».

Містэр Джоўнз цяпер найчасцей бавіў час у бары уілінгданскай карчмы «Чырвоны леў», скардзячыся кожнаму, хто б ні трапіўся, на ўчыненую яму нялюдскую несправядлівасць — як яго выгнала з ягонага маэнтка нейкая купка нічога не вартых жывёлін. Іншыя гаспадары спачувалі яму дзеля прыліку, але не надта спяшаліся яму нечым дапамагчы. У душы кожны з іх патаемна разважаў, ці нельга было б Джоўнзава няшчасце павярнуць неяк на сваю карысць. На шчасце, уладальнікі гаспадарак, прылеглых да Фермы Жывёлаў, увесь час не ладзілі між сабою. Адна з іх, што звалася Фоксвуд, была вялікай занябнанай старасвецкай гаспадаркаю, збольшага зарослай лесам, са змарнава-

нымі пашамі і несамавітымі агароджамі. Гаспадар, містэр Пілкінгтан, быў нядбайны, ленаваты панок, які большасць свайго часу прысвячаў, залежна ад пары, рыбалцы або паляванню. Другая гаспадарка, Пінчфілд, была меншая і лепш дагледжаная. Яе ўладальнік, містэр Фрэдэрык, упарты і спрытны дзялок, увесь час з некім судзіўся і меў славу няўступлівага ў здзелках чалавека. Гэтыя двое так не любілі адзін аднаго, што ім цяжка было прыйсці да нейкага пагаднення, нават калі справа тычылася абароны іх інтарэсаў.

Тым не меней іх не на жарт спалохала паўстанне на Ферме Жывёлаў, і яны пастараліся зрабіць, што маглі, каб іх уласныя жывёлы як мага меней пра гэта ведалі. Спачатку яны спрабавалі высмеяць саму ідэю таго, што жывёлы самі могуць весці гаспадарку. Тыдні праз два ўсё гэта разваліцца само па сабе, казалі яны. Яны пускалі чуткі, што жывёлы на Ферме Мэнар (яны і далей упарта называлі яе «Ферма Мэнар», не церпячы назвы «Ферма Жывёлаў») увесь час ваююць паміж сабою і таму хутка памруць з голаду. Калі прайшоў нейкі час, а жывёлы зусім не памерлі з голаду, Фрэдэрык і Пілкінгтан завялі іншую песню і пачалі гаварыць пра страшны шал злачыннасці і распусты, які нібыта лютаваў цяпер на Ферме Жывёлаў. Казалі, што жывёлы там ядуць адна адну, катуюць адна адну распаленымі да чырвані падковамі, а самак ужываюць супольна. Вось што выйшла з гэтага паўстання супраць законаў Прыроды, казалі Фрэдэрык і Пілкінгтан.

Аднак ніхто да канца не верыў гэтым байкам. Няясныя і перакручаныя чуткі пра дзівосную ферму, дзе жывёлы, выгнаўшы людзей, сталіся гаспадарамі свайго жыцця, разыходзіліся ўсё далей, і ўвесь гэты год у наваколлі не спадала хваля бунтарных настройў. Заўсёды паслухмяныя быкі раптам зрабіліся дзікімі, авечкі зносілі агароджы і пляжылі канюшыну, каровы перакультвалі даёнкі, коні адмаўляліся скакаць цераз пера-

шкоды і перакідалі праз іх коннікаў. Але, што найгорш, мелодыя і нават словы «Звяроў Брытаніі» былі вядомыя паўсюль. Яны з дзіўнай хуткасцю разышліся сярод жывёлаў наваколля. Чуючы гэтую песню, людзі не маглі стрымаць сваёй лютасці, хоць і рабілі выгляд, што лічаць яе проста смешнаю. Яны не маглі зразумець, казалі яны, як самі жывёлы могуць дайсці да таго, каб спяваць такую дзікую лухту. Кожная жывёліна, заспе-тая за тым, што спявае гэтую песню, каралася дубцом на месцы. І, аднак, песню гэтую нельга было задушыць. Яе высвіствалі ў жываплотах дразды, буркаталі ў вязах галубы, яна чулася ў грукаце кузняў і ў гудзе царкоў-ных званоў. І калі чалавечыя стварэнні слухалі яе, яны патаемна баяліся, чуючы ў ёй прароцтва сваёй будучай загубы. ..

На пачатку кастрычніка, калі збажына была зжатая і стаяла ў сціртах, а частка была ўжо абмалочаная, прыляцела, кружляючы ў паветры, купка галубоў і села на панадворку Фермы Жывёлаў у нязвыклым узрушэн-ні. Джоўнз і ўсе яго людзі, ды яшчэ паўтузіна іншых з Фоксвуда і Пінчфілда, увайшлі праз браму і рухаліся цяпер дарогаю, што вяла да фермы. Усе яны неслі кіі, апрача Джоўнза, які ступаў наперадзе з стрэль-баю ў руках. Яны відавочна збіраліся адваяваць ферму.

Гэтага чакалі ўжо даўно, і таму ўсё было загадзя падрыхтавана. Сняжок, які ўважліва вывучыў старую кнігу пра выправы Юлія Цэзара, знойдзеную ў сядзібе, узяў на сябе кіраванне абароннымі аперацыямі. Ён хутка раздаў загады, і праз пару хвілін кожная жывё-ліна была ўжо на сваім баявым пасту.

Калі чалавечыя стварэнні наблізіліся да будынкаў фермы, Сняжок распачаў сваю першую атаку. Усе галу-бы, колькасцю трыццаць пяць, лёталі сюды-туды над га-ловамі людзей і брудзілі на іх з паветра; і пакуль людзі абціраліся, гусі, што хаваліся за жываплотам, кінуліся на іх і пачалі бязлітасна шчыпаць іх за лыткі.

І, аднак, гэта была толькі лёгкая папярэдняя сутычка, скіраваная на тое, каб стварыць разлад у шэрагах супраціўніка, і людзі лёгка адагналі гусей кіямі. Тады Сняжок кінуў у бой другую лінію атакі. Мюрыэль, Бэнджамін і ўсе авечкі, на чале з Сняжком, рынуліся наперад і пачалі таўчы і басці людзей з усіх бакоў, тым часам як Бэнджамін, павярнуўшыся, біў іх сваімі маленькімі капытамі. Але і тут людзі з сваімі кіямі і падкутымі цвікамі ботамі былі мацнейшыя за іх; раптам, пачуўшы Сняжкоў віск, што было сігналам да адступлення, усе жывёлы павярнуліся і ўцяклі на ўнутраны двор.

Людзі азваліся пераможным воклічам. Яны ўбачылі, як ім здавалася, што іх ворагі ўцякаюць, і бязладна кінуліся за імі. Гэта было якраз тое, чаго спадзяваўся Сняжок. Як толькі яны забеглі ў двор, тры кані, тры каровы і ўсе астатнія свінні, што хаваліся ў засадзе ў хляве, нечакана выйшлі на іх з тылу, адрэзаўшы шляхі да адступлення. І тады Сняжок даў сігнал да атакі. Сам ён абрынуўся на Джоўнза. Джоўнз убачыў яго, узняў стрэльбу і стрэліў. Шраціны прадзёрлі крываваыя палосы на Сняжковай спіне, і адна авечка ўпала мёртва. Не спыняючыся ні на хвіліну, Сняжок уваліў усе свае шэсць пудоў у ногі Джоўнзу. Джоўнз паваліўся ў кучу гною, і стрэльба выпала ў яго з рук. Але найстрашнейшае відовішча ўяўляў сабою Баксёр, які стаў дыбкі і выбрыкваў сваімі падкутымі жалезамі капытамі, як стаенны жарабок. Яго першы ўдар лучыў у галаву памочніку конюха з Фоксвуда, і той нежывы распластаўся ў гразі. Убачыўшы гэта, некалькі чалавек пакідалі свае кіі і паспрабавалі ўцячы. Іх ахапіла паніка, і ў наступную хвіліну ўсе жывёлы, сабраўшыся разам, ганялі іх па ўсім двары. Іх білі рагамі і нагамі, кусалі і тапталі. Не было ніводнай жывёліны на ферме, якая б па-свойму на іх не папомсцілася. Нават кот, раптоўна саскочыўшы з даху на плечы пастуху, запу-

сціў кіпцюры яму ў шыю, і той пачаў крычаць немым голасам. У той момант, калі брама расчынілася, людзі з радасцю кінуліся з двара і пабеглі да гасцінца. І так, праз пяць хвілін пасля ўварвання, яны ганебна адступілі той самай дарогай, якой былі прыйшлі, а за імі, сыкаючы, беглі чарадою гусі і шчыпалі іх за лыткі.

Усе людзі ўцяклі, апроч аднаго. Вярнуўшыся ў двор, Баксёр пакратаў капытом памочніка конюха, які ляжаў ніцма, тварам у гразь, спрабуючы перавярнуць яго. Хлопец не варушыўся.

— Ен памёр, — з сумаем вымавіў Баксёр. — Я не хачу яго забіваць. Я забыўся, што ў мяне жалезныя падковы. Хто цяпер паверыць, што я зробіў гэта не наўмысна?

— Без сантыментаў, таварыш! — закрычаў Сняжок, з чых ранаў усё яшчэ цякла кроў. — Вайна ёсць вайна. Добры чалавек — мёртвы чалавек.

— Я не хачу забіваць, нават людзей, — паўтарыў Баксёр, і вочы яго напоўніліся слязьмі.

— А дзе Молі? — усклікнуў нехта.

Молі і сапраўды не было відаць. На хвіліну ўзняўся вялікі пярэпалах; баяліся, што людзі маглі неяк ёй нашкодзіць або нават звесці яе з сабою. Урэшце, аднак, яе знайшлі — яна хавалася ў сваім стойле, засунуўшы галаву ў сена. Яна ўцякла, як толькі пачула стрэл. Аднак, калі ўсе вярнуліся з пошукаў, выявілася, што памочнік конюха, які быў толькі аглушаны, паспеў ачмацца і ўцячы.

Жывёлы зноў сабраліся ўсе разам у вялікім узрушэнні і, перакрываючы адна адну, распавядалі пра свае падзвігі ў бітве. Тут жа адбылося імправізаванае святкаванне перамогі. Быў узняты сцяг, і колькі разоў запар былі праспяваныя «Звяры Брытаніі», пасля адбылося ўрачыстае пахаванне палеглай у баі авечкі, і на яе магіле быў пасаджаны куст глогу. Сняжок выступіў над магілаю з кароткай прамовай, падкрэсліўшы, што

кожная жывёліна мусіць быць гатовая загінуць за Ферму Жывёлаў, калі гэта спатрэбіцца.

Жывёлы аднадушна пастанавілі заснаваць ваенную ўзнагароду — медаль «Жывёла-Герой» першага класа, які быў адразу ўручаны Сняжку і Баксёру. Гэты масянжовы медаль (у сапраўднасці ж гэта былі масянжовыя бляхі, знойдзеныя ў рымарні) належала насіць у нядзелі і святы. Заснавалі таксама медаль «Жывёла-Герой» другога класа, якім пасмяротна ўзнагародзілі забітую авечку.

Шмат спрачаліся аб тым, як назваць гэтую слаўную бітву. Нарэшце яе назвалі Бітва пры Хляве, бо якраз там хавалася засада. Стрэльбу містэра Джоўнза знайшлі ў гразі, а было вядома, што ў сядзібе ёсць патроны. Вырашылі ўсталяваць стрэльбу ля флагштока ў якасці гарматы і страляць з яе двойчы на год — дванаццатага кастрычніка, у гадавіну Бітвы пры Хляве, і ў дзень напярэдадні Янавай ночы, у гадавіну Паўстання.

V

З набліжэннем зімы паводзіны Молі пачалі ўсё больш і больш непакоіць. Яна спазнялася на працу кожнай раніцы, просячы прабачэння, што праспала, і скардзілася на нейкі загадкавы боль, хоць апетыт у яе заставаўся цудоўны. За любою зачэпкай яна ўцякала з працы і ішла на вадапой, дзе падоўгу стаяла і ачмурэла ўзіралася ў сваё адлюстраванне ў вадзе. Але хадзілі чуткі і пра нешта больш сур'эзнае. Адночы, калі Молі бяздумна прахаджалася па двары, памахваючы сваім даўгім хвостом і жуючы былінку, Канюшынка адвяла яе ўбок.

— Молі, — сказала яна, — мне трэба вельмі сур'эзна з табой пагаварыць. Сёння раніцай я бачыла, як ты глядзела праз агароджу, што аддзяляе Ферму Жывёлаў ад Фоксвуда. Адзін з людзей містэра Пілкінгтана

стаяў з таго боку агароджы. Я была вельмі далёка, але я амаль перакананая, што бачыла, як ён гаварыў з табой і ты дазваляла яму гладзіць свой нос. Што гэта значыць, Молі?

— Я там не была! Я гэтага не рабіла! Гэта няпраўда! — закрычала Молі і пачала вытапырвацца і біць капытамі зямлю.

— Молі! Паглядзі мне ў вочы. Ці даеш ты мне слова гонару, што той чалавек не гладзіў табе нос?

— Гэта няпраўда! — паўтарыла Молі, але яна не магла паглядзець Канюшынцы ў вочы і кінулася наўцёкі, паскакаўшы наўзгалопаў поле.

Тады Канюшынцы прыйшла ў галаву адна думка. Нікому нічога не кажучы, яна пайшла ў стойла Молі і адгарнула капытом салому. Пад саломую была схаваная кучка кавалкаў цукру і некалькі скруткаў рознакаляровых стужак.

Праз тры дні Молі знікла. Некалькі тыдняў ніхто не ведаў, куды яна падзелася, пакуль галубы не паведамілі, што бачылі яе на другім канцы Уілінгдана. Яна стаяла запрэжаная ў прыгожую калымажку, пафарбаваную ў чырвонае і чорнае, што чакала каля карчмы. Тоўсты чырванатвары чалавек у клятчастых брыджах і гетрах, які выглядаў на карчмара, гладзіў ёй нос і карміў яе цукрам. Яна была нанова падстрыжаная, і ў грыве была ўплеценая пунсовая стужка. Відаць, яна вельмі добра бавіла час, як казалі галубы. Ніхто з жывёлаў больш ніколі не згадваў пра Молі.

У студзені настала суровае надвор'е. Зямля была цвёрдая, як жалеза, і на полі не было чаго рабіць. У вялікім гумне адбывалася шмат сходаў, свінні займаліся планаваннем працы на наступны сезон. Неяк само сабою склалася, што свінні, якія былі відавочна разумнейшыя за іншую жывёлу, вырашалі ўсе пытанні, што датычылі фермы, хоць рашэнні і меліся быць ухвалення большасцю галасоў. І гэтакі парадак дзеіў бы даволі добра,

калі б не спрэчкі паміж Сняжком і Напалеонам. Гэтыя двое разыходзіліся ў поглядах паўсюль, дзе толькі было магчымае разыходжанне. Калі адзін з іх прапанаваў засеяць большую плошчу ячменем, дык можна было быць пэўным, што другі запатрабуе большае плошчы пад авёс, і калі адзін казаў, што тое і тое поле якраз прыдатнае пад капусту, дык другі абвясчаў, што яно ні на што іншае не надаецца, як на караняплоды. Кожны меў сваіх прыхільнікаў, і часам адбываліся зацятыя спрэчкі. На сходах Сняжок часта перамагаў дзякуючы сваім бліскучым прамовам, але Напалеону больш удалася назбіраць сабе аднадумцаў у часе паміж сходамі. Асаблівы поспех ён меў сярод авечак. Апошнім часам авечкі ўзяліся бляяць лозунг «Чатыры нагі добра, дзве нагі дрэнна» калі трэба і калі не трэба, часам перапыняючы сваім бляяннем Сход. Можна было заўважыць, што яны мелі асаблівую схільнасць бляяць свой лозунг у самыя важныя моманты Сняжковых прамоў. Сняжок якраз дэталёва вывучыў некалькі старых нумароў знойдзенага ў сядзібе часопіса «Фермер і жывёлавод» і быў поўны шырокіх планаў розных навінак і ўдасканаленняў. Ён з веданнем справы гаварыў пра дрэнныя сістэмы, сілас і кампост, выпрацаваў складаны праект, паводле якога ўсе жывёлы мусілі класці свой гной непасрэдна ў полі, кожны дзень на новым месцы, каб скараціць працу на перавозку. Напалеон ніякіх сваіх праектаў не прапаноўваў, а толькі спакойна казаў, што Сняжковы нікуды не вартыя, і, здавалася, чакаў свайго часу. Але з усіх іхніх спрэчак найбольш зацятая разгарэлася вакол пытання аб ветраку.

На доўгім выгане, недалёка ад гаспадарчых пабудоў, быў маленькі ўзгорак — найвышэйшая мясціна на ферме. Агледзеўшы мясцовасць, Сняжок абвясціў, што гэта самае прыдатнае месца для ветрака, які б прыводзіў у рух генератар і забяспечваў ферму электрычнасцю. Гэта дазволіла б асвятліць і ацяпліць узімку стайні, пусціць

у ход цыркулярную пілу, сячкарню, буракарэзку і электрычную даільную машыну. Жывёлы ніколі не чулі пра нешта падобнае (бо ферма была старая і мела толькі самыя прымітыўныя механізмы) і здзіўлена слухалі, як Сняжок маляваў ва ўяўленні дзівосныя карціны, як машыны будуць працаваць за іх, а самі яны тым часам будуць пасвіцца ўдосталь на полі або ўдасканалваць розум чытаннем і размовамі.

Праз некалькі тыдняў Сняжковы праекты ветрака былі цалкам гатовыя. Механічныя падрабязнасці паходзілі галоўным чынам з трох кніг, што належалі містэру Джоўнзу, — «Тысяча карысных парадаў па гаспадарцы», «Кожны сам сабе муляр» і «Электрычнасць для пачаткоўцаў». Сняжок выбраў сабе за кабінет павець, якая некалі выкарыстоўвалася як інкубатар і дзе была гладкая драўляная падлога, на якой добра маляваць. Ён зачыняўся там на цэлыя гадзіны. Заклаўшы патрэбную старонку каменем і заціснуўшы кавалак крэйды паміж косткамі капыта, ён хуценька вадзіў ім сюды-туды, крэслячы лінію за лініяй і павіскваючы ад захаплення. Паступова чарцяжы ператварыліся ў складаную блытаніну шквіваў і шасцерняў, якая займала больш за палову падлогі і, хоць здавалася астатнім жывёлам цалкам незразумелай, рабіла на іх вялікае ўражанне. Усе яны прыходзілі паглядзець на Сняжковы малюнкi, прынамсі, раз на дзень. Прыходзілі нават куры і качкі, усяляк стараючыся не наступіць на крэйдавыя рыскі. Толькі Напалеон трымаўся наводдаль. Ён адразу выказаўся супраць ветрака. Але аднойчы ён нечакана прыйшоў прагледзець чарцяжы. Ён, цяжка ступаючы, абышоў павець, прыгледзеўся да кожнай драбніцы ў чарцяжах і нават раз ці два панюхаў іх, пасля пастаяў хвілінку, пазіраючы на іх краем вока; тады раптам падняў нагу, пабруіў на чарцяжы і выйшаў, не сказаўшы ні слова.

Паміж насельнікамі фермы зазначыўся глыбокі падзел у пытанні аб ветраку. Сняжок не адмаўляў, што

пабудаваць яго — справа няпростая. Трэба будзе нанесці камення і змураваць сцены, тады зрабіць крылы, а пасля гэтага спатрэбіцца генератар і правады. (Як усё гэта дастаць, Сняжок не казаў.) Але ён сцвярджаў, што ўсё гэта можна зрабіць за год. Затое пасля, абяцаў ён, будзе заашчаджана столькі працы, што жывёлам трэба будзе працаваць толькі тры дні на тыдзень. Напалеон, са свайго боку, падкрэсліваў, што вялікай неабходнасцю бягучага моманту з'яўляецца павышэнне вытворчасці харчоў і што калі яны будуць марнаваць час на пабудову ветрака, то яны ўсе памруць з голаду. Жывёлы падзяліліся на дзве фракцыі: адна пад лозунгам «За Сняжка і трохдзённы тыдзень», а другая — «За Напалеона і поўнае карыта». Бэнджамін быў адзіны, хто не далучыўся да ніводнай фракцыі. Ён не верыў ні ў тое, што пабольшае ежы ў карыце, ні ў тое, што вятрак заашчадзіць працу. Будзе вятрак або не будзе, казаў ён, жыццё ўсё адно будзе такое, якое было дагэтуль — гэта значыць кепскае.

Побач са спрэчкамі вакол ветрака гарачым было і пытанне абароны фермы. Было цалкам верагодна, што, хоць чалавечыя стварэнні і былі разбітыя ў Бітве пры Хляве, яны маглі зрабіць яшчэ адну, больш рашучую спробу адваяваць ферму і аднавіць панаванне містэра Джоўнза. Яны тым болей мелі на гэта падставы, што навіна пра іх паражэнне разышлася па наваколлі і жывёлы на суседніх фермах зрабіліся натурлівыя, як ніколі раней. Як звычайна, Сняжок і Напалеон не пагаджаліся між сабою. Паводле Напалеона, што жывёлы мусілі зрабіць, дык гэта здабыць пальную зброю і практыкавацца ў яе ўжыванні. Паводле Сняжка, яны мусілі высылаць штораз болей галубоў, каб раздзьмуць паўстанне сярод жывёлаў на іншых фермах. Адзін сцвярджаў, што калі яны не навучацца бараніцца, дык непазбежна будуць заваяваныя, другі сцвярджаў, што калі паўстанні адбудуцца паўсюль, ім не будзе патрэбы

бараніцца. Жывёлы слухалі спачатку Напалеона, пасля Сняжка і не маглі зразумець, хто з іх мае рацыю; і сапраўды, яны заўсёды пагаджаліся з тым, хто якраз у гэты момант прамаўляў.

Нарэшце настаў дзень, калі Сняжковы чарцяжы былі гатовыя. На Сходзе, што меўся адбыцца наступнай нядзелай, пытанне пра пабудову ветрака выносілася на галасаванне. Калі жывёлы сабраліся ў вялікім гумне, Сняжок устаў і, хоць яго часам перапыняла бляанне авечак, выклаў свае аргументы за пабудову ветрака. Тады Напалеон падняўся для адказу. Ён вельмі спакойна сказаў, што ветрак — гэта бязглуздзіца і што ён нікому не раіць галасаваць за яго, і тут жа зноў сеў; гаварыў ён усяго нейкіх трыццаць секунд і, здавалася, не зважаў, ці зрабілі яго словы хоць найменшае ўражанне на прысутных. У адказ на гэта Сняжок ускочыў на ногі і, прыкрыкнуўшы на авечак, якія зноў пачалі бляець, выступіў з палымяным заклікам на карысць ветрака. Дагэтуль жывёлы былі амаль пароўну падзелены ў сваіх прыхільнасцях, але праз хвіліну Сняжок захапіў іх сваім красамоўствам. Красамоўнымі фразамі ён распісаў карціну жыцця на Ферме Жывёлаў, якім яно магло б быць, калі б цяжар непасільнай працы быў зняты з іх спін. Цяпер яго ўяўленне лунала значна вышэй за сячкальні і электрадаілки. Электрычнасць, казаў ён, змога прывесці ў рух мала-тарні, плугі, бароны, касілки, жнейкі, снопавязалкі і, апроч таго, забяспечыць кожнае стойла электрычным святлом, халоднай і гарачай вадою і электрычным ацяпленнем. Калі ён скончыў прамову, ніхто ўжо не сумняваўся ў тым, у які бок пойдзе галасаванне. Але якраз у гэты момант Напалеон устаў і, неяк дзіўна паглядзеўшы скоса на Сняжка, пранізліва завішчаў, так, як ніхто яшчэ ніколі не чуў.

У адказ на гэта пачуўся страшны брэх знадворку, і дзевяць вялізных сабакаў з абабітымі бляхай ашыйні-

камі ўварваліся ў гумно. Яны кінуліся проста на Сняжка, які адно што паспеў адскочыць убок і ўхіліцца ад іх вострых зубоў. Праз момант ён быў ужо за дзвярыма, і сабакі беглі за ім. Знямеўшы ад страху і здзіўлення, усе жывёлы выйшлі паглядзець на пагоню. Сняжок бег праз доўгі выган у бок гасцінца. Ён бег, як толькі можа бегчы свіння, але сабакі былі ўжо ў яго на пятах. Раптам ён паслізнуўся, і здалося, што зараз яны схопяць яго. Але ён падхапіўся і пабег яшчэ хутчэй, аднак сабакі зноў амаль яго дагналі. Адзін з іх ужо блізка не скапіў зубамі Сняжкоў хвост, але Сняжок паспеў вырвацца. Тады ён дадаў яшчэ крыху спрыту і, пад самым носам у сабакі, шуснуў праз дзірку ў жываплоце, і больш яго ніхто ўжо не бачыў.

Маўклівыя і напалоханыя, жывёлы забраліся назад у гумно. Праз хвіліну вярнуліся сабакі. Спачатку ніхто не мог даўмецца, адкуль узяліся гэтыя стварэнні, але хутка знайшлася разгадка: гэта былі тыя самыя шчаняты, якіх Напалеон забраў ад матак і гадаваў асобна. Хоць яшчэ і маладыя, гэта былі ўжо вялізныя сабакі, якія злавесным выглядам нагадвалі ваўкоў. Яны трымаліся каля Напалеона. Было заўважана, што яны вілялі хвастамі яму гэтаксама, як некалі іншыя сабакі вілялі містэру Джоўнзу.

Напалеон, за якім ішлі сабакі, узышоў на прыўзнятую плячоўку, дзе некалі стаяў Маёр, каб выступіць з прамовай. Ён абвясціў, што ад гэтага часу нядзельныя ранішнія Сходы адмяняюцца. Яны непатрэбныя, сказаў ён, і толькі забіраюць час. У далейшым усе пытанні жыццядзейнасці фермы будуць вырашацца адмысловым свінным камітэтам з ім самім на чале. Яны будуць збірацца за зачыненымі дзвярыма і пасля будуць паведамляць іншым пра свае пастановы. Жывёлы будуць паранейшаму збірацца кожную нядзелю раніцай, каб прывітаць сцяг, праспяваць «Звяры Брытаніі» і атрымаць загады на тыдзень; але ніякіх спрэчак і абмеркаванняў больш не будзе.

Нягледзячы на ўзрушэнне, выкліканае выгнаннем Сняжка, жывёлы былі збянтэжаныя гэтым паведамленнем. Некаторыя з іх нават і запырэчылі б, калі б знайшлі неабходныя аргументы. Нават Баксёр быў нямала ўсхваляваны. Ён падціснуў вушы, колькі разоў трасянуў грывай і паспрабаваў спарадкаваць свае думкі; але ўрэшце ён так і не знайшоў што сказаць. Некаторыя свінні, аднак, выразней выявілі сваю пазіцыю. Чатыры маладыя парсюкі, што сядзелі наперадзе, незадаволена завішчалі і ўсе чацвёрэ ўскочылі на ногі і пачалі гаварыць усе разам. Але раптам сабакі, што сядзелі вакол Напалеона, пагрозліва загыркалі, і свінні змоўклі і селі на свае месцы. Тады авечкі забляялі сваё жажлівае «Чатыры нагі добра, дзве нагі дрэнна», бляянне цягнулася амаль чвэрць гадзіны і паклала канец усяму абмеркаванню.

Пасля гэтага Віскун быў упаўнаважаны прайсціся па ўсёй ферме і растлумачыць усім астатнім новы парадак.

— Таварышы, — казаў ён, — я спадзяюся, што кожны з вас цэніць ахвярнасць таварыша Напалеона, які ўзяў на сябе гэты дадатковы цяжар. Не думайце, таварышы, што быць правадыром — гэта нешта прыёмнае! Наадварот, гэта вялікая і цяжкая адказнасць. Ніхто не верыць так глыбока, як таварыш Напалеон, што ўсе жывёлы роўныя. Ён быў бы толькі шчаслівы даць вам магчымасць вырашаць самім за сябе. Але ж часам вы маглі б прымаць няправільныя рашэнні, таварышы, і што б тады было? Уявіце, што вы маглі б вырашыць падтрымаць Сняжка з ягонымі бязглуздымі ветракамі — Сняжка, які, як мы цяпер ведаем, быў проста крымінальнікам.

— Ён можна змагаўся ў Бітве пры Хляве, — сказаў нехта.

— Адною мужнасці мала, — сказаў Віскун. — Ададана і паслухмянасць значна важнейшыя. А што да

Бітвы пры Хляве, дык я думаю, прыйдзе час, калі выявіцца, што роля Сняжка ў ёй была значна перабольшаная. Дысцыпліна, таварышы, жалезная дысцыпліна! Вось лозунг сённяшняга дня. Адзін памылковы крок, і вораг будзе тут. Бо праўда, таварышы, вы ж не хочаце, каб вярнуўся Джоўнз?

Зноў жа гэты аргумент быў неаспрэчны. Вядома ж, жывёлы не хацелі, каб вярнуўся Джоўнз; калі правядзенне спрэчак няздэльнымі раніцамі магло б спрычыніцца да яго вяртання, гэтыя спрэчкі варта было спыніць. Баксёр, які цяпер паспеў ужо сёе-тое абдумаць, выказаў агульны настрой, сказаўшы: «Калі гэтак кажа таварыш Напалеон, значыць, гэта праўда». І з таго часу ён узяў сабе за прымаўку «Напалеон заўсёды кажа праўду» ў дадатак да свайго асабістага дэвізу «Я буду працаваць яшчэ старанней».

Тым часам надвор'е перамянілася і пачалося выяснае ворыва. Паветка, у якой Сняжок маляваў свае чарцяжы, была замкнёная, і лічылася, што гэтыя чарцяжы былі сцэртыя з падлогі. Кожную няздзелую раніцай а дзесятай гадзіне жывёлы збіраліся ў вялікім гумне, каб атрымаць загады на тыдзень. Чэрап старога Маёра, цяпер ужо зусім голы, выкапалі з магілы ў садзе і прычাপілі на калку каля флагштока, побач са стрэльбай. Пасля ўзняцця сцяга жывёлы мусілі ўрачыстым шыхтам прайсціся міма чэрапа, перш чым увайсці ў гумно. Цяпер яны ўжо не сядзелі ўсе разам, як некалі раней. Напалеон з Віскуном і яшчэ адным парсюком, якога звалі Малятка і які меў незвычайны талент складаць песні і паэмы, сядзелі наперадзе на прыўзнятай пляцоўцы, вакол іх паўколам сядзела дзевяць маладых сабак, а іншыя свінні сядзелі ззаду. Астатнія жывёлы сядзелі насупраць іх у сярэдзіне гумна. Напалеон чытаў загады на тыдзень, складзеныя ў грубым вайсковым стылі, і пасля аднаразовага адспявання «Звяроў Брытаніі» ўсе жывёлы разыходзіліся.

Трэцяе нядзелі пасля выгнання Сняжка жывёлы з немалым здзіўленнем пачулі паведамленне Напалеона, што вятрак усё ж будзе пабудаваны. Ён не падаў ніякіх прычынаў гэткай змены сваіх намераў, а проста папярэдзіў жывёлаў, што гэтае дадатковае заданне будзе вымагаць вельмі цяжкае працы; магчыма нават, што давядзецца скараціць харчовыя нормы. Усе праекты былі ўжо падрыхтаваныя да апошняй драбніцы. Адмысловыя свіны камітэт працаваў над імі на працягу трох тыдняў. Прадугледжвалася, што пабудова ветрака, разам з іншымі перадавымі пераменамі, зойме два гады.

Гэтым вечарам Віскун тлумачыў прыватна іншым жывёлам, што Напалеон у сапраўднасці ніколі не быў супраць ветрака. Наадварот, якраз ён бараніў гэтую ідэю з самага пачатку, а чарцёж, які Сняжок намаляваў на падлозе ў інкубатары, быў выкрадзены з Напалеонавых папер. Такім чынам, вятрак быў вынаходкай самога Напалеона. Чаму ж тады, спытаўся нехта, ён так зацята выступаў супраць яго? На гэта Віскун з аблуднай усмешкай адказаў, што гэта была наўмысная хітрасць таварыша Напалеона. Ён рабіў выгляд, што выступае супраць ветрака, хочучы проста пазбавіцца ад Сняжка, які быў небяспечны элемент і дрэнна ўплываў на астатніх. Цяпер, калі Сняжок прыбраны з дарогі, гэты праект можна было смела ажыццяўляць, не баючыся ягоных падкопаў. Гэта, сказаў Віскун, называецца тактыкай. Ён паўтарыў некалькі разоў: «Тактыка, таварышы, тактыка!», скачучы навокал, круцячы хвостом і весела смеючыся. Жывёлы не ведалі дакладна, што значыць гэтае слова, але Віскун гаварыў так пераканаўча, а тры сабакі, што выпадкова апынуліся пры ім, вурчэлі так пагрозліва, што яны пагадзіліся з яго тлумачэннямі без лішніх пытанняў.

VI

Увесь гэты год жывёлы працавалі, як рабы. Але яны былі шчаслівыя; яны не шкадавалі сілы і ахвотна ішлі на ахвяры, бо добра ведалі, што ўсё, што яны рабілі, было для іх саміх і для тых пакаленняў, якія прыйдуць пасля іх, а не для жменькі лайдакоў і зладзеяў, што ходзяць на дзвюх нагах.

Усю вясну і лета яны працавалі шэсцьдзсят гадзін на тыдзень, а ў жніўні Напалеон паведаміў, што яны будуць працаваць таксама і ў нядзелі пасля абеду. Праца гэтая была строга добраахвотная, але любая жывёліна, што самачынна адхілялася ад працы, пазбаўлялася паловы сваёй харчовай нормы. І нават пры гэтых умовах ад некаторых работ давялося адмовіцца. Ураджай быў крыху горшы, чым летась, і два палеткі, якія планавалі засеяць караняплодамі на пачатку лета, засталіся незасеяныя, бо іх спазніліся ўзараць. Можна было прадбачыць, што ферму чакала цяжкая зіма.

Вятрак дадаваў штотраз новых нечаканых цяжкасцяў. На ферме былі добрыя паклады вапняку, а ў адной баковачцы знайшлося шмат пяску і цэменту, так што ўсе будаўнічыя матэрыялы былі пад рукою. Але праблемаю, якую спачатку жывёлы ніяк не маглі вырашыць, было, як разбіць камяні на кавалкі патрэбных памераў. Здавалася, што гэта нельга было зрабіць інакш, як з дапамогаю кіркі і лома, якімі ніводная жывёла не магла карыстацца, бо ніводная жывёла не магла стаяць на задніх нагах. Толькі пасля некалькіх тыдняў марных намаганняў некаму прыйшла ў галаву разумная думка — выкарыстаць сілу прыцягнення. Вялізныя валуны, занадта вялікія, каб іх можна было ўжыць, параскладалі на дне кар'ера. Жывёлы абвязвалі іх вяроўкамі, і тады ўсе разам, каровы, коні, авечкі — усе, хто мог учапіцца за вяроўку, у крытычныя моманты да іх далучаліся нават свінні — цягнулі ўгору з безнадзейнай павольна-

сцю да самага краю кар'ера, адтуль іх спіхалі, і яны разбіваліся ўнізе на кавалкі. Перавозіць бітае каменне было параўнаўча лёгка. Коні цягнулі яго на вазах, авечкі валаклі асобныя кавалкі, нават Мюрыэль і Бэнджамін упрэгліся ў лёгкую двухколку і везлі сваю долю. Пад канец лета сабралася дастатковая колькасць камення, і тады пад наглядом свінняў пачалося будаўніцтва.

Гэта была марудная і цяжкая праца. Часта бывала, што цэлы дзень ішоў на тое, каб нязмернымі намаганнямі зацягнуць адзіны валун на край кар'ера, і часам, калі яго спіхвалі ўніз, ён не разбіваўся. Нічога нельга было б зрабіць, калі б не Баксёр, чыя сіла, здавалася, была роўная сіле ўсіх астатніх жывёлаў разам узятых. Калі валун слізгаў уніз і жывёлы, якіх цягнула за ім з гары, пачыналі крычаць ад распачы, Баксёр заўсёды напружваўся і спыняў валун. Нельга было глядзець без захаплення, як ён, з цяжкасцю адольваючы кожную цалю, узыходзіў на гару, як дыханне яго пачашчалася, як ён чапляўся за зямлю вострымі краямі падкоў, як ягоныя бакі макрэлі ад поту. Канюшынка часам папярэджвала яго, каб ён бярогся і не перасільваўся, але Баксёр ніколі яе не слухаў. Два ягоныя дэвізы «Я буду працаваць яшчэ старанней» і «Напалеон заўсёды кажа праўду» здаваліся яму вычарпальным адказам на ўсе пытанні. Ён дамовіўся з пеўнікамі, каб той будзіў яго раніцай не на паўгадзіны, а на тры чвэрці гадзіны раней. А ў свае вольныя хвіліны, якіх цяпер ужо выпадала небагата, ён звычайна ішоў адзін да кар'ера, набіраў бітага камення і без чужой дапамогі цягнуў яго да месца, дзе меўся стаяць вятрак.

Усё гэтае лета жывёлы былі няблага забяспечаныя, нягледзячы на цяжкую працу. Калі ў іх было і не болей ежы, чым у часы Джоўнза, дык, прынамсі, і не меней. Перавага ў тым, што яны кармілі цяпер толькі саміх сябе, а не мусілі ўтрымліваць яшчэ пяць марнатраў-

ных чалавечых істотаў, была такая вялікая, што кампенсавала шматлікія нягоды. Да таго ж, шмат у чым метады працы жывёлаў былі больш эканомныя і эфектыўныя. Такая праца, як, напрыклад, праполка, магла быць зроблена з стараннасцю, недасяжнай для чалавека. Зноў жа, як ніхто з жывёлаў цяпер не краў, дык не было патрэбы аддзяляць выган ад ворнай зямлі, што ашчаджала шмат працы на ўтрыманне агароджаў і веснічак. Тым не меней з набліжэннем восені пачала адчувацца неспрадбачаная нястача розных неабходных рэчаў. Былі вельмі патрэбныя газа, цвікі, вяроўкі, сухары сабакам і жалеза на падковы — і ўсё гэта не выраблялася на ферме. Пазней павінны былі спатрэбіцца таксама насенне і штучныя ўгнаенні, розныя інструменты і, нарэшце, абсталяванне для ветрака. Дзе гэта ўсё ўзяць, ніхто не мог сабе ўявіць.

Аднойчы ў нядзелю раніцай, калі жывёлы сабраліся, каб атрымаць загады, Напалеон паведаміў, што ён вырашыў перайсці да новай палітыкі. З гэтага часу Ферма Жывёлаў мелася наладзіць гандаль з суседнімі фермамі: вядома ж, не дзеля камерцыйных мэтаў, а проста каб набыць некаторыя матэрыялы, якія былі пільна неабходныя. Патрэбы ветрака маюць стаяць вышэй за ўсё, сказаў ён. І таму ён веў перамовы аб продажы стога сена і часткі сёлетняга ўраджаю збожжа, а пасля, калі спатрэбіцца больш грошай, іх можна будзе зарабіць, прадаючы яйкі, на якія ў Уілінгдоне заўсёды быў попыт. Куры, сказаў Напалеон, мусяць з радасцю пайсці на гэтую ахвяру, бо гэта будзе іх адмысловы ўклад у пабудову ветрака.

І зноў жывёлы былі збянтэжаныя. Ніколі не мець ніякіх зносін з чалавечымі стварэннямі, ніколі не займацца гандлем, ніколі не ўжываць грошы — ці не былі гэта адныя з першых пастановаў, прынятых на першым урачыстым Сходзе пасля выгнання Джоўнза? Усе жывёлы памяталі, як прымаліся гэтыя пастановы, ці, пры-

намсі, ім здавалася, што яны памятаюць. Чатыры маладыя парсюкі, якія пратэставалі, калі Напалеон адмяніў Сходы, нясмела запырочылі, але, пачуўшы пагрозлівае гырканне сабакаў, адразу змоўклі. Тады, як звычайна, авечкі завялі сваё «Чатыры нагі добра, дзве нагі дрэнна», і хвілінная збянтэжанасць была загладжана. Нарэшце Напалеон падняў нагу, запатрабаваўшы цішыні, і паведаміў, што ён ужо пра ўсё дамовіўся. Жывёлам не трэба будзе самім уваходзіць у кантакт з чалавечымі істотамі, што было б вельмі непажадана. Ён вырашыў узяць увесь гэты цяжар на свае плечы. Нехта містэр Уімпэр, юрыст з Уілінгдона, згадзіўся быць пасярэднікам паміж Фермай Жывёлаў і знешнім светам і будзе заходзіць на ферму кожны панядзелак раніцай, каб атрымаць інструкцыі. Напалеон скончыў сваю прамову сваім звычайным воклічам: «Хай жыве Ферма Жывёлаў!», і, пасля праспявання «Звяроў Брытаніі», жывёлы былі распушчаныя.

Пасля гэтага Віскун абышоў ферму і супакоіў яе жыхароў. Ён запэўніў іх, што пастанова супраць вядзення гандлю і ўжывання грошай ніколі не была прынятая і нават не прапаноўвалася. Гэта ўсё была чыстая фантазія, карані якой трэба шукаць у хлусні, што ішла ад Сняжка. Некаторыя жывёлы ўсё ж крыху сумняваліся, але Віскун дасціпна спытаўся ў іх: «Ці вы пэўныя, што не прыснілі ўсё гэта, таварышы? Можна, у вас тыя пастановы запісаныя на паперы? Ці яны ўвогуле калі-небудзь запісваліся?» І як сапраўды было чыстаю праўдай, што нічога падобнага ў пісьмовай форме не існавала, дык жывёлы пагадзіліся, што гэта была памылка.

Кожнага панядзелка містэр Уімпэр наведваў ферму, як было дамоўлена. Гэта быў хітраваты чалавечак з бакенбардамі, не надта вялікі дзялок, але дастаткова кемлівы, каб зразумець раней за іншых, што Ферме Жывёлаў спатрэбіцца пасярэднік і што камісійныя

працэнты будуць вартыя клопату. Жывёлы глядзелі са страхам, як ён прыходзіць і адыходзіць, і як мага пазбягалі яго. Разам з тым, бачачы, як Напалеон, стоячы на чатырох нагах, аддае загады Уімпэру, што стаяў на дзвюх, яны напаўняліся гонарам і часткова пагаджаліся з новым парадкам. Іх дачыненні з чалавечым родам цяпер не былі ўжо тыя самыя, што раней. Цяпер, калі Ферма Жывёлаў квітнела, чалавечыя істоты не пераставалі яе ненавідзець, яны ненавідзелі яе яшчэ больш чым калі. Кожны з людзей свята верыў у тое, што ферма раней ці пазней збанкрутуе і што, перадусім, пабудова ветрака скончыцца поўным крахам. Яны зазвычай сустракаліся ў корчмах і браліся даводзіць адзін аднаму з дапамогай схемаў і чарцяжоў, што вятрак абавязкова мусіць заваліцца або што калі ён і будзе стаяць, дык ніколі не будзе працаваць. І ўсё ж, міжволі, яны прасякліся павагай да ўмельства, з якім жывёлы вялі свае справы. Адным з паказчыкаў гэтага было тое, што яны пачалі называць Ферму Жывёлаў яе сапраўдным імем і болей ужо не настойвалі на тым, што яна завецца Ферма Мэнар. Яны таксама кінулі бараніць Джоўнза, які ўжо не спадзяваўся вярнуць сабе ферму і пераехаў жыць у другі канец краіны. Калі не лічыць Уімпэра, ніякіх кантактаў паміж Фермай Жывёлаў і знешнім светам пакуль што не было, але ўвесь час хадзілі чуткі, што Напалеон збіраецца заключыць дзелавое пагадненне або з містэрам Пілкінгтанам з Фоксвуда, або з містэрам Фрэдэрыкам з Пінчфілда — але ні ў якім разе, як было заўважана, з абодвума адначасова.

Якраз прыблізна гэтым часам свінні нечакана перабраліся ў сядзібу і сталі жыць там. Зноў жывёлам падалося, нібы яны памятаюць пастанову, што была прынятая ў самыя першыя дні, і зноў Віскун здолеў пераканаць іх, што яны памыляюцца. Было абсалютна неабходна, казаў ён, каб свінні, якія былі розумам фермы, мелі спакойнае памяшканне для працы. Дый

годнасці Правадыра (нядаўна ён пачаў ужываць тытул «Правадыр», гаворачы пра Напалеона) больш пасуе жыць у доме, чым у простым свінушніку. Тым не меней некаторыя жывёлы збянтэжыліся, пачуўшы, што свінні не толькі ядуць на кухні і адпачываюць у гасцёўні, але і спяць у ложках. Баксёр не звярнуў на гэта ніякай увагі, сказаўшы, як звычайна: «Напалеон заўсёды кажа праўду!», але Канюшынка, якой здавалася, што яна дакладна памятае пастанову наконт ложкаў, пайшла да гумна і паспрабавала разабраць Сем Запаведзяў, што былі напісаныя на сцяне. Не здолеўшы прачытаць нічога, апроч паасобных літар, яна схадзіла па Мюрыэль.

— Мюрыэль, — сказала яна, — прачытай мне Чацвёртую Запаведзь. Ці няма ў ёй пра тое, каб ніколі не спаць у ложку?

Мюрыэль з цяжкасцю праслібізавала.

— Тут напісана: «Ніводная жывёла не павінна спаць у ложку на прасціне», — урэшце паведаміла яна.

Дзіўна, але Канюшынка не памятала, каб Чацвёртая Запаведзь згадвала пра прасціну; але калі гэта было напісана на сцяне, значыць, гэтак яно і мусіла быць. І Віскун, які якраз у гэты момант праходзіў міма ў суправаджэнні двух сабакаў, здолеў выкласці гэтую справу ў патрэбным святле.

— Дык вы, таварышы, чулі, — сказаў ён, — што мы, свінні, спім цяпер у ложках у сядзібе? А чаму не? Вы ж, пэўна, не думаеце, што некалі была пастанова супраць ложкаў? Ложак проста значыць месца, на якім спяць. Куча саломы ў стойле, калі разглядаць гэта адпаведным чынам, таксама ложкак. Закон быў супраць просцінаў, бо гэта ўжо чалавечая выдумка. Мы падаставалі просціны з ложкаў у сядзібе і спім, закруціўшыся ў коўдры. І гэта вельмі ўтульныя ложкакі! Але не больш утульныя, чым нам патрэбна пры той разумовай працы, якую мы мусім рабіць сёння, вось што я вам скажу, таварышы.

Вы не пазбавіце нас права на адпачынак, праўда ж, таварышы? Вы ж не зробіце так, каб нам было зусім цяжка выконваць свае абавязкі? Ніхто ж з вас не хоча, каб вярнуўся Джоўнз?

У гэтым жывёлы запэўнілі яго без лішніх развагаў, і больш ужо ніхто не гаварыў, што свінні спяць у ложках у сядзібе. А калі праз некалькі дзён было абвешчана, што ад таго часу свінні будуць уставаць раніцай на гадзіну пазней за астатніх жывёлаў, ніхто ўжо і не падумаў паскардзіцца.

Калі надышла восень, жывёлы былі змораныя, але шчаслівыя. У іх быў цяжкі год, а пасля продажу часткі сена і збожжа запасы ежы на зіму былі не такія ўжо і багатыя, аднак вятрак быў аддзякаю за ўсе нягоды. Цяпер ён быў ужо амаль напалову збудаваны. Пасля жніва выдалася яшчэ колькі пагодлівых сухіх дзянькоў, і жывёлы працавалі з большым напружаннем, лічачы, што варта пацягаць цэлы дзень сюды-туды вялізныя камяні, калі гэта магло ўзняць сцяну хоць яшчэ на адзін фут. Баксёр часам нават выходзіў начаі і працаваў гадзіну ці дзве пад месячным святлом. У свае вольныя хвіліны жывёлы хадзілі вакол недабудаванага ветрака, захапляючыся трываласцю і перпендыкулярнасцю сцен і дзівячыся, што яны самі здолелі зрабіць нешта гэткае незвычайнае. І толькі стары Бэнджамін не выяўляў ніякага энтузіязму што да ветрака, хоць, як звычайна, не казаў нічога, апрача загадкавай заўвагі, што аслы жывуць доўга.

Настаў лістапад з лютымі паўднёва-заходнімі вятрамі. Будаўніцтва давялося спыніць, бо было занадта мокра, каб разводзіць цэмент. Нарэшце надарылася ноч, калі вецер быў такі моцны, што будынкі фермы хісталіся на сваіх падмурках і некалькі плітак дахоўкі зляцела з гуменнага даху. Куры прачнуліся, квохкаючы ад жаху, бо ўсе прыснілі адначасова, што чулі, як недзе непадалёку стрэліла гармата. Калі раніцаю жывё-

лы павыходзілі са стойлаў, яны ўбачылі, што флагшток павалены, а вяз, што рос на краі саду, вырваны з каранем, як моркаўка. Не паспелі яны агледзець гэта, як з усіх жывёлных глотак вырваўся крык роспачы. Перад імі адкрылася страшнае відовішча. Вятрак ляжаў у руінах.

Не згаворваючыся, яны кінуліся да яго. Напалеон, які ніколі не паскараў хады, бег наперадзе ўсіх. Так, увесь плён іх змагання ляжаў зраўнаваны з зямлёю, камяні, якія яны з такімі намаганнямі разбівалі і зацягвалі на ўзгорак, рассыпаліся на ўсе бакі. Не могучы спачатку вымавіць ні слова, яны стаялі, жалобна пазіраючы на крушню разваленага каменя. Напалеон моўчкі хадзіў сюды-туды, раз-пораз нюхаючы зямлю. Хвост ягоны разгнуўся і нервова торгаўся з боку ў бок, што сведчыла пра напружаную разумовую дзейнасць. Раптам ён спыніўся, быццам нешта вырашыўшы.

— Таварышы, — сказаў ён спакойна, — ці ведаеце вы, хто нясе адказнасць за гэта? Ці ведаеце вы, хто той вораг, які прыйшоў уночы і разбурыў наш вятрак? Сняжок! — І раптам ён закрычаў грымотным голасам: — Гэта ўчыніў Сняжок! З сваёй зламыснасці, імкнучыся сарваць нашыя планы і адпомсціць за сваё ганебнае выгнанне, гэты здраднік пракраўся сюды пад покрывам ночы і знішчыў вынікі нашай амаль гадавой працы. Таварышы, тут і цяпер я абвясчаю Сняжку смяротны прысуд. Медаль «Жывёла-Герой» другога класа і пуд яблыкаў таму, хто выканае прысуд. Два пуды яблыкаў таму, хто зловіць яго жывога!

Жывёлы былі незвычайна ўражаныя, даведаўшыся, што Сняжок здатны на такое злачынства. Пачуліся крыкі абурэння, і кожны пачаў абдумваць, як злавіць Сняжка, калі той надумае вярнуцца. Амаль адразу ж на траве недалёка ад узгорка з ветраком былі заўважаныя свіныя сляды. Яны былі бачныя толькі на працягу

некалькіх ярдаў, але было відаць, што яны вядуць да дзіркі ў агароджы. Напалеон прынюхаўся да іх і абвясціў, што яны належаць Сняжку. Ён выказаў меркаванне, што Сняжок, відаць, прыйшоў з боку фермы Фоксвуд.

— Не будзем адкладваць на пасля, таварышы! — закрычаў Напалеон, вывучыўшы сляды. — Нас чакае шмат працы. Сёння раніцай мы пачнём адбудоўваць вятрак і будзем будаваць яго ўсю зіму, і ў дождж, і ў сцюжу. Хай гэты няшчасны здраднік ведае, што яму не ўдасца так проста закрэсліць нашу працу. Памятайце, таварышы, у нашых планах не павінна быць ніякіх змен, усё мусіць быць выканана дзень у дзень. Наперад, таварышы! Няхай жыве вятрак! Няхай жыве Ферма Жывёлаў!

VII

Зіма была суровая. За шалёнымі вятрамі прыйшлі дажджы і снегапады, а пасля насталі жорсткія маразы, якія пачалі слабнуць толькі ў лютым. Жывёлы што ставала сілы працягвалі адбудоўваць вятрак, добра ведаючы, што знешні свет уважліва сочыць за імі і што зайздросныя чалавечыя істоты будуць радавацца і святкаваць перамогу, калі вятрак не будзе пабудаваны ў пару.

На бяду жывёлам, чалавечыя істоты ўдавалі, быццам не вераць, што вятрак разбурыў Сняжок: яны казалі, што ён разваліўся таму, што сцены былі занадта тонкія. Жывёлы ведалі, што гэта няпраўда. І ўсё ж было вырашана рабіць сцены ўдвая таўсцейшыя, чым дагэтуль, што патрабавала значна большае колькасці камення. Доўгі час кар'ер быў занесены снегам, і нічога нельга было рабіць. Праца крыху прасунулася наперад у сухія марозныя дні, але гэта было цяжкае выпрабаванне, і энтузіязму ў жывёлаў прыкметна паменшала. Ім увесь

час было халодна, а часам і галодна. Толькі Баксёр і Канюшынка ніколі не падалі духам. Віскун выступаў з бліскучымі прамовамі аб радасці служэння ферме і высокай годнасці працы, але астатнія жывёлы значна болей натхняліся з Баксэравай сілы і яго нястомнага воклічу «Я буду працаваць яшчэ старанней!».

У студзені пачало не ставаць ежы. Норма збожжа была рэзка зменшана, і было паведамлена, што ўзамен будзе выдзяляцца дадатковая норма бульбы. Тады выявілася, што большая частка ўраджаю бульбы памерзла ў капцах, якія не былі як след накрытыя. Бульба зрабілася мяккая і бясколерная, і толькі нязначная яе частка была прыдатная да ежы. Часам цэлымі днямі жывёлы нічога не елі, апроч мякіны і буракоў. Галодная смерць, здавалася, ужо заглядала ім у твары.

Было жыццёва неабходна схаваць гэты факт ад знешняга свету. Падахвочаныя разбурэннем ветрака, чалавечыя істоты выдумлялі новую хлусню пра Ферму Жывёлаў. Зноў пайшлі чуткі, што ўсе на ферме паміраюць з голаду і хваробаў, што яны няспынна варагуюць паміж сабою і дайшлі нават да канібалізму і дзетазабойства. Напалеон добра ўсведамляў, якія былі б вынікі, калі б за агароджаю фермы даведаліся пра сапраўднае становішча з ежай, і ён вырашыў скарыстаць містэра Уімпера, каб пашырыць звесткі адваротнага зместу. З гэтага часу жывёлы не павінны былі мець ніякіх кантактаў з Уімперам пад час ягоных штотыднёвых візітаў, тым часам некалькі адмыслова вылучаных жывёлін, у большасці авечак, падвучылі казаць, нібы мімаходзь, у ягонай прысутнасці, што нормы былі павышаныя. Да таго ж Напалеон загадаў напоўніць амаль пустыя засекі ў свірне да краёў пяском, а зверху прысыпаць рэшткамі збожжа і мукі. Прыдумаўшы нейкую патрэбу, Уімпера завялі ў свіран і дазволілі яму зазірнуць у засекі. Гэтак яго ўвялі ў зман, і ён надалей

паведамляў знешняму свету, што Ферма Жывёлаў не мае нястачы ў харчах.

І, аднак, пад канец студзеня сталася відавочным, што трэба будзе аднекуль браць збожжа. Гэтымі днямі Напалеон рэдка паказваўся публічна і ўвесь час праводзіў у сядзібе, усе дзверы ў якой ахоўваліся страхотнымі сабакамі. Калі ж ён і выходзіў на свет, дык вельмі ўрачыста, у атачэнні шасці сабакаў, якія шчыльна абступалі яго і вурчалі, калі нехта падыходзіў. Часта ён не паказваўся нават нядзельнымі раніцамі, а пераказваў свае загады праз іншых свінняў, звычайна праз Віскуна.

Аднойчы нядзельнай раніцай Віскун абвясціў, што куры, знёшшыся, адразу мусяць здаваць свае яйкі. Напалеон заключыў праз Уімпера кантракт на чатырыста яек у тыдзень. За атрыманыя грошы можна было б набыць дастаткова збожжа і мукі, каб пражыць да лета, калі жыццёвыя ўмовы будуць лягчэйшыя.

Калі куры пачулі гэта, яны ўзнялі страшны лямант. Іх і раней папярэдзвалі, што ім, магчыма, давядзецца пайсці на такую ахвяру, але яны не верылі, што гэтак сапраўды будзе. Яны якраз падрыхтаваліся да вясновага выседжвання і скардзіліся, што забраць цяпер яйкі было б забойствам. Упершыню з часоў выгнання Джоўнза наспявала нешта падобнае на бунт. Узначаленыя трыма маладымі чорнымі міноркамі, куры зрабілі рашучую спробу сарваць Напалеонавы планы. Яны выршылі заляцець на кроквы і несці яйкі там, адкуль яны падалі і разбіваліся аб падлогу. Напалеон дзейнічаў хутка і бязлітасна. Ён загадаў не выдаваць курам харчу і папярэдзіў, што любая жывёліна, якая дасць курам хоць адно зернейка, будзе пакарана смерцю. Сабакі пільна сачылі за выкананнем гэтага загаду. Куры трывалі пяць дзён, пасля здаліся і вярнуліся ў свае гнёзды. Тым часам дзевяць курэй памерла. Іх целы пахавалі ў садку, і было абвешчана, што яны памерлі ад какцыды-

ёзу. Уімпэр пра гэтую справу нічога не чуў, і яйкі дастаўляліся бесперапынна, раз на тыдзень да фермы пад'язджаў фургон бакалейшчыка і завозіў іх у мястэчка.

Увесь гэты час Сняжка так ніхто і не бачыў. Хадзілі чуткі, што ён хаваўся на адной з суседніх фермаў, у Фоксвудзе або ў Пінчфілдзе. Да гэтага часу дачыненні Напалеона з іншымі фермерамі крыху палепшалі. Неяк на панадворку знайшлі цэлы штабель драўніны, складзенае там яшчэ дзесяць гадоў таму, калі вычышчалі букавы гай. Дрэва было сухое, і Уімпэр параіў Напалеону прадаць яго; містэр Пілкінгтан і містэр Фрэдэрык былі гатовыя яго купіць. Напалеон вагаўся перад выбарам пакупніка, не могучы прыняць канчатковае рашэнне. Цікава адзначыць, што, калі ён схіляўся да пагаднення з Фрэдэрыкам, абвясчалася, што Сняжок хаваецца ў Фоксвудзе, калі ж ён думаў спыніць выбар на Пілкінгтане, казалі, што Сняжок сядзіць у Пінчфілдзе.

Аднойчы ранняй вясною нечакана выявіўся трывожны факт. Сняжок начама патаемна прыходзіў на ферму. Жывёлы былі так усхваляваныя, што не маглі спаць у сваіх стойлах. Казалі, што кожнае ночы ён прабіраецца на ферму пад покрывам цемры і чыніць розную шкоду. Ён краў збожжа, перакульваў даёнкі, біў яйкі, таптаў грады, абгрызаў кару на садовых дрэвах. Як толькі на ферме што-небудзь не ладзілася, сталася звычай прыпісваць віну Сняжку. Калі разбівалася шыбіна або забіваліся вадасцёкі, нехта абавязкова казаў, што ўначы прыйшоў Сняжок і зрабіў гэта, а калі згубіліся ключы ад свірны, уся ферма была ўпэўненая, што Сняжок закінуў іх у калодзеж. Дзіўна, што яны верылі ў гэта нават тады, калі ключы знайшліся пад мехам з мукою. Каровы ў адзін голас заяўлялі, што Сняжок пракраўся ў іх стойлы і даіў іх, пакуль яны спалі. Казалі таксама, што пацукі, якія прыносілі

нямала клопату гэтай зімою, былі ў хаўрусе з Сняжком.

Напалеон заявіў, што неабходна правесці поўнае расследаванне Сняжковае дзейнасці. Выйшаўшы ў суправаджэнні сабакаў, ён уважліва агледзеў усе гаспадарчыя будынкi, а ўсе астатнія жывёлы сачылі за імі на паважнай адлегласці. Праз кожныя некалькі крокаў Напалеон спыняўся і нюхаў зямлю, шукаючы Сняжковых слядоў, якія, як ён казаў, ён мог вызначыць па паху. Ён прынюхваўся ў кожным кутку, у гумне, у хляве, у курніках, у гародзе, і знаходзіў Сняжковы сляды амаль усюды. Ён прыкладаў лыч да зямлі, колькі разоў глыбока ўдыхаў паветра і крычаў страшным голасам: «Сняжок! Ён быў тут! Я добра яго чую!», і, пачуўшы слова «Сняжок», сабакі гыркали так, што кроў застывала ў жылах, і шчэрылі іклы.

Жывёлы былі не на жарт напалоханыя. Ім здавалася, што Сняжок напоўніў паветра вакол іх сваімі нябачнымі ўплывамі і пагражаў ім рознымі няшчасцямі. Увечары Віскун склікаў усіх разам і з трывогаю на твары сказаў, што мае паведаміць важную навіну.

— Таварышы! — закрычаў Віскун, нервова падскокваючы. — Выявілася найстрашнейшая рэч. Сняжок запрадаўся Фрэдэрыку з фермы Пінчфілд, які збіраецца напасці на нас і забраць у нас нашу ферму! Сняжок мае быць яму за правадніка, калі пачнецца наступ. Але ёсць і страшнейшая навіна. Мы думалі, што Сняжок узняўся на бунт толькі праз сваю фанабэрыю і ганарлівасць. Але мы памыляліся, таварышы. Ведаецца, якая была сапраўдная прычына яго бунту? Сняжок быў у хаўрусе з Джоўнзам ад самага пачатку! Увесь гэты час ён быў сакрэтным агентам Джоўнза. Усё гэта выявілася з дакументаў, якія засталіся пасля яго і якія мы знайшлі толькі цяпер. На маю думку, гэтым шмат што тлумачыцца, таварышы. Ці ж мы самі не бачылі, як ён спрабаваў — на шчасце, без поспеху — разбіць і знішчыць нас у Бітве пры Хляве?

Жывёлы былі агаломшаныя. Гэта было злачынства, якое зламыснасцю сваёй шмат перавышала разбурэнне ветрака! Але прайшло колькі хвілін, перш чым яны здолелі цалкам асэнсаваць гэта. Усе яны памяталі або думалі, што памятаюць, як яны бачылі Сняжка на чале жывёлаў у Бітве пры Хляве, як ён іх падтрымліваў і падбадзёрваў, як ён не даваў сабе перадыху ні на хвіліну, нават калі шраціны з Джоўнзавай стрэльбы паранілі яму спіну. Спачатку было няпроста зразумець, як усё гэта стасавалася да паведамлення, што ён змагаўся на баку Джоўнза. Нават Баксёр, які рэдка задаваў пытанні, быў збіты з панталыку. Ён лёг, падклаў пад сябе пярэднія ногі, заплюшчыў вочы і цяжкім намаганнем паспрабаваў спарадкаваць свае думкі.

— Я не веру гэтаму, — сказаў ён. — Сняжок можна змагаўся ў Бітве пры Хляве. Я сам яго бачыў. Ці ж не ўзнагародзілі мы яго адразу пасля бітвы медалём «Жывёла-Герой» першага класа?

— Гэта была наша памылка, таварышы. Бо цяпер мы ведаем — усё гэта напісана ў сакрэтных дакументах, якія мы знайшлі, — што ў сапраўднасці ён хацеў завабіць нас на загібель.

— Але ён быў паранены, — сказаў Баксёр. — Мы ўсё бачылі, як цякла кроў.

— Пра гэта было загадка дамоўлена! — закрычаў Віскун. — Джоўнзаў стрэл толькі трохі яго зачэпіў. Я мог бы паказаць табе адпаведную мясціну ягоных запісаў, калі б ты ўмеў чытаць. Задума была ў тым, што Сняжок у самы крытычны момант дасць сігнал да ўцёкаў і адступіць перад ворагам. І яму гэта амаль удалося — я скажу нават, таварышы, што яму гэта ўдалося б, калі б не наш бяспрашны Правадыр, таварыш Напалён. Памятаеце, як у той самы момант, калі Джоўнз і яго людзі ўбеглі на наш двор, Сняжок раптам павярнуўся і пачаў уцякаць, і большасць жывёлаў кінулася за ім? А памятаеце, што якраз у той самы момант, калі

ўсіх ахапіла паніка і ўсё здавалася загубленым, таварыш Напалеон выскачыў наперад з воклічам «Смерць чалавецтву!» і ўкусіў Джоўнза за нагу? Вы ж памятаеце гэта, таварышы? — закрычаў Віскун, падскокваючы на месцы.

Цяпер, калі Віскун апісаў тыя падзеі гэтак відавочна, жывёлам здалося, што яны сапраўды памятаюць гэта. Ва ўсялякім разе, яны памяталі, што ў самы крытычны момант бітвы Сняжок павярнуўся і пабег. Але Баксёр усё яшчэ быў крыху збянтэжаны.

— Я не веру, што Сняжок быў здраднікам на самым пачатку, — нарэшце сказаў ён. — Што ён рабіў пасля — гэта ўжо іншая справа. Але я веру, што пад час Бітвы пры Хляве ён быў добрым таварышам.

— Наш Правадыр таварыш Напалеон, — заявіў Віскун, гаворачы вельмі павольна і выразна, — катэгарычна сцвярджае — катэгарычна, таварыш, — што Сняжок быў агентам Джоўнза ад самага пачатку — так, і нават задоўга да таго, як было задумана само Паўстанне.

— А, ну гэта іншая справа! — сказаў Баксёр. — Калі гэтак кажа таварыш Напалеон, значыць, так яно і ёсць.

— Вось гэта правільныя словы, таварыш, — закрычаў Віскун, але ўсе заўважылі, што ён неяк вельмі нядобра паглядзеў на Баксёра сваімі мірглівымі вочкамі. Ён павярнуўся, каб пайсці, пасля спыніўся і дадаў шматзначна: — Папярэджваю ўсіх жывёлаў на гэтай ферме: будзьце пільныя. Бо ў нас ёсць усе прычыны меркаваць, што хтосьці з сакрэтных агентаў Сняжка хаваецца ў гэты момант сярод нас!

Праз чатыры дні, надвячоркам, Напалеон загадаў усім жывёлам сабрацца ў двары. Калі яны ўсе сышліся разам, Напалеон выйшаў з сядзібы, аздоблены абодвума сваімі медалямі (бо незадоўга перад тым ён узнагародзіў сябе медалямі «Жывёла-Герой» першага класа і

«Жывёла-Герой» другога класа), з сваімі вялізнымі сабакамі, што круціліся вакол яго і гыркалі так, што ў жывёлаў дрыжыкі беглі па спінах. Яны маўкліва скурчыліся на сваіх месцах, нібы загадзя адчуваючы, што зараз адбудзецца нешта страшнае.

Напалеон стаяў і сурова разглядаў прысутных, пасля раптам пранізліва завішчаў. Сабакі зараз жа кінуліся наперад, схапілі чатырох свінняў за вушы і пацягнулі іх да ног Напалеона, не зважаючы на іх страшны віск ад болю і страху. З свіных вушэй цякла кроў, сабакі адчулі яе смак і на нейкі момант зусім ашалелі. Раптам, усім на здзіўленне, трое сабак накінуліся на Баксёра. Ubачыўшы іх, Баксёр выставіў наперад свой вялізны капыт, збіў аднаго сабаку з лёту і прыціснуў яго да зямлі. Сабака заенчыў аб літасці, і два другія ўцяклі, падціснуўшы хвасты. Баксёр паглядзеў на Напалеона, каб ведаць, што яму рабіць: раздушыць сабаку насмерць ці адпусціць. Напалеон, як здалося, змяніўся з твару і рэзка загадаў Баксёру адпусціць сабаку, на што той падняў капыт, і сабака, скалечаны, пабег прэч, жалосна скуголячы.

У хуткім часе сумятня сціхла. Чатыры свінні чакалі, дрыжучы, усім сваім выглядам прызнаючы сваю віну. Напалеон запрапанаваў ім павініцца ў сваіх злачынствах. Гэта былі тыя самыя чатыры парсюкі, якія пратэставалі, калі Напалеон адмяніў нядзельныя Сходы. Без лішняй прынукі яны прызналіся, што трымалі сакрэтную сувязь з Сняжком ад самага часу яго выгнання, што супрацоўнічалі з ім у справе разбурэння ветрака і што ўвайшлі ў пагадненне з ім з мэтай перадаць Ферму Жывёлаў містэру Фрэдэрыку. Яны дадалі, што Сняжок патаемна прызнаўся ім, што ён доўгія гады быў сакрэтным агентам Джоўнза. Калі яны скончылі сваю споведзь, сабакі тут жа на месцы разарвалі ім глоткі, і Напалеон страшным голасам запытаўся, ці хто яшчэ не хоча ў чым-небудзь прызнацца.

Тры курыцы, што верхаводзілі няўдалым яечным бунтам, выйшлі наперад і засведчылі, што Сняжок з'явіўся ім у сне і намовіў іх не слухацца Напалеонавых загадаў. Яны таксама былі забітыя на месцы. Тады выйшла гуска і прызналася, што схавала шэсць пшанічных каласкоў пад час леташняга жніва і з'ела іх уначы. Тады адна авечка прызналася, што набруіла ў ставок з пітной вадою — яна сказала, што яе на гэта падбіў Сняжок, — а яшчэ дзве авечкі павініліся ў тым, што загубілі старога барана, вельмі адданага прыхільніка Напалеона, тым, што ганялі яго, хворага на кашаль, вакол вогнішча, пакуль ён не памёр. Усе яны былі забітыя на месцы. І так чарада прызнанняў і пакаранняў працягвалася, пакуль каля ног Напалеона не ляжала ўжо цэлая гара мёртвых целаў і паветра не напоўнілася смуродам крыві, невядомым на ферме з часоў выгнання Джоўнза.

Калі ўсё было скончана, ацалелыя жывёлы, апроч свінняў і сабакаў, бязладным гуртом пацягнуліся прэч. Яны былі ўзрушаныя і няшчасныя. Яны не ведалі, што болей уразіла іх — здрада жывёлаў, якія ўступілі ў хаўрус з Сняжком, або крывавая адплата, сведкамі якое яны толькі што былі. Даўнейшымі часамі бывалі на ферме і не менш жахлівыя сцэны крывавае бойні, але ўсім ім здавалася, што ўсё было значна страшней цяпер, калі гэта адбывалася паміж імі. З таго часу, як Джоўнз пакінуў ферму, і да гэтага дня ніводная жывёла ніколі не забіла іншае жывёлы. Не быў забіты нават ніводзін пацук. Яны пакіраваліся да ўзгорка, на якім стаяў недабудаваны вятрак, і, не згаворваючыся, леглі на зямлю, скупіўшыся, каб сагрэцца, — Канюшынка, Мюрыэль, Бэнджамін, каровы, авечкі і цэлая чарада гусей і курэй — усе, апроч ката, які раптоўна знік якраз перад тым, як Напалеон загадаў жывёлам сабрацца. Нейкі час усе маўчалі. Адзін Баксёр застаўся стаяць. Ён нервова круціўся, абмахваючы даўгім хвостом бакі, і

час ад часу здзіўлена іржаў. Нарэшце ён сказаў:

— Я нічога не разумею. Я ніколі не паверыў бы, што такое можа здарыцца на нашай ферме. Відаць, мы самі ў нечым вінаватыя. Выйсце, на маю думку, у тым, што трэба працаваць яшчэ старанней. Цяпер я буду ўставаць раніцай на цэлую гадзіну раней.

І ён няўкладна патрухаў да кар'ера. Дабраўшыся туды, сабраў адну за адной дзве ношы каменя, зацягнуў іх да ветрака і толькі тады пайшоў спаць.

Жывёлы скупіліся вакол Канюшынкі і маўчалі. З пагорка, на якім яны ляжалі, адкрываўся шырокі спазор на ваколіцы. Яны маглі бачыць большую частку Фермы Жывёлаў — даўгі выган, што цягнуўся да гасцінца, сенажаць, гаёк, вадапой, узараныя палі, дзе ўжо зазеленела рунь, і чырвоныя дахі гаспадарчых будынкаў з дымам, што віўся з комінаў. Быў ясны вясновы вечар. Трава і жываплоцы залаціліся пад косымі промнямі сонца. Ніколі раней ферма — а яны са здзіўленнем успомнілі, што гэта была іх ферма, кожны лапкі яе быў іхняю ўласнасцю — не здавалася такою ўтульнай і выгоднай. Канюшынка паглядзела на схіл пагорка, і вочы яе напоўніліся слязьмі. Калі б яна магла выказаць свае думкі, яна сказала б, што не да гэтага яны імкнуліся, калі браліся за справу вызвалення ад прыгнёту людзей. Гэты тэрор і забойствы былі зусім не тым, пра што яны так марылі ў тую ноч, калі стары Маёр упершыню абудзіў іх на паўстанне. Калі яна раней мела нейкі вобраз будучыні, дык гэта было грамадства без голаду і бізуна, дзе ўсе роўныя, кожны працуе паводле здольнасцяў, дужы бароніць слабога, як яна бараніла вывадак качанят, захінуўшы іх пярэдняю нагой, у памятную ноч Маёравай прамовы. А замест усяго гэтага — і яна не ведала чаму — яны дажылі да часоў, калі ніхто не можа сказаць таго, што думае, калі паўсюль сноўдаюць лютыя рыклівыя сабакі і калі ты мусіш глядзець, як тваіх таварышаў разрываюць на шматкі пасля

таго, як яны прызналіся ў страшных злачынствах. У яе ў галаве не было і думкі пра бунт ці непаслушэнства. Яна ведала, што нават гэтак было лепей, чым за часы Джоўнза, і што найперш трэба было зрабіць усё, каб не вярнуліся чалавечыя істоты. Што б ні здарылася, яна застанецца вернай, будзе цяжка працаваць, выконваць усе загады, што ёй будуць давацца, і пагаджацца з кіраўнічаю роляю Напалеона. І ўсё ж гэта было не тое, на што яна і ўсе іншыя жывёлы спадзяваліся і дзеля чаго аддавалі ўсе свае сілы. Не дзеля таго яны будавалі вятрак і падстаўляліся пад Джоўнзавы кулі. Гэтак яна думала, хоць ёй не ставала словаў, каб выказаць свае думкі.

Нарэшце, адчуўшы, што гэта можа замяніць тыя словы, якіх яна ніяк не можа знайсці, яна пачала спяваць «Звяры Брытаніі». Іншыя жывёлы, што сядзелі вакол яе, падхапілі спеў, і яны праспявалі яе тры разы — вельмі суладна, але павольна і жалобна, так, як ніколі раней не спявалі.

Не паспелі яны скончыць, як Віскун, у атачэнні двух сабакаў, падышоў да іх з выглядам, нібы мае сказаць нешта важнае. Ён абвясціў, што адмысловым дэкрэтам таварыша Напалеона «Звяры Брытаніі» адмененыя. З гэтага часу спяваць іх забаронена.

Жывёлы былі агаломшаныя.

— Чаму? — закрычала Мюрыэль.

— Яна больш не патрэбная, таварыш, — сурова адказаў Віскун. — «Звяры Брытаніі» былі песняю Паўстання. Але Паўстанне ўжо завяршылася. Пакаранне здраднікаў сёння па абедзе было апошняй дзеяй. Цяпер і знешнія і ўнутраныя ворагі разбітыя. У «Звярах Брытаніі» мы выказвалі свае мары аб лепшым грамадстве ў будучыні. Але такое грамадства ўжо ўсталявала-ся. Ясна, што гэтая песня болей не мае ніякага сэнсу.

Хоць і спалоханыя, некаторыя жывёлы ўсё ж маглі б запратэставаць, але ў гэты момант авечкі завялі сваё

звычайнае «Чатыры нагі добра, дзве нагі дрэнна», што цягнулася некалькі хвілін і паклала канец спрэчцы.

Такім чынам, «Звяры Брытаніі» болей не спявалі. Замест іх паэт Малятка склаў другую песню, якая пачыналася так:

О Ферма Жывёлаў! Родная гаспода!
Ніколі табе не ўчыню я шкоды! —

і цяпер яе спявалі кожную нядзелю раніцай пасля падняцця сцяга. Але жывёлам здавалася, што ні мелодыя, ні словы яе ніяк не маглі зраўняцца з «Звярамі Брытаніі».

VIII

Праз некалькі дзён, калі страх, спрычынены забойствам, суняўся, нехта з жывёлаў прыгадаў (ці яму гэта толькі падалося), што Шостая Запаведзь казала: «Ніводная жывёла не павінна забіваць іншых жывёлаў». І хоць нікому і ў галаву не прыйшло згадаць пра гэта ў прысутнасці свінняў або сабакаў, усё ж адчувалася, што нядаўнія забойствы неяк не адпавядаюць гэтай запаведзі. Канюшынка папрасіла Бэнджаміна прачытаць ёй Шостую Запаведзь, і калі Бэнджамін, як звычайна, сказаў, што ён адмаўляецца мяшацца ў гэтакія справы, яна схадзіла па Мюрыэль. Мюрыэль прачытала ёй Запаведзь. У ёй гаварылася: «Ніводная жывёла не павінна забіваць іншых жывёлаў без прычыны». Нейк так здарылася, што два апошнія словы выпалі з памяці жывёлаў. Але цяпер яны пабачылі, што Запаведзь не была парушаная, бо, бяспрэчна, была вельмі важкая прычына, каб забіць здраднікаў, якія схаўрусаваліся з Сняжком.

Увесь гэты год жывёлы працавалі яшчэ старанней, чым летась. Адбудаваць вятрак са сценамі ўдвая таўсцейшымі і скончыць пабудову да прызначанай даты, а

пры гэтым выканаць і звычайную працу на ферме — усё гэта вымагала неверагодных высілкаў. Часам жывёлам здавалася, што яны працуюць болей, а ядуць не лепей, чым за часы Джоўнза. Кожнае нядзелі ўранку Віскун браў доўгі сувой паперы і чытаў ім спісы лічбаў, якія сведчылі, што вытворчасць усіх відаў харчовай прадукцыі ўзрасла на дзвесце, трыста, часам нават і на пяцьсот працэнтаў. У жывёлаў не было ніякіх падставаў яму не верыць, асабліва таму, што яны ўжо добра і не памяталі, у якіх умовах яны жылі да Паўстання. І ўсё ж былі дні, калі ім здавалася, што раней было менш лічбаў і болей ежы.

Усе загады цяпер абвяшчаліся праз Віскуна або яшчэ каго з свінняў. Сам Напалеон паказваўся на свет не часцей чым раз на два тыдні. Калі ён з'яўляўся, пры ім быў не толькі сабачы почт, але і чорны певень, які быў нібы за трубача і крычаў гучнае «кукарэку!» кожны раз перад тым, як Напалеон збіраўся нешта сказаць. Казалі, што нават у сядзібе Напалеон жыве ў асобных ад усіх апартаментах. Харчаваўся ён асобна, над ім чуйнавалі два сабакі, і ён ён заўсёды з абеднага сервізу «Краўн Дарбі», які раней стаяў у шклянёй шафе ў гасцёўні. Было таксама абвешчана, што стрэльба будзе страляць штогод у дзень нараджэння Напалеона, гэтаксама як і ў дзве іншыя гадавіны.

Пра Напалеона цяпер ніколі не казалі проста «Напалеон». Афіцыйна яго цяпер заўсёды называлі толькі «наш Правадыр таварыш Напалеон», і свінні любілі прыдумваць для яго розныя тытулы, накштальт: Бацька Усіх Жывёлаў, Пострах Чалавецтва, Ахоўнік Авечага Статка, Сябра Качанятаў і падобнае. У сваіх прамовах Віскун, заліваючыся слязьмі замілавання, гаварыў пра Напалеонаву мудрасць, пра дабрыню ягонага сэрца і пра глыбокую любоў да жывёлаў ва ўсім свеце, асабліва ж да няшчасных жывёлаў, якія жылі ў няведанні і рабстве на іншых фермах. Сталася звычайкай

услаўляць Напалеона за кожнае дасягненне і за кожную ўдачу. Часта можна было пачуць, як адна курыца кажа другой: «Пад кіраўніцтвам нашага Правадыра таварыша Напалеона я знесла пяць яек за шэсць дзён»; або як дзве каровы на вадапой радасна ўсклікалі: «Дзякуючы кіраўнічай ролі таварыша Напалеона сёння такая смачная вада!» Агульныя пачуцці на ферме былі добра выказаныя ў паэме, складзенай Маляткам, якая называлася «Таварыш Напалеон» і гучала так:

О сябар сіротам!
Крыніца цяпла і пяшчоты!
Памыйні ўладар! Ні пакуты, ні голад, ні скон
Мне душу не азмрочаць,
Бо заўжды твае мудрыя вочы
Мне, як сонца з нябёсаў, зіхочуць,
Таварыш Напалеон!

Ты — дарыльшчык усёй той надобы,
Што падданым тваім даспадобы:
Набіты трыбух і сухая падсцілка на сон;
У хляве, як у раю,
Спіць спакойна худоба любая,
Бо надрэмных вачэй не змыкае
Таварыш Напалеон!

Каб я меў парсючка-немаўляці,
Гадаваў бы яго быццам маці
І, пакуль яшчэ не распаўнеў, як качулка, ён,
Я яго навучаў бы старанна
Табе ў вочы глядзець закахана
І страчаць цябе віскам адданым:
«Таварыш Напалеон!»

Напалеон ухваліў гэтую паэму і загадаў напісаць яе на сцяне вялікага гумна, супрацьлеглай той, дзе былі Сем Запаведзяў. Над паэмай быў партрэт Напалеона ў профіль, выкананы Віскуном белаю фарбай.

Тым часам, пры дапамозе Уімпера, Напалеон уступіў у складаныя перамовы з Фрэдэрыкам і Пілкінгтанам. Штабель драўніны быў усё яшчэ не прададзены. З гэтых дваіх Фрэдэрык болей імкнуўся завалодаць ёю, але не

хацеў саступаць у цане. Адначасова зноў папаўзлі чуткі, што Фрэдэрык з сваімі людзьмі збіраецца напасці на Ферму Жывёлаў і разбурыць вятрак, будаванне якога абудзіла ў ім лютую зайздрасць. Сняжок, як казалі, усё яшчэ хаваўся на Ферме Пінчфілд. Неяк у сярэдзіне лета жывёлаў вельмі ўзрушыла прызнанне трох курэй, што яны, падбухтораныя Сняжком, змовіліся забіць Напалеона. Курэй неадкладна пакаралі смерцю, і былі прынятыя дадатковыя захады, каб ахаваць Напалеонава жыццё. Чатыры сабакі вартавалі яго ложка уначы, стоячы па адным з кожнага боку, а на маладога парсючка Жмурка быў ускладзены абавязак каштаваць усе стравы Напалеона, перш чым ён будзе іх есці, каб праверыць, ці яны не атручаныя.

Прыблізна ў той самы час было абвешчана, што Напалеон дамовіўся прадаць драўніну містэру Пілкінгтану; ён таксама збіраўся заключыць сталае пагадненне на абмен некаторымі прадуктамі паміж Фермай Жывёлаў і Фоксвудам. Дачыненні паміж Напалеонам і Пілкінгтанам, хоць яны і падтрымліваліся толькі праз Уімпэра, былі цяпер амаль сяброўскія. Жывёлы не давяралі Пілкінгтану як прадстаўніку чалавечага роду, але аддавалі яму перавагу перад Фрэдэрыкам, якога яны баяліся і ненавідзелі. З набліжэннем восені, калі вятрак быў ужо амаль пабудаваны, чуткі пра пагрозу здрадлівага нападу зрабіліся часцейшыя. Казалі, што Фрэдэрык меўся сабраць супраць іх дваццаць чалавек, узброеных стрэльбамі, і ўжо падкупіў суд і паліцыю, дамовіўшыся, што яны не будуць умешвацца, калі ён захопіць права на валоданне Фермаю Жывёлаў. Апроч таго, з Пінчфілда даходзілі жахлівыя весткі пра зверствы, якія Фрэдэрык учыняў над сваімі жывёламі. Ён засек да смерці старога каня, марыў голадам кароў, забіў сабаку, кінуўшы яго ў печку, а вечарамі забаўляўся тым, што прымушаў пеўняў біцца, прывязаўшы ім да шпораў вострыя лёзы. У жывёлаў кроў

кіпела ад гневу, калі яны чулі, што іх таварышы церпяць такія здзекі, і часам яны патрабавалі, каб ім дазволілі выйсці самім і напасці на ферму Пінчфілд, выгнаць адтуль людзей і вызваліць жывёлаў. Але Віскун параіў ім устрымацца ад неразважлівых дзеянняў і даверыцца стратэгіі таварыша Напалеона.

Тым не меней нянавісьць да Фрэдэрыка расла. Аднойчы ў нядзелю раніцай Напалеон выступіў у гумне і растлумачыў, што ён ніколі не меў намеру прадаць штабель драўніны Фрэдэрыку; ён сказаў, што мець справу з такім нягоднікам было б абразаю ягонаў годнасці. Галубам, якіх усё яшчэ высылалі, каб разносіць весткі пра Паўстанне, было забаронена садзіцца ў Фоксвудзе, ім таксама было загадана адкінуць іх ранейшы лозунг «Смерць чалавецтву» і замяніць яго на «Смерць Фрэдэрыку». Напрыканцы лета было выкрыта яшчэ адно Сняжкова злачынства. У збажыне было поўна пустазелля, і высветлілася, што пад час аднаго з сваіх начных набегав Сняжок перамяшаў насенне збожжа і пустазелля. Гусак, які быў уцягнуты ў гэтую змову, прызнаўся Віскуну ў сваім злачынстве і тут жа скончыў жыццё самагубствам, праглынуўшы некалькі смяротна атрутных ягад лісніку. Жывёлы цяпер таксама даведаліся, што Сняжок ніколі — як шмат хто з іх дагэтуль думаў — не быў узнагароджаны медалём «Жывёла-Герой» першага класа. Гэта была проста прыдумка, якую пашыраў сам Сняжок нейкі час пасля Бітвы пры Хляве. А на самай справе яго не толькі не ўзнагародзілі, але яшчэ і асудзілі за баязліўства ў бітве. І зноў сямутаму з жывёлаў было дзіўна гэта пачуць, але Віскун хутка здолеў іх пераканаць, што памяць іх ашукала.

Увосень, цаною неверагодна цяжкіх намаганняў — бо амаль адначасова трэба было збіраць ураджай — будаўніцтва ветрака было закончана. Заставалася яшчэ паставіць абсталяванне, і Уімпер вёў перамовы наконт яго закупкі, але сам будынак ужо стаяў. Насуперак

усім цяжжасцям, нягледзячы на недасведчанасць, на недасканалыя прылады працы, на няшчасці і нягоды і на здраду Сняжка, працу скончылі дакладна ў прызначаны дзень! Змучаныя, але гордыя жывёлы хадзілі вакол свайго шэдэўра, які здаваўся ім яшчэ прыгажэйшым, чым той, што яны збудавалі першы раз. Тым болей што сцены цяпер былі ўдвая таўсцейшыя. Ніякі выбух ім цяпер не страшны! І калі яны падумалі, колькі паклалі працы і пакутаў, колькі сцярпелі нягодаў і якія велізарныя перамены настануць у іх жыцці, калі пачнуць круціцца крылы і запрацуюць генератары, — калі яны падумалі пра ўсё гэта, стома пакінула іх, і яны пачалі скакаць вакол ветрака і крычаць ад радасці. Сам Напалеон, з неадлучнымі сабакамі і пеўнем, выйшаў агледзець завершаную працу; ён асабіста павіншаваў жывёлаў з вялікім дасягненнем і абвясціў, што вятрак будзе насіць назву Вятрак імя Напалеона.

Праз два дні жывёлаў склікалі ў гумно на адмысловы сход. Ім аж мову заняло ад здзіўлення, калі Напалеон паведаміў, што прадаў штабель драўніны Фрэдэрыку. На другі дзень Фрэдэрык меўся прыгнаць фурманкі і пачаць перавозку. Увесь час свайго ўяўнага сяброўства з Пілкінгтанам Напалеон быў у сакрэтным пагадненні з Фрэдэрыкам.

Усе дачыненні з Фоксвудам спыніліся, Пілкінгтану былі пасланыя абразлівыя лісты. Галубам было загадана пазбягаць ферму Пінчфілд і змяніць свой лозунг «Смерць Фрэдэрыку» на «Смерць Пілкінгтану». У той самы час Напалеон запэўніў жывёлаў, што чуткі аб рыхтаваным нападзе на Ферму Жывёлаў былі цалкам фальшывыя і што апавяданні пра Фрэдэрыкаву жорсткасць да сваіх жывёлаў моцна перабольшаныя. Усе гэтыя погаласкі паходзілі, відаць, ад Сняжка і яго агентаў. Цяпер выявілася, што Сняжок не хаваецца на ферме Пінчфілд і што ён там ніколі ў жыцці не быў: а жыў ён — як казалі, у поўнай раскошы — у Фоксву-

дзе і ўжо некалькі гадоў быў наёмнікам Пілкінгтана.

Свінні былі ў захапленні ад Напалеонавай хітрасці. Прыкінуўшыся, што сябруе з Пілкінгтанам, ён змусіў Фрэдэрыка падвысіць плату на дванаццаць фунтаў. Але найвышэйшая якасць Напалеонавага розуму, казаў Віскун, выявілася ў тым, што ён не давяраў нікому, нават Фрэдэрыку. Фрэдэрык хацеў заплаціць за драўніну нечым, што ён назваў чэкам, які, Кажуць, быў кавалкам паперкі з напісаным абяцаннем заплаціць. Але Напалеон не такі дурны. Ён запатрабаваў заплаціць сапраўднымі пяціфунтавымі банкнотамі, якія павінны быць перададзеныя, перш чым драўніна будзе перавезеная. Фрэдэрык ужо заплаціў; і атрыманае сумы якраз хапала на тое, каб купіць абсталяванне да ветрака.

Тым часам драўніна спешна перавозілася. Калі ўсё было скончана, у гумне склікалі яшчэ адзін адмысловы сход, каб агледзець Фрэдэрыкавы банкноты. Начапіўшы абедзве свае ўзнагароды, шчасна пасміхаючыся, Напалеон ляжаў на саламяным подсціле, а побач з ім, раўняюцца складзеныя на парцялянавай талерцы з панскай кухні, ляжалі грошы. Жывёла павольна праходзіла паўз іх, і кожны глядзеў, колькі хацеў. Баксёр нахіліўся, каб панюхаць банкноты, і лёгкія белыя паперкі задрыжалі і зашалахцелі пад яго ўздыхам.

Праз тры дні ўзняўся страшэнны гармідар. Спалатнелы Уімпэр прыехаў на ровары, кінуў яго ў двары і пабег што меў сілы да сядзібы. Праз хвіліну шалёны крык абурэння пачуўся з апартаменту Напалеона. Як лясны пажар, разнеслася па ферме страшная навіна. Банкноты фальшывыя! Фрэдэрык атрымаў драўніну за нішто!

Напалеон неадкладна склікаў жывёлаў і страшным голасам абвясціў смяротны прысуд Фрэдэрыку. Калі яго ўдасца злавіць, сказаў ён, Фрэдэрык будзе звараны жыўцом. У той самы час ён папярэдзіў, што пасля такой вялікай здрады можна чакаць найгоршага.

Фрэдэрык і яго людзі маглі распачаць свой даўно планаваны напад у любы момант. На ўсіх падыходах да фермы былі расстаўлены вартавыя. Да таго ж чатыры галубы былі пасланыя ў Фоксвуд з прымірэнчым пасланнем, якое, як спадзяваліся, магло б аднавіць добрыя стасункі з Пілкінгтанам.

Напад адбыўся якраз наступнай раніцай. Жывёлы снедалі, калі назіральнікі прыбеглі з весткай, што Фрэдэрык і яго памагатыя ўжо прайшлі праз вялікую ўваходную браму. Даволі адважна жывёлы выправіліся ім насустрач, але гэтым разам ім не ўдалася лёгкая перамога, як у Бітве пры Хляве. На іх ішло пятнаццаць чалавек з паўтузінам стрэльбаў, і яны пачалі страляць, калі падышлі на пяцьдзесят ярдаў. Жывёлы не маглі выстаяць перад жаклівымі выбухамі стрэлаў і пякучымі шрацінамі і, нягледзячы на спробы Напалеона і Баксёра стрымаць іх, неўзабаве адступілі. Некаторыя з іх былі ўжо параненыя. Яны схаваліся ў гаспадарчых будынках і асцярожна выглядалі праз дзіркі і шчыліны. Увесь выган, разам з ветраком, быў цяпер у руках ворага. На хвіліну здалася, што нават Напалеон разгубіўся. Ён моўчкі хадзіў сюды-туды, торгаючы раскручаным хвостом. З надзеяй і спадзяваннем усе паглядалі ў бок Фоксвуда. Калі б Пілкінгтан з сваімі людзьмі дапамог ім, яны б яшчэ маглі перамагчы. Але ў гэтую хвіліну вярнуліся чатыры галубы, высланыя напярэдадні, і адзін з іх перадаў шматок паперы ад Пілкінгтана. На ім было напісана алоўкам: «Так вам і трэба».

Тым часам Фрэдэрык і яго людзі спыніліся каля ветрака. Жывёлы глядзелі на іх з трывогай. Двое людзей дасталі лом і кавальскі молат. Яны збіраліся разбурыць вятрак.

— Гэта немагчыма! — закрычаў Напалеон. — Сцены занадта тоўстыя. Яны не разаб'юць іх і за тыдзень. Не падайце духам, таварышы!

Але Бэнджамін уважліва прыглядаўся да кожнага

руху людзей. Двое з молатам і ломам прабівалі дзірку каля падмурка ветрака. Бэнджамін, амаль з задаволеным выглядам, павольна ківаў сваёй доўгай храпай.

— Я так і думаў, — сказаў ён. — Хіба вы не бачыце, што яны робяць? Праз хвіліну яны закладуць у тую дзірку порах.

Жывёлы напалохана чакалі. Яны не маглі рызыкунуць выйсці з сваіх сховішчаў. Праз некалькі хвілін яны ўбачылі, што людзі ўцякаюць ва ўсе бакі. Тады нешта аглушальна грывнула. Галубы рвануліся ў неба, а ўсе жывёлы, апроч Напалеона, пападалі на зямлю і схавалі галовы. Калі яны ўсталі, то ўбачылі вялізны воблак чорнага дыму на тым месцы, дзе стаяў вятрак. Воблак паволі развееўся ветрам. Ветрака болей не было!

Калі жывёлы ўбачылі гэта, да іх вярнулася адвага. Страх і роспач, якія яны адчувалі хвіліну раней, цяпер патанулі ў раз'юшаным гневе, абуджаным гэтым подлым, ганебным учынкам. Пачуўся магутны заклік да помсты, і, не чакаючы далейшых загадаў, яны ўсім гуртам рынуліся наперад і пабеглі проста на ворага. Цяпер яны не зважалі на ліхія шраціны, якія градам праляталі над імі. Гэта была жорсткая, зацятая бітва. Людзі стралялі няспынна, а калі жывёлы падбеглі ўсутыч, пачалі адбівацца кіямі і каванымі ботамі. Адна карова, тры авечкі і дзве гускі былі забітыя, і амаль усе астатнія былі параненыя. Нават Напалеону, які кіраваў аперацыяй з тылу, адсекла шрацінаю кончык хваста. Але і людзі не абышліся без ахвяраў. Траім Баксёр прабіў галаву капытамі; аднаму карова прапарола рогам жывот; яшчэ аднаму Джэсі і Званочак ледзь не здзелі штаны. І калі дзевяць сабакаў з асабістай аховы Напалеона, якім ён даручыў абысці за жываплотам з тылу, раптам выскачылі на людзей з флангу, раз'юшана брэшучы, іх ахапіла паніка. Яны ўбачылі, што ім пагражае акружэнне. Фрэдэрык крыкнуў сваім людзям уцякаць, пакуль дарога адкрытая, і праз хвіліну

баязлівы супраціўнік уцякаў, ратуючы жыццё. Жывёлы гналі іх да самага канца поля і яшчэ добра надавалі ім у спіну, калі тыя прабіваліся праз калючы жываплот.

Яны перамаглі, але былі змучаныя і скрываўленыя. Павольна пакульгалі яны да фермы. Пабачыўшы сваіх палеглых таварышаў, распластаных у траве, некаторыя не маглі стрымаць слёз. І на хвілінку яны прыпыніліся ў жалобным маўчанні на месцы, дзе некалі стаяў вятрак. Так, яго болей не было; ад усёй іхняй працы не засталася амаль ніякага следу! Нават падмурак быў часткова разбураны. І цяпер, каб адбудаваць, ужо нельга выкарыстаць, як раней, разваленыя камяні. Камяні таксама зніклі. Сіла выбуху раскідала іх навокал на сотні ярдаў. Ветрака быццам зусім і не было.

Калі яны падышлі да фермы, Віскун, які з невядомых прычын не ўдзельнічаў у бітве, падскочыў да іх, круцячы хвостом і радасна ўсміхаючыся. І жывёлы пачулі, як недзе каля гаспадарчых пабудоў урачыста грывнуў стрэл.

— Чаму там страляюць? — спытаўся Баксёр.

— Каб адсвяткаваць перамогу! — закрычаў Віскун.

— Якую перамогу? — здзівіўся Баксёр. З яго каленяў цякла кроў, ён згубіў падкову і разбіў капыт, а ў задняй назе ў яго сядзела каля тузіна шрацінак.

— Якую перамогу, таварыш? Хіба мы не прагналі ворага з нашай зямлі — свяшчэннай зямлі Фермы Жывёлаў?

— Але яны разбурылі вятрак. А мы працавалі над ім два гады!

— Ну дык што? Мы пабудуем другі. Калі захочам, дык пабудуем хоць шэсць ветракоў. Вы, таварышы, яшчэ не ацанілі таго, што мы зрабілі. Вораг займаў гэтую вось зямлю, на якой мы стаім. А цяпер — дзякуючы мудраму кіраўніцтву таварыша Напалеона — мы адваявалі яе ўсю да апошняга кавалка!

— Мы адваявалі тое, што мелі раней, — сказаў Баксёр.

— У гэтым наша перамога, — сказаў Віскун.

Яны паклыпалі на двор. Шраціны пад скурай у Баксеравай назе прычынялі страшны боль. Ён бачыў перад сабой цяжкую працу на адбудове ветрака ад самага падмурка і ў думках ужо падрыхтаваўся да яе. Але ўпершыню яму прыйшло ў галаву, што яму ўжо адзінаццаць гадоў і што сіла ў яго не тая, што была некалі.

Але калі жывёлы пабачылі, як лунае зялёны сцяг, і зноў пачулі стрэлы — усяго стрэлілі сем разоў — ды прамову Напалеона, у якой ён павіншаваў іх і падзякаваў за мужнасць, дык ім урэшце і сапраўды здалася, што яны выйгралі вялікую бітву. Жывёлам, палеглым у баі, было зладжана ўрачыстае пахаванне. Баксёр і Канюшынка цягнулі калёсы, што былі за катафалк, і сам Напалеон ступаў на чале шэсця. Цэлыя два дні былі дадзежныя на святкаванні. Было шмат песняў, прамоў, стрэльбаў са стрэльбы, і кожнай жывёліне выдалі па яблыку ў якасці падарунка, кожнай птушцы — па дзве унцы збожжа і кожнаму сабаку па тры сухары. Было абвешчана, што гэтая бітва будзе называцца Бітвай пры Ветраку і што Напалеон заснаваў новую ўзнагароду — Ордэн Зялёнага Сцяга, якім ён узнагародзіў самога сябе. У агульнай радасці няўдалая справа з банкнотамі зусім забылася.

Праз колькі дзён свінні натрапілі на скрынку з віскі ў сядзібным склепе. Раней, калі засяліліся ў сядзібу, яе проста не заўважылі. Уначы з сядзібы даносіліся гучныя спевы, у якіх сярод іншага, усім на здзіўленне, можна было пазнаць «Звяры Брытаніі». Каля паловы дзесятай можна было выразна ўбачыць, як Напалеон выйшаў праз заднія дзверы ў старым капелюшы містэра Джоўнза, прабег наўзгалопа па двары і знік у доме. А раніцай над сядзібай панавала глыбокая цішыня. Не паказвалася ніводная свіння. Толькі каля дзевятай гадзіны з сядзібы выйшаў Віскун, ступаючы павольна і няўпэўнена, паглядаючы тупа перад сабою, млява зве-

сіўшы хвост. З усяго выгляду было відаць, што ён сур'ёзна хворы. Ён склікаў усіх жывёл і сказаў, што мусіць паведаміць ім страшную навіну. Таварыш Напалеон памірае!

Узняўся несучешны лямант. Пад дзвярыма ў сядзібу была накладзена салома, і жывёлы хадзілі на дыбачках. Са слязьмі ў вачах яны пыталіся адно ў аднаго, што яны будуць рабіць, калі іхні Правадыр пакіне іх. Разышлася чутка, што Сняжок урэшце схітрыўся падкласці атруту ў ежу Напалеону. Каля адзінаццатай гадзіны Віскун выйшаў, каб зрабіць новае паведамленне. У якасці свайго апошняга зямнога ўчынку таварыш Напалеон абвясціў урачысты дэкрэт: ужыванне алкагольных напіткаў мусіць карацца смерцю.

Надвячоркам, аднак, Напалеону зрабілася крыху лепей, а раніцай Віскун мог паведаміць ім, што Правадыр ужо пайшоў на папраўку. Увечары гэтага дня Напалеон ужо зноў узяўся за працу, а назаўтра стала вядома, што ён даручыў Уімпэру купіць у Уілінгдоне пару кніжак аб піваварэнні і перагонцы спірту. Праз тыдзень Напалеон выдаў загад: маленькі выган за садам, які раней было вырашана пакінуць як месца адпачынку жывёлам, што састарэлі і не маглі болей працаваць, цяпер мусіць быць узараны. Спачатку гаварылася, што зямля на гэтым выгане збяднела і вымагала перасеву; але неўзабаве стала вядома, што Напалеон збіраецца засеяць яго ячменем.

Недзе тым самым часам адбылося здзіўнае здарэнне, якога ніхто як след не здолеў зразумець. Аднойчы каля паўночы ў двары нешта моцна грымнула і жывёлы выбеглі са стойлаў. Свяціў месяц. Каля сцяны вялікага гумна, дзе былі запісаныя Сем Запаведзяў, ляжала разламаная напалам драбіна. Непрытомны Віскун распластаўся побач, а недалёка ляжалі ліхтар, пэндзаль і перакуленае ядро з белаю фарбай. Сабакі хуценька абабеглі вакол Віскуна і завялі яго назад у сядзібу,

як толькі ён апрытомнеў і мог хадзіць. Ніхто з жывёлаў не мог даўмецца, што гэта ўсё магло значыць, апроч старога Бэнджаміна, які паківаў храпай з выглядам знаўцы і, здавалася, зразумеў, але нічога не сказаў.

Але праз некалькі дзён Мюрыэль, перачытваючы сама сабе Сем Запаведзяў, заўважыла, што сярод іх была яшчэ адна, якую жывёлы запамнілі памылкова. Яны думалі, што ў Пятай Запаведзі напісана: «Ніводная жывёла не павінна піць гарэлку», але там былі яшчэ два словы, пра якія яны ўжо забыліся. У сапраўднасці Запаведзь гучала: «Ніводная жывёла не павінна піць гарэлку звыш меры».

IX

Расшчэплены Баксёраў капыт загойваўся вельмі доўга. Адбудова ветрака пачалася праз дзень пасля таго, як скончылася святкаванне перамогі. Баксёр адмовіўся ўзяць нават адзін выхадны дзень і лічыў для сябе справай гонару не паказаць, што яму баліць. Вечарамі ён патаемна прызнаваўся Канюшынцы, што боль у капыце вельмі яго непакоіў. Канюшынка лячыла капыт прыпарамі з зёлак, якія яна гатавала, папярэдне іх пражаваўшы, і разам з Бэнджамінам прасіла Баксёра працаваць не так заўзята. «Лёгкія ў каня трываюць не вечна», — казалі яна яму. Але Баксёр не слухаў. У яго засталася, казаў ён, толькі адна сапраўдная мара — пабачыць, як будзе працаваць вятрак, а тады ўжо можна і пайсці на пенсію.

Напачатку, калі ўпершыню былі сфармуляваныя законы Фермы Жывёлаў, пенсійны ўзрост быў вызначаны для коней і свінняў дванаццаць, для кароў чатырнаццаць, для сабакаў дзевяць, для авечак сем і для курэй ды гусей пяць гадоў. Дамовіліся і наконт добрага пенсіі па старасці. Пакуль што ніводная жывёліна не выйшла на пенсію, але апошнім часам тэма гэтая

пачала абмяркоўвацца ўсё часцей і часцей. Цяпер, калі маленькае поле за садам было пакінута пад ячмень, хадзілі чуткі, што кавалак вялікага выгану будзе абнесены агароджай і аддадзены састарэлым жывёлам. Для коней, казалі, пенсія складзе пяць фунтаў збожжа на дзень, а ўзімку пятнаццаць фунтаў сена, а таксама адну морквіну ці, магчыма, яблык на святы. У канцы наступнага лета Баксёру спаўнялася дванаццаць гадоў.

Тым часам жыццё было цяжкае. Зіма выдалася не цяплейшая за папярэднюю, а ежы было меней. Зноў зменшылі нормы харчоў усім жывёлам, апроч свінняў і сабакаў. Занадта строгая ўраўнілаўка ў нормах, тлумачыў Віскун, будзе прычыца прыцыпам Жывялізму. У любым выпадку яму няцяжка было давесці астатнім жывёлам, што ў сапраўднасці ніякай нястачы ежы няма, як бы гэта ім ні здавалася. А пакуль што палічылі неабходным упарадкаваць нормы (Віскун заўсёды гаварыў пра ўпарадкаванне, а не пра скарачэнне), але ў параўнанні з часамі панавання Джоўнза паляпшэнне было відавочнае. Прачытаўшы ім вісклівым таропкім голасам лічбы, ён падрабязна растлумачыў і пераканаў іх, што цяпер яны мелі больш аўса, больш сена, больш рэпы, чым за часы Джоўнза, што працавалі яны цяпер меней, што пітная вада цяпер лепшай якасці, што яны жылі даўжэй, што смяротнасць сярод іх патомства паменшала, што цяпер у іх стойлах болей саломы і што ім цяпер меней назалялі мухі і авадні. Жывёлы верылі кожнаму яго слову. Праўду кажучы, Джоўнз і ўсё, што з ім было звязана, ужо амаль сцерлася з іх памяці. Яны ведалі, што жыццё сягоння было суровае і ўбогае, што яны часта цярпелі ад голаду і холаду і што звычайна яны ўвесь час працавалі, калі не лічыць часу, прызначанага на сон. Але, бяспрэчна, за старым часам было значна горш. Яны былі радыя ў гэта верыць. Апроч таго, у тыя дні яны былі рабамі, а цяпер яны свабодныя, і ў гэтым уся розніца, як не прамінуў адзначыць Віскун.

Едуноў цяпер значна пабольшала. Увосень чатыры мацёры апарасіліся амаль адначасова, даўшы свету разам трыццаць адно парася. Парасяты былі рабенькія, і як Напалеон быў адзіны кныр на ферме, было няцяжка здагадацца аб іхным паходжанні. Было абвешчана, што пазней, калі набудуць цэглу і драўніну, у садзе пры сядзібе пабудуюць школу. Пакуль жа адукацыю парасятам даваў сам Напалеон у сядзібнай кухні. Яны практыкаваліся ў садзе, і ім не дазвалялася гуляць з іншымі маладымі жывёламі. Недзе ў тым самым часе было пастаноўлена, што калі свіння і якая іншая жывёліна сустрэнуцца на дарозе, дык іншая жывёліна мусіць саступіць; а таксама што ўсе свінні, незалежна ад тытулу, будуць мець прывілей насіць у нядзелю зялёную стужку на хвасце.

Той год выдаўся для фермы даволі ўдалы, але грошай усё яшчэ не хапала. Трэба было купіць на школу цэглы, пяску і вапны, трэба зноў было ашчаджаць на абсталяванне для ветрака. Былі таксама патрэбныя газа і свечкі для сядзібы, цукар да Напалеонавага стала (іншым свінням ён забараніў яго ўжываць, каб не таўсцелі) і ўсе звычайныя прыпасы, якія час ад часу неабходна было папаўняць: інструменты, цвікі, вяроўкі, вугаль, дрот, бляха і сабачыя сухары. Давялося прадаць стог сена і частку ўраджаю бульбы, а кантракт на яйкі быў павялічаны да шасцісот на тыдзень, так што куры ў гэтым годзе ледзьве маглі вывесці дастатковую колькасць куранят, каб захоўваць свой род на тым самым узроўні. Нормы, скарачаныя ў снежні, яшчэ раз скарацілі ў лютым, і дзеля эканоміі газы ліхтары ў стойлах былі забароненыя. Але свінні, як выглядала, пачуваліся даволі выгодна і нягледзячы ні на што набіралі вагу. Адноўчы ўвечары ў канцы лютага з маленькага бровара, што стаяў за кухняй і не працаваў ужо і пры

Джоўнзе, разліўся ў паветры па ўсім двары цёплы, шчодры і смачны пах, якога жывёлы ніколі раней не чулі. Нехта сказаў, што гэтак пахне вараны ячмень. Галодныя жывёлы нюхалі паветра і пыталіся самі ў сябе, ці не ім на вячэру варыцца тая цёплая боўтанка. Але ніякай боўтанкі яны не ўбачылі, а ў наступную нядзелю было абвешчана, што з таго часу ўвесь ячмень будзе ісці на патрэбы свінняў. Палетак за садам ужо засеялі ячменем. А неўзабаве пранеслася чутка, што кожная свіння атрымлівае цяпер пінту піва штодня, а сам Напалеон — паўгалона, якія яму заўсёды падавалі ў супніцы з сервізу «Краўн Дарбі».

Хоць жывёлам і даводзілася цярапець нягоды, аднак яны часткова кампенсаваліся тым, што жыццё цяпер было больш велічнае і ўрачыстае, чым раней. Цяпер было болей песень, болей прамоў, болей дэманстрацый. Напалеон загадаў, каб раз на тыдзень ладзілася, як ён называў, Стыхійная Дэманстрацыя, мэтаю якой было адзначыць змаганне і перамогі Фермы Жывёлаў. У прызначаны час жывёлы мусілі спыніць працу і маршыраваць ваенным шыхтом вакол фермы — свінні наперадзе, за імі коні, пасля каровы, авечкі і ззаду птушкі. Сабакі ішлі з флангаў, а паперадзе ўсіх ішоў Напалеонаў чорны певень. Баксёр і Канюшынка цягнулі зялёны сцяг з капытом і рогам і з надпісам «Няхай жыве таварыш Напалеон!». За шэсцем ішло чытанне паэмаў, складзеных у гонар Напалеона, і прамова Віскуна, у якой адзначалася павышэнне вытворчасці харчовай прадукцыі, а пасля прынародна палілі з стрэльбы. Авечкі былі найгарачэйшыя прыхільнікі Стыхійных Дэманстрацый, і калі нехта скардзіўся (як некаторыя жывёлы, калі побач не было свінняў і сабакаў), што яны марнуюць час і дарма стаяць на холадзе, дык авечкі абавязкова затыкалі яму рот сваім страшным бляянням «Чатыры нагі добра, дзве нагі дрэнна!». Але ўвогуле жывёлам падабаліся гэтыя ўрачыстасці. Іх суцяшаў на-

памін пра тое, што, як бы там ні было, яны былі самі сабе гаспадары і працавалі на сябе. А так, з гэтымі песнямі, дэманстрацыямі, Віскуновымі лічбамі, грымотнымі стрэламі, пеўневым кукарэканнем і лапатаннем сцяга, яны паволі забываліся, што трыбухі ў іх пустыя, прынамсі на нейкі час.

У красавіку Ферма Жывёлаў была абвешчаная Рэспублікай, і ўзнікла неабходнасць выбраць Прэзідэнта. Кандыдат быў толькі адзін — Напалеон, яго і абралі аднагалосна. У той самы дзень было паведамлена, што выявіліся новыя дакументы, якія выкрывалі дадатковыя падрабязнасці Сняжковай змовы з Джоўнзам. Цяпер выглядала, што Сняжок не проста спрабаваў хітрым манеўрам давесці да паразы Бітву пры Хляве, як дагэтуль уяўлялі жывёлы, але адкрыта змагаўся на баку Джоўнза. У сапраўднасці менавіта ён кіраваў войскам людзей і кінуўся ў бітву са словамі «Няхай жыве чалавецтва!» на вуснах. Раны на Сняжковай спіне, пра якія ўсё яшчэ памяталі некаторыя, нанёс сваімі зубамі Напалеон.

У сярэдзіне лета на ферме нечакана з'явіўся крумкач Масей, якога не бачылі ўжо некалькі гадоў. Ён амаль не змяніўся, як і раней, нічога не рабіў і ўсё гаварыў у тым самым духу пра Ледзянцовыя Горы. Ён сядзеў на пні, лопаў чорнымі крыламі і гадзінамі прамаўляў усім, хто яго слухаў. «Там наверсе, таварышы, — казаў ён урачыста, паказваючы ў неба сваёй вялізнай гюгай, — там наверсе, на другім баку вунь той цёмнай хмары ляжаць Ледзянцовыя Горы, тая шчаслівая краіна, дзе мы, бедныя жывёлы, спачнём назаўсёды ад нашых цяжкіх клопатаў!» Ён нават цвердзіў, што пабыў там, калі аднойчы высока ўзляцеў, і пабачыў там бясконцыя палі канюшыны і платы, на якіх раслі кавалкі цукру і льняная макуха. Шмат хто з жывёлаў верыў яму. Іх жыццё цяпер, меркавалі яны, галоднае і пакутнае, дык ці ж гэта не слушна і не справядліва, што недзе мусіць

існаваць нейкі лепшы свет? Аднак вельмі цяжка было вызначыць, як ставіліся да Масея свінні. Усе яны з пагардаю заяўлялі, што яго байкі пра Ледзянцовыя Горы былі хлуснёй, і разам з тым яны дазвалялі яму заставацца на ферме не працуючы і выдавалі яму чвэрць пінты піва штодня.

Калі капыт у Баксёра загаіўся, ён пачаў працаваць яшчэ старанней. Праўду кажучы, усе жывёлы працавалі гэты год, як рабы. Апроч звычайнай працы на ферме і на адбудове ветрака, яны мусілі цяпер будаваць школу парасятам, закладзеную ў сакавіку. Часам было цяжка трываць доўгія гадзіны на галоднай норме, але Баксёр ніколі не вагаўся. Ва ўсім, што б ён ні казаў або ні рабіў, не было і знаку, што сіла ў яго была ўжо не тая, што раней. Толькі з выгляду ён крыху змяніўся: скура ў яго ўжо не блішчала, як раней, а яго магутныя заднія ногі нібы ссохліся. Іншыя казалі: «Баксёр ачуняе, калі ўвесну ўзыдзе трава», але настала вясна, а Баксёр так і не пагладчэў. Часам, калі ён напружваў цягліцы, выкочваючы з кар'ера вялізны валун, здавалася, што толькі нязломнае жаданне трымала яго на нагах. У гэтыя хвіліны можна было пабачыць, як у вуснах ягоных складаюцца словы: «Я буду працаваць яшчэ старанней»; голасу ў яго ўжо не засталася. Канюшынка і Бэнджамін зноў папярэдзілі яго, каб ён дбаў пра здароўе, але Баксёр на іх не зважаў. Набліжаўся дзень, калі яму споўніцца дванаццаць гадоў. Яго гэта не хвалявала, бо да таго, як яму ісці на пенсію, была ўжо назбіраная ладная крушняя камення.

Адным познім летнім вечарам па ферме пранеслася раптоўная чутка, нібыта нешта здарылася з Баксёрам. Перад тым ён пайшоў адзін сцягваць каменне да ветрака. І, відаць, чутка была праўдаю. Праз некалькі хвілін прыляцелі два галубы з навіною: «Баксёр упаў! Ён ляжыць на баку і не можа ўстаць!»

Каля паловы ўсіх жывёлаў кінуліся да пагорка, на якім стаяў вятрак. Баксёр ляжаў між аглобляў, выцягнуўшы шыю, і не мог нават падняць галавы. Вочы ў яго зацьмеліся, бакі набрынялі потам. З рота ліўся тонкі струменьчык крыві. Канюшынка прысела каля яго на калені.

— Баксёр! — закрычала яна. — Што з табою?

— Нешта з лёгкімі, — адказаў Баксёр слабым голасам. — Нічога страшнага. Я думаю, вы здолеее скончыць вятрак і без мяне. Назбіралася ўжо ладная куча камення. А мне застаўся ўжо хіба які месяц. Сказаць праўду, я даўно ўжо марыў пра адпачынак. А можа, як Бэнджамін ужо таксама стары, яны дазваляць яму пайсці на пенсію разам са мною, і тады мне не будзе сумна.

— Яму трэба хутчэй дапамагчы, — сказала Канюшынка. — Хай хто збегае да Віскуна і скажа, што здарылася.

І ўсе астатнія жывёлы кінуліся да сядзібы, каб пераказаць навіну Віскуну. Засталіся толькі Канюшынка і Бэнджамін, які лёг побач з Баксёрам і адганяў ад яго мух сваім даўгім хвостом. Недзе праз чвэрць гадзіны з'явіўся Віскун, поўны спачування і спагады. Ён сказаў, што таварыш Напалеон з вялікім засмучэннем успрыняў вестку пра няшчасце, якое здарылася з адным з самых верных працаўнікоў на ферме, і ўжо робіць захады, каб паслаць Баксёра на лячэнне ў Уілінгдонскі шпіталь. Ад гэтай навіны жывёлам зрабілася крыху няёмка. Апроч Молі і Сняжка, ніводная жывёліна яшчэ ні разу не пакідала фермы, і ім непрыемна было думаць, што іх хворы таварыш трапіць у рукі чалавечым істотам. Аднак Віскун лёгка пераканаў іх, што ветэрынарны лекар у Уілінгдоне здолее дагледзець Баксёра значна лепш, чым гэта можна было зрабіць на ферме. І праз якіх паўгадзіны, калі Баксёр крышку ачуняў, ён з цяжкасцю ўстаў на ногі і памалу пакуль-

гаў да свайго стойла, дзе Канюшынка і Бэнджамін падрыхтавалі яму добры саламяны подсціл.

Два наступныя дні Баксёр заставаўся ў стойле. Свінні прыслалі вялікую бутлю з нейкім ружовым зеллем, якую яны знайшлі ў медыцынскай скрыні ў ванным пакоі, і Канюшынка давала яго Баксёру двойчы на дзень пасля ежы. Вечарамі яна ляжала побач з ім у стойле і гаварыла з ім, а Бэнджамін тым часам адганяў ад яго мух. Баксёр прызнаваўся, што ён не шкадуе аб тым, што здарылася. Калі ён паздаравее, дык зможа пражыць яшчэ гады тры, і ён марыў пра спакойныя дні, калі будзе адпачываць у зацішным кутку вялікага выгану. Упершыню ён будзе мець досыць вольнага часу, каб вучыцца і практыкаваць свой розум. Ён збіраўся, як сам казаў, прысвяціць усё сваё астатняе жыццё вывучэнню астатніх дваццаці дзвюх літар алфавіта.

Аднак Бэнджамін і Канюшынка маглі быць разам з Баксёрам толькі пасля працы, а фургон, што меўся забраць яго, прыехаў якраз у сярэдзіне працоўнага дня. Усе жывёлы працавалі на праполцы рэпы пад наглядом свінні, калі яны раптам са здзіўленнем убачылі, як Бэнджамін ляціць наўзгалоп ад фермы, крычучы на ўсю глотку. Упершыню яны бачылі Бэнджаміна ўзрушанага і ўпершыню бачылі, як ён бяжыць. «Хутчэй, хутчэй! — крычаў ён. — Сюды! Баксёра забіраюць!» Не чакаючы загаду ад свінні, жывёлы спынілі працу і кінуліся бегчы да будынкаў. І праўда, на двары стаяў вялікі закрыты фургон, у які была ўпрэжана пара коней, на баку было нешта напісана, а за фурмана сядзеў хітраваты чалавек у насунутым на вочы капелюшы. І Баксёрава стойла было пустое.

Жывёлы скупіліся вакол фургона. «Бывай, Баксёр, — крычалі яны хорам, — бывай!»

— Дурні! Дурні! — закрычаў Бэнджамін, скачучы вакол іх і б'ючы аб зямлю сваімі маленькімі капытамі. — Дурні! Вы што, не бачыце, што напісана на фургоне?

Жывёлы на хвіліну задумаліся, і стала ціха. Мюрыэль пачала чытаць па складах. Але Бэнджамін адштурхнуў яе і прачытаў сярод мёртвай цішыні:

— «Элфрэд Сімандс, канарэз і клеявар, Уілінгдон. Лупленне скур і выраб касцяной мукі. Дастаўка сабачых будак». Вы што, не разумеете, што гэта значыць? Яны вязуць Баксёра на скуралупню!

Ва ўсіх жывёлаў вырваўся крык жаху. У гэтую хвіліну чалавек сцебануў коней, і тыя хуткай рыссю павезлі фургон прэч з двара. Жывёлы пабеглі за ім, крычучы што мелі сілы. Канюшынка вырвалася наперад. Фургон пачаў набіраць хуткасць. Канюшынка паспрабавала перайсці на галоп, перабіраючы сваімі тоўстымі нагамі. «Баксёр! — крычала яна.— Баксёр! Баксёр! Баксёр!» І якраз у гэты момант, нібы пачуўшы шум і крыкі звонку, Баксёр высунуў галаву з белаай паласой на носе з маленькага акенца ў задняй сценцы фургона.

— Баксёр! — закрычала страшным голасам Канюшынка.— Баксёр! Уцякай! Уцякай хутчэй! Яны хочуць цябе забіць!

Усе жывёлы падхапілі крык: «Уцякай, Баксёр, уцякай!» Але фургон усё хутчэй і хутчэй аддаляўся ад іх. Невядома, ці зразумеў Баксёр тое, што сказала яму Канюшынка. Але праз хвіліну галава яго знікла з акенца і пачуўся страшэнны стукат капытоў у фургоце. Ён спрабаваў вырвацца. Былі часы, калі пары ўдараў Баксёравых капытоў хапіла б, каб разбіць гэты фургон на трэскі. Але, на жаль, колішняя сіла пакінула яго; і праз некалькі хвілін стукат капытоў зрабіўся слабейшы, а пасля зусім сціх. У роспачы жывёлы пачалі заклікаць двух коней, што везлі фургон, каб яны спыніліся. «Таварышы, таварышы! — крычалі яны.— Не вярніце вашага брата на смерць!» Але дурныя стварэнні, занадта бязглуздыя, каб зразумець, што робіцца, апусцілі вушы і пабеглі яшчэ хутчэй. Баксёрава галава больш не паказвалася ў акенцы. Нехта надумаў забегчы

наперад і зачыніць цяжкую браму, але было позна: праз хвіліну фургон мінуў браму і неўзабаве знік за паваротам. Больш Баксёра ніколі не бачылі.

Праз тры дні было абвешчана, што ён памёр у Уілінгдонскім шпіталі, нягледзячы на ўсю дапамогу з боку лекараў. Віскун пераказаў гэтую навіну астатнім. Ён прысутнічаў, як ён сказаў, пры апошніх гадзінах Баксёравага жыцця.

— Гэта было самае кранальнае відовішча, якое я толькі бачыў,— сказаў Віскун, падняўшы нагу і змахнуўшы слязу.— Я быў каля ложка да апошняй хвіліны. Перад самай смерцю, ужо не могучы гаварыць ад слабасці, ён прашаптаў мне на вуха, што яго засмучае толькі тое, што ён адыходзіць, калі вятрак яшчэ недабудаваны. «Наперад, таварышы,— прашаптаў ён.— Наперад у імя Паўстання. Няхай жыве Ферма Жывёлаў! Няхай жыве таварыш Напалеон! Напалеон заўсёды кажа праўду». Такія былі яго апошнія словы, таварышы.

Раптам у паводзінах Віскуна наступіла змена. На хвіліну ён змоўк, пасля, перш чым прадоўжыць, падзрона зіркнуў у бакі сваімі маленькімі вочкамі.

Яму сталася вядома, сказаў ён, што пад час адпраўкі Баксёра распускаліся благія і злосныя чуткі. Некаторыя жывёлы заўважылі, што на фургоне, які адвозіў Баксёра, было напісана «канарэз», і таму ім прыйшло ў галаву, што Баксёра вязуць на скуралупню. Проста неверагодна, казаў Віскун, што нехта з жывёлаў можа быць такі дурны. Вядома ж, крычаў ён з абурэннем, круцячы хвостом і скачучы сюды-туды, яны ведаюць іх любімага Правадыра таварыша Напалеона і давяраюць яму. Тлумачэнне ж было вельмі простае. Фургон раней належаў скуралупу і быў прададзены ветэрынарнаму лекару, які яшчэ не зафарбаваў старога надпісу. Вось адкуль узялася памылка.

Жывёлы выслухалі гэта з вялікай палёгкай. І калі

Віскун расказаў пра іншыя падрабязнасці апошніх хвілін Баксёра, пра выдатны медыцынскі дагляд, пра дарагія лекі, за якія Напалеон заплаціў не думаючы, іх апошнія сумненні зніклі, і смутак па памерлым таварышу быў палегчаны думкаю, што, прынамсі, ён памёр шчаслівы.

Сам Напалеон паказаўся на сходзе ў наступную нядзелю раніцай і выступіў з кароткай прамовай у гонар Баксёра. Было немагчыма, сказаў ён, перанесці астанкі памерлага таварыша для пахавання на ферме, але ён загадаў сплесці вялікі лаўровы вянок і паслаў, каб яго ўсклалі на магіле Баксёра. А праз некалькі дзён свінні мелі намер наладзіць жалобны банкет у памяць Баксёра. Напалеон скончыў сваю прамову, нагадаўшы два ўлюбёныя Баксёравы лозунгі — «Я буду працаваць яшчэ старанней» і «Таварыш Напалеон заўсёды кажа праўду» — лозунгі, сказаў ён, якімі мусіць узброіцца цяпер кожная жывёліна.

У прызначаны для банкету дзень з Уілінгдона прыехаў фургон бакалейшчыка і выгрузіў каля сядзібы вялікую драўляную скрынку. Вечарам з сядзібы даносіліся шумныя спевы, пасля якіх чулася нібы бурлівая спрэчка, і ўсё скончылася каля адзінаццатай гадзіны жахлівым грукатам бітага шкла. Назаўтра да паўдня ў сядзібе ніхто не варушыўся, і па ферме пайшла пагалоска, што свінні здабылі аднекуль грошай і купілі сабе яшчэ адну скрынку віскі.

Х

Міналі гады. Адна пара змяняла другую, мінаўся кароткі жывёлін век. Настаў час, калі ніхто ўжо не памятаў старых дзён да Паўстання, апроч Канюшынкі, Бэнджаміна, крумкача Масея і некалькіх свінняў.

Мюрыэль памерла; Званочак, Джэсі і Пінчар памерлі. Памёр і Джоўнз — у доме для алкаголікаў, у другім

канцы краіны. Пра Сняжка забыліся. Пра Баксёра за-быліся, апроч тых нешматлікіх, хто ведаў яго. Канюшынка была цяпер тоўстай кабылай з нягнуткімі су-ставамі і слязлівымі вачамі. Ужо два гады, як мінуў яе пенсійны ўзрост, але яшчэ ніводная жывёліна не была адпушчаная на пенсію. Даўно ўжо забыліся пра гаворкі аб выдзяленні кутка на выгане для старых жывёлаў. Напалеон быў цяпер мажным кныром на дзесяць пудоў вагою. Віскун так растлусцеў, што амаль не мог расплюшчыць вачэй. І толькі стары Бэнджамін заставаўся такі, як і раней, хіба што больш ссівеў ды пасля Баксёравай смерці зрабіўся больш змрочны і маўклівы.

На ферме цяпер было значна болей жывёлаў, хоць прырост быў і не такі вялікі, як спадзяваліся ранейшымі гадамі. Нарадзілася шмат жывёлаў, для якіх Паўстанне было ўсяго толькі нейкай невыразнай легендай, што перадавалася з пакалення ў пакаленне, іншыя ж, купленыя па-за фермай, ніколі і не чулі пра гэта раней. Цяпер, апроч Канюшынкі, на ферме было яшчэ трое коней. Гэта былі прыгожыя стварэнні, сумленныя пра-цаўнікі і добрыя таварышы, але надта дурныя. Ніхто з іх не здолеў вывучыць алфавіт далей за літару «Б». Яны паслухмяна прымалі ўсё, што ім казалі пра Паўстанне і пра прынцыпы Жывялізму, асабліва калі гаварыла Канюшынка, якую яны паважалі, як маці; але наўрад ці яны шмат з таго разумелі.

Ферма цяпер была багацейшая і лепей арганізаваная: яна нават пашырылася за кошт двух палёў, купленых у містэра Пілкінгтана. Вятрак нарэшце быў паспяхова дабудаваны, ферма мела цяпер сваю малатарню і смяжную вежу, з'явілася шмат розных новых пабудоў. Уімпер купіў сабе калымажку. Вятрак, аднак, так і не выкарыстоўваўся для выпрацоўкі электрычнага току. Ён працаваў як млын і прыносіў немалы грашовы прыбытак. Жывёлы заўзята працавалі цяпер на пабудове другога ветрака, і калі ён будзе збудаваны, як казалі, на

ім усталююць генератары. Але пра тья выгоды, што некалі выхваляў перад жывёламі Сняжок — стойлы з электрычным святлом, з гарачай і халоднай вадою, трохдзённы працоўны тыдзень, — пра гэта ўжо ніхто не гаварыў. Напалеон асудзіў гэтыя ідэі як супярэчныя духу Жывялізму. Сапраўднае шчасце, казаў ён, палягае ў тым, каб старанна працаваць і сціпла жыць.

Аднак жа неяк здавалася, што хоць ферма і пабагацела, самі жывёлы багацейшымі не зрабіліся — апроч, вядома, свінняў і сабакаў. Можа, часткова гэта тлумачылася тым, што цяпер было вельмі шмат свінняў і вельмі шмат сабакаў. І не сказаць, каб гэтыя стварэнні на свой манер не працавалі. Віскун ніколі не стамляўся тлумачыць, што ў іх было незвычайна шмат працы ў даглядзе за фермай і яе арганізацыі. Але збольшага гэта была такая праца, што астатнія жывёлы былі занадта дурныя, каб зразумець яе сэнс. Напрыклад, Віскун казаў, што свінням даводзілася траціць штодня шмат часу і сілы на нейкія загадкавыя рэчы, што зваліся «даклады», «справаздачы», «пратаколы» і «дакладныя запіскі». Гэта былі вялікія аркушы паперы, якія трэба было густа запоўніць літарамі, і як толькі яны былі запоўненыя, іх палілі ў печы. Усё гэта надзвычай важнае для павышэння дабрабыту фермы, казаў Віскун. Аднак усё ж ні свінні, ні сабакі не выраблялі сваёй працай ежы; а іх было вельмі шмат, і апетыт яны заўсёды мелі добры.

Што да астатніх, дык іх жыццё, наколькі яны ведалі, было такое самае, як і заўсёды. Звычайна яны былі галодныя, спалі на саломе, пілі з лужыны і цяжка працавалі на полі; узімку іх даймаў холад, улетку авадні і мухі. Часам старэйшыя з іх напружвалі сваю слабую памяць і спрабавалі вызначыць, ці ў даўнія дні Паўстання, калі яшчэ быў свежы ўспамін пра выгнанне Джоўнза, усё было лепшае ці горшае, чым цяпер. Яны не маглі прыгадаць. Не было нічога, з чым яны маглі б

параўнаць сваё цяперашняе жыццё: ім не было на што абаперціся, калі толькі не на Віскуновы лічбы, якія нязменна паказвалі, што ўсё навокал няспынна паляпшалася. Гэтая задача здалася жывёлам невырашальнай; ва ўсялякім разе, цяпер у іх не было часу паразважаць над гэтым. І толькі стары Бэнджамін заяўляў, што памятае да драбніц усё сваё доўгае жыццё і ведае, што нічога не было, дый не магло быць ні лепшым, ні горшым — голад, цяжкая праца і нягоды былі, як ён казаў, нязменным законам жыцця.

І ўсё ж жывёлы ніколі не трацілі надзеі. Больш таго, іх ніколі, ні на хвіліну, не пакідала пачуццё гонару за тое, што яны — жыхары Фермы Жывёлаў. Яны паранейшаму заставаліся адзінай фермай ва ўсім графстве — ва ўсёй Англіі! — якою валодалі і кіравалі жывёлы. Ніводзін з іх, нават маладзейшыя, нават новапрыбылыя, выхаваныя на іншых фермах за дзесяць і за дваццаць міляў адсюль, не пераставалі захапляцца гэтым. І калі яны чулі стральбу і бачылі, як зялёны сцяг лунае ў паветры, сэрцы іх напаўняліся бязмежнай гордасцю, а гаворкі вярталіся заўсёды да былых гераічных часоў, да выгнання Джоўнза, да напісання Сямі Запаведзяў, да вялікіх бітваў, у якіх былі разбітыя чалавечыя захопнікі. Рэспубліка Жывёлаў, якую прадказваў Маёр, калі зялёныя палі Англіі не будуць болей таптацца чалавечаю нагою, усё яшчэ заставалася іх светлаю марай. Аднойчы яна здзейсніцца: можа, яшчэ не хутка, можа, нават нікому, хто жыве цяпер, не ўдасца яе пабачыць, але гэтая мара станецца явай. Нават мелодыя «Звяроў Брытаніі» часам патаемна сям-там напявалася: ва ўсялякім разе, кожная жывёліна на ферме яе ведала, хоць ніхто б не наважыўся спяваць яе ўголас. Можа быць, жыццё ў іх было цяжкае і не ўсе іх спадзяванні спраўдзіліся, але яны ўсведамлялі, што яны былі не такія, як іншыя жывёлы. Калі яны галадалі, дык не таму, што ім даводзілася карміць бяз-

літасных ненажэрных людзей; калі яны цяжка працавалі, дык, прынамсі, працавалі на сябе. Ніхто сярод іх не хадзіў на дзвюх нагах. Ніхто з іх не называў адзін аднаго «Гаспадар». Усе жывёлы былі роўныя.

Аднойчы на пачатку лета Віскун загадаў авечкам ісці за ім і вывеў іх на вялікую пустку на другім канцы фермы, парослую маладымі бярозкамі. Авечкі прабылі там увесь дзень, скубучы лісце пад пільным наглядам Віскуна. Увечары ён вярнуўся ў сядзібу сам, а авечкам сказаў заставацца на месцы, бо надвор'е было цёплае. І гэтак яны прабылі там цэлы тыдзень, так што ніхто з астатніх жывёлаў іх не бачыў. Віскун быў з імі большую частку кожнага дня і вучыў іх, як ён казаў, спяваць новую песню, якая патрабавала шмат стараннасці і цярплінасці.

І вось адным пагодным вечарам, якраз пасля вяртання авечак, калі жывёлы скончылі працу ды ішлі да гаспадарчых будынкаў, з двара данеслася спалоханае ржанне. Жывёлы з перапуду спыніліся. Яны пазналі голас Канюшынкi. Яна зноў заржала, і ўсе жывёлы наўзгалопа пабеглі ў двор. І яны ўбачылі тое, што пабачыла Канюшынка.

Яны ўбачылі свінню, якая ішла на задніх нагах.

Так, гэта быў Віскун. Трохі нязграбна, быццам не зусім прызвычаены трымаць сваё важнае цела ў такой паставе, але з выдатным адчуваннем раўнавагі, ён ішоў праз двор. А праз хвіліну з дзвярэй сядзібы выйшла даўгая чарада свінняў, і ўсе на задніх нагах. У некаторых гэта выходзіла лепей, некаторыя ішлі няўпэўнена, здавалася, што ім хочацца абaperціся на кій, але ўсе яны адна за адной абышлі двор. Нарэшце пачуўся страшны сабачы брэх і пранізлівы крык чорнага пеўня, і з сядзібы выйшаў сам Напалеон і ўрачыста выпрастаўся, абводзячы двор пагардлівым позіркам. Вакол яго гайсалі сабакі.

У пярэдняй назе ён трымаў бізун.

Запанавала мёртвая ціша. Уражаныя і напалоханыя, жывёлы збіліся ў кучу і пазіралі на доўгую чараду свінняў, што паволі маршыравалі вакол двара. Здавалася, што свет перакуліўся дагары нагамі. Тады настаў момант, калі першы шок суняўся і калі, нягледзячы ні на што — на боязь сабакаў, на звычку, што развілася за доўгія гады, ніколі не скардзіцца, ніколі не пярэчыць, што б ні здарылася,— у іх ужо гатовыя былі вырвацца словы пратэсту. Але якраз у гэты момант, нібы па сігнале, авечкі выбухнулі жахлівым бляяннем:

— Чатыры нагі добра, дзве нагі лепей! Чатыры нагі добра, дзве нагі лепей! Чатыры нагі добра, дзве нагі лепей!

Яны бляялі, не спыняючыся, хвілін пяць. І калі авечкі сціхлі, выказаць свой пратэст не было сэнсу, бо свінні ўжо зайшлі назад у сядзібу.

Бэнджамін адчуў, як нехта тыцнуў носам яму ў плячо. Ён азірнуўся. Гэта была Канюшынка. Яе старыя вочы ўжо амаль нічога не бачылі. Не кажучы ні слова, яна ціхенька пацягнула яго за грыву і павяла да вялікага гумна, дзе былі запісаныя Сем Запаведзяў. Хвіліну ці дзве яны стаялі, узіраючыся ў прасмоленую сцяну з белымі літарамі.

— Я кепска бачу,— урэшце сказала яна.— Нават калі я была маладая, я не магла прачытаць, што там напісана. Але мне здаецца, што цяпер сцяна выглядае іначай. Ці Сем Запаведзяў усё яшчэ такія самыя, што і раней, Бэнджамін?

Адзіны раз у жыцці Бэнджамін згадзіўся парушыць сваё правіла і прачытаў ёй, што было напісана на сцяне. Цяпер там была толькі адна Запаведзь:

Усе жывёлы роўныя

Але некаторыя жывёлы раўнейшыя за іншых

Пасля гэтага ўжо не здавалася дзіўным, што назаўтра свінні, якія наглядалі за працай на ферме, усе насілі бізун у пярэдняй назе. Не здавалася дзіўным, што

свінні купілі сабе радыёпрыёмнік, збіраліся паставіць тэлефон і падпісаліся на «Джона Була», «Тыт Бітс» і «Дэйлі Мірар». Не здавалася дзіўным убачыць Напалеона, які гуляе ў прысядзібным садзе з люлькай у зубах. Не было ўжо дзівам, што свінні дасталі адзенне містэра Джоўнза з шафы і панадзявалі яго, што сам Напалеон надзеў чорны сурдут, шырачэзныя брыджы і скураныя гетры, а яго фаварызаваная мацёра нацягнула на сябе муравую сукенку, якую місіс Джоўнз звычайна надзявала ў нядзелю.

Аднойчы ўвечары, недзе праз тыдзень, да фермы пад'ехала некалькі калымажак. Група навакольных фермераў была запрошаная аглядзець ферму. Іх правялі паўсколь, і яны выказалі вялікае захапленне ўсім, што пабачылі, асабліва ветраком. Тым часам жывёлы былі на праполцы рэпы. Яны працавалі старанна, не падымаючы галоваў, і не ведалі, каго больш баяцца — свінняў ці людзей.

Вечарам з сядзібы даносіліся спевы і гулкі смех. І раптам, пачуўшы гэты бязладны гоман, жывёлы праняліся цікаўнасцю. Што ж там можа адбывацца цяпер, калі жывёлы і людзі ўпершыню сустрэліся як роўныя? І, не згаворваючыся, яны як мага цішэй падкраліся да сядзібы.

Каля брамы яны спыніліся, баючыся ісці далей, але Канюшынка павяла іх наперад. На дыбачках падабраліся да дома, і тыя, хто быў вышэйшы, зазірнулі ў акно гасцёўні. Там, вакол даўгога стала, сядзела паўтузіна фермераў і паўтузіна выдатнейшых свінняў. Сам Напалеон займаў ганаровае месца ў канцы стала. Здавалася, што свінні вельмі ўтульна пачуваюцца ў крэслах. Кампанія забаўлялася гульнію ў карты, але ўсе прыпыніліся на нейкі момант, відаць, каб падняць кубкі. Пастале хадзіў наўкруга вялікі збан, і кубкі напаўняліся півам. Ніхто не заўважыў здзіўленых твараў жывёлаў, што пазіралі на іх праз акно.

Містэр Пілкінгтан з Фоксвуда ўстаў, падняўшы кубак. Ён сказаў, што праз хвіліну папросіць шаноўную грамаду выпіць. Але перад тым ён палічыў сваім абавязкам сказаць колькі слоў.

Для яго, як і для іншых прысутных, было вялікім задавальненнем адчуць, што доўгі перыяд недаверу і непаразуменняў цяпер скончыўся. Быў час — хоць ні ён, ні хто іншы з прысутных ніколі не падзяляў такіх пачуццяў, — але быў час, калі да паважаных уладальнікаў Фермы Жывёлаў іх суседзі ставіліся не тое каб з варожасцю, але, можа быць, з пэўным недаверам. Здараліся непрыемныя выпадкі, бытавалі памылковыя ўяўленні. Былі меркаванні, што існаванне фермы, якую валодалі і кіравалі свінні, было ў нейкім сэнсе ненармальным і магло мець дэстабілізуючы ўплыў на суседнія фермы. Шмат хто з фермераў лічыў, без належнае дасведчанасці, што на такой ферме мусіць панаваць дух усёдазволенасці і недысцыплінаванасці. Іх непакоіў магчымы негатыўны ўплыў на іх уласных жывёлаў ці нават на слугаў. Але ўсе гэтыя сумненні цяпер рассяліся. Сёння ён і яго сябры наведалі Ферму Жывёлаў і агледзелі кожны куток сваімі вачамі, і што ж яны пабачылі? Не толькі самыя сучасныя метады гаспадарання, але дысцыпліну і парадак, якія маглі б быць узорам для ўсіх навакольных фермаў. Ён лічыць, што не памыліцца, сказаўшы, што ніжэйшыя жывёлы на Ферме Жывёлаў працуюць болей і атрымліваюць ежы меней за любую жывёліну ва ўсім графстве. Сапраўды, ён і яго калегі сёння пабачылі шмат такога, што яны б хацелі неадкладна прымяніць у сябе.

Ён скончыць свае заўвагі, сказаў ён, падкрэсліўшы яшчэ раз, што добрасуседскія сувязі існуюць і будуць існаваць паміж Фермай Жывёлаў і навакольнымі фермамі. Паміж свіннямі і людзьмі не было і не павінна быць ніякага сутыкнення інтарэсаў. Іх аб'ядноўваюць агульнае змаганне і агульныя цяжкасці. Ці ж не была

праблема рабочай сілы аднолькава важная і для адных і для другіх? І тут было відаць, што містэр Пілкінгтан збіраецца сказаць нейкі старанна падрыхтаваны досціп, але яго разабрала весялосць і ён не мог вымавіць ні слова. Пасля доўгага змагання са смехам, які душыў яго, і ад якога ягонае тлустае падбароддзе зрабілася чырвонае, ён здолеў выціснуць з сябе: «Вам даводзіцца змагацца з вашымі ніжэйшымі жывёламі, а нам — з нашымі ніжэйшымі класамі!» Увесь стол грымнуў рога-там, а містэр Пілкінгтан зноў павіншаваў свінняў з нізкімі харчовымі нормамаі, даўгімі працоўнымі днямі і з абсалютнай адсутнасцю разбэшчанасці, што ён заўважыў на Ферме Жывёлаў.

А цяпер, сказаў ён нарэшце, ён хацеў бы папрасіць усіх устаць і паглядзець, ці ва ўсіх поўныя кубкі.

— Джэнтльмены, — закончыў містэр Пілкінгтан, — джэнтльмены, я прапаную тост: «За росквіт Фермы Жывёлаў!»

Пачуліся воплескі і тупат ног. Напалеон быў такі задаволены, што абышоў вакол стала, каб бомкнуцца кубкам з містэрам Пілкінгтанам. Калі воплескі сціхлі, Напалеон, застаўшыся стаяць, абвясціў, што таксама хоча сказаць пару слоў.

Як і ўсе Напалеонавы прамовы, гэтая была кароткая і канструктыўная. Ён таксама быў шчаслівы, што перыяд непаразуменняў скончыўся. Доўгі час хадзілі чуткі — пушчаныя, як ён меў падставы меркаваць, нейкім падступным ворагам, — нібыта ў ягоных поглядах і ў поглядах яго калег было нешта шкоднае і нават рэвалюцыйнае. Лічылася, што яны збіраюцца ўзняць паўстанне сярод жывёлаў на суседніх фермах. Усё гэта няпраўда! Іх адзіным жаданнем, цяпер і раней, было жыць у міры і ў нармальных дзелавых зносінах са сваімі суседзямі. Гэтая ферма, якую ён мае гонар кантраляваць, дадаў ён, была кааператыўным прадпрыемствам. Правы на валоданне, якія былі ў ягоных руках, належалі супольна ўсім свінням.

Ён не думае, сказаў ён, што яшчэ застаюцца нейкія падазрэнні, але некаторыя змены ў штодзённым жыцці фермы былі праведзеныя з мэтай выклікаць яшчэ больш даверу. Дагэтуль жывёлы на ферме мелі дурную звычку звяртацца адно да аднаго «Таварыш». Цяпер гэта будзе забаронена. Была таксама вельмі дзіўная звычка, паходжанне якой невядомае, праходзіць кожную нядзелю раніцай міма кныравага чэрапа, прыбітага да слупа ў садзе. Гэта таксама будзе забаронена, а чэрап ужо спалены. Госці маглі таксама бачыць зялёны сцяг на флагштоку. Тады яны, мабыць, заўважылі, што на ім ужо болей няма беллага капыта і беллага рога. Ад гэтага часу гэта будзе проста аднакаляровы зялёны сцяг.

У яго ёсць толькі адна заўвага, сказаў ён, да бліскачай і добрасуседскай прамовы містэра Пілкінгтана. Містэр Пілкінгтан увесь час згадваў назву «Ферма Жывёлаў». Вядома ж, ён не мог ведаць — бо ён, Напалеон, толькі цяпер першы раз пра гэта абвяшчае — што назва «Ферма Жывёлаў» ужо адмененая. Цяпер ферма мае называцца «Ферма Мэнар» — гэта была, на яго думку, дакладная і спрадвечная назва.

— Джэнтльмены, — сказаў на заканчэнне Напалеон, — я паўтару той самы тост, толькі ў крыху іншай форме. Напоўніце да краёў вашыя кубкі. Джэнтльмены, вось мой тост: За росквіт Фермы Мэнар!

Зноў загучалі сардэчныя воплескі, і кубкі выпілі да дна. Але жывёлам, што глядзелі на ўсё гэта з вуліцы, здалося, што адбылася нейкая дзіўная рэч. Нешта ў свіных тварах змянілася. Канюшынка пераводзіла цьмяны позірк з аднаго твару на другі. У некаторых было пяць падбароддзяў, у некаторых чатыры, у іншых тры. Але што ж такое змянілася? Тады воплескі сціхлі, застольнікі зноў узялі ў рукі карты і працягвалі перапыненую гульню. Жывёлы моўчкі пайшлі прэч.

Але, не адышоўшы яшчэ на дваццаць ярдаў, яны раптам спыніліся. У сядзібе ўсчаўся крык. Яны кінуліся

назад і зноў зазірнулі ў вокны. Там, там распачалася зацятая спрэчка — крыкі, удары кулаком аб стол, варожыя позіркі, гнеўныя апраўданні. Прычынай спрэчкі, як відаць, было тое, што Напалеон і містэр Пілкінгтан адначасова згулялі віновым тузом.

Дванаццаць галасоў абурана крычалі, і ўсе яны былі падобныя адзін на аднаго. Цяпер ужо не было пытання, што здарылася са свінымі тварамі. Жывёлы знадворку пераводзілі позірк з свінні на чалавека, з чалавека на свінню і зноў з свінні на чалавека, але было ўжо немагчыма вызначыць, хто быў кім.

Лістапад 1943 — Люты 1944

Частка першая

1

Быў халодны і пагодлівы красавіцкі дзень, гадзінкі білі трынаццаць гадзін. Уінстан Сміт, утуліўшы галаву ў плечы, спрабаваў схавацца ад злога ветру. Ён праслізнуў праз шклянныя дзверы ў дамовы блок «Перамога», але стаўбур пылу і пяску ўсё ж паспеў увіхурыцца за ім у прачыненыя дзверы.

У калідоры пахла варанай капустай і старымі дываночкамі. У канцы калідора да сцяны быў прыпнуты недарэчна вялікі каляровы плакат. Увесь гэты плакат займаў вялізны — больш за метр ушыркі — твар чалавека гадоў сарака пяці, з чорнымі густымі вусамі і грубавата-прыгожымі рысамі. Уінстан накіраваўся да сходаў. Выклікаць ліфт не было сэнсу — нават у найлепшыя часы ён працаваў рэдка. Дый да таго ж цяпер удзень электрычнасць выключалася — ішла кампанія эканоміі ў сувязі з падрыхтоўкай да Тыдня Нянавісці. Кватэра была на восьмым паверсе. Уінстану было трыццаць дзевяць гадоў, над костачкай на правай назе ў яго была варыкозная язва, і таму паднімаўся ён павольна і колькі разоў прыпыняўся, каб адпачыць. І на кожным паверсе з плаката, прычэпленага да сцяны насупраць ліфта, у яго пільна ўзіраўся той самы вялізны твар. Ён нібы пасвіў позіркам кожнага, хто ішоў па сходах. Пад партрэтам стаяў надпіс: «ВЯЛІКІ БРАТ ГЛЯДЗІЦЬ НА ЦЯБЕ».

Зайшоўшы ў кватэру, Уінстан пачуў салатжавы голас, што пералічваў шэрагі лічбаў — нешта звязанае

з вытворчасцю чыгуну. Голас ішоў з выцягнутага металічнага экрана, падобнага да бляклага люстэрка, умураванага ў правую сцяну. Уінстан пакруціў ручку, і голас прыціх, але словы ўсё яшчэ былі добра чутныя. Гук у апарате (або, як казалі, у тэлеглядзе) можна было прыглушыць, але цалкам выключыць было немагчыма. Уінстан падышоў да акна. Ён быў невысокі і кволы, і ягоную хударлявасць яшчэ болей падкрэсліваў сіні камбінезон — партыйная уніформа. Ён меў бялявыя валасы, трошкі чырвоны ад прыроды твар, скуру, агрублую ад жорсткага мыла, тупых лёзаў і зімовых халадоў, якія толькі што мінуліся.

Знадворку, нават за шыбай зачыненага акна, свет здаваўся халодным. Злы вецер вірамі ўздымаў у паветра пыл і шматкі паперы. І хоць у густа-блакітным небе свяціла яркае сонца, усё навокал здавалася бясколерным, апроч расклееных паўсюль плакатаў. Чарнавысы твар пазіраў з кожнай віднай мясціны. Адзін плакат вісеў на сцяне насупраць. **ВЯЛІКІ БРАТ ГЛЯДЗІЦЬ НА ЦЯБЕ**, паўтараў надпіс, і цёмныя вочы з плаката пранікліва глядзелі на Уінстана. На вуліцы ўнізе вецер шкуматаў яшчэ адзін плакат з абарваным ражком, на ім то адкрывалася, то зноў закрывалася адзінае слова: **АНГСОЦ**. Удалечыні паказаўся верталёт. Ён уціснуўся ў шчыліну завулка, павісеў хвілінку ў паветры, нібы сіняя мясная муха, пасля рвануўся ў неба і знік. Гэта быў паліцэйскі патруль, які зазіраў у вокны. Але патруль быў не страшны. Адзіна страшная была Паліцыя Думак.

Голас з тэлегляда ўсё нешта балбатаў пра чыгун і пра перавыкананне Дзевятага Трохгадовага Плана. Тэлегляд працаваў адначасна на перадачу і на прыём. Ён улоўліваў усе гукі, што ішлі ад Уінстана, акрамя, хіба што, ціхага шэпту. Больш таго, пакуль Уінстан быў у полі зроку экрана, ён мог быць убачаны гэтаксама добра, як і пачуты. Вядома ж, было немагчыма даведацца,

ці ў гэты момант за табою сочаць. Як часта і паводле якога графіку Паліцыя Думак уключалася ў чыйсці індывідуальны канал — можна было толькі здагадацца. Магчыма нават, яна сачыла за ўсімі бесперапынна. Але, у кожным разе, яна магла ўключацца ў ваш канал, калі толькі хацела. Аднак трэба было неяк жыць, і неяк жылі, і звычка рабілася інстынктам, калі ты ведаў, што кожнае тваё слова будзе пачутае, кожны тваё рух, калі толькі не ў цемры, будзе заўважаны.

Уінстан стаяў спінай да тэлегляда. Хоць ён і ведаў, што спіна таксама можа здрадзіць, так усё ж было спакойней. За нейкі кіламетр белай грамадзінай над змрочным краявідам уздымалася Міністэрства Праўды, дзе ён працаваў. Вось Лондан, падумаў ён з няяснай агідай, Лондан, галоўны горад Узлётна-пасадачнай паласы № 1, трэцяй паводле колькасці насельніцтва правінцыі Акіяніі. Ён паспрабаваў выціснуць з памяці хоць якія ўспаміны дзяцінства, каб параўнаць, ці заўсёды Лондан быў такі самы, як цяпер. Ці заўсёды існавалі гэтыя доўгія праспекты разваленых дамоў дзевятнацатага стагоддзя, падпертыя бэлькамі сцены, кардон у вокнах замест шыбаў, крытыя пакарабачанай бляхай, струхлелыя і пахіленыя ў розныя бакі садовыя агароджы? Ці заўсёды існавалі бамбардаваныя пазіцыі, дзе ў паветры стаіць пыл ад тынку, а на завалах друзу буяе скрыпень? Ці існавалі тыя пляцы, дзе бомбы вызвалілі трохкі прасторы і дзе павырастала безліч брудных драўляных буданоў, падобных да курнікаў? Але нічога не прыгадвалася: у Уінстана не засталася ад дзяцінства нічога, акрамя некаторых бязладных, яркіх карцін.

Міністэрства Праўды — Мінпраў на навамоўі¹ — уражвала сваёй адметнасцю сярод навакольных будынкаў. Гэта была велізарная піраміда са сляпуча-белага

---

¹ Навамоўе — афіцыйная мова Акіяніі. Пра яго структуру і этымалогію гл. Дадатак. (Заўв. аўт.)

бетону. Яна грувасцілася на трыста метраў у вышыню. Нават з акна сваёй кватэры Уінстан мог прачытаць на фасадзе надпіс — тры галоўныя партыйныя лозунгі:

ВАЙНА ЕСЦЬ МІР
СВАБОДА ЕСЦЬ РАБСТВА
НЯВЕДАННЕ ЕСЦЬ СІЛА

У будынку Міністэрства Праўды, паводле чутак, было больш за тры тысячы пакояў у надземных паверхах і адпаведныя адгалінаванні ў падзем'і. У розных канцах Лондана было яшчэ тры будынкі такіх самых памераў і выгляду. Яны настолькі панавалі над усёю навакольнаю архітэктурай, што з даху дамовага блока «Перамога» можна было ўбачыць усе чатыры будынкі адначасна. У іх мясціліся чатыры Міністэрствы, што дзялілі паміж сабою ўсю ўрадавую ўладу. Міністэрства Праўды займалася інфармацыяй, забавамі, адукацыяй і мастацтвам. Міністэрства Міру займалася вайной. Міністэрства Любаві сачыла за выкананнем законаў і захаваннем парадку. Міністэрства Дастатку адказвала за эканоміку. На навамоўі яны называліся: Мінпраў, Мінмір, Мінлюб і Міндаст.

Найстрашнейшае з іх было Міністэрства Любаві. У будынку не было ніводнага акна. Уінстан ніколі туды не заходзіў і нават ніколі не падыходзіў да яго бліжэй за паўкіламетра. Гэта было месца, праход куды быў закрыты, калі толькі не з афіцыйнаю справай. Каб туды трапіць, трэба было прайсці праз забытаныя лабірынты калючага дроту, сталёвыя дзверы, прамінуць замаскаваныя кулямётныя гнёзды. Па вуліцах, што вялі да Міністэрства, хадзілі вартавыя ў чорных мундзірах з нялюдскімі тварамі, з кіямі ў руках.

Уінстан рэзка павярнуўся. Ён удаў на твары спакойны аптымізм — так было надзейней, калі стаіш тварам да тэлегляда, — і прайшоў праз увесь пакой у невяліч-

кую кухню. Пайшоўшы так рана з Міністэрства, ён ахвяраваў сваім абедам у сталоўцы, хоць ведаў, што на кухні не знойдзе нічога, апроч акрайчыка чорнага хлеба, пакінутага на заўтрашняе сняданне. Ён узяў з паліцы бутэльку з празрыстай вадкасцю. На белай налепцы стаяў надпіс: ДЖЫН ПЕРАМОГА. Ад вадкасці патыхала алеістым смуродам, агідным, як пах кітайскай рысавай гарэлкі. Уінстан наліў амаль поўны кубак, набраўся духу, як перад ударам, і пракаўтнуў джын, нібы нейкі лек.

Умомант твар яго пачырванеў, у вачах заблішчалі слёзы. Пітво было моцнае, як азотная кіслата, і, як глынеш, здавалася, што нехта выцяў цябе па патыліцы гумовым кіем. Праз хвіліну, аднак, пякотка ў страўніку сунялася, і свет зрабіўся весялейшы. Ён выцягнуў цыгарэту са скамечанага пачка з надпісам ЦЫГАРЭТЫ ПЕРАМОГА, але, праз неасцярожнасць, узяў яе старчма, і тытунь высыпаўся на падлогу. З наступнай цыгарэтай яму пашэнціла болей. Ён вярнуўся ў пакой і сеў за маленькі столік злева ад тэлегляда. Сеўшы, дастаў з шуфляды абсадку з пяром, чарніла, чысты тоўсты том ін-кварта з мармуроваю вокладкай і чырвонаю спінкай.

Тэлегляд у пакоі быў чамусьці ўсталяваны ў нязвычайным месцы. Замест таго каб быць, як гэта здавалася б нармальным, у дальняй сцяне, адкуль ён ахапляў бы зрокам і сыхам увесь пакой, ён мясціўся ў даўжэйшай сцяне, насупраць акна. Збоку, там, дзе цяпер сядзеў Уінстан, была неглыбокая ніша, якая, відаць, планавалася пад кніжныя паліцы. Усунуўшыся як мага далей у гэтую нішу, Уінстан мог заставацца па-за дасягальнасцю тэлегляда. Яго можна было пачуць, але пакуль ён так сядзеў, ён быў нябачны. Гэтыя асаблівасці пакоя таксама нейкім чынам прычыніліся да нараджэння ідэі, якую ён збіраўся зараз ажыццявіць.

Але ідэя гэтая была выклікана яшчэ й існаваннем

альбома, які ён дастаў з шуфляды. Гэта была надзвычай прыгожая кніга. Гладкая, ільсняная папера, трохі пажоўклая ад часу, была незвычайнае якасці, такое не выраблялі ўжо гадоў сорак. Уінстан, аднак, меркаваў, што кніга гэтая значна старэйшая. Аднаго дня, праходзячы старым брудным кварталам (ён ужо не памятаў, дзе дакладна гэта было), ён убачыў гэтую кнігу ў вітрыне заняйдбанай антыкварнай крамы, і яго ахапіла неадольнае жаданне яе займець. Членам Партыі не дазвалялася заходзіць у простыя крамы (гэта называлася «купляць на вольным рынку»), але правіла гэтае строга не выконвалася, бо былі рэчы, як, напрыклад, матузкі да чаравікаў, лёзы, якія немагчыма было здабыць інакш. Уінстан кінуў паспешлівы позірк у адзін і другі бок вуліцы, пасля хуценька ўвайшоў у краму і купіў гэты тоўсты альбом за два з паловай долары. Тады ён яшчэ не ведаў, што будзе з ім рабіць. Нібы некага саромеючыся, ён схаваў яго ў партфель і прынёс дадому. Альбом, нават чысты, быў ужо сам па сабе рэччу, небяспечнай для захавання.

Пачаць дзённік — вось што ён збіраўся цяпер зрабіць. Гэта не было незаконна (нічога не было незаконна, бо ніякіх законаў ужо не існавала), але калі б пра гэта нехта даведаўся, Уінстана, без сумнення, чакала б смерць або, прынамсі, дваццаць пяць гадоў лагера прымусовай працы. Ён уставіў сталёвае пяро ў абсадку і намачыў яго языком. Пяро было старасвецкаю прыладай, ім ужо рэдка карысталіся, нават каб паставіць подпіс. Патаемна, з вялікімі цяжкасцямі ён набыў адно пяро, бо адчуваў, што гэтая цудоўная гладкая папера заслугоўвае на тое, каб на ёй пісала сапраўднае пяро, а не крэмзаў нейкі чарнакрэс. Праўда, ён ужо даўно адвык пісаць рукой; за выключэннем зусім кароткіх нататак, ён звычайна дыктаваў усё на мовапіс, але ж цяпер, вядома, пра гэта не магло быць і гаворкі. Ён абмакнуў пяро ў чарніла і на хвілінку задумаўся. Па

спіне прабеглі дрыжыкі. Першая рыска на паперы была адважным учынкам. Ён вывеў маленькімі нязграбнымі літарамі:

4 красавіка 1984

Ён адхіліўся на більца крэсла. Пачуццё поўнай бяздарнасці агарнула яго. Па-першае, ён зусім не быў пэўны, што цяпер сапраўды быў 1984 год. Але мусіла быць нешта блізкае да гэтага, бо ён з пэўнасцю ведаў, што яму самому трыццаць дзевяць гадоў, а нарадзіўся ён у 1944 або 1945 годзе. І ўсё ж цяпер было немагчыма вызначыць дату з дакладнасцю да аднаго ці двух гадоў.

Дзеля каго ён піша гэты дзённік, раптам узнікла ў галаве пытанне. Дзеля будучыні, дзеля нашчадкаў. Яго думкі круціліся яшчэ нейкую хвіліну вакол гэтае няпэўнае даты на першай старонцы і раптам наткнуліся на навамоўнае слова *двухдумства*. І ён упершыню адчуў усю значнасць свайго намеру. Як можна зносіцца з будучыняй? Паводле яе сутнасці, гэта немагчыма. Калі б будучыня была падобная да сучаснасці, дык тады б яна не стала яго слухаць; калі ж будучыня — нешта зусім іншае, дык тады яго цяперашняе замяшанне не мае ніякага сэнсу.

Нейкі час ён сядзеў, ачмурэла ўтаропіўшы вочы ў паперу. Тэлегляд трансляваў грымлівую вайсковую музыку. Дзіўна, але Уінстану здавалася, што ён не толькі страціў здольнасць выказвацца, але забыўся нават на тое, пра што збіраўся сказаць. Тыднямі рыхтаваўся ён да гэтага, і ніколі яму не прыходзіла ў галаву, што ў гэты момант аднае толькі адвагі будзе недастаткова. Само пісанне раней не здавалася цяжкім. Яму заставалася толькі запісаць на паперы бясконцы ўнутраны маналог, што гадам і гучаў у яго ў галаве. Але цяпер змоўк і той маналог. Да таго ж Уінстан адчуў нясцерпны сверб у назе, але не наважыўся дакрануцца, каб не засвярбела яшчэ болей. Міналі секунды. Ён адчуваў адно некранутую бель аркуша, што ляжаў перад ім, сверб

у назе, гримлівую музыку і лёгкую млявасць ад выпітага джыну.

Раптам ён спахапіўся і пачаў паспешліва пісаць, нават не ўсведамляючы дакладна, што ён піша. Яго дробны дзіцячы почырк радок за радком пакрываў аркуш. Хутка ён перастаў зважаць на пачатковыя вялікія літары, а пасля і на знакі прыпынку:

4 красавіка 1984. Учора вечар у кіно. Адны ваенныя фільмы. Адзін вельмі добры пра карабель з уцекачамі, бамбаваны недзе ў Міжземным моры. Усім вельмі спадабаліся кадры пра тойстага мужчыну, за якім ляціць верталёт, спачатку ён валтузіцца ў вадзе, як бегемот, пасля яго відаць праз аптычны прыцэл верталёта, тады ён раптам увесь у дзірках, і мора робіцца ружовае, і ён тоне так хутка, быццам вада набралася праз дзіркі. Гледачы раўлі ад смеху, калі ён ішоў на дно. Пасля паказвалі ратавальны карабель поўны дзяцей і над ім верталёт, жанчына сярэдняга веку, напэўна яўрэйка, сядзіць з хлопчыкам гадоў трох на носе карабля. Хлопчык крычыць ад страху і хавае галаву на грудзях у жанчыны, а жанчына закрыла яго рукамі і суцяшае яго хоць яна і сама калоціцца ад страху хавала як магла быццам верыла што яе рукі могуць закрыць ад куль, тады верталёт скінуў бомбу 20 кг страшны выбух і ўвесь карабель разлятаецца як кучка запалак. тады былі яшчэ выдатныя кадры з дзіцячай рукой што ляцела ўгору ўгору ўгору ўсё вышэй і вышэй у паветра напэўна верталет з камерай у кабіне ляцеў за ёй і было шмат воплескаў з партыйных ложкаў але адна жанчына унізе дзе сядзяць пролы узяла гвалт і пачала крычаць што гэткае нельга паказваць дзецям гэткае дзеці не павінны бачыць пакуль паліцыя не выкінула яе вонкі я не думаю што з ёй нешта асаблівае здарылася ніхто не зважае на тое што кажуць пролы тыповая пролайская рэакцыя яны ніколі...

Уінстан спыніўся, бо ў яго здранцвелі пальцы. Ён не

ведаў, што прымушала яго выліваць з сябе гэты бязладны паток слоў. Але дзіўным было тое, што, пакуль ён гэта рабіў, у яго ў галаве прасвятліўся зусім іншы ўспамін, ды так выразна, што ён амаль быў здольны яго запісаць. Цяпер ён зразумеў, што якраз тое другое здарэнне было прычынай яго раптоўнага вяртання дадому і намеру пачаць пісаць дзённік сёння.

Гэта адбылося таго самага дня раніцай у Міністэрстве, калі ўвогуле можна сказаць «адбылося» пра нешта няяснае, няўлоўнае, неакрэсленае.

Было амаль адзінаццаць нуля-нуля, і ў аддзел дакументацыі, дзе працаваў Уінстан, вынеслі крэслы з кабінетаў і паставілі іх пасярод залы насупраць вялікага тэлегляда, бо павінна была пачацца Двуххвілінка Нянавісці. Уінстан якраз сядзеў на сваё месца ў адным з сярэдніх радоў, калі ў залу нечакана ўвайшлі дзве асобы. Ён ведаў іх з твару, але ніколі не абмяняўся з імі ані словам. Адна з іх была дзяўчына, якую ён часта сустракаў у калідорах. Ён не ведаў яе імя, ведаў толькі, што працавала яна ў аддзеле мастацкай літаратуры. Ён бачыў некалькі разоў, як яна несла гаечныя ключы, рукі яе былі ў машынай змазцы — напэўна, яна выконвала нейкія тэхнічныя функцыі пры адным з раманапісальных варштатаў. Гэта была нахабная з выгляду дзяўчына гадоў дваццаці сямі, з густымі чорнымі валасамі, рабаціністым тварам і хуткімі пругкімі рухамі. Часам вузкі чырвоны пас — адметны знак Антысексуальнага Саюза Моладзі — быў абвязаны вакол таліі паверх камбінезона дастаткова туга, каб падкрэсліць акругласць яе клубоў. Уінстан не мог яе цяпець з таго моманту, як першы раз яе ўбачыў. І ён ведаў чаму. З-за духу спортпляцоўкі, халодных купальняў, калектыўных вандровак і агульнай чысціні перакананняў, якім ад яе падыхала. Жанчыны, асабліва маладыя, — гэта заўсёды слепа адданыя прыхільнікі Партыі, бяздумныя паўтаральнікі лозунгаў, добраахвотныя

шпіёны, вывіжоўшчыкі нядобранадзейнасці. Але гэтая дзяўчына здавалася яму яшчэ больш небяспечнай за іншых. Адночы яны размінуліся ў калідоры, і яна працяла яго позіркам, нібы свердлам, і на імгненне ён адчуў пякельны жах. Ён нават падумаў, што яна магла быць агентам Паліцыі Думак, што, аднак, было непраўдападобна. Аднак, калі яна была недзе паблізу, ён адчуваў нейкую дзіўную трывогу, у якой адначасна мяшаліся страх і варожасць.

Другой асобай быў мужчына, які зваўся О'Браен, член Унутранай Партыі, які займаў такую важную і таямнічую пасаду, што Уінстан меў пра яе толькі самае прыблізнае ўяўленне. Супрацоўнікі, што стаялі каля крэслаў, суціхлі, убачыўшы, як да іх набліжаецца нехта ў чорным камбінезоне члена Унутранай Партыі. О'Браен быў высокі, грубаваты з выгляду мужчына з тоўстай шыяй і простым, поўным гумару тварам. Нягледзячы на несамавітую знешнасць, у яго паставе была нейкая далікатнасць. Ён умеў неяк асабліва падпраўляць акуляры на носе, і гэты яго рух неяк дзіўна абяззбройваў, выклікаў прыхільнасць. Гэты рух нагадваў — калі ўвогуле нехта яшчэ мог думаць такімі катэгорыямі — арыстакрата васемнацатага стагоддзя, які прапануе свайму размоўцу табакерку. За дванаццаць гадоў Уінстан бачыў О'Браена разоў дванаццаць. Ён адчуваў да яго шчырую прыхільнасць, і не толькі таму, што яго вабіла неадпаведнасць арыстакратычных манер О'Браена ягонай знешнасці баксэра-чэмпіёна. Прыхільнасць гэтая грунтавалася на затоенай у глыбіні душы веры — ці, можа, толькі спадзяванні,— што палітычная добранадзейнасць О'Браена не была бязмежная. Нешта ў ягоным твары неадольна наводзіла на гэтую думку. І ўсё ж гэтае «нешта» было хутчэй адзнакай інтэлігентнасці, а не недахопу добранадзейнасці. Ва ўсялякім разе, ён быў падобны да чалавека, з якім можна было б загаварыць, калі б надары-

лася схавацца ад тэлегляда і застацца з ім сам-насам. Уінстан ніколі не спрабаваў спраўдзіць свае здагадкі на практыцы, ды і гэта было немагчыма. У гэтую хвіліну О'Браен паглядзеў на ручны гадзіннік, убачыў, што было ўжо амаль адзінаццаць нуль-нуль, і, напэўна, вырашыў застацца ў адзеле дакументацыі, пакуль не скончыцца Двуххвілінка Нянавісці. Ён сеў у тым самым радзе, што і Уінстан, за два крэслы ад яго. Паміж імі сядзела маленькая жанчына з валасамі пясочнага колеру, што працавала ў суседнім з Уінстанам кабінце. Дзяўчына з чорнымі валасамі села якраз за спінай.

У наступную хвіліну з тэлегляда, што стаяў у канцы залы, пачуўся гідкі скрыгатлівы голас, быццам пачаў працаваць вялізны нязмазаны механізм. Ад гэтых гукаў выварочвала нутро і валасы ўставалі дыбарам. Двуххвілінка Нянавісці пачалася.

На экране, як звычайна, з'явіўся твар Ворага Народа Эмануіла Гольдштэйна. Сям-там сярод глядачоў пачуўся свіст. Маленькая жанчына побач завішчала ад страху і агіды. Гольдштэйн быў рэнегат і адступнік, які калісьці, вельмі даўно (як даўно — ніхто ўжо дакладна не памятаў), быў адным з кіраўнікоў Партыі і стаяў ледзь не на адным узроўні з Вялікім Братам, але пасля ўцягнуўся ў контррэвалюцыйную дзейнасць, быў засуджаны на смерць і знік пры таямнічых абставінах. Змест Двуххвілінак Нянавісці мяняўся з дня на дзень, але не было ніводнай, дзе б Гольдштэйн не выступаў у галоўнай ролі. Ён быў галоўны здраднік і галоўны спаганшчык чысціні Партыі. Усе наступныя антыпартыйныя злачынствы, усе здрады, акты сабатажу, іншадумствы, адхіленні ад партыйнай лініі мелі пачаткам яго фальшывае вучэнне. Ён яшчэ недзе жыў і строіў свае падкопы — можа, недзе за акіянам, пад аховай сваіх шчодрых замежных гаспадароў, ці, можа нават, калі верыць чуткам, недзе ў добрым сховішчы ў самой Акіяніі.

Уінстану заняло дух. Заўсёды, калі ён бачыў Гольдштэйнаў твар, яго апаноўвалі супярэчлівыя пачуцці. Гэта быў худы яўрэйскі твар з густою капой кучаравых сівых валасоў і казлінай бародкай — разумны і чамусьці трохі агідны твар. Доўгі тонкі нос, на канцы якога віселі акуллары, дадаваў твару старэчасці. Твар быў падобны да авечае морды, нешта авечае было і ў голасе. Гольдштэйн выступаў са сваімі звычайнымі злоснымі нападамі на вучэнне Партыі, такімі недарэчнымі і бязглуздымі, што іх марнасць зразумела б нават дзіця. І, аднак, яны былі дастаткова праўдападобныя, каб абудзіць трывогу, што яны могуць звесці з добрага шляху трохі меней перакананых людзей. Ён знеслаўляў Вялікага Брата, асуджаў дыктатуру Партыі, патрабаваў неадкладнага заключэння міру з Еўразіяй, выступаў за свабоду слова, свабоду друку, свабоду сходаў, свабоду думак, істэрычна крычаў, што Рэвалюцыі здрадзілі — прамова была паспешлівая, шматслоўная, нібы пародыя на звычайны стыль партыйных прамоўцаў, у ёй былі нават некаторыя словы з навамоўя і нават болей навамоўных слоў, чым звычайна ўжывае любы член Партыі. І ўвесь гэты час, каб ні ў кога не ўзнікла ні каліва сумнення ў тым, што ў сапраўднасці хавалася за агіднымі выслоўямі Гольдштэйна, за яго спінай на экране тэлегляда праходзілі маршам бясконцыя калоны еўразійскага войска, бясконцыя шэрагі дужых з выгляду людзей з безвыразнымі азіяцкімі тварамі. Яны набліжаліся да гледачоў, расплываліся ў экране, саступаючы месца іншым. Аднастайны рытмічны грукат салдацкіх ботаў ствараў гукавы фон, праз які прабівалася авечае маркатанне Гольдштэйна.

Не прайшло і паўхвіліны праграмы Нянавісці, як з глотак паловы людзей, сабраных у зале, вырваўся неўтаймаваны крык гневу. Самазадаволеннага авечага твару на экране і пагрозлівай магутнасці еўразійскага войска было нават болей чым дастаткова: адзін толькі вы-

гляд Гольдштэйна, адна думка пра яго міжволі спараджалі страх і лютасць. Ён быў больш трывалы аб'ект нянавісці, чым Еўразія або Усходазія, бо калі Акіянія ваявала з адной дзяржавай, дык звычайна з другой яна заставалася ў стане міру. Дзіўным было, аднак, тое, што, нягледзячы на ўсеагульную нянавісць і пагарду, нягледзячы на тое, што кожнага дня тысячу разоў з трыбун, з тэлегляда, у газетах, у кнігах ідэі Гольдштэйна пракліналіся, абвяргаліся, высмейваліся, паказваліся перад грамадствам як нявартая бязглуздзіца,— нягледзячы на ўсё гэта, здавалася, што ўплыў Гольдштэйна ніколі не меншаў. Усё новыя і новыя ахвяры чакалі, каб падацца ягонай спакусе. Не праходзіла ніводнага дня, каб Паліцыя Думак не выкрывала шпіёнаў і сабатажнікаў, што дзейнічалі паводле ягоных загадаў. Ён быў галоўным кіраўніком вялікай прывіднай арміі, шырокай сеткі падземнікаў-змоўнікаў, што мелі за мэту скінуць урад. Казалі, што гэтая арганізацыя завецца Братэрства. Хадзілі таксама пагалоскі аб нейкай жахлівай кнізе, дзе былі сабраныя ўсе аблудныя тэорыі, аўтарам якіх быў Гольдштэйн. Кніга гэтая сямтам патаемна хадзіла па руках і не мела назову. Калі пра яе ішла гаворка, дык казалі проста *кніга*. Але пра ўсё гэта можна было даведацца толькі з няпэўных чутак. Звычайныя члены Партыі стараліся, калі гэта было магчыма, не згадваць у размовах ні Братэрства, ні *кнігі*.

На другой хвіліне Нянавісць перайшла ў шаленства. Людзі падскоквалі з месцаў і дзіка крычалі, каб заглушыць дурманлівае бэканне, што гучала з экрана. Маленькая жанчына побач пачырванела і хапала ротам паветра, як выкінутая на бераг рыбіна. Нават цяжкі твар О'Браена змяніў колер. Ён сядзеў проста, нібы кій праглынуўшы, і яго важнае агруддзе надзімалася і дрыжала, быццам ён змагаўся з навальнай хваляй. Чарнявая дзяўчына, што сядзела за Уінстанам, крычала: «Свіння! Свіння! Свіння!» Раптам яна схапіла цяжкі

Слоўнік навамоўя і шпурнула яго ў экран. Ён трапіў Гольдштэйну ў нос і адскочыў. Голас няўмольна гучаў далей. У момант прасвятлення Уінстан заўважыў, што ён крычыць разам з усімі і раз'юшана малоціць па більцы крэсла. Самае жахлівае ва ўсім гэтым было не тое, што трэба было саўдзельнічаць, а, наадварот, тое, што не саўдзельнічаць было немагчыма. Праз паўхвіліны ўжо не трэба было прыкідвацца. Жахлівае ачмурэнне ад страху і прагі помсты, жаданне забіваць, катаваць, трушчыць молатам галовы працяло, нібы электрычны ток, усіх глядачоў, ператварыўшы іх мімаволі ў раз'юшаных вар'ятаў. Але шаленства, якое ахапіла глядачоў, было пачуццём абстрактным, няпэўным, яго можна было перавесці з аднаго аб'екта на другі, як прамень пражэктара. Так, на нейкі момант Уінстан адчуў, што яго нянавіць накіравана зусім не на Гольдштэйна, а на Вялікага Брата, Партыю і Паліцыю Думак. Гэткімі хвілінамі ён імкнуўся сэрцам да самотнага ерэтыка, аддаванага здзеку і глуму на экране, адзінага ахоўніка праўды і здоровага розуму ў свеце хлусні. Аднак праз хвіліну Уінстан усёй душою быў ужо з людзьмі, што сядзелі навокал, і ўсё, што казалася пра Гольдштэйна, здавалася яму слухным. І тады патаемная агіда да Вялікага Брата саступала месца гарачай любові. Вялікі Брат, непераможны і бястрашны абаронца Радзімы, узвышаўся неадольнай скалою перад азіяцкімі ордамі. Гольдштэйн, нягледзячы на адлучанасць, на бяссільнасць і на сумненне наконт факта яго існавання, быў падобны да злавеснага чараўніка, што здольны ўладай свайго голасу разбурыць асновы цывілізацыі.

Часамі можна было напружаннем волі скіраваць сваю нянавіць на той або іншы аб'ект. З намаганнем, роўным таму, з якім у жахлівым сне адрываеш галаву ад падушкі, Уінстану раптам удалося перанесці нянавіць з твару, што быў на экране, на чорнавалосую

дзяўчыну, якая сядзела ў яго за спінай. Перад яго вачыма паўсталі жывыя і яскравыя вобразы. Ён збівае яе наўмор гумовым кіем. Ён прывязвае яе голую да слупа і дзіравіць яе стрэламі, як святога Себастыяна. Ён гвалціць яе і ў момант аблягчэння пераразае ёй горла. І ён зразумеў лепш, чым некалі раней, *чаму* менавіта ён яе ненавідзеў. Ён ненавідзеў яе, бо яна была маладая, прыгожая і бясполая, бо хацеў з ёй пераспаць, але не мог і не змог бы ніколі, бо вакол яе тонкай гнуткай таліі, якую так і хацелася абняць, быў абвязаны агідны чырвоны пас — ваяўнічы сімвал цнатлівасці.

Нянавісць дасягнула найвышэйшай ступені. Голас Гольдштэйна змяніўся сапраўдным авечым бэкатам, і на нейкі момант сам Гольдштэйн ператварыўся ў авечку. Пасля авечка незаўважна змянілася на постаць еўразійскага салдата, дужага і страшнага, з аўтаматам у руках, ён ступіў наперад і, здалося, выйшаў з экрана, так, што колькі чалавек у першым радзе адкінулася назад. Але ў наступнае імгненне зала азвалася глыбокім уздыхам палёгкі, бо варожы твар на экране растаў, а замест яго з'явілася чорнавалосае і чарнавусае аблічча Вялікага Брата, поўнае сілы і загадкавага спакою і такое вялікае, што заняло амаль увесь экран. Ніхто не чуў, што казаў Вялікі Брат. Гэта былі нейкія простыя словы для ўзняцця духу, якія звычайна кажа камандзір пад час цяжкага бою. Іх нельга было разабраць, але ўжо тое, што яны прамаўляліся, супакойвала і вяртала веру ў свае сілы. Тады твар Вялікага Брата знік, і замест яго на экране з'явіліся напісаныя вялікімі літарамі тры партыйныя лозунгі:

ВАИНА ЕСЦЬ МІР
СВАБОДА ЕСЦЬ РАВСТВА
НЯВЕДАННЕ ЕСЦЬ СІЛА

Але здавалася, што твар Вялікага Брата яшчэ заставаўся некалькі секунд на экране, быццам выява адбі-

лася ўваччу так моцна, што знікла не адразу. Маленькая жанчына з пясочнымі валасамі кінулася да тэлегляда. Дрыготкімі вуснамі яна прашаптала нешта накшталт «О Збавіцель!» і выцягнула рукі да экрана. Пасля яна закрыла твар рукамі. Было падобна, што яна малілася.

І тады ўсе прысутныя зацягнулі глыбокі, павольны і рытмічны спеў: «Вэ—Бэ!.. Вэ—Бэ!.. Вэ—Бэ!..» — яшчэ і яшчэ, вельмі павольна, з доўгай паўзай паміж «Вэ» і «Бэ». Гэта быў цяжкі і гучны шэпт, невымоўна дзікі, за ім чуўся шоргат босых ног і пошчак тамтамаў. Спеў цягнуўся, можа, паўхвіліны. Гэтая мелодыя чулася часта, калі вырываліся на волю неўтрыманых пачуцці. У нейкім родзе гэта было нечым накшталт гімна мудрасці і велічы Вялікага Брата, але яшчэ хутчэй гэта быў акт самагіпнозу, самазгоднае затлумленне свядомасці начэпным рытмам. У Уінстана ад спеву пахаладзела ў жываце. Пад час Двуххвілінкі Нянавісці ён не мог паўстрымацца ад удзелу ў агульным шаленстве, але гэты нялюдскі спеў «Вэ—Бэ!.. Вэ—Бэ!..» заўсёды поўніў яго дзікім страхам. Вядома ж, ён спяваў разам з усімі. Інакш было немагчыма. Прыхоўваць пачуцці, апаноўваць свае рухі, паводзіць сябе так, як іншыя, — усё гэта рабілася інстынктыўна. Але на працягу нейкай пары імгненняў яго вочы маглі яго выдаць. Якраз у гэты момант адбылося штосьці вельмі важнае — калі яно ўвогуле адбылося.

Яго позірк на момант сустрэўся з позіркам О'Браена. О'Браен устаў. Ён прыўзняў акуляры і характэрным рухам падправіў іх на носе. Але на нейкае імгненне іх вочы сустрэліся, і ў гэты адцінак часу Уінстан адчуў — амаль з абсалютнаю пэўнасцю, — што О'Браен думаў гэтаксама, як і ён. Адбылася перадача думак. Быццам іх душы расчыніліся і думкі пераляцелі ад аднаго да другога праз вочы. «Я з вамі, — здавалася, казаў О'Браен. — Я дакладна ведаю вашыя адчуванні. Я ведаю вашу

пагарду, вашу нянавісць, вашу агіду. Але не бойцеся, я з вамі!» Прамень разумення раптам згас, і твар О'Браена зноў зрабіўся гэткі ж непранікальны, як і ўсе іншыя.

Больш нічога не было, і Уінстан пачаў ужо сумнявацца, ці было што ўвогуле. Такія выпадкі ніколі не мелі ніякіх вынікаў. Адзіным вынікам была жывая вера, надзея, што ў Партыі, апроч яго, ёсць яшчэ ворагі. Можа, і праўда, што недзе існуе шырокі канспіратыўны рух! Можа, і праўда, што існуе Братэрства! Нягледзячы на шматлікія арышты, прызнанні і пакаранні, было немагчыма ведаць напэўна, што Братэрства не з'яўляецца ўсяго толькі міфам. Часам ён верыў у гэта, часам — не. Не было ніякіх доказаў, толькі слабыя прабліскі, якія маглі значыць усё або нічога: падслуханыя ўрыўкі размоў, неразборлівыя крамзолі на сценах у прыбіральных або нават лёгкі рух рукой пры сустрэчы двух незнаёмых людзей, які мог быць паролем. Усё гэта былі толькі здагадкі. Магчыма, ён усё сам сабе навядумляў. Ён вярнуўся ў свой кабінет, не зірнуў болей на О'Браена. Думка працягнуць іх імгненны кантакт ледзь закруціла ягоны мозг. Гэта было б занадта небяспечна, нават калі б ён ведаў, як гэта зрабіць. За адну-дзве секунды яны абмяняліся двухсэнсоўным позірмам, і на гэтым усё скончылася. Але ў той невымоўнай адзіноце, у якой усе мусілі жыць, нават такая падзея надоўга западала ў памяць.

Уінстан устаў і выпрастаўся. Яму адрыгнулася — джын паднімаўся са страўніка.

Яго ўвага зноў засяродзілася на паперы. Ён убачыў, што пакуль ён лунаў у летуценнях, яго рука аўтаматычна пісала. Гэта быў ужо не той нязграбны сціснуты почырк. Пяро пажадліва слізгала па гладкай паперы, выпіскаючы вялікія выразныя літары:

ДАЛОЎ ВЯЛІКАГА БРАТА

ДАЛОЎ ВЯЛІКАГА БРАТА

ДАЛОЎ ВЯЛІКАГА БРАТА
ДАЛОЎ ВЯЛІКАГА БРАТА
ДАЛОЎ ВЯЛІКАГА БРАТА

І гэтак была спісана палова старонкі.

Ён не здолеў перамагчы прыступ панікі. Сэнсу ў гэтым не было, бо напісаць гэтыя словы было не больш небяспечна, чым пачаць весці дзённік, але на нейкі момант яго ахапіла жаданне вырваць спісаныя старонкі і ўвогуле кінуць гэтую задуму.

Але ён не зрабіў гэтага, бо ведаў, што ў гэтым не было сэнсу. Напісаў бы ён або не «ДАЛОЎ ВЯЛІКАГА БРАТА» — было не істотна. Працягваў бы ён або не пісаць свой дзённік — было не істотна. Ва ўсялякім разе, ад Паліцыі Думак яму не ўцячы. Ён учыніў — і ўчыніў бы, нават калі б ніколі не ўзяў у рукі пяра і паперы, — найстрашнейшае злачынства, якое змяшчала ў сабе ўсе іншыя. Злачынства думкі, або, як казалі, — думзлачынства. Думзлачынства немагчыма было хаваць вечно. Нейкі час, можа, нават некалькі гадоў яшчэ можна было неяк выкручвацца, але раней ці пазней наступала расплата.

Арыштоўвалі заўсёды ўначы. Нечаканае абуджэнне, дужая рука, што трасе за плячук, ліхтары асляпляюць вочы, суровыя твары вакол ложка. У пераважнай большасці выпадкаў не адбывалася ніякіх судоў, не складалася ніякіх пратаколаў. Людзі проста знікалі, і заўсёды ўначы. Імя выкрэслівалі са спісаў, усе сляды чалавека знішчалі, усё папярэдняе жыццё выкасоўвалі, і яно забывалася. Чалавека сціралі з памяці, ператваралі ў нішто, рабілі параю, яго *выпарвалі* — так гучала звычайна ўжыванае слова.

На хвіліну яго ахапіла нібы істэрыка, і ён зноў пачаў пісаць крывымі нязграбнымі літарамі:

яны прыкончаць мяне мне напляваць яны стрэляць мне ў патыліцу напляваць далоў вялікага брата яны

зайсёды страляюць у патыліцу мне напляваць далой вялікага брата...

Трохі збянтэжаны, ён выпрастаўся і адклаў пяро. Раптам ён здрыгануўся: нехта пагрукаў у дзверы!

Няўжо так хутка! Ён сядзеў ціха, як мышка, песцячы марную надзею, што той, хто стаіць за дзвярыма, пойдзе пасля няўдалай спробы. Але ж не, пагрукалі яшчэ раз. Цяпер ужо нельга было марудзіць. Сэрца біла, як барабан, але Уінстанаў твар, напэўна, ад доўгай звычкі, заставаўся абыякавы. Ён падняўся і пайшоў, цяжка ступаючы, да дзвярэй.

2

Уінстан ужо ўзяўся за ручку, каб расчыніць дзверы, калі раптам убачыў, што пакінуў разгорнуты дзённік на сталі. **ДАЛОЎ ВЯЛІКАГА БРАТА** — было там напісана на палову старонкі такімі вялікімі літарамі, што можна было прачытаць нават ад дзвярэй. Гэта была недаравальная памылка. Уінстан, аднак, адзначыў, што, нават так спалохаўшыся, ён не наважыўся закрыць дзённік, пакуль не высахла чарніла, каб не забрудзіць чыстую паперу.

Стаіўшы дыханне, ён адчыніў дзверы. І адразу па целе прайшла цёплая хваля палёгкі. За дзвярыма стаяла бледная, памятая з выгляду жанчына з рэдкімі раскудлачанымі валасамі і зморшчаным тварам.

— Ой, таварыш,— пачала яна хваравіта-пісклявым голасам,— мне падалося, што я чула, як вы прыйшлі. Ці не зойдзеце вы на хвілінку паглядзець, што з нашай ракавінай на кухні? Яна забрудзілася і...

Гэта была пані Парсанс, жонка суседа па паверсе. (Зварот «пані» не надта ўхваляўся Партыяй, патрабавалася, каб усе звярталіся адзін да аднаго «таварыш», але ў дачыненні да некаторых жанчын слова «пані» неяк само прасілася на язык.) Ёй было гадоў трыццаць,

хоць выглядала яна значна старэйшай. Здавалася, што ў зморшчынах яе твару збіраўся пыл. Уінстан прайшоў з ёй праз калідор. Такая саматужная рамонтная праца была ледзь не штодзённым заняткам. Дамовы блок «Перамога» быў старым, пабудаваным у 30-я гады комплексам будынкаў, што з часам самі па сабе паволі руйнаваліся. Гадамі ад сцен і столяў адвальвалася тынкоўка, вадаводныя трубы лопаліся пад час добрых маразоў, дах прапускаў ваду, як толькі пачынаў падаць снег, цэнтральнае ацяпленне звычайна працавала на палову напругі, калі яго ўвогуле не выключалі дзеля ашчэднасці. Рамонтам, апроч таго, што можна было зрабіць самому, мелі займацца нейкія далёкія таямнічыя ўстановы, якія, каб, напрыклад, памяняць шыбы ў вокнах, марудзілі часам па два гады.

— Вядома ж, я прыйшла да вас, бо Том цяпер на працы,— няясна прамармытала пані Парсанс.

Кватэра Парсансаў была большая за Уінстанаву, але таксама па-свойму ўбогая. Усё ў ёй было нейкае абшарпанае, патаптанае, быццам кватэру толькі што наведаў нейкі вялікі драпежны звер. Спартыўныя прылады — хакейныя клюшкі, баксёрскія пальчаткі, лопнуты футбольны мяч, прапацелыя, вывернутыя навыварат спартыўныя штаны — усё гэта валялася грудам на падлозе, а на сталі быў звалены ў кучу нямыты посуд разам з падранымі школьнымі падручнікамі. На сценах побач з партрэтам Вялікага Брата ў поўны рост віселі чырвоныя сцяжкі Саюза Моладзі і гэтак званых Юных Шпіёнаў. Тут, як і ва ўсім доме, у паветры стаяў капусны смурод, але да яго яшчэ дадаваўся рэзкі пах поту, які — гэта было чуваць з першага понюху, аднак цяжка было сказаць чаму,— належаў некаму, каго якраз цяпер не было. У другім пакоі нехта спрабаваў на грабенчыку, абкручаным туалетнай паперай, утараваць вайсковым маршам, што ўсё яшчэ грывелі з экрана тэлегляда.

— Гэта дзеці... — сказала пані Парсанс, баязліва зір-

нуўшы на дзверы.— Яны сённа не выходзілі з дому. І вядома ж...

Яна мела звычку абрываць фразы пасярэдзіне. Кухонная ракавіна была поўная да краёў брудна-зеленаватай вады, якая смярдзела капустай больш, як што іншае. Уінстан стаў на калені і агледзеў выгнутае калена адводнай трубы. Ён страшэнна гідзіўся ручной працы, і яму было непрыемна нахіляцца, бо амаль заўсёды ў гэтых выпадках ён заходзіўся кашлем. Пані Парсанс бездапаможна глядзела на яго.

— Вядома ж, калі б дома быў Том, ён бы хутка ўсё наладзіў,— сказала яна.— Ён любіць такую працу. Ён жа такі здольны, мой Том, у яго залатыя рукі...

Парсанс, як і Уінстан, працаваў у Міністэрстве Праўды. Гэта быў тоўсценькі, але вельмі жвавы чалавечак, неверагодна дурны і поўны ідыёцкага энтузіязму,— адна з тых бяздумна адданных працоўных жывёлін, якія ніколі не ставяць лішніх пытанняў і ад якіх — нават болей, чым ад Паліцыі Думак — залежала трываласць Партыі. Хоць яму было ўжо трыццаць пяць гадоў, ён толькі нядаўна і з вялікай неахвотай развітаўся з Саюзам Моладзі, а перад тым, як стаць членам Саюза Моладзі, ён схітрыўся на цэлы год болей прадугледжанага статутам тэрміну затрымацца ў шэрагах Юных Шпіёнаў. У Міністэрстве ён займаў нейкую другарадную пасаду, дзе не патрабавалася шмат розуму, аднак разам з тым ён быў адным з чынных дзеячоў Спорткамітэта і ўсіх іншых камітэтаў, што займаліся арганізацыяй калектыўных вандровак, спантаннага дэманстрацый, тыдняў ашчаднасці і ўсіх іншых добраахвотных мерапрыемстваў. Поўны спакойнага гонару, пыхкаючы люлькай, ён любіў пахваляцца, што апошнія чатыры гады ён кожны вечар праводзіў у Доме Культуры. Незнішчальны пах поту спадарожнічаў яму паўсюль, бы неадступны сведка яго напружанага грамад-

скага жыцця, пах гэты заставаўся ў пакоі нават тады, калі Парсанс выходзіў.

— Ці ёсць у вас гаечны ключ? — спытаўся Уінстан, патузаўшы гайку на пераходным калене.

— Гаечны ключ,— сказала пані Парсанс, імгненна губляючы адвагу.— Не ведаю. Можа, дзеці..

Пачуўся тупат ног і дудзенне на грабенчыку — у пакой уварваліся дзеці. Пані Парсанс прынесла гаечны ключ. Уінстан спусціў ваду і, стрымліваючы агіду, дастаў з трубы камяк валасоў, якія забілі праход. Ён вымыў начыста рукі халоднаю вадой і вярнуўся ў другі пакой.

— Рукі ўгору! — закрычаў дзікі голас.

Прыгожы, здаровы з выгляду хлопчык гадоў дзевяці выскачыў з-за стала і навіў на яго цацачны аўтамат, а ягоная сястрычка, на два гады маладзейшая, паўтараючы за братам, наставіла на Уінстана кавалак дрэва. Абое былі ў кароткіх блакітных портачках, шэрых кашулях, з чырвонымі хусткамі на шыі — гэта была уніформа Шпіёнаў. Уінстан падняў рукі над галавой з нейкім непрыемным пачуццём, бо хлопчык трымаўся так злавесна, быццам усё гэта было нешта большае, чым проста гульня.

— Ты здраднік! — закрычаў хлопчык. — Ты думзлачынец! Ты еўразійскі шпіён! Я заб'ю цябе, я выпару цябе, я сашлю цябе на саяльныя капальні!

Абое пачалі скакаць вакол Уінстана і крычаць: «Зраднік! Думзлачынец!», пры гэтым дзяўчынка паўтарала за братам кожны рух. Уінстану зрабілася страшна — гэта было падобна да вясёлых гульняў маладых тыграў, што неўзабаве зрабляцца людаедамі. Вочы хлопчыка блішчэлі нейкай разважлівай жорсткасцю, відавочным жаданнем ударыць Уінстана, і ён адчуваў сябе дастаткова дарослым для гэтага. Добра, што ў яго не сапраўдны аўтамат, падумаў Уінстан.

Пані Парсанс з неспакоем пазірала то на Уінстана,

то на дзяцей. У вялікім пакоі пад ярчэйшым святлом Уінстан заўважыў, што ў зморшчынах яе твару сапраўды сабраўся пыл.

— Ад іх такі вэрхал, — сказала яна, — яны вельмі злуюцца, што іх не пускаюць паглядзець, як будуць вешаць, таму і дурэюць. Я вельмі занятая, каб пайсці з імі, а Том сёння позна вяртаецца з працы.

— Чаму нам нельга пайсці паглядзець, як вешаюць? — зароў хлопчык сваім магутным голасам.

— Паглядзець, як вешаюць! Паглядзець, як вешаюць! — залапатала малая, што ўсё яшчэ скакала навокал.

Уістан згадаў, што гэтым вечарам у парку павінны былі павесіць некалькі еўразійскіх палонных, абвешчаных ваеннымі злачынцамі. Такія публічныя пакаранні адбываліся прыблізна раз на месяц і былі папулярным відовішчам. Дзеці заўсёды прасіліся, каб іх бралі з сабою паглядзець. Ён развітаўся з пані Парсанс і пайшоў да дзвярэй. Аднак ён не паспеў яшчэ спусціцца на шэсць прыступак па сходах, як нешта балюча ўдарыла яго ў шыю. Быццам у цела ўваткнулі распалены дрот. Азірнуўшыся, ён яшчэ паспеў убачыць, як пані Парсанс запіхвае ў дзверы сына, які хавае рагатку.

— Гольдштэйн! — крыкнуў хлопчык яму ўслед, і дзверы зачыніліся. Больш за ўсё Уінстана ўразіў бездапаможны спалоханы твар жанчыны.

Вярнуўшыся ў сваю кватэру, ён праскочыў міма тэлегляда і зноў сеў за стол. Ён пачухаў шыю, што ўсё яшчэ балела. Музыка ў тэлеглядзе сціхла. Замест яе зухаваты вайсковы голас пачаў з нейкай грубай асалодай зачытваць апісанне ўзбраення новай Пльвучай Крэпасці, якая толькі што стала на якар паміж Ісландыяй і Фарэрскімі астравамі.

З гэтымі дзецьмі ў беднай жанчыны не жыццё, а пекла, падумаў Уінстан. Пройдзе яшчэ год або два, і яны ўдзень і ўначы пачнуць высочваць паўсюль праявы

нядобранадзейнасці. Цяпер амаль усе дзеці былі такія. Найгорш было тое, што пад уплывам такіх арганізацый, як Шпіёны, яны непазбежна вырасталі неўтаймоўнымі дзікунамі. І, аднак, гэта ніякім чынам не спараджала ў іх імкнення паўстаць супраць партыйнай дысцыпліны. Наадварот, яны горача любілі Партыю і ўсё, што з ёй было звязана. Маршавыя песні, дэманстрацыі, сцягі, вандроўкі, ваенныя практыкаванні з драўлянай зброяй, выкрыкванне лозунгаў, услаўленне Вялікага Брата — усё гэта было для іх займальнай гульнёй. Усё іхнае дзікунства накіроўвалася вонкі, супраць ворагаў Радзімы, супраць чужынцаў, здраднікаў, сабатажнікаў, думзлачынцаў. Было ўжо амаль звычайна, што людзі, якім за трыццаць, баяліся ўласных дзяцей. І на гэта былі сур'ёзныя падставы, бо не праходзіла і тыдня, каб у «Таймз» не друкавалі паведамлення, што які-небудзь чуйны маленькі даносчык — звычайна іх называлі «дзеці-героі» — падслухаў нейкія падазроныя выказванні і выдаў сваіх бацькоў Паліцыі Думак.

Боль у шыі суняўся. Уінстан нерашуча ўзяў пяро і падумаў, што б яму яшчэ запісаць у дзённік. Раптам яму зноў прыгадаўся О'Браен.

Неяк аднойчы — колькі ж прамінула часу? гадоў сем таму — ён прысніў, што ідзе праз цёмны пакой. І нехта, хто сядзеў побач у цемры, сказаў, калі Уінстан праходзіў міма: «Мы яшчэ сустрэнемся там, дзе няма цемры». Гэта было сказана цалкам спакойна, неяк між іншым — гэта было сцверджанне, не загад. Уінстан прайшоў, не спыніўшыся. Дзіўна было тое, што тады, у сне, гэтыя словы не зрабілі на яго ніякага ўражання. І, напэўна, толькі пазней яны пачалі паступова набываць значэнне. Цяпер ён ужо не мог згадаць, калі ён упершыню ўбачыў О'Браена — да гэтага сну ці пасля, гэтаксама ён не памятаў, калі ён упершыню атаясаміў голас у сне з голасам О'Браена. Ва ўсялякім разе, цяпер гэта быў для яго голас О'Браена. З цемры да яго гаварыў О'Браен.

Уінстан ніколі не мог дакладна вызначыць — нават пасля двухсэнсоўнага позірку гэтай раніцай — быў О'Браен сябрам ці ворагам. Але, здавалася, гэта не мела ніякага значэння. Паміж імі існавала разуменне, нешта значна важнейшае за прыхільнасць або супольніцтва. «Мы яшчэ сустрэнемся там, дзе няма цемры», — сказаў ён. Уінстан не ведаў, што б гэта магло значыць, але верыў, што гэтыя словы нейкім чынам некалі спраўдзяцца.

Голас у тэлеглядзе змоўк. Чысты і прыгожы гук фанфараў прарэзаў застаялае паветра. Скрыгатлівы голас працягваў:

— Увага! Увага! Толькі што мы атрымалі надзвычайнае паведамленне з Малабарскага фронту. Нашыя войскі ў Паўднёвай Індыі дасягнулі бліскучай перамогі. Звесткі дазваляюць меркаваць, што вайсковая аперацыя, пра якую мы толькі што паведамілі, значна наблізіла канец вайны. А цяпер паслухайце надзвычайнае паведамленне...

Гэта не вяшчуе нічога добрага, падумаў Уінстан. І сапраўды, пасля крывавага апісання поўнага знішчэння адной з еўразійскіх армій, пасля абвяшчэння велізарнай лічбы забітых і палонных была прачытана абвестка пра тое, што з наступнага тыдня норма шакаладу паменшае з трыццаці да дваццаці грамаў.

Уінстану яшчэ раз адрыгнулася. Уздзеянне джыну прайшло, ад яго засталася толькі пачуццё млявасці. З тэлегляда загрымелі гукі гімна: «За цябе, мая Акіянія..» — у гонар перамогі, а можа, каб прымусіць забыцца пра шакалад. Мелася на ўвазе, што ўсе глядачы мусяць устаць па стойцы «смірна». Але Уінстана ўсё роўна ніхто не бачыў.

Гімн змяніла лёгкая музыка. Уінстан падышоў да акна і стаў спінай да тэлегляда. На вуліцы ўсё яшчэ было светла і холадна. Недзе ўдалечыні грывнула глу-

хое рэха ад выбуху ракетнай бомбы. Цяпер іх падала на Лондан дваццаць — трыццаць штук за тыдзень.

Унізе на вуліцы вецер шкуматаў падраны плакат, і слова АНГСОЦ на ім то з'яўлялася, то зноў знікала. Ангсоц. Свяшчэнныя прынцыпы Ангсоцу: навамоўе, двухдумства і зменлівасць гісторыі. Уінстану здавалася, што ён блукае ў густых лясах на марскім дне, заблудзіўшы ў нейкім пачварным свеце, дзе ён і сам быў пачварай. Ён быў адзін. Мінуўшчына была мёртвая, а ўявіць будучыню было немагчыма. Ці мог ён быць пэўны, што хоць адзін жывы чалавек стаяў на яго баку? І як ён мог ведаць, ці панаванне Партыі не будзе цягнуцца *вечна*? Нібы адказ, яму прыгадаліся тры лозунгі на белым фасадзе Міністэрства Праўды:

ВАЙНА ЕСЦЬ МІР
СВАБОДА ЕСЦЬ РАБСТВА
НЯВЕДАННЕ ЕСЦЬ СІЛА

Ён выцягнуў з кішэні 25-цэнтавую манету. На ёй таксама выразнымі маленькімі літарамі былі выбіты тыя самыя лозунгі, на другім баку манеты была выява Вялікага Брата. Нават з манеты за табою сачылі вочы. З грошай, паштовых марак, вокладак кніг, сцягоў, плакатаў, цыгарэтных пачкаў — вочы сачылі адусюль. Адусюль глядзелі вочы, адусюль гучаў голас. Удзень і ўначы, на працы і за абедам, дома і на вуліцы, у ванне і ў ложку — нідзе ад іх нельга было схавацца. Табе не належала нічога, акрамя пары кубічных сантыметраў мозгу, схаванага пад тваім чэрапам.

Сонца перайшло на другі бок, і незлічоныя вокны Міністэрства Праўды, на якія ўжо не падалі яго промні, пахмурліва чарнеліся, нібы байніцы крэпасці. Уінстан адчуваў роспач і бездапаможнасць перад гэтай вялізнай пірамідай, што пагрозліва высілася над іншымі дамамі. Яна была непахісная, тысячы ракетных бомбаў не здолелі б яе разбурыць. Уінстан зноў спытаўся ў сябе,

дзеля каго ён піша свой дзённік. Дзеля будучыні, дзеля мінуўшчыны — дзеля той эпохі, якая, можа, існуе толькі ў марах. Яго чакала не толькі смерць, але і поўнае знішчэнне, выкараненне памяці аб ім. Дзённік ператворыцца ў попел, а сам ён — у струменьчык дыму. Толькі Паліцыя Думак прачытае напісанае ім, перш чым яно знікне са свету і з памяці. Як можна было звяртацца да будучыні, калі ад цябе магло не застацца ні следу, ні шматочка паперы з парай накрамзоленах на ёй безыменных слоў?

У тэлеглядзе прабіла чатырнаццатая гадзіна. Праз дзесяць хвілін яму трэба было выходзіць. У чатырнаццаць трыццаць ён мусіў быць на працы.

Са здзіўленнем ён адчуў, што бой гадзінніка зноў надаў яму адвагі. На гэтай зямлі ён быў самотным прывідам, што абвяшчае праўду, якую ніхто не пачуе. Але пакуль ён будзе яе абвяшчаць, нітка існавання не перарвецца. Спадчына перадаецца чалавецтву не тады, калі дамагаешся, каб цябе слухалі, а калі здолееш застацца жывы. Ён зноў вярнуўся да стала, абмакнуў пяро і напісаў:

Будучыні або мінуўшчыне, у якой запануе свабода думкі, у якой людзі будуць розніцца адзін ад аднаго і не будуць жыць самотна — таму часу, у якім будзе існаваць праўда, у якім з існага нельга будзе зрабіць няіснае, —

з эпохі аднастайнасці і адчужанасці, эпохі Вялікага Брата, эпохі двухдумства — прывітанне!

«Я ўжо мёртвы», — падумаў ён. Яму здалося, што толькі цяпер, калі ён адчуў здольнасць выкладаць свае думкі, ён зрабіў вырашальны крок. Вынік кожнага дзеяння прысутнічае ўжо і ў самім дзеянні. Ён напісаў:

Думзлачынства не цягне за сабою смерць: думзлачынства само ўжо ЕСЦЬ смерць.

Аднак цяпер, калі ён прызнаў сябе за мёртвага, зрабілася вельмі важным як мага даўжэй заставацца ў

жывых. Два пальцы правай рукі запэцкаліся ў чарніла. Якраз такая дробязь магла яго загубіць. Які-небудзь праніклівы фанатык у Міністэрстве (хутчэй нават жанчына — тая маленькая з пясочнымі валасамі або чарнявая з аддзела мастацкай літаратуры) мог бы зацікавіцца, чаму ён нешта пісаў пад час перапынку на абед, чаму ён ужыў для гэтага старасвецкае пяро і што ён пісаў — а пасля даў бы знак адпаведным органам. Ён пайшоў у ванны пакой і старанна адмыў плямы цёмна-рудым пясочным мылам, якое драла рукі, як наждачная папера, і таму цяпер як найлепей прыдалося.

Ён засунуў дзённік у шуфляду стала. Хаваць яго не было сэнсу, але ён мог, прынамсі, прыняць захады, каб даведацца, ці хто пад час яго адсутнасці не знайшоў яго дзённік. Закладзены між старонак волас занадта б кідаўся ў вочы. Ён падчапіў кончыкам пальца ледзь бачны белы драбочак пылу і паклаў яго на рог вокладкі — ён адразу ўпадзе, калі хто возьме альбом.

3

Уінстан сніў маці.

Яму было гадоў дзесяць-адзінаццаць, калі яго маці знікла. Гэта была высокая, самавітая, даволі спакойная жанчына з павольнымі рухамі і цудоўнымі светлымі валасамі. Бацька прыгадваўся яму невыразна: чарнявы і худы, заўсёды ў густоўным чорным гарнітуры (асабліва добра Уінстану запамніліся вельмі тонкія падэшвы бацькавых чаравікаў) і ў акулерах. Праўдападобна, абое сталіся ахвярамі адной з першых хваляў вялікіх чыстак 50-х гадоў.

У сне маці сядзела недзе далёка ўнізе і трымала на руках яго маленькую сястрычку. Ён помніў сястру толькі кволым, хваравітым, заўсёды маўклівым дзіцём з вялікімі ўважлівымі вачыма. Абедзве глядзелі з долу на

яго. Яны былі глыбока ўнізе — на дне шахты або ў вельмі глыбокай магіле, і лапik зямлі, на якім яны сядзелі, апускаўся ўсё глыбей і глыбей. Яны былі ў каюце карабля, што ішоў на дно, і глядзелі ўгору на яго скрозь ваду, што ўсё болей і болей цямнела. У каюце яшчэ было паветра, яны яшчэ маглі бачыць яго, а ён іх, але ўвесь час яны апускаліся ўсё глыбей і глыбей у зялёныя воды, што праз нейкі момант павінны былі пахаваць іх назаўсёды. Вакол яго было святло і паветра, а яны паміралі, яны былі ўнізе, таму што ён застаўся наверх. І ён і яны гэта ведалі, ён мог прачытаць гэтае веданне ў іх тварах. Але ні ў іх тварах, ні ў іх сэрцах не было папроку, толькі ўсведамленне таго, што яны павінны памерці, каб ён застаўся жыць, і што гэтакі быў непазбежны лад рэчаў.

Ён не мог згадаць, што адбылося ў сапраўднасці, але ў сваім сне ён ведаў, што маці і сястра ахвяравалі сваім жыццём дзеля яго. Гэта быў адзін з тых сноў, якія, хоць і захоўваюць уласцівыя снам атрыбуты, з'яўляюцца працягам свядомых разумовых працэсаў і ў якіх выяўляюцца факты і думкі, што і пасля абуджэння здаюцца арыгінальнымі і каштоўнымі. Раптам Уінстан зразумеў, што смерць маці амаль трыццаць гадоў таму несла з сабою трагізм і смутак — пачуцці, якія сёння ўжо не існавалі. Смутак, думаў ён, — гэта нешта з тых даўніх часоў, калі яшчэ існавалі чуліласць, каханне і сяброўства і калі члены адной сям'і дапамагалі адзін аднаму, не маючы на гэта асаблівае прычыны. Успаміны пра маці былі балючыя, бо яна памерла праз любоў да яго, калі сам ён яшчэ быў занадта малы і эгаістычны, каб адказаць на гэтую любоў. І яшчэ таму, што яна нейкім чынам — ён ужо не ведаў як — ахвяравала сабой дзеля непакіснае вернасці. Цяпер штосьці падобнае было немагчымае. Цяпер існавалі страх, нянавісць і боль, але не было годных пачуццяў, не было глыбокага і сапраўднага смутку. Здавалася, ён бачыў

гэты смутак у вачах у маці і сястры, калі яны глядзелі на яго скрозь зялёную ваду, ужо далёка ўнізе, апу-скаючыся ўсё глыбей і глыбей.

Раптам ён апынуўся на пругкім дзірване, быў летні вечар. Косыя промні сонца залацілі зямлю. Краявід гэты так часта вяртаўся да яго ў снах, што ён ужо не быў пэўны, ці не бачыў ён яго ў рэальным жыцці. Ён зваў яго Залатой Краінай. Гэта быў стары трусіны выган, сям-там паточаны кратавіннем, пасярод яго ў траве гублялася сцежачка. У здзічэлым жываплоце па той бок поля пяшчотна гайдаліся пад цёплым ветрыкам галінкі вязу, і лісце калыхалася густымі хвалямі, нібы валасы жанчыны. Недзе зусім блізка павольна цякла нябачная ручайка, у якой пад ніцымі вербамі мітусіліся маленькія рыбкі.

Чорнавалосая дзяўчына ішла да яго праз поле. Адным рухам яна сцягнула з сябе адзенне і рашуча адкінула яго ўбок. Цела яе было белае і гладкае, аднак яно не абуджала ў ім ніякага жадання, ён нават не надта ўважліва на яго глядзеў. Ён быў зачараваны тым рухам, якім яна адкінула адзенне. Здавалася, што яе павабнасць і бестурботнасць здольныя знішчыць цэлую цывілізацыю, цэлую сістэму ідэй, быццам ад аднаго гэткага ўзмаху рукі могуць знікнуць назаўсёды і Вялікі Брат, і Партыя, і Паліцыя Думак. Гэты ўзмах рукі таксама быў са старых часоў. Уінстан прачнуўся са словам «Шэкспір» на вуснах.

З тэлегляда чуўся пранізлівы свіст, бесперапынны аднастайны сігнал, што цягнуўся трыццаць секунд. Было нуль сем пятнаццаць — час пад'ёму службоўцаў. Уінстан саскочыў з ложка — голы, бо член Знешняй Партыі атрымліваў на год толькі тры тысячы талонаў на адзенне, а піжама каштавала шэсцьсот — і схапіў з крэсла зашмальцаваную майку і трусы. Праз тры хвіліны пачыналася Ранішняя гімнастыка. Але раптам ён зайшоўся моцным кашлем, які амаль заўсёды нападаў

на яго, адно ён прачынаўся. Кашаль спустошыў лёгкія, і ён мусіў ляжаць пластом на спіне і прагна хапаць ротам паветра. Ад напружання напухлі жылы і за-святрбела язва на назе.

— Група ад трыццаці да сарака! — пранізліва вішчаў жаночы голас.— Група ад трыццаці да сарака! Калі ласка, заняць месцы! Ад трыццаці да сарака!

Уінстан стаў па стойцы «смёрна» перад тэлегладам, у якім ужо паказалася жанчына-трэнерка, яшчэ не старая, худая і жылістая, у трыко і спартыўных чара-віках.

— Рукі сагнуць і разагнуць! — камандавала яна.— Разам са мной. Раз, два, тры, чатыры! Раз, два, тры, чатыры! Ну, таварышы, жывей, жывей! Раз, два, тры, чатыры!..

Пакутлівы прыступ кашлю не выцесніў да канца Уінстанавы ўражанні ад сну, а рытмічныя рухі гімнастыкі нават яшчэ болей іх асвятлылі. Пакуль ён машынальна кідаў рукі ўперад і ўзад і рабіў пры гэтым задаволены твар — як лічылася патрэбным пад час Ранішняй гімнастыкі,— ён напружана спрабаваў аднавіць у памяці цьмяныя часы свайго маленства. Гэта было надзвычай цяжка. Усё, што адбылося да канца 50-х гадоў, сцерлася з памяці. Без нейкіх знешніх пунктаў адліку, за якія можна было б уцапіцца, нават уласная біяграфія траціла выразныя абрысы. Прыгадваліся больш ці менш вялікія падзеі, якія, цалкам верагодна, зусім не адбываліся, прыгадваліся падрабязнасці нейкіх здарэнняў, аднак іх атмасферу ўжо немагчыма было аднавіць, а пасля цягнуліся беззмястоўныя адцінкі часу, ад якіх увогуле нічога ў памяці не засталася. Тады ўсё было інакшае. Нават назвы краін і іхнія абрысы на картах. Узлётна-пасадачная паласа № 1, напрыклад, не насіла тады гэтага назву, а звалася Англіяй або Вялікабрытаніяй. Аднак Лондан, ён быў упэўнены, заўсёды называўся Лонданам.

Уінстан не мог з пэўнасцю прыгадаць час, калі б яго краіна не ваявала, але, з другога боку, у часы ягонага дзяцінства мусіў быць даволі працяглы мірны перыяд, бо адным з першых яго ўспамінаў быў паветраны напад, які, як здавалася, быў для ўсіх нечаканасцю. Можа, гэта было якраз тады, калі ўпала атамная бомба на Колчэстэр. Ён ужо не памятаў самога паветранага нападу, але прыгадваў, як моцна сціскала бацькава рука ягоную, калі яны палахліва беглі ўніз, усё глыбей і глыбей, глыбока пад зямлю, спускаючыся па спіральных сходах, што рэхам адгукаліся пад нагамі, і ўрэшце яго ногі так стаміліся, што ён пачаў енчыць, і яны прысталі, каб трошкі адпачыць. Маці, як заўсёды павольная і задуменная, бегла даволі далёка ззаду. Яна несла сястрычку або, можа, толькі скрутак коўдраў — ён не памятаў, ці была ўжо тады сястрычка. Урэшце яны дабраліся да перапоўненага людзьмі памяшкання, у якім ён пазнаў станцыю падземкі.

На выкладзенай пліткаю падлозе паўсюль скурчыўшыся сядзелі людзі, іншыя сядзелі, цесна скупіўшыся, на лавах каля сцен. Уінстан, маці і бацька знайшлі месца на падлозе, побач з імі на лаве сядзелі, шчыльна прытуліўшыся адно да аднаго, стары і старая. Стары быў апрануты ў добры цёмны гарнітур, з-пад чорнага брыля тырчалі сівыя валасы. Ягоны твар быў пунсовы, блакітныя вочы поўныя слёз. Ад яго моцна пахла джынам, здавалася, што яго скура выдзяляла джын замест поту, і можна было падумаць, што нават слёзы, што каціліся з яго вачэй, былі чыстым джынам. Але нягледзячы на ап'яnelасць, ён пакутаваў ад нейкага гора, сапраўднага і няцерпнага. Сваім дзіцячым розумам Уінстан адчуваў, што толькі што здарылася нешта жаклівае, нешта недаравальнае, назаўжды непапраўнае. Яму нават здавалася, быццам ён ведае, што здарылася. Загінуў нехта, каго гэты стары вельмі любіў, можа, яго маленькая ўнучка. Штохвіліны стары ўзрушана казаў:

— Не трэба было ім верыць. Я ж заўсёды казаў, ці ж не так? Усё гэта з-за таго, што мы ім верылі. Я заўсёды казаў. Не трэба было верыць гэтым нягоднікам.

Але якім нягоднікам не трэба было верыць, пра гэта Уінстан цяпер ужо не мог прыгадаць.

І якраз з таго часу вайна літаральна зрабілася штодзённай з'явай, хоць, уласна кажучы, гэта ўжо была не заўсёды тая самая вайна. Калі ён быў малы, у самім Лондане некалькі месяцаў ішлі зацятыя вулічныя баі, пра некаторыя з іх ён яшчэ вельмі добра памятаў. Але дакладна прасачыць цяг гістарычных падзей і сказаць, хто тады з кім ваяваў, зрабілася цалкам немагчыма, бо ніякія пісьмовыя дакументы, ніякая вусная традыцыя ніколі не згадвалі іншага стану рэчаў, чым той, што існаваў цяпер. Так, напрыклад, у гэты момант, у 1984 годзе (калі цяпер і праўда быў 1984 год), Акіянія была ў стане вайны з Еўразіяй і ў альянсе з Усходазіяй. Ні ў адным публічным або прыватным паведамленні ніколі не дапускалася, каб гэтыя тры дзяржавы былі калі-небудзь у нейкіх іншых адносінах адна да аднае. У сапраўднасці ж, і Уінстан добра гэта ведаў, усяго толькі чатыры гады таму Акіянія ваявала з Усходазіяй і мела Еўразію за саюзніка. Але гэта быў толькі пробліск гістарычнага ведання, які быў магчымы толькі таму, што яго памяць не была як след кантраляваная. Афіцыйна ж ніякіх змен у камбінацыі партнёраў і ворагаў ніколі не адбывалася. Акіянія вяла вайну з Еўразіяй — значыць, Акіянія ваявала з Еўразіяй заўсёды і ва ўсе часы. Цяперашні вораг заўсёды быў увасабленнем зла, і з гэтага вынікала, што ўсялякае пагадненне з ім у мінулым або ў будучым было немагчымае.

Страшнейшым за ўсё было тое — дзесяцітысячны раз адзначаў сабе Уінстан, балюча напружваючы плечы (яны рабілі цяпер нахілы тулавам — практыкаванне, што ўмацоўвае мышцы спіны), — страшнейшым за ўсё было тое, што ўсё гэта магло быць праўдай. Калі ўжо

Партыя магла гэтак умешвацца ў мінулае і сцвярджаць пра тую або іншую падзею, што яна ніколі не адбывалася, — ці не было гэта страшнейшым за катаванні і смерць?

Партыя казала, што Акіянія ніколі не была саюзнікам Еўразіі. Ён, Уінстан Сміт, ведаў, што Акіянія не даўней як усяго чатыры гады таму была ў альянсе з Еўразіяй. Але дзе існавала гэтае веданне? Толькі ў яго свядомасці, якая ў хуткім часе непазбежна расцярушыцца на пыл. І калі ўсе іншыя верылі ў ману, якую навязвала Партыя, калі ўсе пісьмовыя запісы падзей гучалі аднолькава, тады мана ўваходзіла ў гісторыю і рабілася праўдай. «Хто кантралюе мінуўшчыну — той кантралюе будучыню, хто кантралюе цяпер — той кантралюе мінуўшчыну», — гучаў партыйны лозунг. І ўсё ж мінуўшчына, якой бы зменлівай ад прыроды яна ні была, ніколі не мянялася. Сённяшняя ісціна была ісцінай спрадвеку і назаўсёды. Гэта было вельмі проста. Патрэбная была толькі няспынная чарада перамог над уласнаю памяццю. Гэта называлася «кантроль рэчаіснасці», або на навамоўі — «двухдумства».

— Вольна! — гыркнула трэнерка ўжо трохі прыязней.

Уінстан апусціў рукі і павольна набраў у лёгкія паветра. Яго думкі блукалі ў заблытаным сусвеце двухдумства. Ведаць і не ведаць; быць упэўненым у сваёй праўдзівасці, расказваючы старанна збудаваную ману; адначасна падтрымліваць два ўзаемавыключальныя меркаванні, ведаць, што яны супярэчаць адно аднаму, і верыць у абодва; абвяргаць логіку логікай; адкідаць мараль, адначасна ёю прыкрываючыся; верыць, што дэмакратыя немагчымая і што Партыя, аднак, ёсць аплот дэмакратыі; забыцца на тое, на што цябе вымушаюць забыцца, каб пасля, калі будзе трэба, зноў успомніць пра гэта, аднавіць забытае ў памяці, а пасля зноў старанна забыцца; і перадусім — выкарыстоўваць супраць ужы-

тага прыёму той самы прыём. У гэтым была найвялікшая хітрасць: свядома прыкрывацца несвядомасцю і рабіць выгляд, што не заўважыў толькі што праведзенага табою сеансу гіпнозу. Нават каб зразумець слова «двухдумства», трэба было ўжыць двухдумства.

Трэнерка зноў скамандавала «смірна».

— А зараз нутка паглядзім, хто з нас можа дастаць пальцы на нагах! — вымавіла яна з падкрэсленай бадзёрасцю. — У поясе са-гнуцца! Раз — два! Раз — два!..

Уінстан ненавідзеў гэтае практыкаванне, бо яно прычыняла нясцерпны боль у нагах ад пят да азадка і часта канчалася новым прыступам кашлю. Яго пакінулі ўсе хоць колькі прыемныя думкі. Мінуўшчына, падумаў ён, не толькі мянялася, яна проста знішчалася. Бо як можна было пацвердзіць нават самыя відавочныя факты, калі пра іх не было ніякай інфармацыі, акрамя сваіх успамінаў? Ён паспрабаваў прыгадаць, у якім годзе ён упершыню пачуў пра Вялікага Брата. Яму здавалася, што гэта было ў 60-я гады, але ён не мог ведаць напэўна. Вядома ж, згодна з партыйным выкладам гісторыі, Вялікі Брат выступаў як правадыр і вартавы Рэвалюцыі ад самых яе вытокаў. Яго подзвігі паступова адсоўваліся назад у часе, пакуль не дасягнулі міфічнага свету саракавых і трыцятых гадоў, калі капіталісты ў сваіх дзівосных цыліндрычных капелюшах яшчэ ездзілі па вуліцах Лондана ў сваіх бліскучых аўтамабілях або экіпажах з бакавымі вокнамі. Ніхто не ведаў, колькі ў гэтай легендзе было праўды, а колькі прыдуманнага. Уінстан не мог нават прыгадаць, калі ўпершыню з'явілася на свет сама Партыя. Яму здавалася, што да 1960 года ён ніколі не чуў слова «Ангсоц», але, магчыма, яно ўжывалася і раней у сваёй старамоўнай форме — «Англійскі Сацыялізм». Усё расплывалася ў тумане. Але часам можна было заўважыць відавочную хлусню. Напрыклад, было няпраўдай — хоць гэта і сцвярджалася ў падручніках гісторыі Партыі, — што Партыя

вынайшла самалёты. Ён помніў, што бачыў самалёты яшчэ ў далёкім маленстве. Але давесці гэта было немагчыма. Не было ніякіх доказаў. Толькі аднойчы ў сваім жыцці ён трымаў у сваіх руках відавочны дакументальны доказ фальсіфікацыі гісторыі. Гэта было тады, калі...

— Сміт! — закрычаў ядавіты голас з тэлегляда.— 6079, Сміт У.! Так, вы! Ніжэй нахіляцца. Вы можаце рабіць значна лепей, чым робіце цяпер. Вы не стараецеся. Ні-жэй, калі ласка! Так ужо лепей, таварыш Сміт. Вольна! Паглядзіце ўсе на мяне!

Па ўсім целе Уінстана раптоўна выступіў цёплы пот. Твар яго заставаўся безуважны. Ніколі не выдаваць свайго незадавальнення! Ніколі не абурацца! Варта толькі здрыгануцца воку — і ён прапаў. Ён стаяў і ўважліва глядзеў, як трэнерка падняла рукі над галавой і — не сказаць, каб грацыёзна, але з дзіўнай дакладнасцю і спрытам — нізка нахіліла тулава, дастаўшы пры гэтым рукамі пальцы на нагах.

— Вось так, таварышы. Вось так я хачу каб рабілі і вы. Паглядзіце ўважліва яшчэ раз. Мне трыццаць дзевяць гадоў, у мяне чацвёрта дзяцей. А зараз глядзіце! — яна нахілілася яшчэ раз. — Бачыце, мае калені не сагнуліся. І вы таксама здолееце, калі захочаце, — дадала яна, выпроставаючыся. — Кожны чалавек да сарака пяці гадоў абавязкова павінен даставаць да пальцаў ног. Не ўсім нам выпала шчасце змагацца на фронце, — працягвала яна, — але мы, прынамсі, павінны заўсёды быць у добрай форме. Падумаўце пра нашых хлопцаў на Малабарскім фронце! І пра матросаў на Плывучых Крэпаснях! Падумаўце толькі пра тое, колькі ім даводзіцца зносіць. А цяпер паспрабуйце яшчэ раз. Вось так ужо лепей, таварыш, так ужо значна лепей, — дадала яна, падбадзёрваючы, калі Уінстан рэзкім рухам упершыню за многія гады здолеў, не згінаючы каленяў, дастаць пальцы ног.

Уінстан глыбока ўздыхнуў, не зважаючы цяпер, на пачатку працоўнага дня, нават на блізкасць тэлегляда, падсунуў да сябе мовапіс, здзьмухнуў пыл з мікрафона і надзеў акуляры. Пасля ён разгарнуў і сашчапіў разам чатыры маленькія скруткі паперы, што вылецелі з трубка пнеўматычнай пошты справа ад яго стала.

У сценах кабінета былі зроблены тры адтуліны. Справа ад мовапіса была маленькая трубка пнеўматычнай пошты для пісьмовых паведамленняў, злева — трошкі большая для газет; у бакавой сцяне, якраз пад рукой у Уінстана, была вялікая выцягнутая шчыліна, закрытая драцянымі кратамі. Гэтая шчыліна замяняла сметнік, гэтакія самыя шчыліны былі раскіданыя тысячамі ці нават дзесяткамі тысяч па ўсім будынку, не толькі ў кожным кабінце, але праз кароткія прамежкі нават у кожным калідоры. Зваліся яны чамусьці дзірамі памяці. Калі нейкі дакумент падлягаў знішчэнню або недзе валяўся непатрэбны шматок паперы, любы службовец Міністэрства аўтаматычным рухам адкідаў краткі найбліжэйшай дзіры памяці і кідаў туды паперу, а далей павеў цёплага паветра нёс яе да вялізных печаў, што былі схаваныя ў патаемных глыбінях будынка.

Уінстан разгарнуў і прачытаў чатыры цыдулкі. У кожнай было кароткае паведамленне-інструкцыя з аднаго ці двух радкоў на скарочаным жаргоне, які ўжываўся ў Міністэрстве ва ўнутраных мэтах і меў шмат паасобных слоў з навамоўя. Там было напісана:

таймз 17.3.84 вб прамова афрыка памылзвест выправіць
таймз 19.12.83 прагноз 3 гп 4 кв 83 памылдрук праверыць
новавыд

таймз 14.2.84 міндаст шакалад памылцыт выправіць
таймз 3.12.83 справаздача вб загад дня звышплюснадоб-
ра называе нечалавекаў усё перапісаць угору перадархіў

Уінстан задаволена адклаў апошнія паведамленне ўбок. Гэта было складанае і адказнае заданне, і ён вырашыў адкласці яго на пасля. Тры астатнія былі звычайнымі, хоць другое і патрабавала нуднага перагляду шматлікіх лічбаў.

Уінстан набраў на тэлеглядзе «Старыя нумары», замовіў «Таймз» за адпаведныя дні, і праз пару імгненняў яны ўжо выпалі з трубка пнеўматычнай пошты. Паведамленні, што ён атрымаў, датычылі газетных артыкулаў і рэпартажаў, якія з той або іншай прычыны было патрэбна выправіць ці, паводле афіцыйнай тэрміналогіі, удакладніць. Так, напрыклад, з «Таймз» за 17 сакавіка вынікала, што напярэдадні Вялікі Брат у сваёй прамове прадказаў, што на Паўднёва-індзейскім фронце ўсё будзе спакойна, а ў Паўночнай Афрыцы хутка пачнецца еўразійскі наступ. У сапраўднасці, аднак, Еўразійскае Вышэйшае Камандаванне запланавала наступ у Паўднёвай Індыі, а ў Афрыцы панаваў спакой. Таму трэба было напісаць новы варыянт прамовы Вялікага Брата, які б прадказваў тое, што адбылося на самай справе. У другім выпадку «Таймз» за 19 снежня змясціла афіцыйныя прагнозы вытворчасці розных тавараў шырокага ўжытку на чацвёрты квартал 1983 года, які адначасна быў шостым кварталам Дзевятай Трохгодкі. Сённяшні выпуск змяшчаў справаздачу пра фактычны ўзровень прадукцыі, з якой вынікала, што шмат у якіх галінах прагнозы не спраўдзіліся. Уінстанава задача палягала цяпер у тым, каб выправіць старыя лічбы і прывесці іх у адпаведнасць з новымі. Што да трэцяй паперкі, дык тут была простая памылка, якую можна выправіць за пару хвілін. Яшчэ ў лютым Міністэрства Дастатку выступіла з абяцаннем (у афіцыйнай мове — «катэгарычнай гарантыяй»), што ў 1984 годзе не будзе ніякіх скарачэнняў нормы на шакалад. У сапраўднасці, як ужо ведаў Уінстан, у канцы гэтага тыдня норма шакаладу змяншалася з трыццаці да дваццаці

грамаў. Заставалася толькі замест ранейшага абяцання падставіць папярэджанне, што, магчыма, будзе неабходна скараціць норму на працягу красавіка.

Апрацаваўшы тры гэтыя паведамленні, Уінстан прышпіліў свае надыктаваныя на мовапіс папраўкі да адпаведных нумароў «Таймз» і паклаў іх у цыліндр пнеўматычнай пошты. Пасля ён амаль зусім машынальна скамячыў усе свае нататкі і ўкінуў іх у дзіру памяці, аддаючы іх пажыральнаму полыю.

Што адбывалася ў нябачным лабірынце, куды збягліся ўсе трубки пнеўматычнай пошты, ён ведаў толькі ў агульных рысах. Калі ўсе папраўкі, неабходныя для аднаго нумару «Таймз», збіраліся і крытычна параўноўваліся адна з адной, нумар друкаваўся нанова, старыя нумары знішчаліся, а іх месца на архіўных паліцах займалі новыя, выпраўленыя выданні. Гэты няспынны працэс пераробкі ахопліваў не толькі газеты, але і кнігі, часопісы, брашурны, плакаты, улёткі, фільмы, магнітазапісы, мультфільмы, фотаздымкі — усе віды літаратуры ці дакументацыі, якія маглі мець хоць якое палітычнае ці ідэалагічнае значэнне. Мінулае асучаснівалася штодзённа, нават штохвілінна. Гэткім чынам зацвярджалася дакументальна слухнасць кожнага партыйнага выказвання. Натуральна ж, не пакідалася ніякіх пісьмова зафіксаваных паведамленняў і выказванняў, якія б супярэчылі інтарэсам бягучага моманту. Уся гісторыя была палімпсестам, з якога саскрэбвалі старыя пісьмёны і пісалі новыя, так часта, як гэта было неабходна. Пасля таго як справа была зробленая, было абсалютна немагчыма выявіць фальшаванне. Самая вялікая секцыя аддзела дакументацыі, значна большая за тую, дзе працаваў Уінстан, складалася з людзей, задачай якіх было вышукваць і збіраць усе асобнікі кніг, газет і іншых дакументаў, што сталі несапраўднымі і падлягалі знішчэнню. Такім чынам, адзін нумар «Таймз» з прычыны змены палітычнай кан'юнктуры або

нездзяйснення памылковых прагнозаў Вялікага Брата быў ужо, магчыма, тузін разоў перапісаны, аднак усё яшчэ стаяў у архіве пад першапачатковай датай, і нідзе не існавала супярэчнага яму асобніка. Кнігі таксама канфіскоўвалі, хутка перапісвалі і выдавалі зноў без найменшай спасылкі на змены ў тэксце. Нават у пісьмовых інструкцыях, якія Уінстан атрымліваў і, выканаўшы, заўсёды адразу знішчаў, не ўпаміналася ні слова пра тое, што трэба было зрабіць фальшаванне: гаворка заўсёды ішла пра недагляд, памылкі ці неправераныя цытаты, якія дзеля дакладнасці трэба было прывесці да ладу.

І сапраўды, думаў ён, выпраўляючы лічбы Міністэрства Дастатку, гэта было нават не фальшаванне. Проста адну бязглуздзіцу замянялі на другую. Матэрыял, які трэба было перарабіць, у большасці выпадкаў не меў нічога агульнага з рэчаіснасцю. Лічбы ў першапачатковым варыянце былі гэтакім жа прадуктам фантазіі, як і выпраўленні. Часцей за ўсё іх проста выдумлялі. Напрыклад, Міністэрства Дастатку ў сваіх прагнозах прадугледжвала, што выпуск ботаў за квартал складзе 145 мільёнаў пар. Паводле фактычных дадзеных, было выпушчана 62 мільёны. Перапісваючы прагнозы, Уінстан, аднак, зменшыў лічбу да 57 мільёнаў, каб стварыць падставы для звычайнага сцверджання, што план быў перавыкананы. Аднак 62 мільёны былі не бліжэй да рэчаіснасці, чым 57 або 145 мільёнаў. Вельмі верагодна, што ўвогуле не было выпушчана ніводнага бота. Яшчэ верагодней было тое, што ніхто не ведаў, колькі ботаў выпушчана, не кажучы ўжо пра тое, што гэта нікога не цікавіла. Вядома было толькі, што на паперы за квартал выпушчана астранамічная колькасць ботаў, тым часам як, можа, палова насельніцтва Акіяніі хадзіла босая. І гэтак было з кожным дакументальна зафіксаваным фактам, незалежна ад яго важнасці. Усё расплывалася ў нейкім свеце ценяў, дзе ўрэшце нават даты сталі няпэўнымі.

Уінстан кінуў позірк праз залу. У гэткай самай нішы-кабінеце з другога боку працаваў Тылатсан, маленькі педантычны чалавек са скамячанай газетай на каленях, з мікрафонам мовапіса каля самага рота. Ён трымаўся так, быццам тое, што ён казаў, мусіла застацца таямніцай паміж ім і тэлеглядам. Ён падняў вочы, і яго акуляры варожа бліснулі.

Уінстан мала ведаў Тылатсана і не меў ніякага ўяўлення, чым ён займаецца. Людзі ў аддзеле дакументацыі не любілі гаварыць пра сваю працу. У вялікай зале без вокнаў з двума радамі нішаў, з заўсёдным шамаценнем паперы і ціхім гоманам галасоў, што дыктавалі на мовапісы, было з дзесятак людзей, якіх Уінстан не ведаў нават па імёнах, хоць і бачыў іх штодня, калі яны паспешліва снавалі сюды-туды па калідоры або махалі рукамі пад час Двуххвілінкі Нянавісці. Ён ведаў, што ў суседняй нішы маленькая жанчына з пясочнымі валасамі дзень пры дні корпалася ў прэсе, вышукваючы і выкрэсліваючы імёны людзей, што былі выпараныя, і гэткім чынам выходзіла, нібыта яны ніколі не існавалі. І чамусьці не здавалася недарэчным, што ўсяго толькі пару гадоў таму быў выпараны яе муж. За пару нішаў ад Уінстана сядзеў рахманы, няўдачлівы, летуценны чалавек, якога звалі Эмплфорт. Ён меў парослыя шчэццю вушы і нязвыклы талент штукарыць з рыфмамі і строфамі і таму займаўся прадукваннем перакручаных варыянтаў — гэтак званых канчатковых тэкстаў — вершаў, якія зрабіліся ідэалагічна шкоднымі, але з той ці іншай прычыны пакідаліся ў хрэстаматыях. А ўвогуле гэтая зала, дзе працавала каля пяцідзiesiąці чалавек, была толькі падсекцыяй, асобнай камерай у велізарным корпусе аддзела дакументацыі. Побач, зверху і знізу ад іх працавалі іншыя натоўпы службоўцаў, самых разнастайных спецыялістаў. Там былі гіганцкія друкарні з рэдактарамі і друкарамі, былі адмыслова абсталяваныя студыі, у якіх падрабляліся фотаздымкі. Там была

секцыя тэлепраграм са сваімі тэхнікамі, аператарамі і групамі актораў, якіх адмыслова набіралі з улікам іх імітатарскіх здольнасцяў. Там быў цэлы тлум бібліятэкараў, якія займаліся толькі тым, што складалі спісы кніг і часопісаў, што падлягалі канфіскацыі. Там былі вялізныя печы, дзе знішчалі першапачатковыя выданні. І недзе ў патаемным месцы сядзеў мазгавы цэнтр, які ўсё выпраўляў і вызначаў галоўную палітычную лінію, згодна з якою той фрагмент мінулага захоўваўся, гэты фальшаваўся, а яшчэ нейкі ўвогуле пераставаў існаваць.

І разам з тым аддзел дакументацыі быў толькі адным асобным адгалінаваннем Міністэрства Праўды, галоўная задача якога палягала не ў тым, каб перапісваць мінулае, а каб забяспечваць грамадзян Акіяніі газетамі, фільмамі, падручнікамі, тэлепраграмамі, тэатральнымі п'есамі, раманамі, карацей кажучы, усімі магчымымі відамі інфармацыі, навучання і забаў, ад помнікаў да лозунгаў, ад лірычных вершаў да біялагічных трактатаў, ад дзіцячых лемантароў да слоўнікаў навамоўя. І Міністэрства мусіла задавальняць не толькі разнастайныя патрэбы Партыі, але і паўтараць увесь вытворчы працэс на ніжэйшым узроўні для патрэбаў пралетарыяту. Быў цэлы шэраг асобных аддзелаў, якія адмыслова займаліся пралетарскай літаратурай, музыкай, тэатрам і забавамі. Тут фабрыкавалі бульварныя газеткі, у якіх пісалася толькі пра спорт, злачынствы і гараскопы, танна-задзірлівыя 5-цэнтавыя нізкапробныя выданні, поўныя сексу фільмы і сентыментальныя песні, што складалі цалкам механічна, з дапамогай адмысловага калейдаскопа, гэтак званага версіфікатара. Была нават цэлая падсекцыя — Порнасек на навамоўі — што фабрыкавала найбруднейшую парнаграфію, якую пасля рассылалі ў запячатаных пакетах і якую не меў права бачыць ніводзін член Партыі, апрачых, хто займаўся яе вырабам.

Пакуль Уінстан працаваў, з трубкаі пнеўматычнай пошты выпала яшчэ тры паведамленні. Гаворка ішла аб простых рэчах, і ён паспеў скончыць з імі да пачатку Двуххвілінкі Нянавісці. Калі Нянавісць скончылася, ён вярнуўся ў сваю нішу, узяў з паліцы слоўнік навамоўя, адсунуў убок мовапіс, працёр акулёры і ўзяўся за галоўную справу сённяшняй раніцы.

Найвялікшай Уінстанавай радасцю ў жыцці была яго праца. Хоць у большасці выпадкаў яму даводзілася сутыкацца з нуднымі штодзённымі справамі, усё ж сярод іх трапляліся такія цяжкія і мудрагелістыя заданні, што можна было патануць у іх, як у глыбінях якой-небудзь складанай матэматычнай праблемы, — адмысловыя фальшаванні, рабіць якія можна было толькі добра разумеючы прынцыпы Ангсоцу і патрабаванні Партыі. Уінстан меў талент на гэтыя справы. Час ад часу яму нават даручалі выпраўляць перадавіцы «Таймз», якія былі цалкам напісаныя навамоўем. Ён разгарнуў паведамленне, якое раніцай адклаў убок. Там было напісана:

таймз 3.12.83 справаздача вб загад дня звышплюнядобра называе нечалавекаў усё перапісаць угору перадархіў

На старамоўе гэта можна было перакласці так:

Паведамленне пра Загад дня Вялікага Брата ў Таймз ад 3 снежня 1983 года вельмі незадавальняючае і згадвае неіснуючых асоб. Перапішыце яго цалкам і накіруйце ваш папярэдні варыянт у вышэйшыя інстанцыі, перш чым здаць у архіў.

Уінстан прачытаў забракаваны артыкул. Загад дня Вялікага Брата быў у асноўным прысвечаны выхваленню дзейнасці арганізацыі, вядомай пад назвай ПКЦР, якая забяспечвала матросаў Плывучых Крэпасцяў цыгарэтамі і рыштункам. Нейкі таварыш Уідэрз, дзеяч Унутранай Партыі, быў згаданы па імені і ўзнагароджаны Ордэнам за Асаблівыя Заслугі другой ступені.

Праз тры месяцы ПҚЦР была нечакана распушчана без абвяшчэння прычыны. Можна было меркаваць, што Уідэрз і кампанія цяпер страцілі ласку, аднак ні газеты, ні тэлегляд пра гэта нічога не паведамлялі. І ў гэтым не было нічога дзіўнага, бо звычайна палітычных злачынцаў не судзілі і публічна не абвінавачвалі. Вялікія чысткі, што закраналі тысячы людзей, з публічнымі працэсамі над здраднікамі і думзлачынцамі, якія складалі прызнанні аб сваіх нялюдскіх злачынствах, былі адмысловымі відовішчамі і адбываліся не часцей, чым раз на некалькі гадоў. Звычайна ж людзі, якія выклікалі незадавальненне ў Партыі, проста знікалі, і пасля ўжо ніхто пра іх ніколі нічога не чуў. Ніколі не заставалася нават найменшай згадкі пра тое, што з імі сталася. У некаторых выпадках яны нават заставаліся жывыя. Прыблізна трыццаць чалавек, якіх Уінстан асабіста ведаў, не лічачы яго бацькоў, зніклі якраз такім чынам.

Уінстан пацёр сашчэпкай нос. У нішы па той бок прахода сядзеў таварыш Тылатсан, які яшчэ ніжэй сагнуўся над сваім мовапісам. На імгненне ён падняў галаву — зноў варожа бліснулі акуляры. Уінстан падумаў, ці не займаецца таварыш Тылатсан той самай працай, што і ён. Гэта было цалкам магчыма. Гэткае складанае заданне ніколі б не даверылі толькі аднаму выканаўцу, з другога ж боку, перадаць гэтую працу цэлай камісіі было б раўназначна публічнаму прызнанню ў тым, што трэба зрабіць фальсіфікацыю. Вельмі верагодна, што з дзесятак людзей шчыравала цяпер над тым, каб найлепшым чынам перапісаць прамову Вялікага Брата. А пасля нейкі «мозг» з Унутранай Партыі выбера той або іншы варыянт, выдасць яго нанова і пусціць у ход складаны механізм неабходных выпраўленняў у іншых галінах, пасля чаго старанна апрацаваная хлусня пойдзе ў архіў і зробіцца праўдай.

Уінстан не ведаў, чаму Уідэрз страціў ласку. Можна, праз хабарніцтва, можа, праз некампетэнтнасць. Можна,

Вялікі Брат хацеў толькі пазбавіцца ад занадта папулярнага падначаленага. Можа, Уідэрз або нехта з блізкіх яму людзей выказаў нейкія шкодныя погляды. Ці, можа, — і гэта самае верагоднае — усё адбылося толькі таму, што кампаніі чыстак і выпарэнняў былі мерапрыемствамі, неабходнымі для падтрымання жыццядзейнасці дзяржаўнага механізму. Адзіны ключ да разгадкі быў у словах «назвае нечалавекаў» — гэта сведчыла пра тое, што Уідэрз быў ужо мёртвым. Нельга было напэўна сцвярджаць, што гэтак канчалі арыштаваныя людзі. Часам іх зноў выпускалі і давалі жыць яшчэ год ці два на волі і толькі тады каралі смерцю. Зусім нечакана чалавек, якога даўно лічылі мёртвым, з'яўляўся, нібы прывід, на публічным судовым працэсе, дзе паспяваў выдаць у сваіх паказаннях сотні іншых людзей, перш чым, гэты раз ужо назаўсёды, знікнуць са свету. Уідэрз, аднак, быў ужо не-чалавек. Ён не існаваў: ён не існаваў ніколі. Уінстан вырашыў, што недастаткова проста змяніць кірунак прамовы Вялікага Брата. Лепей, каб яна ўвогуле не мела нічога агульнага з першапачатковай тэмай.

Ён мог ператварыць прамову ў звычайнае абвінавачанне здраднікаў і думзлачынцаў, але гэта было б занадта проста. З другога боку, ён задаў бы шмат працы аддзелу дакументацыі, калі б апісаў перамогу на фронце ці бліскучае перавыкананне планаў Дзевятай Трохгодкі. Найлепей прыдалася б чыстая фантазія. І ён уявіў сабе, як жывога, нейкага міфічнага таварыша Огілві, які нядаўна ў гераічных абставінах загінуў у баі. Часам здаралася, што Вялікі Брат прысвячаў свой Загад дня памяці якому-небудзь простаму члену Партыі, жыццё і смерць якога ён паказваў як прыклад, варты наслідавання. Такім чынам, 3 снежня ён павінен быў згадаць пра таварыша Огілві. Хоць чалавека з такім імем і не існавала, аднак некалькі друкаваных радкоў і пара падобных здымкаў маглі хутка і без цяжкасці яго ажывіць.

Уінстан хвілінку паразважаў, пасля падсунуў да сябе мовапіс і пачаў дыктаваць у добра вядомым стылі Вялікага Брата. Стыль гэты, адначасна ваяўнічы і педантычны, лёгка было падрабіць дзякуючы звычцы Вялікага Брата ставіць пытанні і адразу на іх адказваць («Які ўрок атрымліваем мы з гэтага, таварышы? Той урок, які таксама ёсць адным з асноўных прынцыпаў Ангсоцу, а менавіта — ...»).

У тры гады таварыш Огілві адмовіўся ад усіх цацак, акрамя барабана, аўтамата і верталёта. У шэсць гадоў ён дзякуючы асобнаму дазволу на год раней, чым пра-дугледжвае статут, уступіў у Шпіёны, у дзевяць гадоў ён стаў важатым групы. У адзінаццаць гадоў ён выдаў Паліцыі Думак свайго дзядзьку, адчуўшы пад час адной размовы, што той выяўляе нездаровыя тэндэнцыі. У семнаццаць гадоў ён стаў акруговым старшынёй Антысексуальнага Саюза Моладзі. У дзевятнаццаць ён вынайшаў ручную гранату, якая была прынята на ўзбраенне Міністэрствам Міру і пад час першага выпрабавання забіла адным выбухам трыццаць аднаго еўразійскага палоннага. У дваццаць тры ён загінуў у баі. Ратуючыся ад варожых рэактыўных знішчальнікаў, што праследавалі яго, калі ён ляцеў праз Індыйскі акіян з важнымі дэпешамі, ён скочыў з самалёта ў мора разам з дэпешамі, захапіўшы дзеля вагі бартавы кулямёт, каб адразу пайсці на дно, — гэткай смерці, сказаў Вялікі Брат, можна толькі пазайздросціць. Вялікі Брат дадаў яшчэ колькі слоў пра сумленне і беззаганнае жыццё таварыша Огілві. Ён ніколі ў жыцці не піў і не курыў, не ведаў іншага адпачынку, акрамя штодзённай трэніроўкі на спортпляцоўцы, і склаў абяцанне застацца нежанатым, бо лічыў шлюбныя і сямейныя клопаты несумяшчальнымі з штодзённай дваццацічатырохгадзіннай адданасцю абавязку. Ён не меў ніякіх іншых тэм для размовы, акрамя прынцыпаў Ангсоцу, і ніякай іншай жыццёвай мэты, акрамя знішчэння еўразійскіх ворагаў

і абясшкоднення шпіёнаў, сабатажнікаў, думзлачынцаў і ўсіх іншых здраднікаў і падазронах элементаў.

Уінстан вагаўся, ці не ўзнагародзіць таварыша Огілві Ордэнам за Асаблівыя Заслугі. Урэшце вырашыў, што не трэба, бо гэта пацягнула б за сабой зашмат непатрэбных выпраўленняў.

Ён яшчэ раз зірнуў на свайго суперніка з нішы на-супраць. Нешта падтрымлівала яго ўпэўненасць, што Тылатсан займаецца тым самым, што і ён. Невядома, чый варыянт будзе ўрэшце прыняты, але недзе ў глыбіні душы ён адчуваў, што перамога. Яшчэ гадзіну таму таварыш Огілві быў у цемры неведомасці, а цяпер ён ужо рэальны факт. Яму падумалася, як лёгка можна ажывіць нежывога. Таварыш Огілві, які ніколі не існаваў у сучаснасці, існаваў цяпер у мінуўшчыне, і як толькі забудзецца сам факт фальшавання, ён стане гэтакім жа сапраўдным, як Карл Вялікі або Юлій Цэзар.

5

У сталоўцы, што знаходзілася глыбока пад зямлёй, чарга рухалася вельмі павольна. Зала была напханая да берагоў і аглушальна шумная. З акенца раздачы валіла пара ад густой поліўкі з кісламеталічным пахам, які, аднак, не мог заглушыць смуроду джыну «Перамога» — у канцы залы быў маленькі бар, простая адтуліна ў сцяне, дзе можна было за дзесяць цэнтаў купіць вялікую шклянку джыну.

— Вось каго я шукаў! — пачуўся голас з-за спіны Уінстана.

Ён азірнуўся. Гэта быў яго сябар Сайм, які працаваў у адзеле даследаванняў. Можа, слова «сябар» не надта тут пасавала. Цяпер сяброў не было, былі таварышы; але былі таварышы, з якімі было прыямней, чым з іншымі. Сайм быў мовазнаўцам, спецыялістам у навамоўі. Ён належаў да вялікай групы спецыялістаў, якім цяпер

было даручана скласці Адзінаццатае выданне Слоўніка навамоўя. Сайм быў дробны, ніжэйшы за Уінстана, чалавечак, цёмнавалосы, з вялікімі вылупленымі вачыма, што пазіралі адначасна сумна і насмешліва і, здавалася, даследавалі пад час гутаркі твар размоўцы.

— Я хацеў спытацца, ці няма ў цябе часам лёзаў для галення,— сказаў ён.

— Ніводнага! — з вінаватай паспешлівасцю адказаў Уінстан.— Я шукаў паўсюль. Болей нідзе няма.

Увесь час нехта пытаўся пра лёзы. Праўду кажучы, у Уінстана заставаліся яшчэ два нечাপаныя. Ужо некалькі месяцаў лёзаў нідзе не было. Цяпер увесь час бракавала якога-небудзь тавару першай неабходнасці, якога не было ў партыйных крамах. Часам гузікаў, часам цыравальных нітак або матузкоў да чаравікаў. Цяпер жа не было лёзаў. Калі і можна было іх здабыць, дык толькі наведваючы час ад часу «чорны рынак».

— Я ўжо шэсць тыдняў галюся старымі,— зманіў Уінстан.

Чарга зноў пасунулася наперад. Спыніўшыся, Уінстан зноў павярнуўся да Сайма. Кожны з іх узяў тлусты металічны паднос з высока награвашчанага стоса, што стаяў на канцы стала раздачы.

— Ты хадзіў глядзець учора, як вешалі палонных? — спытаўся Сайм.

— У мяне было шмат працы,— адказаў безуважна Уінстан.— Пагляджу пасля ў кіно.

— Хіба ж кіно параўнаеш з сапраўднасцю,— сказаў Сайм і дапытліва паглядзеў на Уінстана.

Яго насмешлівы позірк прабег па Уінстанавым твары. Здавалася, яго вочы казалі: «Я цябе ведаю! Я бачу цябе наскрозь! Я вельмі добра ведаю, чаму ты не пайшоў глядзець». Сайм быў зацяты артадокс, але з пэўнай дамешкай інтэлектуальнасці. Ён мог з нейкай асалодай, з нейкім агідным задавальненнем гаварыць пра верталётныя напады на варожыя вёскі, пра судовыя працэсы і

прызнанні думзлачынцаў і пра катаванні ў сутарэннях Міністэрства Любоўі. Каб з ім пагаварыць, трэба было ўхіліцца ад гэтых тэм і, калі магчыма, перавесці гаворку на тэхнічныя асаблівасці навамоўя, тэму, на якую ён мог гаварыць цікава, з захапленнем і веданнем справы. Уінстан адварнуўся ўбок, каб унікнуць пранізлівага позірку вялікіх цёмных вачэй.

— Павешанне было вельмі цікавае,— сказаў Сайм, прыгадваючы.— Я думаю, вельмі псуе ўсю справу тое, што ім звязваюць ногі. Я люблю глядзець, як яны дрыгаюць нагамі. І вельмі важна, каб пад канец відовішча з рота вылазіў язык, блакітны, светла-светла-блакітны. Якраз гэтая дэталі мне падабаецца.

— Наступны, калі ласка! — рыкнуў прол у белым фартуху з апалонікам.

Уінстан і Сайм пасунулі свае падносы пад акенца. Кожнаму адным рэзкім рухам быў накладзены стандартны комплексны абед: міса, поўная ружова-шэрай поліўкі, што была адначасова і першай і другой стравай, луста хлеба, кубік сыру, кубачак кавы «Перамога» без малака і гузік сахарыну.

— Там пад тэлегладам ёсць пусты столік,— сказаў Сайм.— Давай захопім па дарозе джыну.

Джын выдаваўся ў фарфоравых кубачках без вушка. Яны прабіліся скрозь натоўп і разгрузілі свае падносы на металічны стол, на якім нехта перад тым разліў сваю поліўку — брудную кашу, падобную да ванітаў. Уінстан падняў свой кубачак з джынам, на хвілінку затрымаўся, каб набрацца адвагі, і хутка праглынуў пітво, што смакам нагадвала алей. Перамогшы слёзы, што выступілі ў вачах, ён раптам адчуў, што хоча есці. Ён пачаў на поўную лыжку сёрбаць поліўку, на слізкай паверхні якое плаваў нейкі сітаваты ружовы кубік, напэўна, кавалак штучнага мяса. Абодва маўчалі, пакуль не з'елі ўсё, што было ў місах. За столікам злева ад Уінстана, трошкі ззаду, нехта гучна і няспынна гавя-

рыў — гэтая непрыемная балбатня, падобная да кракання качкі, прабівалася скрозь гаману залы.

— Як пасоўваецца справа са Слоўнікам? — спытаўся Уінстан гучным голасам, каб перакрычаць шум.

— Пакуль што павольна, — адказаў Сайм. — Я цяпер сяджу над прыметнікамі. Вельмі цікава.

Пры адной згадцы пра навамоўе ён нібы аджыў. Ён адсунуў місу ўбок, схапіў адной сваёй далікатнай рукою лусту хлеба, другой — кавалак сыру. Каб не крычаць, ён схіліўся над сталом.

— Адзінаццатае выданне — гэта апошняя, канчатковая рэдакцыя Слоўніка, — растлумачыў ён. — Мы наводзім апошні глянец, мы надаём навамоўю такую форму, якую яно будзе мець, калі інакш ніхто ўжо не будзе гаварыць. Калі мы скончым, людзі нахштальт цябе будуць вымушаныя вывучаць усю мову спачатку. Ты, напэўна, думаеш, што мы займаемся толькі тым, што вынаходзім новыя словы? Якраз наадварот! Штодня мы выкідаем старыя словы, у вялікай колькасці. Сотнямі. Мы спрашчаем мову да яе голага касцяка. У Адзінаццатым выданні не будзе болей слоў, патрэба ў якіх адпадзе да 2050 года.

Ён прагна адкусіў хлеба і, праглынуўшы пару кавалкаў, працягваў прамаўляць з фанатычным захапленнем. Яго худы, смуглявы твар ажывіўся, з вачэй знікла насмешлівасць, і яны зрабіліся амаль летуценнымі.

— І гэтак выкрэсліванне слоў — цудоўная рэч! Вядома ж, больш за ўсё даводзіцца выкідаць дзеясловы і прыметнікі, але ёсць таксама сотні назоўнікаў, якія гэтак жа лёгка можна выкінуць з мовы. Я маю на ўвазе не толькі словы з бліжкім сэнсам, але і тыя, што перадаюць супрацьлеглае значэнне. Урэшце, якое права на існаванне мае слова, што з'яўляецца ўсяго толькі супрацьлегласцю іншага слова? Кожнае слова мае ў сабе сваю супрацьлегласць. Напрыклад, слова «добры». Калі ёсць слова «добры», нашто ж тады яшчэ і слова «дрэн-

ны»? Слова «нядобры» выконвае гэтую ролю гэтаксама добра ці нават яшчэ і лепей, бо з'яўляецца дакладнай супрацьлегласцю добрага, чаго не скажаш пра слова «дрэнны». Калі ж, з другога боку, табе патрэбная мацнейшая ступень «добрага», дык у чым сэнс цэлага шэрага няясных, непатрэбных слоў, як, напрыклад, «выдатны», «цудоўны» ці як там яшчэ? Слова «плюсдобры» найлепшым чынам выказвае патрэбны сэнс, а калі трэба нешта яшчэ мацнейшае, тады падыдзе слова «звышплюсдобры». Вядома, мы ўжо і цяпер ужываем гэтыя формы, але ў канчатковым варыянце навамоўя іншых слоў проста не застанеца. Уся сістэма значэнняў «добры-дрэнны» будзе прадстаўленая шасцю словамі, а ўрэшце і адным словам. Ці бачыш ты, Уінстан, усю прыгажосць гэтай ідэі? Вядома ж, ідэя гэтая належыць Вялікаму Брату, — дадаў Сайм, падумаўшы.

На згадку пра Вялікага Брата твар Уінстана на імгненне асвятліўся. Але Сайм усё ж адразу заўважыў, што не здолеў захапіць Уінстана.

— Ты не можаш па-сапраўднаму ацаніць навамоўе, Уінстан, — сказаў ён амаль са смуткам. — Нават калі ты пішаш на ім, ты ўсё роўна думаеш на старамоўі. Я чытаў некалькі тваіх артыкулаў, што ты час ад часу пішаш у «Таймз». Яны вельмі добрыя, але гэта ўсяго толькі пераклады. Ты яшчэ вельмі прывязаны да старамоўя з усімі яго няяснасцямі і непатрэбнымі адценнямі думкі. Ты яшчэ не адчуў прыгажосці знішчэння слоў. Ці ведаеш ты, што навамоўе — адзіная ў свеце мова, дзе колькасць слоў з кожным годам памяншаецца?

Не, Уінстан гэтага не ведаў. Ён усміхнуўся, паспрабаваўшы паказаць на твары разуменне, але не наважыўся адказаць. Сайм зноў адкусіў кавалак чорнага хлеба, хутка праглынуў і казаў далей:

— Ці ж ты не бачыш, што мэта навамоўя — скараціць абсяг дзеяння думкі. Урэшце мы зробім немагчымым само існаванне думзлачынстваў, бо проста

не будзе слоў, якімі іх можна будзе выказаць. Кожнае паняцце, якое калі-небудзь трэба будзе выказаць, будзе азначацца толькі адным словам, пры гэтым яго сэнс будзе дакладна акрэслены, а розныя дадатковыя адценні значэння будуць зліквідаваныя і забытыя. Сёння, у Адзінаццатым выданні мы ўжо недалёкія ад гэтага. Але працэс увесь час будзе працягвацца, яшчэ доўга нават пасля нашай смерці. З кожным годам будзе ўсё менш і менш слоў, абсяг свядомасці будзе ўсё вузейшы і вузейшы. Вядома ж, ужо сёння не існуе ніякіх падстаў для апраўдання думзлачынстваў. Гэта проста пытанне самадысцыпліны, кантролю рэчаіснасці. Але ўрэшце і гэта не спатрэбіцца. Рэвалюцыя перамога канчаткова, калі мы створым дасканалую мову. Навамоўе ёсць Ангсоц, Ангсоц ёсць навамоўе, — да даў ён з таямнічым задавальненнем. — Ці задумваўся ты калі над тым, што ў 2050 годзе не застанецца ніводнага чалавека, які ўвогуле здолеў бы зразумець нашу цяперашнюю размову?

— Акрамя... — хацеў запырачыць Уінстан, але не скончыў.

Ён збіраўся сказаць: «Акрамя пролаў», але стрымаўся, бо не быў цалкам упэўнены, што такая заўвага не падасца прайвай ненадзейнасці. Аднак Сайм адгадаў, што ён хацеў сказаць.

— Пролы — не людзі, — сказаў ён безуважна. — У 2050 годзе, а можа, яшчэ і раней, сапраўднае веданне старамоўя будзе немагчымае. Уся літаратура мінулага будзе знішчана. Чосэр, Шэкспір, Мілтан, Байран будуць існаваць толькі ў навамоўных перакладах і будуць не проста перакладзеныя, а ператвораныя ў супрацьлегласць таму, чым яны былі. Нават партыйная літаратура не пазбегне пераробкі. Нават лозунгі будуць гучаць інакш. Як, напрыклад, захаваецца лозунг «Свабода гэта рабства», калі само паняцце свабоды будзе зліквідаванае? *Увесь сусвет думкі будзе выглядаць*

іначай. Увогуле не будзе існаваць ніякай думкі — прынамсі, у тым сэнсе, які мы цяпер укладаем у гэтае паняцце. Добранадзейнасць значыць нядуманне — адсутнасць патрэбы ў думанні. Добранадзейнасць у бяздумансці.

Калі-небудзь Сайма выпараць, адчуў Уінстан у глыбіні душы. Ён занадта разумны. Ён бачыць занадта ясна і гаворыць занадта шчыра. Партыі такія людзі не падабаюцца. Калі-небудзь ён знікне. Гэта ў яго напісана на твары.

Уінстан даеў хлеб і сыр. Ён павярнуўся на крэсле трошкі ўбок, каб выпіць каву. За столікам злева ад яго чалавек з пранізлівым голасам працягваў сваю бязлітасную прамову. Нейкая маладая жанчына, напэўна, яго сакратарка, што сядзела спінай да Уінстана, уважліва яго слухала і, здавалася, заўзята яго падтрымлівала. Час ад часу да Уінстана даляталі заўвагі накшталт: «Вы маеце рацыю. Я цалкам з вамі згаджаюся», прамоўленыя голасам, які, відаць, належаў маладой і не надта разумнай асобе. Але першы голас не сціхаў ні на хвіліну, нават тады, калі гаварыла дзяўчына. Уінстан ведаў мужчыну з твару, але ведаў пра яго толькі тое, што ён займае нейкую важную пасаду ў адзеле мастацкай літаратуры. Гэта быў чалавек гадоў трыццаці з мускулістай шыяй і вялікім рухавым ротам. Ягоная галава была трошкі адхілена назад, ён быў павернуты якраз так, што шкельцы акулераў адбівалі святло, і таму Уінстан бачыў замест вачэй два пустыя бліскучыя круглячкі. Як ні дзіўна, але было амаль немагчыма зразумець хоць адно слова з таго бурлівага патоку, што вырываўся з яго рота. Толькі аднаго разу Уінстан пачуў больш зразумелы ўрываек: «...поўнае і канчатковае выкараненне гольдштэйнізму», — вылецела вельмі хутка, адным кавалкам, як нейкае цвёрдае цела. Астатняе было незразумелым краканнем: кра — кра — кра... Аднак, нават не чуючы, што кажа гэты

чалавек, можна было не сумнявацца ў змесце яго прамовы. Ці ён цяпер абвінавачваў Гольдштэйна і патрабаваў больш суровых захадаў супраць думзлачынцаў і сабатажнікаў, ці ён выкрываў зверствы еўразійскіх салдатаў, ці ён услаўляў Вялікага Брата або герояў Малабарскага фронту — гэта было ўжо не так істотна. Што б ён ні казаў, можна было быць пэўным, што кожнае яго слова слухнае, ідэалагічна вытрыманае і адпавядае прынцыпам Ангсоцу.

Пакуль Уінстан разглядаў бязвокі твар, ніжняя сківіца якога хадзіла ўверх і ўніз, у яго з'явілася здзіўнае пачуццё, што гэта быў не сапраўды чалавек, а нейкі манекен і што яго прамова нараджалася не ў мазгу, а ў ягонай глотцы. Тое, што пры гэтым чулася, хоць і складалася са слоў, аднак не было чалавечай мовай у сапраўдным сэнсе слова; гэта былі несвядомыя, цалкам аўтаматычна вымаўленыя гукі, падобныя да качынага кракання.

Сайм на хвіліну замоўк і пачаў кончыкам лыжкі складаць нейкія ўзоры з рэштак поліўкі. Голас за суседнім столікам не сціхаў, ён быў добра чутны, нягледзячы на гаману навокал.

— У навамоўі ёсць адно слова, — сказаў Сайм, — не ведаю, ці ты яго калі чуў: качакрак. Гэта адно з найцікавейшых слоў, бо мае два супрацьлеглыя значэнні. Ужытае ў дачыненні да ворага яно з'яўляецца лаёнкай; сказанае ж аб некім, хто падзяляе твае погляды, яно з'яўляецца пахвалай.

Без сумнення Сайма выпараць, зноў падумаў Уінстан з нейкім шкадаваннем, хоць і ведаў дакладна, што Сайм ставіўся да яго з пагардай і мог бы выдаць яго як думзлачынца, калі б на гэта была хоць якая прычына. Нешта ў Сайма было не ў парадку. Яму нечага бракавала: тактоўнасці, стрыманасці, нейкай уратавальнай дурасці. Яго нельга было назваць нядобранадзейным. Ён верыў у прынцыпы Ангсоцу, паважаў Вялікага

Брата, радаваўся перамогам, ненавідзеў адступнікаў не толькі з пераканання, зацята і непакісна, але і свядома, з пранікнёнасцю, якой бракуе звычайным членам Партыі. І ўсё ж было ў ім штосьці, што выклікала падзэрэнні. Ён казаў такое, чаго лепей было б не казаць. Ён прачытаў зашмат кніг і быў сталы наведнік кавярні «Каштан», улюбёнага прыстанішча мастакоў і музыкантаў. Не было такога закона, нават неафіцыйнага, які б забараняў наведваць гэтую кавярню, і ўсё ж гэтая ўстанова мела благу славу. Старыя партыйныя дзеячы, што страцілі ласку ў кіраўніцтва, часта наведвалі гэтую кавярню, перш чым знікалі назаўсёды. Казалі нават, што самога Гольдштэйна бачылі тут часам некалькі гадоў ці дзесяцігоддзяў таму. Лёс Сайма было няцяжка прадбачыць. І, аднак, не было ніякага сумнення, што Сайм, калі б ён хоць на хвілінку даведаўся пра патаемныя намеры Уінстана, адразу выдаў бы яго Паліцыі Думак. Магчыма, што гэта зрабіў бы і любы іншы, але Сайм хутчэй за ўсіх. Заўзятай адданасці на гэта было недастаткова. Добранадзейнасць была ў бяздумнасці.

Сайм падняў вочы. «Сюды ідзе Парсанс», — сказаў ён.

Ён сказаў гэта такім тонам, што, здавалася, у думках ён дадаў: «Гэты ідыёт». І сапраўды, Парсанс, сусед Уінстана ў дамовым блоку «Перамога», прабіваўся скрозь натоўп — тоўсценькі невялічкі чалавек з бялявымі валасамі і жабыным тварам. У свае трыццаць пяць гадоў ён меў ужо ладны трыбух, але быў яшчэ рухавы і маладжавы. Усім сваім выглядам ён нагадваў хлопца-пераростка, ды так моцна, што, нягледзячы на яго цяперашні камбінезон, яго цяжка было ўявіць інакш, як у кароткіх сініх шортах, шэрай кашулі і з чырвоным шпіёнскім гальштукам. Калі спрабуеш уявіць яго, адразу бачыш голяы каленкі і пухленькія ручкі з закасанымі рукавамі. Як толькі выпадала найменшая нагода, накшталт калектыўнай вандроўкі або нейкай іншай

формы фізічных практыкаванняў, ён заўсёды надзяваў шорты. Ён бадзёра прывітаўся і сеў за стол, пры гэтым адразу пачуўся моцны пах поту. Кропелькі поту спрэс пакрывалі яго ружовы твар. Яго здольнасць пацець была неверагодная. У Доме Культуры заўсёды можна было вызначыць па вільготнай ручцы ракеткі, што Парсанс толькі што гуляў у настольны тэніс. Сайм дастаў шматок паперы, на якім была напісаная доўгая калонка слоў, і пачаў уважліва іх вывучаць, трымаючы ў руцэ чарнакрэс.

— Паглядзіце, як ён працуе пад час перапынку! — сказаў Парсанс і штурхнуў Уінстана ў бок.— Вось гэта стараннасць! Што ў вас там, стары? Напэўна, штосьці занадта мудрагелістае для мяне. Сміт, стары, зараз я вам скажу, чаму я вас шукаю. Гэта наконт складкі, што вы мне яшчэ не здалі.

— Што за складка? — спытаўся Уінстан і аўтаматычным рухам намацаў у кішэні грошы. Амаль чвэрць яго заробку ішла на розныя добраахвотныя складкі, якіх было так шмат, што цяжка было іх усе запомніць.

— На Тыдзень Нянавісці. Ну, вы ж ведаеце, збор складак па кватэрах. Я адказны за наш блок. Мы ўжо шчыруем, як можам, будзе нешта грандыёзнае. Магу сказаць, што я буду не я, калі наш стары добры блок «Перамога» не вывесіць найпрыгажэйшых у горадзе сцягоў. Вы абяцалі мне два долары.

Уінстан выцягнуў з кішэні дзве тлуста-брудныя паперкі і перадаў іх Парсансу, які адзначыў прынятую складку ў маленькім нататніку старанным почыркам малапісьменнага чалавека.

— Дарэчы, стары, — сказаў ён, — я чуў, што мой падшыванец стрэліў у вас учора з рагаткі. Я за гэта добра яго адлупцаваў і сказаў, што, калі такое паўторыцца, я адбяру ў яго рагатку.

— Ён проста быў не ў гуморы, бо яму не дазволілі пайсці на павешанне, — сказаў Уінстан.

— Ну, нічога, але ж які ў яго добры кірунак думкі, вам не здаецца? Хай мае малыя трошкі і гарэзныя, але ж заўзятасці ім не бракуе! У іх у галаве толькі іхнія шпіёнскія справы, ну і, вядома, вайна. Ведаецца, што зрабіла ў тую суботу мая дачушка, калі яе атрад хадзіў у вандроўку ў Бэркхэмстэд? Яна і яшчэ дзве дзяўчынкі цішком уцяклі ад астатніх і ўвесь вечар ішлі след у след за нейкім падазроным чалавекам. Яны ішлі гэтак дзве гадзіны, па самай лясной гушчэчы, і калі прыйшлі ў Эмэрсхэм, здалі яго паліцэйскаму патрулю.

— Чаму яны гэтак зрабілі? — спытаўся ўражаны Уінстан.

Парсанс урачыста працягваў:

— Майму дзіцяці здалося, што той быў нібыта нахшталт варожага агента — яго, напрыклад, маглі скінуць з парашутам. Але што самае галоўнае, стары, што ёй перш за ўсё кінулася ў вочы? Яна заўважыла, што ў яго былі нейкія дзіўныя чаравікі — яна сказала, што раней ніколі не бачыла, каб такія хто насіў. Тады яна падумала, што гэта быў нейкі замежнік. Разумная галоўка як на сямігадовую смаркачку, га?

— Што сталася з тым чалавекам? — пацікавіўся Уінстан.

— Ну, гэта я ўжо, напэўна, не здолею сказаць. Але я б не здзівіўся, калі б... — Парсанс паказаў з пальцаў пісталет і ляснуў языком, падрабляючы гук стрэлу.

— Добра, — сказаў няўважна Сайм, не паднімаючы вачэй з паперы.

— Вядома, мы не павінны рызыкаваць, — паслухмяна згадзіўся Уінстан.

— Урэшце, цяпер усё ж ідзе вайна, — адказаў Парсанс.

Быццам пацвярджаючы яго словы, з тэлегляда, што вісеў якраз над імі, грывнулі фанфары. Гэтым разам, аднак, перадавалася не паведамленне пра перамогу на фронце, а ўсяго толькі абвестка Міністэрства Дастатку.

— Таварышы! — закрычаў з запалам маладжавы голас. — Увага, таварышы! Мы маем для вас вельмі добрую навіну. Мы перамаглі ў працоўнай бітве! Апошнія афіцыйныя справаздачы пра вытворчасць тавараў народнага спажывання ўсіх катэгорый паказваюць, што ўзровень жыцця ў параўнанні з мінулым годам павысіўся не менш чым на дваццаць працэнтаў. Ва ўсёй Акіяніі сёння раніцай адбыліся стихійныя дэманстрацыі, пад час якіх працоўныя прадпрыемстваў і ўстановаў маршыравалі са сцягамі па вуліцах, каб выказаць удзячнасць Вялікаму Брату за новае шчаслівае жыццё, якім надарыла нас яго мудрае кіраўніцтва. А зараз паслухайце ўдакладненыя лічбы: харчовыя прадукты...

Словы «наша новае шчаслівае жыццё» былі паўтораны некалькі разоў. Апошнім часам яны сталі ўлюбёным выразам Міністэрства Дастатку. Парсанс, увага якога была абуджана фанфарами, слухаў з нейкай здзіўленай урачыстасцю, нейкай павучальнай нудлівасцю. Ён не мог сачыць за лічбамі, але быў упэўнены, што яны нейкім чынам давалі падставу для задавальнення. Ён дастаў вялікую брудную люльку з напалову скураным тытунём. З нормай тытуню сто грамаў на тыдзень рэдка можна было напоўніць люльку да краёў. Уінстан курыў цыгарэту «Перамога», старанна трымаючы яе гарызантальна. Наступная раздача была толькі заўтра, а ў яго заставалася толькі чатыры цыгарэты. На хвілінку ён адключыўся ад гаманы ў зале і прыслухаўся да патоку слоў, што валіў з тэлегляда. Як выявілася, адбыліся нават дэманстрацыі, каб падзякаваць Вялікаму Брату за павышэнне нормы шакаладу да дваццаці грамаў на тыдзень. Але ж толькі ўчора, як ён памятаў, было паведамлена, што норма скарачаецца да дваццаці грамаў. Ці магчыма, каб прайшло ўсяго толькі дваццаць чатыры гадзіны, а народ ужо праглынуў гэтую хлусню? Так, яны праглынулі. Парсанс праглынуў лёгка, з ду-

расцю жывёліны. Бязвокае стварэнне за суседнім столікам праглынула фанатычна, з запалам, з шалёным жаданнем знайсці, выкрыць і выпарыць таго, хто наважыцца сцвярджаць, што на тым тыдні норма складала трыццаць грамаў. Сайм таксама праглынуў, але, вядома ж, больш складаным чынам, не без прысутнасці двухдумства. Значыць, ён, Уінстан, быў адзіны, хто яшчэ меў памяць?

А казачныя лічбы ўсё яшчэ гучалі з тэлегляда. У параўнанні з мінулым годам было болей ежы, болей адзення, болей дамоў, болей мэблі, болей посуду, болей паліва, болей караблёў, болей верталётаў, болей кніг, болей дзяцей — болей усяго, акрамя хвароб, злачынстваў і вар'яцтваў. Штогод, штохвіліны ўсё навокал перажывала бурны росквіт. Як і Сайм, Уінстан цяпер узброіўся лыжкай і вырабляў з рэштак поліўкі на сталічнай разнастайныя ўзоры. Ён з прырасцю разважаў пра фізічныя асаблівасці жыцця. Ці заўсёды яно было такое? Ці заўсёды ежа здавалася яму такой смачнай? Ён агледзеў сталоўку. Нізкая столь, напханая да берагоў зала, сцены, брудныя ад незлічоных дотыкаў. Паўгінаныя металічныя сталы і крэслы, так цесна папрытыканыя адно да аднаго, што седзячы можна было дакрануцца локцем да суседа. Пагнутыя лыжкі, місы са шчарбатымі краямі, вялікія белыя кубкі, бліскучыя ад тлушчу, бруд куды ні глянь. І над усім гэтым кіслы смурод ад дрэннага джыну, ад нізкакаснай кавы, ад поліўкі з металічным прысмакам і ад бруднага адзення. І ўвесь час у страўніку і на скуры адчуванне гідкасці, нібы нейкі пратэт, пачуццё, быццам цябе ашукалі з тым, на што ты меў права. І, аднак, яго памяць не захавала нічога іншага. Наколькі ён помніў, ежы не хапала ніколі, шкарпэткі і споднікі ў людзей заўсёды былі ў дзірках, мэбля заўсёды была паламаная і нетрывалая, кватэры недастаткова ацяпляліся, у метро было не ўбіцца, дамы развальваліся, хлеб быў толькі

чорны, гарбата была рэдкасцю, кава смярдзела, цыгарэт было замала. Усё было дарагое, усяго не хапала, удосталь было толькі сінтэтычнага джыну. І хоць з гадамі ўсё навокал горшала, гэта нікому не здавалася ненатуральным; не здавалася *ненармальным*, што ўвесь час баліць сэрца ад няўтульнасці і бруду, недахопу тавараў, бясконцых зім, дзіравых шкарпэтак, заўсёды сапсаваных ліфтаў, сцюдзёнай вады, пясочнага мыла, пакрышаных цыгарэт, штучных харчовых прадуктаў з падазроным смакам. Чаму нясцерпнасць усяго гэтага мог адчуць толькі той, хто захаваў нешта накшталт памяці продкаў пра тое, што калісьці ўсё было зусім інакшае?

Ён яшчэ раз агледзеў сталоўку. Амаль усе людзі навокал былі брыдкія і засталіся б брыдкімі і тады, калі б насілі не аднолькавыя сінія камбінезоны, а нешта іншае. У дальнім канцы залы сядзеў адзін за столікам маленькі, надзіва падобны да жука чалавек, і піў каву, пры гэтым яго вочкі недаверліва зіркалі то ў адзін, то ў другі бок. Як лёгка можна было паверыць, калі толькі не глядзець вакол сябе, што абвешчаны Партыяй фізічны ідэал — высокія дужыя хлопцы і паўнагрудыя дзяўчаты, бялявыя, жыццярэдасныя, загарэлыя і бесклапотныя — сапраўды існаваў і нават пераважаў. У сапраўднасці ж, наколькі можна было меркаваць, большасць людзей ва Узлётна-пасадачнай паласе № 1 былі маленькія, чарнявыя і брыдкія. Было дзіўна, як гэты жукападобны тып шырока распаўсюдзіўся ў Міністэрствах: маленькія каржакаватыя людзі, што ўжо ў дзяцінстве былі тоўстыя, з кароткімі нагамі, рэдкімі нервовымі рухамі і азызлымі абыякавымі тварамі з вельмі маленькімі вачыма. Здавалася, што пад панаваннем Партыі гэты тып людзей дасягаў усё большага росквіту.

Паведамленне Міністэрства Дастатку скончылася фанфарамамі, якія змяніліся духавой музыкай. Парсанс,

якога навала лічбаў прывяла ў стан няўцямнага захаплення, дастаў з рота люльку.

— Міністэрства Дастатку сапраўды шмат чаго дасягнула сёлета, — сказаў ён з выглядам знаўцы. — Дарэчы, Сміт, ці ў вас выпадкам няма лёзаў для галення, якія вы маглі б мне саступіць?

— Ніводнага, — адказаў Уінстан. — Я сам галюся ўжо шосты тыдзень адным лязом.

— А... Я толькі хацеў у вас спытацца...

— На жаль, — сказаў Уінстан.

Качыны голас за суседнім столікам, які пад час паведамлення змоўк, загучаў зноў на поўную моц. Невядома чаму, Уінстану раптам прыгадалася пані Парсанс з яе кудлатымі валасамі і пылам у зморшчынах на твары. Праз два гады дзеці здадуць яе Паліцыі Думак. Пані Парсанс выпараць. Бязвокую істоту з качыным голасам ніколі не выпараць. Маленькіх жукападобных людзей, што так спрытна сноўдаюць па калідорах Міністэрстваў, таксама ніколі не выпараць. І дзяўчыну з чорнымі валасамі з аддзела мастацкай літаратуры — яе таксама ніколі не выпараць. Яму здавалася, што ён інстынктыўна адчувае, хто застанецца жыць, а хто будзе знішчаны, хоць і нельга было адразу сказаць, адкуль гэтае адчуванне.

У гэты момант ён раптам прачнуўся ад сваіх летуценняў. Дзяўчына за суседнім столікам напалову павярнулася і глядзела цяпер на яго. Гэта была тая самая чорнавалосая дзяўчына. Яна глядзела на яго крадком, але з дзіўнай праніклінасцю. Калі іх позіркі сустрэліся, яна зноў адвярнулася.

Уінстан абліўся халодным потам. Яго працяў дзікі страх. Пасля страх суняўся, але засталася нейкая неадчэпная трывога. Чаму яна назірала за ім? Чаму яна ўвесь час ходзіць за ім? На жаль, ён ужо не мог прыгадаць, ці сядзела яна за столікам, калі ён прыйшоў, ці прыйшла пазней. Ва ўсялякім разе, учора, пад час

Двуххвілінкі Нянавісці, яна села якраз за ім, хоць не мела на гэта ніякай пільнай патрэбы. Цалкам верагодна, што яе заданнем было ўважліва прыслухоўвацца, ці дастаткова актыўна ён далучаецца да ўхвальных воклічаў.

Да яго зноў вярнулася думка: магчыма, яна і не была агентам Паліцыі Думак, але віжы-аматары яшчэ болей небяспечныя. Ён не ведаў, як доўга яна за ім ужо назірала, можа, усяго пяць хвілін, і магчыма, што ён не ўвесь гэты час добра кантраляваў свой твар. Было страшэнна небяспечна даваць сваім думкам неяк выяўляцца на твары пад час публічных мерапрыемстваў або ў полі зроку тэлегляда. Найменшая дробязь магла выдаць. Нервовая дрыготка, несвядомы трывожны позірк, звычка мармытаць сабе пад нос — усё магло абудзіць падазрэнне. Адзін толькі недарэчны выраз твару (напрыклад, недаверлівы позірк пад час паведамлення пра вайсковыя перамогі) быў ужо сам па сабе злачынствам. У навамоўі было нават адмысловае слова — тварзлачынства.

Дзяўчына зноў павярнулася да яго спінай. Можа, яна за ім і не сачыла, можа, яна выпадкова другі дзень запар сядзела так блізка ад яго. Цыгарэта патухла, і ён асцярожна паклаў яе на край стала. Ён дакурыць яе пасля працы, калі толькі за гэты час з яе не высыплецца тытунь. Цалкам магчыма, што асоба за суседнім столікам была агентам Паліцыі Думак, і вельмі верагодна, што праз тры дні яго кінуць у сутарэнні Міністэрства Любоўі — але ўсё роўна ён не меў права змарнаваць недакурак! Сайм склаў сваю паперку і засунуў у кішэню. Парсанс зноў пачаў сваю балбатню.

— Я вам не расказваў, стары, — сказаў ён усміхаючыся, з люлькай у зубах, — як мае дзеткі падпалілі спадніцу старой гандлярцы на рынку, бо ўбачылі, што яна загортвае сасіскі ў плакат з партрэтам Вялікага Брата? Яны крадком падышлі да яе ззаду і падпалілі

спадніцу запалкамі. Думаю, ладна яе падсмалілі. Во падшыванцы, га? Але ж чуйныя, як паляўнічыя сабакі! Сёння яны атрымліваюць у шпіёнах першакласную падрыхтоўку — нават лепшую, чым у мае часы. Чым, вы думаеце, іх апошнім часам узброілі? Слухавымі трубкамі, каб падслухоўваць праз замочную шчыліну! Мая дачка прынесла адну ўчора дадому — паспрабавалі яе на дзвярах у спальню, і выявілася, што чуваць у два разы лепей, чым калі проста прыставіць вуха. Вядома, гэта толькі цацка, вы ж разумееце. Але, ва ўсялякім разе, гэта скіроўвае іх думкі ў добры бок, ці не гэтак?

У гэты момант з тэлегляда пачуўся пранізлівы свіст. Гэта быў сігнал пачатку работы. Усе трое ўскочылі з крэслаў, каб праціснуцца скрозь натоўп да ліфта, і з Уінстанавай цыгарэты высыпаўся астатні тытунь.

6

Уінстан пісаў у сваім дзённіку:

Гэта было тры гады таму. Адным цёмным вечарам, у адным з вузкіх завулкаў побач з адным вялікім вакзалам. Яна стаяла каля падваротні пад цёмным вулічным літаром. У яе быў малады, густа нафарбаваны твар. Якраз гэтая фарба, падобная да белай маскі, мяне і прыцягнула, а таксама ярка-чырвоныя вусны. Жанчыны з Партыі ніколі не фарбуюцца. На вуліцы не было нікога, тэлегляда таксама не было. Яна сказала: два долары. Я...

Пісаць раптам стала вельмі цяжка. Ён заплюшчыў вочы і націснуў на павекі пальцамі, спрабуючы выгнаць з думак вобраз, што не даваў яму спакою. Ён адчуў амаль непераможнае жаданне выкрыкнуць на поўны голас брудныя словы лаянкі. Або разбегчыся і выцяцца галавою аб сцяну, або перакуліць стол і шпурнуць чарніліцу праз акно — зрабіць што-небудзь гвалтоўнае,

аглушальнае, балючае, каб пазбавіцца ад пакутлівых успамінаў.

Найгоршы вораг, разважаў ён,— гэта твае ўласныя нервы. Кожную хвіліну ўнутранае напружанне магло выявіцца ў вонкавых сімптомах. Яму прыгадаўся адзін чалавек, якога ён спаткаў на вуліцы пару тыдняў таму: зусім звычайны на выгляд чалавек, член Партыі трыццаці пяці або сарака гадоў, даволі высокі і худы, з партфелем пад пахай. Паміж імі заставалася колькі метраў, калі левая палова твару чалавека сутаргава перасмыкнулася. Той самы рух паўтарыўся яшчэ раз у той момант, калі яны размінуліся: гэта быў кароткі, амаль незаўважны рух, сутарга, імгненная, як пстрычок фотаапарата, але відавочна хранічная. Ён згадаў, што тады падумаў: небарака, тваё становішча безнадзейнае! І самае жаклівае ў гэтым было тое, што хутчэй за ўсё той чалавек рабіў гэты рух зусім несвядома. Найвялікшай жа небяспекай было размаўляць праз сон. Наколькі ён ведаў, засцерагчыся ад гэтага не было ніякай магчымасці.

Ён уздыхнуў і стаў пісаць далей:

Я ўвайшоў з ёй у падваротню, прайшоў праз задні двор і трапіў у нейкую кухню ў падвальным паверсе дома. Ля сцяны стаяў ложкак, стол і на ім цьмяная лямпа. Яна...

Яму зрабілася гідка. Захацелася плюнуць. Адначасова з думкай пра жанчыну яму прыгадалася Кэтрын, яго жонка. Уінстан быў жанаты — ці, прынамсі, быў калісьці жанаты; магчыма, ён быў жанаты яшчэ і цяпер, бо, наколькі ён ведаў, яго жонка не памерла. Яму здалася, што ён зноў удыхае цёплы, задушлівы пах кухні ў падвальным паверсе, пах клапаў, бруднай бялізны і агіднай таннай, але ўсё ж прывабнай парфумы. Жанчыны з Партыі ніколі не карысталіся парфумай, гэта ўвогуле немагчыма было сабе ўявіць. Толькі

пролы карысталіся парфумай. У ягоным уяўленні гэты пах быў чамусьці звязаны з распустай.

Калі ён пайшоў з гэтай жанчынай, гэта было яго першай правіннасцю за амаль два гады. Зносіны з прастытуткай былі, вядома ж, забароненыя, але гэта быў адзін з тых законаў, які час ад часу можна было наважыцца парушыць. Гэта было небяспечна, але гэта не было справай жыцця і смерці. Быць заспетым з прастытуткай значыла пяць гадоў лагераў прымусовай працы, але не болей, калі не дапушчана іншых правіннасцяў. А гэта ўжо было вельмі проста, калі абладзіць так, каб цябе не заспелі за справай. У бедных кварталах было шмат жанчын, якія гатовыя прадацца. Некаторых нават можна мець за бутэльку джыну, зрэшты, забароненага для пролаў. Партыя нават схілялася цішком да таго, каб спрыяць прастытуцы як сродку разняволення інстыктаў, якія немагчыма цалкам заглушыць. Да найбруднейшае распусты ставіліся спакойна, пакуль яна была неперыядычнай і не прыносіла радасці і калі ў ёй бралі ўдзел толькі жанчыны прыгнечаных і пагарджаных класаў. З другога боку, недаравальным злачынствам была распуста між членамі Партыі. Усё ж — хоць і гэта было адно са злачынстваў, у якіх нязменна прызнаваліся абвінавачаныя пад час вялікіх чыстак, — цяжка было сабе ўявіць, што гэткае сапраўды магло адбывацца.

Мэтай Партыі было не толькі не дапусціць заснаваных на вернасці сувязяў паміж мужчынамі і жанчынамі, якія яна, магчыма, была б няздольная кантраляваць. Яе сапраўдным, патаемным намерам было пазбавіць палавы акт усялякае радасці. Не так само каханне, як эротыка разглядалася як нешта варожае, і ў шлюбе, і па-за ім. Усе шлюбы паміж членамі Партыі адбываліся толькі з дазволу адмысловае камісіі, і гэты дазвол не даваўся — хоць гэты прынцып і не быў дакладна вызначаны, — калі пара пакідала ўражанне, што яны

маюць адно да аднаго нейкую фізічную цягу. Адзінай прызнанай мэтай шлюбу было нараджэнне дзяцей для служэння Партыі. Палавы акт лічыўся неістотнай і даволі непрыемнай справай, нахштальт клізмы. І гэтае палажэнне не было выразна акрэслена, яно ўскосна прышчаплялася кожнаму члену Партыі яшчэ з маленства. Існавалі нават арганізацыі, нахштальт Анты-сексуальнага Саюза Моладзі, якія выступалі за поўную бясшлюбнасць абодвух полаў. Усе дзеці мусілі быць зачатыя шляхам штучнага апладнення (у навамоўі — штучнаплод) і выхаваныя ў дзяржаўных установах. Уінстан вельмі добра ведаў, што ўсё гэта было не надта сур'ёзна, але гэта не прарэчыла агульнай партыйнай ідэалогіі. Партыя імкнулася знішчыць палавы інстынкт або, калі яго немагчыма было знішчыць, перакруціць і апаганіць. Ён не ведаў, чаму так было, але здавалася натуральным, што так павінна быць. І што да жанчын, дык тут намаганні Партыі мелі поўны поспех.

Ён зноў падумаў пра Кэтрын. Прайшло ўжо пэўна дзевяць, дзесяць — амаль адзінаццаць гадоў, як яны рассталіся. Было дзіўна, як рэдка ён пра яе думаў. Ён мог цэлымі днямі нават не згадваць, што ён быў жанаты. Яны пражылі разам толькі месяцаў пятнаццаць. Партыя не дазваляла разводаў, але дапускала расстанне ў выпадку бяздзетнага шлюбу.

Кэтрын была высокая бялявая жанчына, яна мела зграбную постаць і далікатныя рухі. У яе быў адважны арліны твар, які можна было назваць высакародным, пакуль не заўважыш, што за ім абсалютна нічога няма. Ужо на самым пачатку свайго жыцця з Кэтрын ён прыйшоў да думкі — можа, таму, што ён ведаў яе бліжэй, чым іншых людзей, — што яна найдурнейшая, найзвычайнейшая і найпусцейшая істота, якую ён толькі бачыў у жыцці. У яе ў галаве не было ніякіх думак, адны толькі лозунгі, і не існавала ніводнага глупства, якое яна не прыняла б з радасцю, калі б толькі Пар-

тыя яго ёй падсунула. Ён цішком даў ёй мянушку «жывы гуказапіс». І ўсё ж ён здолеў бы з ёй пражыць, калі б не адна рэч — палавое жыццё.

Калі ён да яе дакранаўся, здавалася, што яна ўздрыгвала і дранцвела. Калі ён яе абдымаў, яму здавалася, што ён абдымае драўляную ляльку. І калі яна туліла яго да сябе, у яго ўзнікала дзіўнае пачуццё, быццам адначасова яна з усяе моцы адпыхвае яго ад сябе. Уражанне гэтае ўзнікала з-за напружанасці яе мускулаў. Звычайна яна ляжала, заплюшчыўшы вочы, не супраціўлялася і не дапамагала, а *толькі падпарадкоўвалася*. Спачатку Уінстану было надзвычай няёмка, а з цягам часу зрабілася агідна. Але і тады ён здолеў бы вытрымаць супольнае з ёй жыццё, калі б толькі яны дамовіліся, што будучь жыць кожнае само па сабе. Але, надзіва, якраз Кэтрын была супраць. Яна казалася, што яны мусяць, калі гэта магчыма, нарадзіць дзіця. Такім чынам, палавы акт адбываўся рэгулярна раз на тыдзень, выключваючы выпадкі, калі ён быў немагчымы. Звычайна ўжо раніцай адпаведнага дня яна нагадвала яму пра гэта, як пра нешта, што павінна абавязкова адбыцца ўвечары і пра што нельга забыцца. Дзеля гэтага ў яе было два азначэнні: «зрабіць дзіця» і «выканаць наш партыйны абавязак». Неўзабаве ў Уінстана развілося пачуццё сапраўднага страху, калі набліжаўся прызначаны дзень. Але, на шчасце, дзіця так і не з'явілася на свет, і ўрэшце яна адмовілася ад спробаў. Неўзабаве пасля гэтага яны рассталіся.

Уінстан ціха ўздыхнуў. Пасля зноў узяў пяро і напісаў далей у дзённіку:

Яна кінулася ў ложак і адразу, без ніякага папярэджання, самым брыдкім і агідным чынам, які толькі можна сабе ўявіць, задрала спадніцу. Я...

Ён уявіў сабе, як ён стаіць у цьмяным святле лампы, ноздры раздзірае пах клапоў і таннай парфумы, а душу поўніць пачуццё прыгнечанасці і абурэння, і нават

у гэты момант яго мучыць думка пра белае цела Кэтрын, якое гіпнатычная сіла Партыі ператварыла ў лёд. Чаму так павінна быць заўсёды? Чаму ён не мог мець сваёй жанчыны замест гэтай бруднай валтузні раз на некалькі гадоў? Але сапраўднае каханне было амаль неверагодным. Жанчыны з Партыі былі ўсе аднолькавыя. Устрыманне было ім прышчэплена гэтаксама глыбока, як і вернасць Партыі. Праз стараннае ранняе выхаванне, праз спартыўныя гульні і халодную ваду, праз усю тую бязглуздзіцу, што ўбівалася ім у галовы ў школе, у Шпіёнах і ў Саюзе Моладзі, праз лекцыі, парады, песні, партыйныя лозунгі і вайсковую музыку — праз усё гэта натуральныя пачуцці былі выкаранены. Розум казаў яму, што мусілі быць выключэнні, але сэрца не верыла ў гэта. Жанчыны, як і хацела Партыя, былі абсалютна непакісныя. Яму вельмі хацелася, нават больш, чым быць каханым, знесці гэтыя муры цноты, хай сабе хоць адзін раз у жыцці. Акт палавога зліцця, выкананы з радасцю, быў паўстаннем. Палавое жаданне было думзлачынствам. Нават калі б ён абудзіў Кэтрын — калі б толькі гэта ў яго магло атрымацца, — гэта лічылася б спакушэннем, хоць яна і была яго жонкай.

Але трэба было скончыць тую гісторыю. Ён напісаў:
Я запаліў лямпу ярчэй. Калі я ўбачыў яе на святле...

Пасля прыцёмкаў слабое святло парафінавай лямпы здалося яму вельмі яркім. Упершыню ён мог як след разгледзець жанчыну. Ён зрабіў крок да яе і спыніўся, поўны жадання і жаху. Ён пакутліва ўсведамляў небяспеку, якую ён на сябе навёў, прыйшоўшы сюды. Было цалкам магчыма, што, калі ён будзе выходзіць, яго схопіць патруль; можа, у гэты момант яны ўжо чакалі падзвярыма. Калі б ён зараз пайшоў адсюль, нават не зрабіўшы таго, дзеля чаго прыйшоў!..

Трэба было дапісаць да канца, трэба было выпаведацца. Пад поўным святлом лямпы ён раптам заўва-

жыў, што жанчына старая. Слой пудры на твары быў такі густы, што, здавалася, мог адваліцца, як маска з кардону. У яе валасах былі сівыя пасмы. Але самае жахлівае было тое, што яе разяўлены рот быў агіднай чорнай адтулінай — у яе зусім не было зубоў.

Ён паспешліва запісаў крывымі літарамі:

Пры святле яна выглядала зусім старой жанчынай, як найменей пяцідзсяці гадоў. Але я не спыніўся і ўсё роўна зрабіў тое, дзеля чаго прыйшоў.

Ён зноў націснуў пальцамі на павекі. Урэшце ён дапісаў. Але ўсё было дарма, лекі не дапамаглі. Яму яшчэ мацней, чым перад тым, хацелася на ўвесь голас крычаць брудныя словы.

7

Калі яшчэ і ёсць надзея, напісаў Уінстон, дык толькі сярод пролаў.

Калі была надзея, дык яна мусіла быць сярод пролаў, бо толькі там, у гэтай вялікай шэрай грамадзе, што складала 85 працэнтаў насельніцтва Акіяніі, магла калісьці нарадзіцца сіла, якая б разбіла Партыю. Знутры было немагчыма разбурыць Партыю. Яе ворагі, калі яны ўвогуле існавалі, не мелі ніякай магчымасці сабрацца разам ці нават пазнаць адзін аднаго. Нават калі б легендарнае Братэрства і сапраўды існавала, было ўсё ж неверагодна, каб яго члены маглі калісьці сабрацца болей чым удвох або ўтрох. Адзін толькі позірк у вочы, трымценне ў голасе ўжо былі бунтам, а пагатоў выпадкова прашаптанае слова. Але пролам, калі б толькі яны ўсвядомілі сваю сілу, не спатрэбілася б нават змова. Ім трэба было толькі ўстаць і абтрэсціся, як конь, што адганяе мух. Калі б яны захацелі, яны б ужо заўтра маглі разбіць Партыю на кавалкі. Далібог, такая думка мусіць раней ці пазней прыйсці ім у галаву! І ўсё ж!..

Ён згадаў, як аднойчы ішоў адной люднай вуліцай і пачуў з бліжняга завулка магутны крык тысяч галасоў — жаночых галасоў. Гэта быў жахлівы крык гневу і распачы, глыбокае гучнае «О-о-о-о!», што адбівалася рэхам, як магутны звон. Яго сэрца замерла. «Пачалося! — падумаў ён. — Народнае паўстанне! Нарэшце пролы абуджаюцца!» Калі ён дайшоў да месца, дык убачыў вялікі натоўп — дзвесце ці трыста жанчын, якія з трагічнымі тварамі, як у пасажыраў карабля, што ідзе на акіянскае дно, збіліся вакол латкоў вулічнага кірмашу. Але ў гэты момант агульная распач рассыпалася на мноства дробных сварак. Выявілася, што ў адным латку прадаваліся бляшаныя каструлі. Мізэрныя, убогія рэчы, але любы посуд было вельмі цяжка дастаць. Цяпер жа запас вычарпаўся. Жанчыны, якім пашчасціла ўхапіць адну штуку, спрабавалі прабіцца праз натоўп, тым часам як дзiesiąткі іншых вакол латка крычалі і вінавацілі прадавальніцу, што яна выбірае, каму прадаваць, і сцвярджалі, што ў яе яшчэ недзе ў сховах засталіся каструлі. Пачуўся новы выбух галасоў. Дзве азызлыя жанчыны, адна з іх з раскудлачанымі валасамі, учапіліся ў адну каструлю і спрабавалі вырваць яе адна ў адной з рук. Яны торгалі кожная сабе, пакуль не адламалася ручка. Уінстан з агідай назіраў за імі. І ўсё ж якая жахлівая сіла чулася ў гэтым крыку, што вырваўся на нейкі момант з пары соцень глотак! Чаму яны ніколі не крычаць з-за нечага сапраўды важнага?

Ён запісаў:

Пакуль яны не зрабцяца свядомымі, яны ніколі не паўстануць, а пакуль яны не паўстануць, яны не змогуць зрабіцца свядомымі.

Фраза амаль як з партыйнага падручніка, падумаў ён. Натуральна, Партыя сцвярджала, што яна вызваліла пролаў з рабства. Да Рэвалюцыі капіталісты няшчадна іх прыгняталі. Мучылі іх голадам і лупцавалі лазою,

жанчыны мусілі працаваць у вугальных шахтах (праўду кажучы, жанчыны і дагэтуль працавалі ў вугальных шахтах), дзеці з шасці гадоў прадаваліся на фабрыкі. Але адначасна, у поўнай згодзе з прынцыпамі двухдумства, Партыя вучыла, што пролы ад прыроды — ніжэйшыя стварэнні, з якімі трэба абыходзіцца як з жывёлаю, стасуючы да іх некалькі простых правіл. У сапраўднасці ж пра пролаў вельмі мала было вядома. А шмат і не трэба было ведаць. Пакуль яны працавалі і пладзіліся, усе іншыя іхныя жыццёвыя праявы былі неістотныя. Кінутыя на волю лёсу, як жывёла, што пасвіцца на лугах Аргенціны, яны вярнуліся да натуральнага для іх жыццёвага ладу, перанятага ад продкаў. Яны нараджаліся, вырасталі ў сцёкавых канавах, у дванаццаць гадоў ішлі працаваць, перажывалі кароткую пару фізічнай прыгажосці і пачуццёвых жаданняў, у дваццаць жаніліся, у трыццаць старэлі і ў большасці выпадкаў паміралі да шасцідзсяці гадоў. Цяжкая фізічная праца, клопаты пра дом і дзяцей, дробязныя сваркі з суседзямі, кіно, футбол, піва і асабліва азартныя гульні — вось што запаўняла абсяг іх думкі. Трымаць іх пад кантролем было няцяжка. Пару агентаў Паліцыі Думак увесь час былі сярод іх, каб распускаць фальшывыя чуткі, а таксама вышукваць і ліквідоўваць тых, хто здаваўся ім небяспечным. Аднак не рабілася ніякіх спроб прышчапіць пролам партыйную ідэалогію. Было непажадана, каб яны мелі выразныя палітычныя пачуцці. Ад іх патрабаваўся толькі прымітыўны патрыятызм, да якога можна заклікаць пры патрэбе, каб змусіць іх пагадзіцца з падаўжэннем працоўнага дня або скарачэннем нормаў прадуктаў. І нават калі яны былі нечым незадаволеныя, іх незадаволенасць нікуды не вяла, бо, не маючы кіраўнічае ідэі, яны засяроджвалі яе на паасобных нязначных праблемах. Больш важныя справы непазбежна заставаліся па-за іх увагай. Пераважная большасць пролаў не мела

ў кватэры нават тэлегляда. Нават звычайная паліцыя вельмі рэдка ўмешвалася ў іх жыццё. У Лондане існавала шырокая сетка злачыннасці, цэлы свой сусвет зладзеяў, рабаўнікоў, прастытутак, гандляроў наркотыкамі. Але ўсё гэта адбывалася выключна сярод пролаў і таму не мела ніякага значэння. Ва ўсіх пытаннях маралі ім дазвалялася жыць паводле іх старых традыцый. Ім не навязваўся маральны пурытанізм Партыі. Чужаложства не каралася, развод быў дазволены. Была б нават дазволена рэлігія, калі б пролы выказалі ў ёй хоць якую патрэбу або пажаданне. Яны былі па-за падазрэннем. Гэта знаходзіла свой выраз у партыйным лозунгу: «Пролы і жывёлы — свабодныя».

Уінстан нагнуўся і асцярожна пацёр сваю язву, якая зноў пачала свярбець. Пунктам, да якога непазбежна вярталіся думкі, была немагчымасць даведацца, якім было жыццё да Рэвалюцыі. Ён выцягнуў з шуфляды падручнік гісторыі для школьнікаў, які пазычыў у пані Парсанс, і пачаў перапісваць адтуль у свой дзённік:

У старыя часы, да слаўнай Рэвалюцыі, Лондан не быў такім цудоўным і прыгожым горадам, як цяпер. Гэта была змрочная, брудная, занядбаная мясціна, дзе мала хто еў удосталь, дзе сотні і тысячы бедных людзей не мелі чаго абуць і не мелі нават даху над галавой, пад якім можна было б спаць. Такія дзеці, як вы, былі вымушаны дванаццаць гадзін на дзень цяжка працаваць на жорсткіх гаспадароў, якія білі іх бізунамі, калі тыя працавалі занадта павольна, і давалі ім есці толькі сухары і ваду. Але сярод гэтай страшэннай убогасці стаяла некалькі вялікіх прыгожых дамоў, у якіх жылі багатыя, што мелі да трыццаці слуг, якія іх даглядалі. Гэтыя багатыя зваліся капіталістамі. Гэта былі тоўстыя, брыдкія людзі са злымі тварамі, як гэта можна бачыць на малюнку. Як вы бачыце, яны насілі доўгі чорны пінжак, які зваўся сурдуг, і смешны бліскучы капялюш, падобны да коміна, што зваўся цыліндр. Гэта была

уніформа капіталістаў, і ніхто болей не меў права яе насіць. Капіталістам належала ўсё, што знаходзілася на зямлі, і ўсе астатнія людзі былі іх рабамі. Ім належала ўся зямля, усе дамы, усе заводы і ўсе грошы. Калі нехта іх не слухаўся, яны маглі кінуць яго ў турму або адабраць у яго працу, каб ён памёр з голаду. Калі звычайна чалавек гаварыў з капіталістам, ён мусіў нізка схіляцца і выдыгаць перад ім, здымаць шапку і звяртацца да яго: «Сэр». Галоўны сярод капіталістаў зваўся Каралём, і...

Але ён ужо ведаў, што будзе далей. Далей пойдучь апісванні біскупаў з батыставымі манжэтамі, суддзяў у гарнастаевых мантыях, ганебнага слупа, кайданоў, катавальнага кола, «дзевяціхвостага ката», банкету лонданскага лорд-мэра і звычайу цалаваць папскі чаравік. Было тут таксама і гэтак званае права першай ночы, пра што, напэўна, няварта было пісаць у школьным падручніку. Гэта быў закон, згодна з якім капіталіст меў права пераспаць з любой жанчынай, што працавала на любой яго фабрыцы.

Адкуль даведацца, колькі ва ўсім гэтым было хлусні? Можна, і праўда, што звычайнаму чалавеку сёння жылося лепей, чым да Рэвалюцыі. Адзіным сведчаннем супраць гэтага быў глухі пратэст уласных костак, інстынктыўнае адчуванне, што цяперашнія ўмовы жыцця былі невыносныя і раней мусіла быць іначай. Ён адзначыў, што сапраўднай адметнасцю цяперашняга жыцця была не жорсткасць і небяспечнасць, а проста яго нікчэмнасць, яго ўбогасць, яго абьякавасць. Калі азірнуцца навокал, можна было заўважыць, што жыццё не толькі не мела нічога агульнага з той хлуснёй, што валіла патокам з тэлегляда, але нават не адпавядала ідэалам, вызначаным Партыяй. Большая частка жыцця, нават члена Партыі, праходзіла нейтральна і апалітычна і складалася з клопатаў пра тое, як захапіць месца ў метро, як зацыраваць падраную шкарпэтку, як выпра-

сіць пару таблетах сахарыну звыш убогай нормы, як захаваць недакурак. Ідэалам, да якога імкнулася Партыя, было нешта вялізнае, пагрозлівае, бліскачае — свет са сталі і бетону, свет гіганцкіх машын і грознай зброі, нацыя воінаў і фанатыкаў, якія б маршыравалі наперад у дасканалай еднасці, думаючы аднолькавыя думкі і крычучы аднолькавыя лозунгі; свет, дзе ўсе б няспынна працавалі, змагаліся, перамагалі, пераследавалі — трыста мільёнаў чалавек, усе на адзін твар. А ў сапраўднасці існавалі гарады, што паволі ператвараліся ў руіны, па вуліцах сноўдаліся галодныя людзі ў дзіравых чаравіках, людзі гэтыя жылі ў абы-як адрамантаваных дамах дзевятнаццатага стагоддзя, дзе заўсёды смярдзела капустай і сапсаванымі прыбіральнямі. Лондан здаваўся яму вялізным горадам-руінай, горадам мільёна сметнікаў, і на гэтым фоне ён бачыў вобраз пані Парсанс, жанчыны з маршчыністым тварам і раскудлачанымі валасамі, якая бездапаможна корпаецца ў засмечанай ракавіне.

Ён нагнуўся і зноў пачухаў нагу. Удзень і ўночы тэлегляды забівалі галаву лічбамі, з якіх вынікала, што людзі цяпер маюць болей ежы, болей адзення, лепшыя кватэры і лепшыя забавы; што яны жывуць даўжэй, што іх працоўны дзень карацейшы, што яны вышэйшыя, здаравейшыя, мацнейшыя, шчаслівейшыя, разумнейшыя, адукаванейшыя, чым пяцьдзсят гадоў таму. Пры гэтым ніводнае слова нельга было ні пацвердзіць, ні абвергнуць. Партыя, напрыклад, сцвярджала, што цяпер 40 працэнтаў дарослых пролаў маглі чытаць і пісаць. Да Рэвалюцыі ж, як сцвярджалася, гэтая лічба складала толькі 15 працэнтаў. Партыя сцвярджала, што дзіцячая смяротнасць складала цяпер толькі 160 на тысячу, тым часам як да Рэвалюцыі — 300, і гэтак далей. Гэта было як адно ўраўненне з двума невядомымі. Цалкам магчыма, што літаральна кожнае слова ў падручніках гісторыі, нават тое, што прымалася без

ніякіх сумненняў, проста прыдуманая. Такі закон, як права першай ночы, такая істота, як капіталіст, ці такі ўбор, як цыліндр, маглі і ўвогуле ніколі не існаваць.

Усё расплывалася ў тумане. Минулае знішчалася, факт знішчэння забываўся, хлусня рабілася праўдай. Толькі аднойчы ў жыцці — пасля самой падзеі, што вельмі істотна, — ён меў відавочны і бясспрэчны доказ фальшавання. Ён трымаў яго ў руках цэлыя трыццаць секунд. Гэта было недзе ў 1973 годзе — прыблізна тады, калі яны разышліся з Кэтрын. Але дата, якой датычыўся гэты доказ, адстаяла ў часе яшчэ не сем ці во сем гадоў раней.

Уласна кажучы, гэтая гісторыя сягае пачаткамі ў сярэдзіну 60-х гадоў, час вялікіх чыстак, калі былыя правадыры Рэвалюцыі раз і назаўсёды былі зліквідаваныя. Недзе каля 1970 года нікога з іх ужо не засталася, акрамя самога Вялікага Брата. Усе астатнія былі тым часам выкрытыя як здраднікі і контррэвалюцыянеры. Гольдштэйн паспеў уцячы і недзе схавався, з іншых некаторыя проста зніклі, а большасць была пакараная смерцю пасля сенсацыйных паказальных працэсаў, дзе яны прызналіся ў сваіх злачынствах. Сярод апошніх ацалелых былі тры чалавекі — Джоўнз, Эрансан і Радэрфорд. Каля 1965 года гэтых трох таксама арыштавалі. Як часта здаралася, яны зніклі на нейкі год ці болей, так, што было невядома, ці яны яшчэ жылі, а тады зноў нечакана з'явіліся і, як звычайна, выступілі з самаабвінавачаннямі. Яны прызналі сябе вінаватымі ў змове з ворагам (тады таксама ворагам была Еўразія), у расце грамадскіх грошай, у забойстве некаторых старых членаў Партыі, у змове супраць Вялікага Брата, якую яны рыхтавалі яшчэ задоўга да Рэвалюцыі, і ўрэшце ў актах сабатажу, якія пацягнулі за сабой смерць сотняў тысяч людзей. Пасля гэтых прызнанняў ім даравалі віну, аднавілі ў Партыі і даверылі пасады з гучнымі назвамі, якія ў сапраўднасці былі толькі сінекурай. Усе

трое надрукавалі ў «Таймз» аб'ёмныя нізкапаклонныя артыкулы, дзе падрабязна тлумачылі прычыны сваёй здрады і абяцалі выправіцца.

Праз нейкі час пасля іх вызвалення Уінстан нават сустрэў усіх трох у кавярні «Каштан». Ён памятаў тое пачуццё страху і захаплення, з якім ён скоса на іх пазіраў. Яны былі значна старэйшыя за яго, гэтыя рэшткі мінулага свету, амаль апошнія вялікія постаці з гераічных часоў нараджэння Партыі. Вакол іх яшчэ трымаўся арэол герояў падпольнага руху і грамадзянскай вайны. У яго з'явілася пачуццё — хоць ужо і тады пачалі блытацца факты і даты, — што ён ведаў іх імёны яшчэ раней за імя Вялікага Брата. Але ў той самы час яны былі адрынутыя, ворагі Партыі, якім з абсалютнай пэўнасцю праз год або два пагражала знішчэнне. Ніводнаму чалавеку, які хоць раз трапляў у рукі Паліцыі Думак, не ўдавалася выбавіцца ад яе назаўсёды. Яны былі жывыя мерцвякі, што чакалі часу, каб сысці ў магілу.

Усе столікі побач з імі былі пустыя. Было б вялікай неасцярожнасцю сесці блізка да такіх людзей. Яны сядзелі моўчкі, перад імі стаялі шклянкі з джынам, прыпраўленым гваздзікай — гэта быў фірменны напой кавярні. Найбольшае ўражанне зрабіў на Уінстана выгляд Радэрфорда. Раней Радэрфорд быў вядомым карыкатурыстам, яго бязлітасныя малюнкi да Рэвалюцыі і пад час яе спрыялі актывізацыі грамадскай думкі. Нават яшчэ і цяпер у «Таймз» часам з'яўляліся яго карыкатуры. Але яны былі толькі імітацыяй яго ранейшай манеры і заставаліся надзіва нежывымі і непераканаўчымі. Гэта было вечнае перабіранне старых тэм: убогія кватэры, галодныя дзеці, вулічныя бойкі, капіталісты ў цыліндрах — нават на барыкадах капіталісты чапляліся за свае цыліндры, — бясконцыя безнадзейныя спробы зноў аджывіць мінулае. Гэта быў нязграбны высокі чалавек з тлустымі сівымі валасамі, прышчавым азызлым тварам і тоўстымі, як у негра,

губамі. Напэўна, некалі ён быў страшэнна дужы; цяпер жа яго цяжкае цела было сагнутае, разбітае, распоўзлае. Здавалася, што ён рассыпаецца на вачах, як гара пяску.

А пятнаццатай гадзіне паўсюль было ціха. Уінстан ужо не мог згадаць, чаму ён прыйшоў у кавярню менавіта ў гэты час. Зала была амаль пустая. З тэлеглядаў лілася духавая музыка. Тыя трое сядзелі амаль нерухома ў сваім куце і маўчалі. Без ніякіх замоваў афіцыянт прыносіў шклянкі з джынам. Побач з імі на стала стаяла шахматная дошка з расстаўленымі фігурамі, але ніхто з трох не гуляў. І тады адбылося нешта незвычайнае з тэлеглядамі — цягнулася гэта не болей за паўхвіліны. Нешта зрабілася з музыкай — змянілася не толькі мелодыя, але і тэмбр. У яе быццам нешта ўлезла — але цяжка было апісаць, што гэта было. Нейкія дзіўныя, рэзкія, пранізлівыя, з'едлівыя ноты. І тады голас з тэлегляда заспяваў старую песню:

Там, пад раскідзістым каштанам,
Ты здрадзіў мне, а я табе.
Мы і яны жылі з маны
Там, пад раскідзістым каштанам.

Ніхто з трох не варухнуўся. Але калі Уінстан употай глянуў на старэчы твар Радэрфорда, ён убачыў, што яго вочы былі поўныя слёз. І тады ён упершыню заўважыў — і нешта ўнутры яго здрыганулася, — што і ў Эрансана, і ў Радэрфорда былі перабітыя насы.

У хуткім часе пасля гэтага ўсіх трох зноў арыштавалі. Выявілася, што з моманту іх вызвалення яны пачалі рыхтаваць новыя падкопы. Пад час свайго другога працэсу яны прызналіся яшчэ раз у сваіх старых злачынствах, а таксама ў цэлым шэрагу новых. Яны былі пакараныя смерцю, а іх лёс як папярэджанне наступным пакаленням быў занесены ў партыйныя аналы. Гадоў праз пяць пасля гэтага, у 1973 годзе, калі

Уінстан аднойчы разгарнуў скрутак дакументаў, што выпаў з трубка пнеўматычнай пошты на яго пісьмовы стол, ён наткнуўся на выразку з газеты, якая, відаць, згубілася між іншых папер і была забытая. Разгледзеўшы яе, ён адразу зразумеў, што яна значыла. Гэта была палова старонкі, выдраная з «Таймс» прыблізна дзесяцігадовай даўнасці — верхняя палова старонкі, нават дата была відна — на ёй быў здымак дэлегатаў на нейкім партыйным мерапрыемстве ў Нью-Йорку. У цэнтры групы выразна вылучаліся Джоўнз, Эрансан і Радэрфорд. Іх было лёгка пазнаць, тым болей што іх імёны стаялі ў подпісе пад здымкам.

Самае цікавае было тое, што на абодвух працэсах усе трое сцвярджалі, што былі якраз у гэты час на еўразійскай тэрыторыі. З патаемнага лётнішча ў Канадзе яны вылецелі на сустрэчу, што мусіла адбыцца недзе ў Сібіры, правялі нараду з членамі Еўразійскага Генеральнага Штаба і выдалі ім важныя ваенныя сакрэты. Дата выразна адбілася ў памяці Уінстана, бо выпадкова супала з днём сонцавароту. Але гэта можна было праверыць па шматлікіх іншых крыніцах. Заставалася толькі адна магчымая выснова: прызнанні былі хлуснёй.

Вядома, само па сабе гэта не было нейкае адкрыццё. Нават тады Уінстан ні на хвіліну не верыў, што пакараныя ў выніку чыстак людзі сапраўды ўчынілі злачынствы, у якіх іх абвінавацілі. Тут жа гаворка ішла пра відавочны доказ; ён трымаў у руках кавалак выкараненага мінулага, як нейкую скамянелую костку, што трапілася не ва ўласцівым земляным пласце і таму абвяргала пэўную геалагічную тэорыю. Калі б нейкім чынам можна было апублікаваць гэты дакумент і растлумачыць яго значэнне, гэтага б хапіла, каб разбіць Партыю на кавалачкі.

Ён спакойна працаваў далей. Як толькі ён убачыў здымак і зразумеў, што гэта значыла, ён накрыў выраз-

ку аркушам паперы. На шчасце, калі Уінстан разгарнуў выразку, яна была павернутая другім бокам да тэлегляда.

Ён паклаў папку з паперамі на калені і адсунуў крэсла назад, каб як мага болей аддаліцца ад тэлегляда. Захоўваць безуважны выраз твару было няцяжка, а адпаведным напружаннем волі можна было нават кантраляваць дыханне; але немагчыма было кантраляваць біццё сэрца, а тэлегляд быў дастаткова адчувальны, каб гэта заўважыць. Прайшло, паводле яго падлікаў, хвілін дзесяць, увесь гэты час яго мучыў страх, бо любы выпадак — напрыклад, нечаканы павеў ветру над сталом — мог бы яго выдаць. І толькі тады ён, нават не здымаючы аркуша, кінуў выцінку разам з іншым папярковым смеццем у дзіру памяці. Праз хвіліну яна ўжо напэўна ператварылася ў попел.

Гэта адбылося дзесяць-адзінаццаць гадоў таму. Сёння ён, можа, і захаваў бы той здымак. Было дзіўна, што сам факт трымання яго ў руках яшчэ і сёння меў для яго значэнне, хоць і сам здымак, і падзея, якую ён адлюстроўваў, так далёка адстаялі ў часе. Ці ўлада Партыі над мінулым не меншала, пытаўся ён у сябе, калі нейкі маленькі доказ, які ўжо болей не існаваў, прынамсі, *некалі ўсё ж існаваў?*

Аднак сёння той здымак, нават калі б яго можна было аднавіць з попелу, напэўна ўжо не мог быць ніякім доказам. Ужо тады, калі ён яго знайшоў, Акіянія болей не ваявала з Еўразіяй, і такім чынам усе тры забітыя муслі б здрадзіць сваёй Бацькаўшчыне на карысць агентаў Усходазіі. З таго часу стан рэчаў мяняўся ўжо колькі разоў, два ці тры, ён ужо не памятаў дакладна. Зусім верагодна, што іх прызнанні былі ўжо не раз перапісаныя, аж пакуль першапачатковыя факты і даты перасталі мець найменшае значэнне. Мінулае не проста зменьвалася, яно зменьвалася бесперапынна. Найболей, як нейкі кашмарны сон, яго прыгнятала тое, што ён

ніколі не мог да канца ўсвядоміць, *нашто ўвогуле* рабілася ўся гэтая велізарная хлусня. Непасрэдная карысць фальшавання мінулага была відавочная, але галоўная, асноўная прычына заставалася таямніцай. Ён зноў узяў пяро і напісаў:

Я разумею ЯК, я не разумею ЧАМУ.

Ён усё часцей пытаўся ў сябе, ці ён не звар'яцеў. Можна, вар'яты былі меншасцю, што складалася толькі з аднаго чалавека. Некалі знакам вар'яцтва было лічыць, што Зямля круціцца вакол Сонца, сёння ж лічылася вар'яцтвам верыць, што мінулае нязменнае. Можна, ён быў адзіны, хто ў гэта верыў, калі ж ён быў адзіны, дык ён і быў вар'ятам. Але думка пра тое, што, можна, ён вар'ят, непакоіла яго значна меней, чым боязь, што, можна, ён не мае рацыі.

Ён узяў у рукі падручнік гісторыі для дзяцей і пачаў разглядаць партрэт Вялікага Брата на тытульным аркушы. Гіпнатычныя вочы нязводна глядзелі ў вочы Уінстана. Яго быццам прыгнятала нейкая гвалтоўная сіла, нешта ўваходзіла ў яго чэрап, свідравала мозг, выганяла ўласныя перакананні, амаль вымушала не давяраць болей сведчанням сваіх пачуццяў. Урэшце Партыя калі-небудзь абвесціць, што двойчы два ёсць пяць, і ў гэта трэба будзе верыць. Раней ці пазней яны непазбежна гэта сцвердзяць: гэтага патрабавала ўся логіка іх пазіцыі. Партыйнай філасофіяй практычна адмаўлялася не толькі вартасць практычнага досведу людзей, але ўвогуле наяўнасць дадзенай рэчаіснасці. Найвялікшай ерассю быў здаровы людскі розум. І самым жахлівым было не тое, што яны забівалі таго, хто думаў інакш, а тое, што яны маглі мець рацыю. Бо сапраўды, ці можам мы быць пэўныя, што двойчы два чатыры? Або што закон прыцягнення слушны? Або што мінулае нязменнае? Калі і мінулае, і навакольны свет існуюць толькі ў нашым уяўленні, а само ўяўленне знаходзіцца пад пільным кантролем — што тады?

Але ж не! Яго адвага, здавалася, узмоцнілася сама па сабе. Ён міжволі згадаў твар О'Браена. З яшчэ большай пэўнасцю, чым раней, ён ведаў, што О'Браен быў на яго баку. Ён пісаў дзённік для О'Браена — ён пісаў яго О'Браену; гэта быў нібы бясконцы ліст, які ніхто ніколі не прачытае, які, аднак, адрасаваны пэўнаму чалавеку і напісаны з думкай пра яго.

Партыя патрабавала не верыць сваім вачам і вушам. Гэта было яе галоўнае, самае істотнае патрабаванне. Адвага пакідала Уінстана, калі ён думаў пра гэтую велізарную моц, што была нацэлена супраць яго, пра лёгкасць, з якой любы партыйны інтэлектуал пад час якой-небудзь спрэчкі мог абвергнуць усе яго доказы, пра тыя мудрагелістыя аргументы, якія ён не здолеў бы нават зразумець, не тое што аспрэчыць. І ўсё ж ён меў рацыю! Не яны, а ён меў рацыю! Відавочнае, простае і сапраўднае неабходна абараняць. Элементарныя ісціны — сапраўдныя, за гэта ён мусіў трымацца! Матэрыяльны свет існуе, і яго законы не мяняюцца. Камяні цвёрдыя, вада мокрая, кожны прадмет, выпушчаны з рук, падае ў кірунку цэнтра Зямлі. Нібы размаўляючы з О'Браенам і высоўваючы нейкі важны закон, ён напісаў:

Свабода — гэта свабода казаць, што двойчы два ёсць чатыры. Як толькі гэта будзе гарантавана, усё астатняе прыйдзе само па сабе.

8

Недзе з дна праходу пацягнула водарам смажанай кавы — сапраўднай кавы, не кавы «Перамога». Уінстан мімаволі спыніўся. На нейкія пару імгненняў ён зноў апынуўся ў паўзабытым свеце дзяцінства. Але раптам дзверы зачыніліся, і водар абарваўся, так хутка і раптоўна, як спыненая на паўслове песня. Ён прайшоў некалькі кіламетраў па тратуары, і язва не давала яму

спакою. Ужо другі раз за тры тыдні ён прапусціў вечар у ДOME Культуры: рызыкаўная неабачлівасць, бо без ніякага сумнення ў ДOME Культуры старанна адзначалася колькасць наведванняў. У прынце, у члена Партыі не было вольнага часу, і ён ніколі не быў адзін, калі толькі не ў ложку. Меркавалася, што, калі ён не працуе, не есць або не спіць, ён мусіць браць удзел у якім-небудзь мерапрыемстве калектыўнага адпачынку, і рабіць нешта такое, што магло б выдаць схільнасць да адзіноты, хоць бы проста гуляць аднаму, было заўсёды трошкі небяспечна. У навамоўі існавала слова самажыт, якое азначала індывідуалізм і дзівацтва. Але тым вечарам, калі ён выйшаў з Міністэрства, пяшчотнасць красавіцкага паветра спакусіла яго. Неба ўпершыню за той год свяцілася нейкім цёплым блакітам, і раптам доўгі, тлумны вечар у ДOME Культуры, нудныя ўтомныя гульні, лекцыі, балбатлівае, падагрэтае джынам сяброўства здаліся яму невыноснымі. У нейкім раптоўным парыве ён павярнуў ад аўтобуса на прыпынку ў другі бок і згубіўся ў лабірынце лонданскіх вулак; спачатку ён пайшоў на поўдзень, пасля на ўсход, пасля на поўнач. Ён блукаў незнаёмымі вуліцамі, не зважаючы на напрамак.

«Калі ёсць надзея, — напісаў ён калісьці ў дзённіку, — дык толькі сярод пролаў». Гэтыя словы не выходзілі з галавы, яны былі нібы сцверджаннем таямнічае ісціны і відавочнае бязглуздзіцы. Ён быў у нейкім закінутым брудным жабрацкім квартале на паўночны ўсход ад колішняга вакзала Сэйнт-Пэнкрас і ішоў па брукаванай вуліцы з маленькімі двухпавярховымі дамкамі паабাপал, перакошаныя дзверы якіх адчыняліся адразу на брук. Дамкі гэтыя моцна нагадвалі пацучыныя норы. Сям-там між брыламі бруку стаялі брудныя лужыны. З цёмных брам дамоў і з завулкаў, што з абодвух бакоў выходзілі на вуліцу, цёк туды і сюды незлічоны натоўп людзей — пышныя дзяўчаты з густа

нафарбаванымі вуснамі, маладыя хлопцы, што цягнуліся за імі, і азызлыя нязграбныя кабеты, што паказвалі сабой, як будуць выглядаць праз дзесяць гадоў тыя дзяўчаты; апроч іх старыя сагнутыя стварэнні, што няспешна шоргалі па вуліцы, і занядбаныя босыя дзеці, што гулялі ў лужынах і імгненна разбягаліся, як толькі чуліся раз'юшаныя крыкі іх матак. Амаль чвэрць вокнаў на вуліцы павыбіваныя, замест шыбаў дошкі. Большасць людзей зусім не зважала на Уінстана, толькі некаторыя паглядвалі на яго з асцярожнай цікаўнасцю. Праходзячы міма дзвюх вялізных кабецін, што стаялі пад брамай аднаго дома, склаўшы пад фартухамі свае цагельна-чырвоныя рукі, і пляткарылі, Уінстан пачуў урыўкі размовы:

— Так, кажу я ёй, ну добра, хай ужо так, кажу. Але калі б вы былі на маім месцы, вы б зрабілі тое самае, што зрабіла я. Ганіць лёгка, кажу, але ў вас няма гэткага клопату, як у мяне.

— Во і праўда,— адказала другая,— а як жа ж, так і ёсць.

Пранізлівыя галасы раптам сціхлі. Жанчыны разглядалі яго з варожым маўчаннем, пакуль ён не прайшоў. Уласна кажучы, гэта была нават не варожасць, а толькі нешта накшталт асцярожнасці, хвілінная напружанасць, як пры сустрэчы з невядомым зверам. Сіні камбінезон члена Партыі мог на гэтай вуліцы выглядаць незвычайна. Папраўдзе, было неразумна без пільнай патрэбы паказвацца ў гэтым месцы. Калі б выпадкам надарыўся патруль, ён мог бы затрымаць. «Вашыя дакументы, таварыш? Што вы тут робіце? Калі вы выйшлі з працы? Ці заўсёды вы ходзіце дадому гэтай дарогай?» І гэтак далей, і гэтак далей. Хоць і не было ніякага закону, які забараняў бы ісці дадому інакш, чым звычайнай дарогай, але калі б Паліцыя Думак пра гэта даведалася, гэтага было б дастаткова, каб прыцягнуць да сябе ўвагу.

Раптам уся вуліца ўспудзілася. Адусюль пачалі даносіцца засцярожлівыя крыкі. Людзі, нібы трусы, заскоквалі ў дзверы. Проста перад Уінстанам нейкая маладая жанчына вылецела з дому, схапіла маленькага хлопчыка, што гуляў у лужыне, загарнула яго ў фартух і скочыла назад у дом, і ўсё гэта адзіным рухам. У той самы момант з бакавога завулка проста на Уінстана выскачыў чалавек у чорным гарнітуры і ўзрушана паказаў пальцам угору.

— Паравік! — закрычаў ён. — Паберажыся, спадар! Зараз як лясне! Уцякай хутчэй!

«Паравік» — гэтым словам пролы чамусьці называлі ракетныя бомбы. Уінстан адразу ўпаў ніцма. Пролы амаль ніколі не памыляліся ў сваіх прагнозах. Здавалася, у іх быў нейкі інстынкт, які папярэджаў іх за некалькі секунд, што набліжаецца ракетная бомба, хоць самі бомбы даляталі хутчэй, чым іх гук. Уінстан закрыў галаву рукамі. Пачуўся страшэнны трэск, здалося, што брук раскалоўся, і цэлы град лёгкіх прадметаў пасыпаўся на спіну Уінстану. Калі ён падняўся, ён убачыў, што ўвесь абсыпаны асколкамі шкла з бліжэйшых вокнаў.

Ён пайшоў далей. Бомба разбурыла купку дамоў за дзвесце метраў вышэй па вуліцы. Чорны слуп дыму ўзняўся ў неба, пад ім стаяла воблака пылу ад тынку. Вакол руінаў ужо сабралася гурма людзей. Перад ім на бруку ляжала кучка тынку, у сярэдзіне якой віднелася пунсовая ручайка. Калі ён падышоў бліжэй, ён заўважыў, што гэта адарваная да запясця чалавечая рука. Уся кроў з рукі выцекла, і яна нагадвала гіпсавы злепак.

Ён адкінуў руку нагой у канаву і павярнуў направа ў завулак, каб абмінуць натоўп. Праз тры-чатыры хвіліны ён пакінуў раён выбуху за сабою, тут бруднае капашлівае жыццё працягвалася, быццам нічога асаблівага не адбылося. Было ўжо амаль дваццаць гадзін.

і ўсе пролаўскія пітныя крамы («пабы», як яны іх называлі) былі перапоўненыя. Праз брудныя закураныя дзверы, што без супыну адчыняліся і зачыняліся, даносіўся пах мачы, пілавіння і кіслага піва. У кутку за выступам фасада стаялі ўсутыч адзін да аднаго тры чалавекі, і той, што стаяў пасярэдзіне, трымаў у руцэ разгорнутую газету, а два астатнія глядзелі яму цераз плячо. Яшчэ перад тым, як падысці дастаткова блізка, каб убачыць выразы іх твараў, Уінстан заўважыў засяроджанасць у іх паставе. Відаць, яны чыталі нейкае надзвычай важнае паведамленне. Ён мінуў іх і не паспеў прайсці пары крокаў, як група раптоўна распалася, і двое з іх пачалі злосна сварыцца. На нейкі момант здалося, што зараз пачнецца бойка.

— Расчыні свае вушы, калі я табе што кажу! Ніводзін нумар на сем не выйграў ні разу за апошнія чатырнаццаць месяцаў.

— Ды далібог, выйграваў!

— Ну што ты мне кажаш! Я запісваў два гады на паперку. Я заўсёды запісваю ўсе вынікі. Кажу табе, ніводзін нумар, што канчаецца на сем...

— А я кажу, нумар на сем выйграваў! Я магу табе дакладна сказаць нумар, канчалася на 4,0,7. Гэта было ў лютым, другі тыдзень лютага.

— Сам ты люты! У мяне ўсё запісана. Кажу табе...

— Заткніся! — сказаў трэці.

Яны гаварылі пра Латарэю. Прайшоўшы трыццаць метраў, Уінстан азірнуўся. Яны яшчэ спрачаліся з чырвонымі, узрушанымі тварамі. Латарэя з штотыднёвымі выплатамі вялізных выйграшаў была адзінай грамадскай падзеяй, на якую пролы звярталі сур'ёзную ўвагу. Цалкам верагодна, што для мільёнаў пролаў Латарэя была галоўным, калі не адзіным сэнсам існавання. Яна была іх захапленнем, іх вар'яцтвам, іх суцяшэннем, іх духоўным натхненнем. Як толькі справа тычылася Латарэі, людзі, што ледзь маглі чытаць і пісаць,

рабіліся здольнымі да найскладанейшых падлікаў і надзвычайных цудаў памяці. Цэлая катэгорыя людзей зарабляла сабе на жыццё выключна продажам сістэм, прагнозаў і абярогаў. Сам Уінстан не меў ніякага дачынення да Латарэі, арганізаванай Міністэрствам Да-статку, але ён вельмі добра ведаў (у Партыі ўсе гэта ведалі), што выйгрышы збольшага існавалі толькі на паперы. Толькі маленькія сумы выплачваліся ў сапраўд-насці, галоўныя ж выйгрышы даставаліся асобам, якіх ніколі не існавала. Зрабіць гэта было няцяжка, бо паміж асобнымі часткамі Акіяніі не існавала ніякай сувязі.

І ўсё ж, калі і была надзея, дык толькі ў пролаў. За гэта трэба было трымацца. На словах гэта гучала разумна, але, калі паглядзець на людзей на вуліцы, тэзіс гэты рабіўся справай веры. Вуліца, на якую ён павярнуў, спускалася з узгорка. Яму здалося, што ён ужо аднойчы быў у гэтым месцы і недзе непадалёку павінна праходзіць галоўная вуліца. Аднекуль спераду да яго данёсся шум галасоў. Вуліца паварочвала і канчалася пры-ступкамі, што вялі ў вузенькі завулак, у якім стаяла пара латкоў з звычайнай гароднінай. У гэты момант Уінстан згадаў, дзе ён быў. Завулак выходзіў на галоўную вулі-цу, і за наступным паваротам, менш чым за пяць хвілін адсюль, была антыкварная крама, дзе ён купіў альбом з чыстымі старонкамі, што цяпер быў яго дзённікам. А ў маленькай папяровай краме непадалёк адсюль ён купіў пяро і бутэлёчку чарніла.

Ён пастаяў нейкі момант на верхняй прыступцы. На тым баку завулка быў невялічкі брудны шынок, вокны якога выглядалі заледзянелымі, напраўду ж былі пакрытыя тоўстым слоём пылу. Нейкі надта стары чалавек, пахілы ад часу, але яшчэ бадзёры, з белымі вусамі, што тырчалі наперад, як у рака, штуршком рас-чыніў дзверы і ўвайшоў. Пакуль Уінстан стаяў і гля-дзеў, яму ў галаву прыйшла думка, што гэты стары, якому было сама меней восемдзесят гадоў, быў пад час

Рэвалюцыі ў самым сталым веку. Ён і нешматлікія іншыя людзі яго пакалення былі апошнім злучвом са светам капіталізму, што знік назаўсёды. У Партыі ўжо амаль не засталася людзей, светапогляд якіх склаўся да Рэвалюцыі. Старэйшыя пакаленні былі знішчаныя пад час вялікіх чыстак 50-х і 60-х гадоў, а тыя нешматлікія, што ацалелі, даўно стэрарызаваныя да поўнай духоўнай пакоры. Калі яшчэ заставаўся хоць адзін жывы чалавек, які б мог паведаміць што-небудзь праўдападобнае пра жыццё ў першай палове стагоддзя, дык гэта мог быць толькі прол. Раптам Уінстан зноў згадаў урывак, што ён перапісаў з падручніка гісторыі ў свой дзённік, і яго ахапіла вар'яцкае жаданне. Ён зойдзе ў шынок, пазнаёміцца са старым і распытае яго. Ён скажа яму: «Раскажыце мне пра сваё жыццё, пра сваё дзяцінства. Як тады ўсё выглядала? Ці было ўсё лепш, чым цяпер, — ці, можа, горш?»

Хутка, толькі каб не паспець спалохацца, ён спусціўся па прыступках і перайшоў вузкі завулак. Натуральна, гэта было чыстае вар'яцтва. Як заўсёды, не было ніякай канкрэтнай забароны гаварыць з проламі або наведваць іх шынкi, але гэтыя дзеянні былі болей чым нязвыклых, каб застацца незаўважанымі. Калі б з'явіўся патруль, ён мог бы прыкінуцца, што яму зрабілася блага, але было непраўдападобна, што яму паверылі б. Ён расчыніў дзверы, і жахлівы сырны пах кіслага піва ўдарыў яму ў нос. Калі ён зайшоў, шум галасоў напалову прыцішыўся. Ён адчуваў, як за спінай усе ўтаропіліся ў яго сіні камбінезон. Партыя гульні ў «дроцікі», што адбывалася на другім канцы залы, спынілася на нейкія паўхвіліны. Стары чалавек, за якім ён зайшоў, стаяў каля стойкі і за нешта сварыўся з барманам, каржакаватым дзецюком з вялізнымі рукамі. Іншыя стаялі з куфлямі ў руках і назіралі за сцэнай.

— Я вас прыстойна папрасіў, што, не? — казаў стары, ваяўніча распроставаючы плечы. — А вы кажаце,

што ў вашым няшчасным будане няма куфля ў адну пінту?

— А што за трасца гэтая пінта? — пытаўся бармэн і нахіляўся цераз стойку, абапіраючыся на яе кончыкамі пальцаў.

— Паглядзіце на яго! Лічыць сябе бармэнам, а сам не ведае, што такое пінта! Пінта — гэта палова кварты, а чатыры кварты — гэта галон. Можа, яшчэ навучыць цябе чытаць?

— Ніколі ў жыцці не чуў, — рэзка адказаў бармэн. — Літр і паўлітра — усё, чым мы мераем. Вунь куфлі на паліцы.

— А я хачу пінту, — упарта паўтараў стары. — Гэтак жа вы можаце мне наліць і адну пінту. Калі я быў малады, мы гэтых дурных літраў не ведалі.

— Калі вы былі малады, мы ўсе яшчэ жылі на дрэвах, — сказаў бармэн, скоса паглядзеўшы на кліентаў.

Пачуўся выбух смеху, і збянтэжанасць, выкліканая Уінстанавым прыходам, здавалася, рассеялася. Парослы белаай шчэцю твар старога злёгка пачырванеў. Мармычучы нешта сабе пад нос, ён павярнуўся ад стойкі і наткнуўся на Уінстана. Той асцярожна ўзяў яго пад руку.

— Ці магу я вас запрасіць выпіць са мной? — спытаўся ён.

— Вы джэнтльмен, — адказаў стары і зноў расправіў плечы. Здавалася, ён не заўважыў Уінстанавага сіняга камбінезона. — Адну пінту! — крыкнуў ён ваяўніча бармэну. — Адну пінту светлага.

Бармэн наліў два паўлітры цёмна-бурага піва ў тоўстыя куфлі, якія ён папаласкаў у цэбры пад стойкай. Піва было адзіным напоем, які можна было атрымаць у пролаўскіх шынках. Пролам не дазвалялася піць джын, хоць на практыцы яны даволі лёгка маглі яго здабыць. Кіданне дроцікаў зноў было ў разгары, а група людзей каля стойкі пачала абмяркоўваць вынікі розы-

грышу Латарэі. Пра Уінстана на нейкі час забыліся. Пад акном стаяў маленькі столік, дзе ён і стары маглі спакойна пагаварыць, не баючыся, што іх падслухаюць. Гэта было надзвычай небяспечна, але, ва ўсялякім разе, у зале не было тэлегляда. У гэтым Уінстан упэўніўся адразу, як толькі ўвайшоў.

— Ён мог спакойна наліць мне адну пінту, — бурчаў стары, займаючы месца за столікам. — Гэтага мне будзе замала. А цэлы літр — замнога. Будзе ціснуць мне на мачавы пузыр. Не кажучы ўжо пра цану.

— З таго часу, як вы былі малады, шмат чаго, напэўна, змянілася, — сказаў Уінстан, нібы примерваючыся.

Позірк пабляклых блакітных вачэй старога перайшоў ад круга для кідання дроцікаў да стойкі, ад стойкі да дзвярэй з надпісам «М», быццам гаворка ішла пра змены, што адбыліся ў шынку.

— Піва было лепшае, — урэшце сказаў ён. — І таннейшае! Калі я быў малады, піва каштавала — мы называлі яго «светлае» — чатыры пенсы за пінту. Гэта было недзе перад вайной.

— Перад якой вайной? — спытаўся Уінстан.

— Вайна ёсць вайна, — неяк незразумела адказаў стары.

Ён падняў куфаль, яго плечы зноў выпрасталіся.

— Ваша здароўе!

Востры кадык на схуднелай шыі старога незвычайна рэзка таргануўся, і піва знікла. Уінстан схадзіў да стойкі і вярнуўся з яшчэ двума паўлітрамі. Здаецца, стары забыўся пра свае перасцярогі што да цэлага літра.

— Вы значна старэйшы за мяне, — сказаў Уінстан. — Калі я нарадзіўся, вы былі ўжо дарослым чалавекам. Вы яшчэ памятаеце старыя, дарэвалюцыйныя часы. Людзі майго веку, па сутнасці, нічога пра тыя часы не ведаюць. Мы можам толькі прачытаць пра іх у кнігах, але там можа быць няпраўда. Я б хацеў пачуць, што вы

пра гэта думаеце. Падручнікі гісторыі сцвярджаюць, што жыццё да Рэвалюцыі было зусім іншае, чым цяпер. Тады панавалі жахлівы прыгнёт, несправядлівасць, беднасць — горш, чым мы сабе можам уявіць. Тут, у Лондане, большасць людзей ад нараджэння да смерці ніколі не елі ўдосыць. Палова з іх не мела нават чаравікаў на нагах. Яны працавалі дванаццаць гадзін на дзень, кідалі школу ў дзевяць гадоў, спалі па дзесяцёра ў адным пакоі. І ў той самы час былі таксама некаторыя, іх было зусім мала — усяго пару тысяч, іх называлі капіталістамі — што былі багатыя і магутныя. Яны мелі ўсё, што толькі можна было мець. Яны жылі ў вялікіх шыкоўных дамах, мелі па трыццаць слуг, ездзілі на аўтамабілях і на чацвёрках коней, пілі шампанскае, насілі цыліндры...

Твар старога раптам прасвятліўся.

— Цыліндры! — паўтарыў ён. — Дзіўна, што вы згадалі пра гэта. Учора я таксама думаў пра цыліндры, не ведаю чаму. Я якраз думаў — во ўжо колькі гадоў я не бачыў ніводнага цыліндра. Болей няма, ага. Апошні раз я надзяваў цыліндар, гэта было, як хавалі маю швагерку. Гэта было... не, ужо не помню, мо ўжо гадоў пяцьдзсят таму. Вядома ж, я яго браў напракат, самі разумеце.

— Цыліндры — гэта не так важна, — цярдліва працягваў Уінстан. — Пытанне ў тым, што гэтыя капіталісты — ды яшчэ трохі суддзяў і святароў, што жылі за іх кошт, — былі гаспадарамі зямлі. Усё існавала для іх. Вы, звычайныя людзі, працоўныя, былі ў іх за рабоў. Яны маглі зрабіць з вамі ўсё, што хацелі. Яны маглі адправіць вас у Канаду, як жывёлу. Яны маглі спаць з вашымі дочкамі, каб хацелі. Яны маглі загадаць адхвастаць вас нечым, што звалася «дзевяціхвосты кот». Мінаючы іх, вы мусілі здымаць шапку. Усе капіталісты хадзілі паўсюль з хеўрай лёкаў, якія...

Твар у старога засвяціўся зноў.

— Лёкаі,— сказаў ён.— Вось слова, якое я не чуў ужо так даўно. Лёкаі! Адразу прыгадваюцца даўнія часы, ну так! Памятаю, як... колькі ж гэта гадоў ужо? а, не ведаю. Часам я хадзіў у Гайд-парк вечарамі ў нядзелю, паслухаць, як там гавораць. Армія збаўлення, рыма-католікі, жыды, індусы. Каго толькі не было. Быў там адзін, імя я ўжо не помню, але ж добры прамоўца, надта прыгожа казаў! «Лёкаі! — казаў.— Лёкаі буржуазіі! Паслугачы кіраўнічае клясы!» «Паразіты», — таксама казаў. А яшчэ: «Гіены!»» Во, як ён іх называў. Вядома ж, гэта ён казаў пра лейбарыстаў.

Уінстану здавалася, што ён гуляе ў сапсаваны тэлефон.

— Папраўдзе, я хацеў бы ведаць вось што...— сказаў ён.— Ці вы думаеце, што цяпер болей свабоды, чым тады? Ці вас болей лічаць цяпер за чалавека? У старыя часы багатых людзі, людзі, што кіравалі...

У галаве ў старога бліснуў успамін.

— Палата Лордаў,— падказаў ён.

— Палата Лордаў, калі хочаце. Вось што я хачу спытаць: ці тыя людзі маглі лічыць вас ніжэйшымі за сябе толькі таму, што яны былі багатых, а вы бедных? Ці праўда, напрыклад, што вы мусілі іх называць «сэр» і здымаць шапку, калі сустракаліся з імі?

Стары глыбока задумаўся. Ён выпіў амаль чвэрць свайго піва і тады сказаў:

— Так. Яны любілі, каб з імі віталіся. Гэта паказвала павагу. Я гэтага не любіў, але таксама гэтак рабіў, даволі часта. Так было трэба, напэўна.

— Ці было звычайным, — я паўтараю толькі тое, пра што прачытаў у падручніках, — ці было звычайным, што гэтыя людзі і іх слугі спіхвалі вас з ходніка ў канаву?

— Адзін такі піхнуў мяне аднойчы, — сказаў стары.— Помню, быццам учора было. Быў вечар, якраз была Рэгата. Пад час тых рэгатных вечароў заўсёды было тлумна, і во я натыкаюся на нейкага маладзёна

на праспекце Шэфтсберы. Такі шыкоўны быў. Кашуля, цыліндр, чорны гарнітур. Хістаўся ў бакі, дык я і на-ткнуўся на яго, не заўважыў. Ён кажа: «Што, не бачыш, куды ідзеш, га?» Я кажу: «А вы што, купілі гэты сраны тратуар?» Ён кажа: «Я табе адкручу галаву, калі будзеш са мной так гаварыць». Я кажу: «Вы п'яны, я вас пакладу праз паўхвіліны!» І вы не паверыце, ён паклаў мне руку на грудзі і гэтак піхнуў, што я ледзь не зваліўся пад колы аўтобуса. Але тады я быў яшчэ малады і мог бы яго адлупцаваць як след, але...

Уінстана ахапіла пачуццё бездапаможнасці. Памяць старога была грудай дэталей. Так можна было распытваць яго цэлы дзень і не атрымаць ніякай важнай інфармацыі. Партыйныя падручнікі па гісторыі маглі быць у нейкай ступені слухныя. Яны маглі быць нават цалкам слухныя. Ён зрабіў апошнюю спробу.

— Можа, я не так ясна выказаўся,— сказаў ён.— Вось што я хачу сказаць. Вы пражылі доўгае жыццё. Больш за палову жыцця вы жылі да Рэвалюцыі. У 1925 годзе, напрыклад, вы ўжо былі дарослы. Ці не маглі б вы сказаць, грунтуючыся на ўспамінах, што жыццё ў 1925 годзе было лепшае, чым цяпер? Ці яно было горшае? Калі б вы маглі выбраць, дзе б вы хацелі жыць: у тых часах або цяпер?

Стары задуменна паглядзеў на шчыт, куды кідалі дроцікі. Ён дапіў куфаль, павальней, чым папярэдні, і сказаў спагадна і філасафічна, быццам піва змякчыла яго:

— Ведаю, чаго вы ад мяне чакаеце. Вы чакаеце, што я скажу, што хацеў бы зноў стаць маладым. Шмат хто сказаў бы, што хоча стаць маладым, калі б у іх спыталіся. Дажыўшы да маіх гадоў, заўсёды скардзяцца на жыццё. У мяне нейкая немач у нагах, надта баліць, і мачавы пузыр таксама. Уначы паднімае мяне з ложка разоў шэсць ці сем. З другога боку, вельмі добра быць старым. Няма болей колішняга клопату. З жанчынамі

няма нічога — вось што добра. Я не меў жанчын ужо гадоў трыццаць, можаце мне верыць. Нават больш — я ні разу іх не хацеў за гэты час.

Уінстан абаперся на падваконне. Не было сэнсу працягваць. Ён пайшоў узяць яшчэ піва, калі стары раптам падхапіўся і пабег у смярдзючую прыбіральню, што была збоку. Лішнія паўлітра зрабілі сваю справу. Уінстан пасядзеў яшчэ хвіліну ці дзве, утаропіўшы вочы ў пусты куфаль, і не заўважыў, як ногі самі вынеслі яго на вуліцу. Прайшло нейкіх дваццаць гадоў, падумаў ён, і ніхто ўжо не можа адказаць на гэтае простае пытанне: «Ці было жыццё да Рэвалюцыі лепшае, чым цяпер?» І праўда, на яго ўжо нельга было адказаць, бо тыя рэдкія ацалелыя зломкі старога свету не маглі ўжо параўнаць адну эпоху з другой. Яны памяталі безліч непатрэбных рэчаў: сварку з калегам, пошукі згубленай веласіпеднай помпы, выраз твару даўно памерлай сястры, слупы пылу ветраным ранкам семдзесят гадоў таму; але ўсе важныя падзеі засталіся па-за іх зрокам. Яны былі як мурашкі: маленькае яны бачылі, вялікае — не. Памяць слабла, дакументы фальсіфікаваліся, і тады з заявай Партыі аб тым, што яна палепшыла ўмовы жыцця людзей, трэба пагадзіцца, бо не існавала і не магло ніколі існаваць узору, з якім можна было б параўнаць цяперашнія ўмовы.

Плынь Уінстанавых думак раптоўна перарвалася. Ён спыніўся і падняў вочы. Ён стаяў у вузкай вулцы са змрочнымі маленькімі крамкамі, уціснутымі між жылых дамоў. Тры пабляклыя металічныя кулі, якія некалі былі пазалочаныя, звісалі над самай галавой. Яму здалася, што ён пазнаў гэтае месца. Натуральна! Ён стаяў перад антыкварнай крамай, дзе быў купіў сваю кнігу.

Па ім прабеглі дрыжкі страху. Ужо сама пакупка кнігі была даволі неасцярожным учынкам, і ён паабяцаў сабе ніколі больш не паяўляцца ў гэтых мясцінах.

Але як толькі ён пусціў свае думкі блукаць, дзе ім хочацца, ногі самі прывялі яго сюды. Якраз ад гэтых самагубных памкненняў душы ён і спадзяваўся засцерагчыся, пішучы свой дзёнік. У той самы момант ён заўважыў, што крама яшчэ адчыненая, хоць было ўжо недзе каля дваццаці адной гадзіны. Падумаўшы, што яго хутчэй заўважаць тут, на вуліцы, чым у краме, ён расчыніў дзверы. Калі б у яго спыталіся, ён зусім шчыра мог бы сказаць, што шукае лёзы для галення.

Гаспадар запаліў вісячую лямпу, ад якой ішоў горкі, але прыязны пах. Гэта быў чалавек гадоў шасцідзсяці, кволы і згорблены, з доўгім і зычлівым носам. Вочы з мяккім позіткам былі дэфармаваныя тоўстымі шкельцамі акулараў. Валасы ў яго былі амаль белыя, але бровы — густыя і чорныя. Яго акулары, далікатныя рухі, стары чорны аксамітны фрэнч надавалі яму выгляд інтэлектуала, быццам ён быў літаратар або музыкант. Голас у яго быў мяккі, нібы прыглушаны, а мова не такая сапсаваная, як у большасці пролаў.

— Я пазнаў вас яшчэ на вуліцы, — сказаў ён адразу. — Вы той пан, што купіў дзівочы альбом. У ім была цудоўная папера, сапраўды цудоўная. Крэмавае вержэ — так яе раней называлі. Такую паперу не вырабляюць ужо — о, ужо гадоў пяцьдзсят. — Ён паглядзеў на Уінстана паўзверх акулараў. — Чым я магу вам дапамагчы? Вы шукаеце што-небудзь ці хацелі б проста паглядзець?

— Я проста праходзіў міма, — нерашуча адказаў Уінстан. — Захацелася зазірнуць. Я не шукаю нічога канкрэтнага.

— Тым лепей, — сказаў той, — бо я ўсё роўна не здолеў бы вас задаволіць, — ён зрабіў вінаваты рух сваёй мяккай рукою. — Вы ж бачыце самі: крама, можна сказаць, пустая. Між намі кажучы, антыкварны гандаль ужо амаль і не існуе. Няма болей ніякага попыту, ды і ніякага тавару. Мэбля, фарфор, шкло — усё паступова

панішчылася. А металёвыя рэчы збольшага пайшлі на пераплаўку. Ужо колькі год я не бачыў ніводнага латуннага падсвечніка.

І сапраўды, цесная крама была поўная, але ў ёй не было аніводнае рэчы, якая б мела хоць найменшую каштоўнасць. Вольнай падлогі было вельмі мала, бо пры кожнай сцяне былі нагрувашчаныя запыленыя карцінныя рамы. У вітрыне стаялі скрынкі з мутэркамі і трубкамі, тупымі зубіламі, канцылярскімі нажамі з абламанымі лёзамі, іржавымі гадзіннікамі, якія ўжо напэўна ніколі не будуць хадзіць, і рознай іншай старызнай. Толькі на маленькім століку ў кутку ляжалі розныя прыгожыя драбніцы — лакаваныя табакеркі, агатавыя брошкі і іншае — рэчы, што выглядалі так, быццам сярод іх можна было знайсці штосьці цікавае. Калі Уінстан праціснуўся да століка, яго позірк упаў на круглы гладкі прадмет, што мякка свяціўся пад лямпай, і ён узяў яго ў рукі.

Гэта быў цяжкі кавалак шкла, з аднаго боку круглы, з другога — пляскаты, амаль як палова шара. І колер, і выгляд шкла меў нейкае асабліва мяккае адценне, быццам яно было напоўненае дажджавой вадой. Усярэдзіне віднелася павялічанае выгнутай паверхняй дзіўнае ружовае стварэнне, падобнае да ружы або марскоў зоркі.

— Што гэта? — запытаўся Уінстан у захапленні.

— Гэта карал, — сказаў стары. — Ён, напэўна, паходзіць з Індыйскага акіяна. Іх звычайна ўстаўлялі гэтак у шкло. Гэтая рэч была зроблена гадоў сто таму. Можна, нават і болей, мяркуючы з выгляду.

— Прыгожая рэч, — адзначыў Уінстан.

— Прыгожая, — сказаў з гордасцю стары. — Мала хто сёння гэтак скажа, — ён закашляўся. — Цяпер, калі вы выпадкам захочаце гэта купіць, дык я вам саступлю за чатыры долары. Я памятаю часы, калі за гэткую рэч можна было атрымаць восем фунтаў, а тады восем

фунтаў былі — цяпер я не змагу падлічыць, карацей кажучы, куча грошай. Але каму цяпер патрэбны сапраўдны антыкварыят — тыя рэшткі, што яшчэ засталіся.

Уінстан адразу адлічыў чатыры долары і засунуў пажаданы прадмет у кішэню. Яго захапляла не так прыгажосць, як нешта патаемнае, уласцівае гэтаму прадмету, што, здавалася, нагадвала пра тое, што ён належаў да нейкай іншай, інакшай эпохі. Мяккае, нібы налітае дажджавой вадой шкло было непадобнае да звычайнага шкла, гэткага Уінстан яшчэ ніколі не бачыў. Прадмет быў больш прыцягальны сваёй відавочнай непатрэбнасцю, хоць і можна было здагадацца, што калісьці, напэўна, ён быў задуманы як прэс-пап'е. Ён моцна адцягваў кішэню, але, на шчасце, не надта выпінаўся. Члену Партыі было дзіўна і нават небяспечна мець такую рэч. Усё старое, а значыць, — усё прыгожае было заўсёды трохі падазронае. Атрымаўшы чатыры долары, стары прыкметна павесялеў. Уінстан зразумеў, што той згадзіўся б і на тры ці нават на два.

— Наверсе ёсць яшчэ адзін пакой. Можа, вам было б цікава паглядзець, — сказаў ён. — У ім няшмат рэчаў. Толькі сёе-тое з мэблі. Калі пойдзем наверх, трэба захапіць святло.

Ён запаліў яшчэ адну лямпу і пайшоў, сагнуўшы спіну, наперад, наверх па стромых стаптаных сходах, пасля праз маленькі калідорчык. Яны ўвайшлі ў пакой, праз вокны якога можна было ўбачыць брукаваны дворык і цэлы лес комінаў. Уінстан заўважыў, што мэбля стаяла так, быццам у пакоі нехта жыў. На падлозе ляжаў дыван, на сценах вісела колькі карцін, каля каміна стаяў глыбокі, нехайны фатэль. На камінай паліцы цікаў старамодны гадзіннік са шкляным вечкам і дванаццацігадзінным цыферблатам. Пад акном стаяў, займаючы амаль чвэрць пакоя, вялізны ложкак, на якім яшчэ ляжаў матрац.

— Мы жылі тут, пакуль не памерла мая жонка,— сказаў стары, быццам просячы прабачэння.— А цяпер я патроху прадаю мэблю. Гэта вось — шыкоўны ложка з чырвонага дрэва, ці, хутчэй, ён быў бы шыкоўны, калі б з яго выгналі клапаў. Але вам, напэўна, здаецца, што ён займае шмат месца.

Ён трымаў лямпу высока, каб асвятліць усё памешканне, і ў мяккім прыглушаным святле пакой выглядаў надзіва прывабліва. У галаве ў Уінстана прамільгнула думка, што, напэўна, было б даволі лёгка наняць гэты пакой за пару долараў у тыдзень, калі б толькі наважыцца на такую рызыку. Гэта была немагчымая, вар'яцкая ідэя, якую адразу трэба было выкінуць з галавы; але пакой будзіў у ім нейкую настальгію, нейкую памяць продкаў. Яму здалася, што ён дакладна ведае, што адчуваеш, калі сядзіш у такім пакоі ў фатэлі каля агню, абапершы ногі на камінную кратку, а на каміне грэецца гарбатнік: поўная адзінота, поўны спакой, ніхто за табой не сочыць, нічый голас табе не назяе — не чуваць нічога, акрамя спеву гарбатніка і прызнага цікання гадзінніка.

— Тут няма тэлегляда! — мімаволі прашаптаў ён.

— О,— сказаў стары.— У мяне ніколі не было такіх рэчаў. Занадта дорага. Ды я, напэўна, і не адчуваў ніколі такой патрэбы. Унь там у куце цудоўны складны столік. Трэба толькі паставіць новыя завесы, тады ён будзе добра раскладацца.

У другім куце стаяла маленькая кніжная палічка, і Уінстана міжволі пацягнула да яе. Але на ёй не было нічога, апроч рознай нявартай драбязы. Вышукванне і знішчэнне кніг у пролаўскіх кварталах праводзілася гэтак жа грунтоўна, як і ў іншых месцах. Наўрад ці дзе ў Акіяніі захаваўся хоць адзін асобнік кнігі, выдрукаванай да 1960 года. Усё яшчэ трымаючы ў руцэ лямпу, стары стаяў перад карцінай у палісандравай раме, што вісела па другі бок ад каміна, насупраць ложка.

— Можа, вас выпадкам цікавяць старыя гравюры...— асцярожна пачаў ён.

Уінстан падышоў бліжэй, каб лепш разгледзець карціны. Гэта была гравюра на сталі, на якой была авальная пабудова з прастакутнымі вокнамі і маленькай вежачкай пасярэдзіне. Вакол будынка ішла сталёвая агароджа, а на заднім плане стаяла нешта падобнае да статуі. Уінстан на некалькі імгненняў затрымаў позірк на карціне. Яна чамусьці здалася яму знаёмай, хоць статую ён пазнаць не мог.

— Рама прымацаваная да сцяны, — сказаў стары. — Але я магу яе адкруціць для вас, калі дазволіце.

— Я ведаю гэты будынак, — сказаў урэшце Уінстан. — Цяпер там руіны. Пасярод вуліцы, уздоўж Палаца Справядлівасці.

— Менавіта так. Каля Вялікага судовага двара. Будынак быў разбураны бомбай у... — а, шмат гадоў таму. Калісьці гэта была царква. Яна звалася царквой Святога Клемана, — ён вінавата ўсміхнуўся, быццам адчуваў, што кажа нешта смешнае, і дадаў: «Апельсіны, лімоны, бананы — б'юць званы у Святога Клемана...»

— Што гэта? — спытаўся Уінстан.

— Ат... «Апельсіны, лімоны, бананы — б'юць званы у Святога Клемана». У нас быў такі вершык, як я быў маленькім хлопчыкам. Як там далей — я ўжо не памятаю. Ведаю толькі, што канчаецца яна так:

Вось і свечка, — каб спаткі давесці,
Вось сякера — галованьку знесці.

Гэта было нешта накшталт таночка. Дзеці трымалі рукі, паднятыя ўгару, каб можна было прайсці пад імі, а калі даходзіла да:

Вось сякера — галованьку знесці, —

рукі апускаліся і некага хапалі. У вершыку былі назвы цэркваў. Там былі ўсе лонданскія цэрквы — усе самыя вядомыя.

Уінстан падумаў, у якім стагоддзі магла быць па-

будавана гэтая царква. Было заўсёды вельмі цяжка вызначыць век якога-небудзь лонданскага будынка. Усё вялікае і значнае, калі хоць трохі выглядала новым, аўтаматычна залічвалася да новабудоваў Рэвалюцыі, тым часам як усё, што відавочна адносілася да ранейшых часоў, прыпісвалася цёмнай і няяснай эпосе, што звычайна вызначалася як Сярэднявечча. Усё выстаўлялася так, быццам стагоддзі капіталізму не прынеслі нічога, што б мела хоць найменшую вартасць. Архітэктура магла паведаміць пра гісторыю гэтак жа мала, як і кнігі. Статуі, надпісы, помнікі, назвы вуліц — усё, што магло праліць святло на мінуўшчыну, сістэматычна зменьвалася.

— Я і не ведаў, што гэта была царква, — сказаў Уінстан.

— Дык жа іх яшчэ багата засталася, — сказаў стары, — праўда, яны цяпер выкарыстоўваюцца з іншымі мэтамі. Як жа ж там было далей у тым вершыку? А, вось:

Апельсіны, лімоны, бананы — б'юць званы у Святога Клемана,
Ты тры фартынгі даць мне павінны — б'юць званы у Святога
Марціна.

Вось усё, што памятаю. Фартынг — гэта была такая маленькая медная манетка, падобная да цэнта.

— А дзе была царква Святога Марціна? — спытаўся Уінстан.

— Святога Марціна? Яна яшчэ стаіць. На плошчы Перамогі, насупраць карціннай галерэі. Будынак з гэтым трохкутным порцікам, спераду — калоны і вялікія шырокія сходы.

Уінстан добра ведаў гэты будынак. Гэта быў музей, дзе выстаўляліся разнастайныя прапагандысцкія матэрыялы: паменшаныя мадэлі ракетных бомбаў, Плывучых Крэпасцяў, васковых копія зверстваў ворагаў і гэтак далей.

— Яе звычайна называлі царквой Святога Марціна ў палях, — дадаў стары, — хоць я і не памятаю пра нейкія палі на тым месцы.

Уінстан не купіў карціны. Мець яе было б яшчэ больш недарэчна, чым шкляное прэс-пап'е, да таго ж яе немагчыма было занесці дадому, хіба толькі дастаўшы з рамы. Але ён застаўся яшчэ на некалькі хвілін, каб пагаварыць са старым, які, зрэшты, зваўся не Уікс, як сведчыў надпіс на шыльдзе, а Чэрынгтан. Выявілася, што пан Чэрынгтан быў удавец шасцідзесяці трох гадоў і ўжо больш за трыццаць гадоў жыў у гэтай краме. Увесь гэты час ён збіраўся памяняць шыльду, але да гэтага так і не дайшло. Пад час гаворкі ў Уінстана з галавы ніяк не выходзіў дзіцячы вершык: «Апельсіны, лімоны, бананы — б'юць званы у Святога Клемана. Ты тры фартынгі даць мне павінны — б'юць званы у Святога Марціна». Дзіўна, што, калі ён вымаўляў гэта, яму здавалася, што ён сапраўды чуе званы, званы даўно забытага, зніклага назаўсёды Лондана, які ўсё ж сям-там перакручаны, перароблены і забыты існаваў. Яму чуліся званы то адной прывіднай званіцы, то другой. Аднак, наколькі ён мог помніць, ён ніколі ў жыцці не чуў царкоўных званоў.

Ён развітаўся з панам Чэрынгтанам і спусціўся па сходах адзін, каб стары не заўважыў, што, перш чым выйсці, ён кінуў дапытлівы позірк на вуліцу. У душы ён ужо вырашыў, што, счакаўшы нейкі час, — можа, праз месяц, ён возьме на сябе рызыку і яшчэ раз наведае краму. Гэта было, напэўна, не больш небяспечна, чым прапусціць вечар у Доме Культуры. Уласна кажучы, незвычайнай адвагай было ўжо тое, што ён зноў прыйшоў сюды пасля таго, як купіў дзённік, не ведаючы, ці можна давяраць гаспадару крамы. Але хай ужо будзе, што будзе!..

Так, зноў падумаў ён, ён прыйдзе сюды зноў. Ён купіць яшчэ штосьці з той прыгожай драбязы. Ён купіць

гравюру з царквой Святога Клементя, дастане яе з рамы і прынясе дадому, схваўшы пад блузай камбінезона. А яшчэ ён дапытаецца ад пана Чэрынгтана астатніх радкоў гэтага вершыка. Нават вар'яцкі план наняць пакой на верхнім паверсе зноў на нейкі момант мільгануў у ягоных думках. На нейкія пяць секунд праз радаснае захапленне ён забыўся пра асцярожнасць і выйшаў на вуліцу, нават не паглядзеўшы спярша дзеля засцярогі праз акно. Ён нават пачаў напяваць на адвольны матыў:

Апельсіны, лімоны, бананы — б'юць званы у Святога Клемана.
Ты тры фартынгі даць мне павінны — б'юць званы...

Раптам яго сэрца скамянела і ў яго пахаладзела ў жываце. Постаць у сінім камбінезоне ішла па бруку за нейкія дзесяць метраў ад яго. Гэта была дзяўчына з аддзела мастацкай літаратуры, дзяўчына з цёмнымі валасамі. Асвятленне было дрэннае, але ён адразу яе пазнаў. Яна зірнула яму проста ў твар і пайшла хуткім крокам далей, быццам не заўважыла яго.

Колькі секунд Уінстан стаяў аслупянелы і не мог скрануцца з месца. Тады ён павярнуўся направа і рэзка рвануў наперад, не заўважыўшы ў першы момант, што ідзе ў другі бок. Ва ўсялякім разе адно было пэўнае. Не было болей ніякага сумнення, што дзяўчына сочыць за ім. Напэўна, яна ішла за ім, бо нельга было паверыць, што яна зусім выпадкова прайшла тым самым вечарам па тым самым цёмным завулку, за кіламетры ад кварталаў, дзе жылі члены Партыі. Гэта было б занадта вялікае супадзенне. Была яна сапраўды агентам Паліцыі Думак або толькі віжом-аматарам, натхнёным празмернай службовай рупнасцю, — гэта было ўжо не так важна. Дастаткова было, што яна сачыла за ім. Напэўна, яна бачыла і тое, як ён увайшоў у шынок.

Яму стала цяжка ісці. Шкляны прадмет у кішэні біў з кожным крокам яго па сцягне, і ён ужо быў гатовы да-

стаць яго і выкінуць. Але больш ён пакутаваў ад болю ў жываце. На нейкі момант ён адчуў, што зараз памрэ, калі хутка не знойдзе прыбіральні. Але ў гэтых кварталах, напэўна, не было ніякіх грамадскіх прыбіральняў. Аднак сутаргі прайшлі, і застаўся толькі тупы боль.

Вуліца канчалася тупіком. Уінстан спыніўся і на колькі секундаў нерашуча задумаўся, не ведаючы, што рабіць. Пасля ён павярнуўся і пайшоў назад. Павярнуўшыся, ён падумаў, што дзяўчына прайшла ўсяго нейкія тры хвіліны таму, і калі ён пабязжыць, дык хутка яе дагоніць. Ён мог ісці за ёй, пакуль яна не зойдзе ў якую-небудзь ціхую мясціну, а тады разбіць ёй чэрап каменем з бруку. Шкляны прадмет у кішэні быў дастаткова цяжкі для гэтага. Але ён адразу адкінуў гэтую ідэю, бо адна толькі думка пра хоць якое фізічнае напружанне была яму нясцерпная. Ён не мог бегчы, ён не мог ударыць. Апроч гэтага, яна была маладая і дужая і напэўна стала б абараняцца. Ён падумаў, што можна было яшчэ паспець у Дом Культуры і застацца там да закрыцця, каб забяспечыць сабе хоць частковае алібі на вечар. Але і гэта было немагчыма. Ён азалодала смяротная знямога. Ён хацеў толькі дайсці дадому, сесці і адпачыць.

Калі ён дабраўся да кватэры, было ўжо за дваццаць другую гадзіну. У дваццаць тры трыццаць адключыцца электрычнасць. Ён пайшоў на кухню і праглынуў амаль поўны кубак джыну «Перамога». Пасля падышоў да стала ў нішы, сеў і выцягнуў дзённік з шуфляды. Але разгарнуў яго не адразу. З тэлегляда металічны жаночы голас вішчаў патрыятычную песню. Ён так і сядзеў, няўцямна пазіраў на мармуровую вкладку, марна спрабуючы выключыць са свядомасці гэты голас.

Яны забіралі ўначы, заўсёды ўначы. Лепш за ўсё было забіць сябе, перш чым яны прыйдуць. Без сумнення, некаторыя так і рабілі. Шмат выпадкаў знікнення былі ў сапраўднасці самагубствамі. Але патрэбная была ад-

чайдушная адвага, каб забіць сябе ў гэтым свеце, дзе цалкам немагчыма было дастаць пальную зброю ці хуткадзейную атруту. Ён са здзіўленнем думаў пра біялагічную непатрэбнасць болю і страху, пра здрадлівасць чалавечага цела, якое робіцца слабым менавіта ў той момант, калі ад яго патрабуецца асаблівае напружанне. Ён прымусіў бы чорнавалосую дзяўчыну замаўчаць, калі б толькі дзейнічаў дастаткова энергічна, але менавіта з-за сур'ёзнасці небяспекі, што пагражала яму, ён страціў здольнасць дзейнічаць. Яму прыйшла ў галаву думка, што ў хвіліны найвялікшай небяспекі даводзіцца змагацца не з ворагам звонку, а выключна з сваім целам. Нават цяпер, нягледзячы на джын, глухі нудлівы боль у жываце рабіў немагчымымі складаныя развагі. І ва ўсіх гераічных або трагічных выпадках адбываецца тое самае. На полі бітвы, у катавальнай камеры, на караблі, што ідзе на дно, тое, за што змагаешся, заўсёды забываецца, а цела ціснецца наперад, пакуль не запаўняе сабой увесь сусвет. І нават тады, калі цела не дранцвее ад страху, калі не даводзіцца крычаць ад болю, жыццё ўсё адно заўсёды застаецца штохвілінным змаганнем з голадам ці холадам, бяссонніцай, сапсаваным страўнікам або хворым зубам.

Ён разгарнуў дзённік. Цяпер было вельмі важна што-небудзь запісаць. Жанчына ў тэлеглядзе завяла новую песню. Яе голас, здавалася, раздзіраў ягоны мозг, як асколак шкла з вострымі краямі. Ён паспрабаваў думаць пра О'Браена, дзеля якога, якому ён пісаў свой дзённік, але замест гэтага пачаў уяўляць сабе тое, што адбудзецца з ім, калі яго арыштуе Паліцыя Думак. Было б не так ужо і дрэнна, калі б яго адразу забілі. Смерці так ці так чакаеш. Але перад смерцю (ніхто пра такія рэчы не гаварыў, але ўсе гэта ведалі) спярша адбывалася непазбежнае выцягненне прызнанняў: поўзанне на падлозе, маленне аб літасці, трэск ламаных касцей, выбітыя зубы і скрываўленыя пасмы валасоў. Чаму прыхо-

дзілася зносіць усё гэта, калі канец заўсёды быў аднолькавы? Чаму нельга было проста выкасаваць пару дзён або тыдняў з жыцця? Ніхто яшчэ ніколі не ўнікнуў выкрыцця, ніхто не пазбег допытаў. Дастаткова было аднойчы зрабіць думзлачынства, і праз нейкі час непазбежна прыходзіла смерць. Чаму ж тады гэты жах, які нічога ўжо не мяняў, мусіў хавацца недзе ў будучым?

Ён паспрабаваў з трохкі большым поспехам, чым раней, выклікаць у думках вобраз О'Браена. «Мы яшчэ сустрэнемся там, дзе няма цемры», — сказаў яму некалі О'Браен. Ён ведаў, што гэта значыць, а можа, толькі думаў, што ведае. Месца, дзе няма болей цемры — гэта была казачная будучыня, убачыць якую ніколі не давадзецца, але да якой шляхам прадбачання можна было неяк таямніча далучыцца. Але пакуль у яго ў вусах грымеў голас з тэлегляда, ён не мог засяродзіцца на сваіх думках. Ён запаліў цыгарэту. Палова тытуню адразу высыпалася яму на язык, горкі пыл, які было цяжка выплюнуць. Перад ім, засланіўшы О'Браена, зноў узнік твар Вялікага Брата. Зусім як некалькі дзён таму, ён выцягнуў з кішэні манету і паглядзеў на яе. З манеты глядзеў цяжкі, спакойны пабляжлівы твар: але якая ж усмешка хавалася пад чорнымі вусамі? Змрочным хаўтурным званам адгукнуліся словы:

ВАЙНА ГЭТА МІР
СВАБОДА ГЭТА РАБСТВА
НЯВЕДАННЕ ГЭТА СІЛА

Частка другая

1

Да абеду яшчэ заставаўся час, і Уінстан пакінуў кабінет і пайшоў у прыбіральню.

З другога канца доўгага, ярка асветленага калідора яму насустрач рухалася самотная постаць. Гэта была чорнавалосая дзяўчына. Прайшло чатыры дні з таго вечара, калі ён напаткаў яе каля антыкварнай крамы. Калі яна падышла, ён убачыў, што правая рука ў яе на перавязі, якой здалёк не было відно, бо яна аднаго колеру з камбінезонам. Напэўна, яна зашчаміла руку, калі круціла адзін з вялікіх калейдаскопаў, у якіх рабілі накіды раманаў. Тыповае здарэнне ў аддзеле мастацкай літаратуры.

Паміж імі заставалася нейкіх чатыры метры, як раптам дзяўчына спатыкнулася і ўпала ніцма. Яна закрычала ад болю. Напэўна, яна ўпала якраз на пашкоджаную руку. Уінстан рэзка спыніўся. Дзяўчына ўжо стаяла на каленях. Яе твар зрабіўся малочна-белы, і ад гэтага вусны пунсавелі яшчэ ярчэй, чым звычайна. Яна глядзела на Уінстана ўмольным позіркам, у якім адчувалася болей страху, чым болю.

Уінстана ахапіла дзіўнае пачуццё. Перад ім быў вораг, які шукаў нагоды забіць яго; перад ім была таксама чалавечая істота, якая пакутавала ад болю, бо, можа, нешта сабе зламала. Ён міжвольна кінуўся ёй дапамагаць. Калі ён убачыў, як яна ўпала на забінтаваную руку, яму здалася, што ён адчувае боль у сваім целе.

— Вы не пабіліся? — спытаўся ён.

— Нічога страшнага. Вось толькі рука. Зараз пройдзе.

Здавалася, што яе сэрца зараз выскачыць з грудзей. Ва ўсялякім разе, яна была вельмі бледная.

— Вы нічога сабе не зламалі?

— Не, усё ў парадку. Толькі хвілінку пабалела, і ўсё. Яна працягнула яму здаровую руку, і ён дапамог ёй устаць. Твар яе паружавеў, ёй зрабілася відавочна лягчэй.

— Нічога, — паўтарыла яна. — Толькі трэшкі ўдарыла руку. Дзякуй, таварыш!

І яна хуценька пайшла далей, быццам і сапраўды нічога не здарылася. Увесь выпадак заняў не болей за паўхвіліны. Не выстаўляць сваіх пачуццяў на паказ стала ўжо інстынктыўнай звычай, тым болей што яны ўвесь гэты час знаходзіліся перад самым тэлегладам. І ўсё ж Уінстану было вельмі цяжка прыхаваць сваё раптоўнае здзіўленне, бо за дзве ці тры секунды, пакуль ён дапамагаў дзяўчыне ўстаць, яна паспела незаўважна ўсунуць яму нешта ў руку. Безумоўна, яна зрабіла гэта наўмысна. Гэта было нешта маленькае і пляскае. Праходзячы праз дзверы ў прыбіральню, ён схаваў прадмет у кішэню і цяпер абмацаваў яго кончыкамі пальцаў. Гэта быў кавалак паперы, складзены квадрацікам.

Стоячы перад пісуарам, ён здолеў разгарнуць цыдулку ў кішэні. Вядома, там нейкае паведамленне. На нейкі момант яго ахапіла жаданне зайсці ў кабінку і там яго прачытаць. Але ён добра ведаў, што гэта было б страшэннае глупства. Тут хутчэй, чым дзе ў іншым месцы, можна было быць пэўным, што ўвесь час за табою сочаць тэлегляды.

Ён вярнуўся ў сваю нішу, сеў, нядбайна кінуў паперку на стол да кучы з іншымі, надзеў акуллары і прысунуў да сябе мовапіс. «Пяць хвілін, — сказаў ён сабе, — як найменей пяць хвілін!» Сэрца ў грудзях стукала, як молат. На шчасце, ён выконваў цяпер звычайную нудлівую працу — выпраўленне доўгага спісу лічбаў, — што не патрабавала асаблівае засяроджанасці.

Што б ні было напісана ў цыдулцы, яно мела нейкае палітычнае значэнне. Наколькі ён мог прадбачыць,

існавала дзве магчымасці. Першая і найбольш верагодная: дзяўчына агент Паліцыі Думак, чаго ён і баяўся. Ён не ведаў, чаму Паліцыя Думак перадае свае пасланні менавіта такім спосабам, але, можа, на гэта меліся нейкія падставы. Тэкст цыдулкі мог быць пагрозай, выклікам, загадам аб самагубстве, а магчыма, і нейкай пасткай. Але была яшчэ адна, амаль неверагодная магчымасць, думка пра якую не давала спакою Уінстану, хоць ён і стараўся выгнаць яе з галавы. А што, калі гэтае пасланне было не ад Паліцыі Думак, а ад нейкай падпольнай арганізацыі? Можа, тое самае Братэрства ўсё ж існуе! Можа, дзяўчына да яго належыць! Без сумнення, думка была абсурдная, але яна адразу прыйшла яму ў галаву, у той самы момант, як ён адчуў у руцэ паперку. Толькі праз некалькі хвілін яму ў галаву прыйшло іншае, больш верагоднае тлумачэнне. Нават цяпер, хоць розум і падказваў яму, што гэтае пасланне напэўна азначае для яго смерць, ён усё ж не хацеў у гэта верыць і чапляўся за неразумную надзею. Сэрца шалёна білася, і ён упарта змагаўся з трымценнем у голасе, мармычучы лічбы ў мовапіс.

Ён скруціў стос апрацаваных папер трубкай і ўсунуў іх у пневматычную пошту. Прайшло ўжо восем хвілін. Ён паправіў акуляры на носе, уздыхнуў і падсунуў да сябе наступны пачак паперы, на якім зверху ляжала цыдулка. Ён разгладзіў яе. На ёй вялікімі нязграбнымі літарамі было напісана:

Я цябе кахаю.

Некалькі секунд ён быў такі агаломшаны, што не здолеў адразу кінуць небяспечную паперку ў дзіру памяці. Калі ён урэшце гэта зрабіў, ён — хоць і ведаў вельмі добра, як небяспечна было выявіць залішнюю цікаўнасць, — не мог пераадолець спакусы яшчэ раз перачытаць напісанае, каб упэўніцца, што гэтыя словы сапраўды стаялі там.

Астатні да абеду час яму працавалася вельмі цяжка. Яшчэ цяжэй, чым засяродзіць увагу на бясконцай нуднай працы, было схаваць ад тэлегляда сваё хваляванне. Яму здавалася, што ў жываце ў яго гарыць агонь. Абед у задушлівай, тлумнай, шумнай сталоўцы быў сапраўдным катаваннем. Ён спадзяваўся пабыць адзін пад час перапынку на абед, але, на няшчасце, побач з ім на крэсла пляснуўся бязглузды Парсанс, і рэзкі пах поту амаль перабіў металічны смурод поліўкі. Ён няспынна балбатаў пра падрыхтоўку да Тыдня Нянавісці і асабліва захапляўся двухметровай галавой Вялікага Брата з пап'е-машэ, якая была падрыхтавана для ўрачыстасцяў шпіёнскім атрадам яго дачкі. Уінстана раздражняла, што ў такой гамане галасоў ён ледзь чуў, што кажа Парсанс, і таму быў увесь час вымушаны прасіць, каб той паўтараў тую ці іншую са сваіх нікому не патрэбных заўваг. Толькі адзін раз ён здолеў кінуць паспешлівы позірк на дзяўчыну, што сядзела ў другім канцы залы за адным столікам з дзвюма сяброўкамі.

Здаецца, яна яго не бачыла, а ён не рызыкнуў яшчэ раз глянуць у тым кірунку.

Па абедзе зрабілася трохі лягчэй. Якраз надарылася даволі складаная праца, на якую патрабавалася некалькі гадзін, пры гэтым усё астатняе трэба было адкласці ўбок. Ён павінен быў сфальшаваць справаздачы аб прамысловай прадукцыі за два гады такім чынам, каб выклікаць недавер да аднаго важнага члена Унутранай Партыі, які цяпер страціў ласку. Гэта была праца, да якой Уінстан быў асабліва здатны. І на нейкія дзве гадзіны ён здолеў цалкам выключыць дзяўчыну са сваіх думак. Тады яму зноў прыгадаўся яе твар, і разам з гэтым з'явілася шалёнае, амаль нясцерпнае жаданне пабыць аднаму. Пакуль ён не застанецца адзін, было немагчыма як след падумаць пра гэты новы паварот падзей. Сёння ў яго быў абавязковы вечар у Доме

Культуры. Ён праглынуў у сталоўцы нясмачную вячэру і адтуль пайшоў адразу ў Дом Культуры. Там ён узяў удзел ва ўрачыста-бязглуздым сходзе «дыскусійнага клуба», згуляў дзве партыі ў настольны тэніс, культуў некалькі шклянак джыну і адседзеў паўгадзінную лекцыю на тэму «Ангсоц і шахматы». У душы ён паміраў ад нудоты, але ўпершыню за нейкі час ён не адчуваў жадання ўцячы з вечара ў ДOME Культуры. Словы «Я цябе кахаю» зноў абудзілі ў ім прагу да жыцця, і яму здалося бессэнсоўным дзеля дробязяў падстаўляць сваё жыццё небяспецы. Толькі ў дваццаць тры нуль-нуль, калі ён быў ужо дома і ляжаў у ложку — у цемры, дзе можна нават не баяцца тэлегляда, калі ляжаць ціха, — ён мог нарэшце спакойна паразважаць.

Заставалася вырашыць тэхнічнае пытанне: як звязацца з дзяўчынай і дамовіцца з ёй наконт спаткання? Ён ужо болей не думаў пра тое, што яна хацела паставіць яму пастку. Ён ведаў, што гэта не так, бо яна відавочна хвалявалася, калі перадавала яму сваё пасланне. Напэўна, яна да смерці спалохалася, і гэта зусім зразумела. Ні на хвіліну яму таксама не прыйшло ў галаву адхіліць яе спробу збліжэння. Усяго пяць дзён таму ён у думках разбіваў ёй галаву каменем, але гэта ўжо было не істотна. Ён думаў пра яе пяшчотнае маладое цела, як ён бачыў яе ў сне. Раней яму здавалася, што яна такая самая, як і ўсе іншыя: галава забітая хлуснёй і нянавісцю, а цела — суцэльны кавалак лёду. Гарачка ахапіла яго, калі ён уявіў, што можа страціць яе, што ў яго могуць адабраць гэтае маладое белае цела! Больш за ўсё ён баяўся, што, калі ён зараз жа не паспрабуе завязаць з ёй кантакт, яна можа перадумаць. Але тэхнічныя цяжкасці, звязаныя з сустрэчай, былі надзвычайныя. Гэта было як у шахматах, калі хочаш зрабіць ход пасля таго, як табе ўжо паставілі мат. Куды ні павярніся — адусюль сачылі тэлегляды. Ужо за першыя пяць хвілін пасля таго, як ён прачытаў цыдулку, ён

перабраў у думках усе магчымыя спосабы звязацца з ёю. Цяпер, калі ён меў час паразважаць, ён яшчэ раз правяраў іх адзін за адным, быццам раскладаў перад сабой інструменты.

Вядома ж, сустрэча накшталт такой, што адбылася раніцай, болей не магла паўтарыцца. Калі б яна працавала ў адзеле дакументацыі, дык гэта было б адносна лёгка; але ён меў вельмі цьмянае ўяўленне, у якой частцы вялізнага будынка быў адзел мастацкай літаратуры, ды ў яго і не было ніякай нагоды туды пайсці. Калі б ён ведаў, дзе яна жыве і а каторай гадзіне выходзіць з працы, тады б ён мог паспрабаваць сустрэць яе па дарозе дадому. Але спроба правесці яе дамоў была небяспечнай, бо прыйшлося б чакаць перад Міністэрствам, а гэта, напэўна, прыцягнула б увагу. Пра ліст па пошце таксама не магло быць гаворкі. Усім было добра вядома, што лісты перад дастаўкай распячатваюцца. Дый цяпер мала хто пісаў лісты. Для паведамленняў, якія час ад часу прыходзілася рабіць, існавалі адмысловыя паштоўкі з наборам сказаў, з якіх непатрэбныя выкрэсліваліся. Ва ўсялякім разе, ён не ведаў нават імя дзяўчыны, не кажучы ўжо пра адрас. Урэшце, ён прыйшоў да высновы, што самым бяспечным месцам была сталоўка. Калі б яму пашчасціла сесці з ёй адной за столікам дзесьці ў сярэдзіне залы, не надта блізка да тэлеглядаў і сярод шуму галасоў — дык хапіла б і паўхвіліны, каб абмяняцца з ёй параю слоў.

Увесь наступны тыдзень жыццё здавалася яму кашмарным сном. На другі дзень яна з'явілася ў сталоўцы толькі тады, калі яму трэба было выходзіць, бо ўжо прагучала сірэна. Напэўна, яе перавялі ў пазнейшую змену. Яны мінулі адно аднаго, нават не азірнуўшыся. Яшчэ праз дзень яна была ў сталоўцы ў звычайны час, але разам з яшчэ трыма дзяўчынамі і якраз пад самым тэлеглядам. Пасля былі тры жахлівыя дні, калі яна ўвогуле не з'явілася. Яго розум і цела, здавалася, сталі

звышадчувальнымі, ён зрабіўся нібы празрысты, і кожны рух, кожны гук, кожны дотык, кожнае слова, што яму прыходзілася вымавіць або пачуць, прыносілі яму смяротныя пакуты. Нават у сне ён не мог цалкам пазбыцца яе вобраза. Гэтымі днямі ён не браўся за дзённік. Калі ён і адчуваў якую палёжку, дык толькі ў працы, калі часам забываў пра свой смутак на цэлыя дзесяць хвілін. Ён не меў аніякага ўяўлення пра тое, што магло стацца з дзяўчынай. Нідзе нельга было пра яе даведацца. Яе маглі выпарыць, яна магла скончыць жыццё самагубствам, яе маглі выслаць у другі канец Акіяніі. Але найгоршым і самым верагодным было тое, што яна магла перадумаць і вырашыць болей з ім не сустракацца.

На другі дзень яна з'явілася зноў. Рука была ўжо без перавязі, толькі стужка пластыру наклепана вакол запясця. Ubачыўшы яе, ён адчуў такую палёжку, што не мог стрымацца, каб колькі секунд не паглядзець проста на яе, затрымаўшы позірк. Яшчэ праз дзень яму амаль удалося з ёю пагаварыць. Калі ён прыйшоў у сталоўку, яна сядзела адна за столікам даволі далёка ад сцяны. Было яшчэ рана, і зала была няпоўная. Чарга паволі рухалася наперад, Уінстан быў ужо каля стала раздачы, але тады чарга на дзве хвіліны спынілася, бо нехта наперадзе пачаў скардзіцца, што не атрымаў свой кавалачак сахарыну. Дзяўчына ўсё яшчэ сядзела адна, калі Уінстан схпіў свой паднос і пачаў прабівацца да яе століка. Ён ішоў да яе нібы выпадкова, шукаючы вачыма месца недзе ў яе за спінай. Да яе заставалася метры тры. Яшчэ дзве секунды — і ўсё будзе ў парадку. Раптам нехта паклікаў ззаду: «Сміт!» Ён зрабіў выгляд, што не пачуў. «Сміт!» — паўтарыў голас гучней. Нічога не зробіш. Трэба было азірнуцца. Бялявы, дурнаваты на выгляд маладзён, якога звалі Уілшэр і якога ён амаль не ведаў, радасна запрашаў яго заняць вольнае месца за яго столікам. Было неразумна адмаўляцца.

Сустраўшы знаёмага, ён не мог проста прайсці міма і падсесці за столік да выпадковай дзяўчыны. Гэта б адразу кінулася ў вочы. Прыязна ўсміхнуўшыся, ён сеў. Дурнаваты бялявы твар аж свяціўся, і Уінстан у думках уяўляў сабе, як ён рубае гэты твар матыкай. Праз некалькі хвілін столік дзяўчыны быў ужо заняты.

Але яна павінна была заўважыць, як ён да яе ішоў, і напэўна зразумела яго намер. На другі дзень ён пастараўся прыйсці раней. Вядома ж, яна сядзела за столікам недалёка ад учорашняга і зноў была адна. Проста перад ім у чарзе стаяў нізенькі, вёрткі, падобны да жука чалавечак з пляскатым тварам і недаверлівымі вочкамі. Калі Уінстан з падносам у руках адышоў ад стойкі, ён убачыў, што чалавечак прабіваецца да століка, дзе сядзіць дзяўчына. Яго надзеі зноў бурыліся. Было, праўда, яшчэ адно вольнае месца за столікам, што стаяў трохі далей, але чалавечак, відаць, не збіраўся адмовіцца ад бліжэйшага і свабаднейшага століка. Стаіўшы дыханне, Уінстан ішоў за ім. Ён мог пагаварыць з дзяўчынай толькі сам-насам, інакш усё гэта не мела сэнсу. У гэты момант пачуўся жахлівы грукат. Чалавечак бразнуўся на падлогу, паднос вылецеў у яго з рук, па падлозе расцякліся два ручаі: супу і кавы. Ён устаў, кінуўшы злосны позірк на Уінстана, пэўна, падазраючы, што той падставіў яму нагу. Але на гэтым усё і скончылася. Праз пяць секунд Уінстан ужо сядзеў за столікам побач з дзяўчынай. Яго сэрца было гатовае вырвацца з грудзей.

Ён не глядзеў на яе. Адклаўшы ўбок паднос, ён адразу пачаў есці. Аднак было вельмі важна як мага хутчэй загаварыць, пакуль ніхто не падсядзе за столік, але яго ахапіў неадольны страх. Прайшоў тыдзень, як яна ўпершыню звярнулася да яго. Можна, яна паспела за гэты час перадумаць? Так, напэўна, яна перадумала! Было немагчыма, каб усё гэта добра скончылася, у сапраўдным жыцці так не бывае. Можна, ён бы і ўвогуле

не вымавіў ні слова, калі б не ўбачыў у гэты момант Эмплфорта, паэта з валасатымі вушамі. Той хадзіў з падносам у руках і бездапаможна разглядаў залу, шукаючы месца. Эмплфорт ставіўся да Уінстана з нейкай няяснай прыязнасцю і, напэўна, сеў бы за яго столік, калі б яго ўбачыў. Заставалася не больш як хвіліна часу. І Уінстан і дзяўчына працягвалі старанна есці рэдкую поліўку — фасолевы суп. Уінстан пачаў размову ціхім шэптам. Ніхто з дваіх не паднімаў вачэй, яны працягвалі чэрпаць лыжкамі вадзяністае рэчыва і абменьваліся ў міжчасе кароткімі, самымі патрэбнымі словамі.

— Калі ў цябе канчаецца праца?

— Васемнаццаць трыццаць.

— Дзе мы можам сустрэцца?

— Плошча Перамогі, каля помніка.

— Там няма дзе схавацца ад тэлеглядаў.

— Нічога, калі ёсць натоўп.

— Ці будзе ў нас які-небудзь знак?

— Не. Не падыходзь, пакуль вакол мяне не набярэцца людзей. І не глядзі на мяне. Толькі стой дзесьці побач.

— Калі?

— Дзевятнаццаць нуль-нуль.

— Згода.

Эмплфорт так і не ўгледзеў Уінстана і сеў за іншы столік. Аднак Уінстан і дзяўчына болей не размаўлялі і пазбягалі глядзець адно на аднаго, наколькі гэта было магчыма двум, што сядзяць насупраць за адным столікам. Яна хутка скончыла есці і ўстала з-за стала, а Уінстан застаўся, каб выкурыць цыгарэту.

Уінстан прыйшоў на Плошчу Перамогі трошкі раней прызначанага часу. Ён хадзіў вакол падножжа вялізнай калоны, на версе якой статуя Вялікага Брата ўзірала ся ў паўдзённае неба, дзе ў Бітве за Узлётна-пасадачную паласу № 1 ён перамог еўразійскія самалёты

(колькі гадоў таму самалёты былі ўсходазійскія). На вуліцы насупраць стаяў конны помнік — гэта, як меркавалася, была статуя Олівера Кромвела. Прайшло ўжо пяць хвілін, а дзяўчыны ўсё яшчэ не было. Уінстана зноў ахаліў невыказны страх. Яна не прыйдзе, яна перадумала! Ён павольна прайшоўся да паўночнага боку плошчы і адчуў нейкую шчымлівую радасць, пазнаўшы царкву Святога Марціна, званы якое калісьці адбівалі: «Ты тры фартынгі даць мне павінен». І тады ён убачыў дзяўчыну. Яна стаяла каля помніка і чытала ці ўдавала, што чытае, плакат, закручаны спіраллю вакол калоны. Ён не мог падысці да яе, пакуль не збярэцца болей людзей, бо вакол помніка былі ўсталяваныя тэлегляды. Але ў гэты момант аднекуль злева пачуўся гоман галасоў і цяжкі грукат аўтамабіляў. Раптам здалася, што ўсе пабеглі цераз плошчу. Дзяўчына хутка абышла львоў ля падножжа помніка і пабегла за натоўпам. Уінстан рушыў за ўсімі. З паасобных выкрыкаў ён зразумеў, што зараз па тым баку плошчы праедзе канвой з еўразійскімі палоннымі.

Шчыльны людскі натоўп ужо запоўніў паўднёвы бок плошчы. Уінстан, які звычайна імкнуўся заўсёды вырвацца са штурханіны, цяпер піхаўся і ўціскаўся глыбей у натоўп. Хутка ён ужо стаяў амаль побач з дзяўчынай, але дарогу яму заступіў вялізны прол і амаль гэткая ж вялізная кабеціна, напэўна, яго жонка. Разам яны былі як непраходны мур. Уінстан адсунуўся трохкі ўбок і, разagnaўшыся, рэзкім штуршком здолеў праціснуць плячо паміж імі. На нейкі момант яму здалася, што іх мускулістыя сцёгны зараз расціснуць яму вантробы, але нарэшце, змакрэўшы, ён прабіўся наперад. Цяпер ён стаяў попlech з дзяўчынай, абое глядзелі проста перад сабой.

Доўгая чарада грузавікоў павольна кацілася ўздоўж вуліцы. На кожнай машыне стаялі ахоўнікі з суровымі драўлянымі тварамі і з аўтаматамі напaгaтoвe. Унутры

туліліся маленькія жаўтатварыя людзі ў падранай шэра-зялёнай уніформе. Іх тужлівыя мангольскія твары пазіралі цалкам безуважна праз бакавыя барты грузавікоў. Часам чуўся металічны скрыгат — ва ўсіх палонных на нагах былі кайданы. Адна за адной праязджалі міма поўныя машыны тужлівых твараў. Уінстан ведаў, што яны там, але бачыў іх толькі ўрыўкамі. Дзяўчына сваім плячом і правай рукою прытулілася да яго. Яе шчака была так блізка, што ён амаль адчуваў яе цеплыню. Таксама, як і тады ў сталоўцы, яна адразу ўзяла ініцыятыву ў свае рукі. Яна пачала гаварыць, амаль не варушачы вуснамі, ціхім шэптам, які патанаў у гамане натоўпу і грукаце машын.

— Ты добра мяне чуеш?

— Ага.

— Ці ты можаш вызваліцца ў нядзелю па абедзе?

— Магу.

— Тады слухай уважліва. Ты павінен усё дакладна запомніць. Паедзеш да станцыі Пэдынгтан...

З неверагоднай, амаль вайсковай дакладнасцю яна растлумачыла яму дарогу, якой ён павінен быў пайсці. Паўгадзіны чыгункай, пасля, выйшаўшы са станцыі, налева, два кіламетры па дарозе да драўлянай брамы без верху; сцежка цераз поле; парослая травой сцежка; сцяжынка праз хмызняк; высахлае, зарослае мохам дрэва. Здавалася, што яна трымае ў галаве карту мясцовасці.

— Ты можаш усё запомніць? — прашаптала яна ўрэшце.

— Змагу.

— Пойдзеш налева, пасля направа, тады зноў налева. І брама без верхняй бэлькі.

— Так. А каторай гадзіне?

— Каля пятнаццаці. Можа, табе прыйдзеца пачакаць. Я прыйду другой дарогай. Ты ўпэўнены, што ўсё запомніў?

— Ага.

— Тады адыходзь зараз ад мяне як мага хутчэй.

Пра гэта яму можна было і не казаць. Але якраз цяпер яны не маглі выбрацца з натоўпу. Машыны ўсё яшчэ праязджалі міма, а людзі ўсё яшчэ разявіўшы раты глядзелі на іх. Спачатку яшчэ чуліся крыкі абурэння і агіды, і крычалі выключна члены Партыі, але хутка яны сціхлі. Пераважным пачуццём была простая цікаўнасць. Чужынцы, ці з Еўразіі, ці з Усходазіі, былі нечым накштальт дзівосных звяроў. Іх ніколі нельга было ўбачыць іначай, як палоннымі, і нават тады толькі мімаходзь. Невядома было таксама, што з імі рабілі пасля, за выключэннем тых нямногіх, хто быў павешаны як ваенны злачынца. Астатнія проста знікалі, хутчэй за ўсё ў лагерах прымусовай працы. Круглыя мангольскія твары змяніліся цяпер на брудныя, барадатыя, змучаныя твары, больш еўрапейскія на выгляд. З-пад парослых шчэцю шчок на Уінстана глядзелі вочы, часам з дзіўнай пранікліваасцю, а пасля зноў знікалі. Калона канчалася. У апошнім грузавіку ён убачыў старога чалавека, твар якога быў суцэльным зараснікам сівых валасоў. Ён стаяў проста, склаўшы рукі, быццам прызвычаены да кайданоў. Настаў самы час расстацца з дзяўчынай. Аднак у апошні момант, калі натоўп яшчэ даволі шчыльна іх сціскаў, яе рука намацала ягоную і ўпотаі паціснула яе.

Хоць мінула не болей за дзесяць секунд, здавалася, што іх рукі трымаюць адна адну вельмі доўга. Ён паспеў адчуць кожную рысачку яе рукі. Ён абмацаў яе даўгія пальцы, прыгожыя пазногці, працоўныя далоні з радком мазалёў, мяккасць запясця. Цяпер ён пазнаў бы яе рукі з выгляду. У той самы момант ён падумаў, што не ведае, якога колеру ў яе вочы. Напэўна карыя, хоць часам у чарнявых бываюць і блакітныя вочы. Але павярнуць галаву і паглядзець ёй у вочы было б неверагодным глупствам. Сціснуўшы рукі, нябачныя ў шчыльным на-

тоўпе, яны няўхільна глядзелі перад сабой, і замест вачэй дзяўчыны на Ўінстана сумна пазіралі з-пад сівых касмылёў вочы старога палоннага.

2

Ўінстан прабіраўся па дарожцы праз лапікі святла і ценю, і кожнага разу, як хмызнік разыходзіўся, ён апынаўся ў моры залатога святла. Злева, пад дрэвамі зямля была ўсеяна пралескамі. Лёгка ветрык цалаваў твар. Было другога траўня. Аднекуль з лясных нетраў да яго даносілася мяккае вуркатанне вехіроў.

Было яшчэ трошкі зарана. Падарожжа прайшло без перашкод. Дзяўчына была, відаць, добра абазнаная, і яму было не так страшна, як павінна было б быць. Пэўна, можна было спадзявацца, што яна ведае надзейнае месца. Хоць увогуле, нельга было лічыць, што за горадамі было бяспечней, чым у Лондане.

Тэлеглядаў тут, вядома ж, не было. Але заўсёды заставалася небяспека прыхаваных мікрафонаў, праз якія голас можа быць запісаны і пазнаны. Апроч гэтага, было нялёгка вандраваць аднаму, каб не прыцягнуць да сябе ўвагі. На адлегласці да ста кіламетраў віза ў пашпарце была непатрэбная, але часам патрулі шнырылі па вакзалах, правяралі паперы ўсіх стрэчных членаў Партыі і задавалі непрыемныя пытанні. Аднак гэтым разам патруля не было, і, выйшаўшы са станцыі, ён упэўніўся па дарозе, асцярожна паазіраўшыся, ці за ім хто не сочыць. Цягнік быў забіты проламі, якіх разлагодзіла цёплая пагода. Вагон з драўлянымі сядзеннямі, у якім ён ехаў, быў напоўнены адной вялізнай сям'ёй — ад бяззубай прабабкі да мясячнага немаўляці. Яны выправіліся пагасцяваць да вясковых сваякоў і, як яны не хаваючыся растлумачылі Ўінстану, паспрабаваць дастаць трошкі масла на чорным рынку.

Дарожка зрабілася шарэйшая, і праз пару хвілін ён выйшаў на сцяжыну, пра якую дзяўчына яму гаварыла — звычайную звярыную сцежку, што патанала ў хмызняку. У яго не было гадзінніка, але яшчэ не магло быць пятнаццаці гадзін. Пад нагамі было так шмат пралесак, што немагчыма было прайсці, не наступіўшы. Ён нахіліўся і пачаў збіраць букет, і дзеля таго, каб прабавіць час, і таму, што яму прыйшла ў галаву ідэя — ці не было б добра, калі яны сустрэнуцца, падараваць дзяўчыне букет кветак. Ён ужо набіраў вялікі букет і ўдыхаў дзіўны, трошкі прывялы пах, як раптам ззаду пачуўся нейкі гук. Ён застыў на месцы. Без сумнення, гэта затрашчала сухая галінка пад нечай нагой. Ён зноў пачаў збіраць пралескі. Найлепшае, што ён мог зрабіць. Або гэта была дзяўчына, або нехта за ім сачыў. Азірнуцца значыла прызнаць сваю віну. Ён сарваў кветку, другую. Нечая рука лёгка легла яму на плячо.

Ён падняў вочы. Гэта была дзяўчына. Яна пахітала галавою, відаць, папярэджваючы, каб ён маўчаў, пасля развяла рукою кустоўе і пайшла наперадзе вузкай сцежкай, што вяла ў лес. Напэўна, яна ўжо раней была тут, бо абыходзіла ўсе балацявінкі, быццам ведала іх на памяць. Уінстан, сціскаючы ў руцэ букет, ішоў следам. Спачатку ён адчуў палёжку, але разглядаючы зграбнае і крамянае цела дзяўчыны, што ішла перад ім, пунсовы пояс, зацягнуты якраз настолькі, каб падкрэсліць круглізну клубоў, ён адчуў, як уласная непаўнацэннасць цісне на яго нязносным цяжарам. Нават у гэты момант яму здавалася, што яна можа адмовіцца ад яго, калі азірнецца і прыгледзіцца ўважлівей. Ласкавае паветра і зелень лістоты яшчэ болей дадавалі распачы. Ужо ідучы са станцыі, ён адчуў, якім брудным і нягэлым ён выглядае пад травеньскім сонцам. Ён адчуў сябе пакаёвым стварэннем з гарадскім пылам у порах скуры. Ён падумаў, што дагэтуль яна, напэўна, яшчэ ні разу не бачыла яго на вуліцы, пад сонечным святлом.

Яны прыйшлі да паваленага дрэва, пра якое яна казала. Дзяўчына пераступіла яго і рассунула хмызняк, праз які, здавалася, не было праходу. Уінстан пайшоў за ёй і ўбачыў, што яны выйшлі на лясную палянку — невялічкі, парослы травой ўзгорак, шчыльна закрыты з усіх бакоў маладымі гонкімі дрэвамі. Дзяўчына спынілася і азірнулася.

— Вось мы і прыйшлі, — сказала яна.

Яна стаяла проста перад ім, усяго за некалькі крокаў. Ён усё яшчэ не наважваўся падысці бліжэй.

— Я не хацела нічога казаць, пакуль мы ішлі па сцежцы, — гаварыла яна, — бо там мог быць схаваны мікрафон. Не думаю, каб ён і сапраўды там быў, але, можа, і ёсць. Можна заўсёды чакаць, што хтосьці з гэтых свінняў пазнае твой голас. Але тут нам нічога не пагражае.

Ён усё яшчэ баяўся падысці. Ён недарэчна паўтарыў:

— Нам тут нічога не пагражае?

— Ага. Бачыш, якія дрэвы?

Гэта былі ясені. Старыя дрэвы спілавалі, і на іх месцы вырас цэлы лес маладых, не таўсцейшых за руку.

— Тут няма дзе схваць мікрафон. Дый я тут ужо была.

Яны проста так сабе размаўлялі. Цяпер ён ужо наважыўся падысці да яе бліжэй. Яна стаяла перад ім, зграбная, з трохі іранічнай усмешкай на вуснах, быццам пыталася, чаму ён так доўга цягне. Пралескі ўжо рассыпаліся па зямлі. Яны ўпалі быццам самі па сабе. Ён узяў яе за руку.

— Ці паверыш ты, — пачаў ён, — я дагэтуль не ведаў, якога колеру ў цябе вочы.

Ён разгледзеў — яны былі карыя ці, хутчэй, светлакарыя, але вейкі былі чорныя.

— Цяпер, убачыўшы, які я ёсць, ці здолееш ты на мяне глядзець без агіды?

— А чаго ўжо там.

— Мне трыццаць дзевяць гадоў. У мяне ёсць жонка, з якой я не магу развесціся. У мяне варыкозная язва на назе. У мяне пяць устаўных зубоў.

— Ну і напляваць, — адказала дзяўчына.

Цяжка было сказаць, хто з іх узяў ініцыятыву, але праз хвіліну яна была ўжо ў ягоных абдымках. Спачатку ён проста не мог гэтаму паверыць. Ён адчуваў яе маладое цела, мяккасць яе чорных валасоў на сваім твары, і — так! — яна павярнулася да яго, і ён цалаваў яе ў вялікія чырвоныя вусны. Яна абхапіла яго за шыю і казала: любы, мілы, каханы. Ён паклаў яе на зямлю. Яна зусім не супраціўлялася, і ён мог рабіць з ёю ўсё, што хацеў. Але, кажучы праўду, ён не адчуваў нічога больш, як толькі дотык яе цела. Ён не адчуваў нічога, апроч нявер'я і гордасці. Ён быў шчаслівы з таго, што адбывалася, але не адчуваў ніякага фізічнага жадання. Ці было пакуль зарана, ці яго напалохалі яе маладосць і прыгажосць, ці, можа, проста ён ужо прывычаўся жыць без жанчыны — прычыны ён не ведаў. Дзяўчына паднялася і дастала з яго валасоў пралеску. Яна села побач з ім і абняла яго.

— Не хвалойся, любы. Мы не спяшаемся. Увесь вечар наперадзе. А тут цудоўная схованка, праўда? Я знайшла яе аднойчы, калі заблудзілася ў адным паходзе. Калі б нехта сюды ішоў, яго можна было б пачуць за сто метраў...

— Як цябе завуць? — спытаўся Уінстан.

— Джулія. Тваё імя я ведаю. Уінстан. Уінстан Сміт.

— Адкуль ты яго ведаеш?

— Здаецца, мой любы, я спрытнейшая на здагадкі, чым ты. Скажы, што ты пра мяне думаў да таго дня, як я перадала табе запіску?

Ён зусім не збіраўся хлусіць. Сказаць з самога па-

чатку найгоршае — у гэтым была нават нейкая ахвяра на алтар каханья.

— Я не мог на цябе глядзець, — адказаў ён. — Мне хацелася згвалціць цябе і пасля забіць. Усяго два тыдні таму я сур'ёзна збіраўся разбіць табе галаву каменем. Калі хочаш ведаць праўду, я ўяўляў сабе, што ты маеш дачыненне да Паліцыі Думак.

Дзяўчына шчыра засмялася. Відаць, яна прымала гэтае прызнанне як даніну свайму дасканаламу майстэрству прыкідвацца.

— Паліцыя Думак? Ты напраўду так думаў?

— Ну, можа, і не зусім. Але мяркуючы з тваёй знешнасці, дый проста таму, што ты маладая, свежая і здаровая, разумеш, я думаў, што, можа, ты...

— Ты думаў, што я сумленны член Партыі, чысты ў словах і справах. Сцягі, дэманстрацыі, лозунгі, гульні, калектыўныя паходы — уся гэтая лухта. І ты думаў, што, калі б у мяне была хоць найменшая магчымасць, я б выдала цябе як думзлачынцу і цябе забілі б?

— Ну, нешта падобнае да таго. Большасць маладых дзяўчат якраз такія і ёсць, ты ж ведаеш.

— Уся прычына вось у гэтым, — сказала яна, сарваўшы з сябе чырвоны пояс Антысексуальнага Саюза Моладзі і кінуўшы яго ў вецце.

Пасля, як быццам нешта прыгадаўшы, яна пашукала рукой у кішэні камбінезона і дастала адтуль маленькую плітку шакаладу. Яна пераламала яе напалам і дала адзін кавалак Уінстану. Яшчэ перш чым узяць плітку, ён здагадаўся па паху, што гэта быў не звычайны шакалад. Гэты быў цёмны і бліскучы, загорнуты ў срэбную паперу. Звычайна ж шакалад быў крохкім рэчывам брудна-бурага колеру і меў смак, калі яго можна было апісаць, дыму ад гарэння адкідаў. Але некалі даўно Уінстану даводзілася каштаваць шакалад, падобны да таго, што дала яму Джулія. Першая хваля паху абудзіла ў ім успамін, невыразны, але неадчэпны і хваляючы.

— Адкуль ты гэта ўзяла? — спытаўся ён.

— Чорны рынак, — няўважна адказала яна. — Калі паглядзець збоку, дык я і ёсць менавіта такая дзяўчына. Я вельмі спрытная ў гульнях. У Шпіёнах я была важатай атрада. Тры вечары на тыдзень я працую дадаткова на Антысексуальны Саюз Моладзі. Цэлымі гадзінамі я расклеваю іхняе паскудства па ўсім Лондане. На дэманстрацыях я заўсёды нясу сцягі. Я заўсёды ў добрым гуморы і ніколі не ўцякаю ад цяжкай працы. Заўсёды крычы разам з натоўпам — вось як. Гэта адзіная магчымасць жыць спакойна.

Першы кавалачак шакаладу растаў на Уінстанавым языку. Смак быў чароўны. А той самы ўспамін усё яшчэ лунаў недзе на ўзмежку свядомасці, пачуццё было вельмі моцнае, але яго немагчыма было дакладна акрэсліць, як нешта, што бачыш краем вока. Ён адагнаў яго, зразумеўшы толькі, што ўспамін датычыўся ўчынку, які ён хацеў бы не рабіць, але не мог.

— Ты вельмі маладая, — сказаў ён. — Ты гадоў на дзесяць-пятнаццаць маладзейшая за мяне. Што можа вабіць цябе ў такім чалавеку, як я?

— Нешта ёсць у тваім твары. Я падумала, ці не паспрабаваць. Я добра ўмею высочваць людзей, якія думаюць не так, як усе. Як толькі я цябе ўбачыла, я зразумела, што ты супраць іх.

«Іх», відаць, азначала Партыю, а дакладней, Унутраную Партыю, пра якую яна гаварыла, не хаваючы з'едлівай нянавісці, і ад гэтага Уінстану рабілася трохі няёмка, хоць ён і ведаў, што калі дзе і ёсць такое месца, у якім яны маглі пачуваць сябе ў бяспецы, дык толькі тое, дзе яны цяпер былі. Адна рэч у ёй здзіўляла яго — грубасць яе мовы. Члены Партыі, як правіла, не лаяліся, дый сам Уінстан лаяўся рэдка, ва ўсялякім разе не ўголас. А Джулія, здавалася, не магла гаварыць пра Партыю, і асабліва пра Унутраную Партыю, не ўжываючы слоў, якія пішуць крэйдай на сценах бедных

брудных вулак. Але ён не меў нічога супраць гэтага. Проста ў гэтым выяўляўся яе бунт супраць Партыі і яе метадаў. У нейкім сэнсе гэта было натуральна, як чмыханне каня, які чуе нясвежае сена. Яны пакінулі палянку і зноў брылі цяпер праз плямы святла і ценю, абдымаючы адно аднаго за талію, калі шырыня сцежкі дазваляла ім ісці побач. Ён заўважыў, наколькі яе талія зрабілася гнутчэйшай, калі яна скінула пояс. Іх галасы гучалі не мацней за шэпт. Па-за палянай, папярэдзіла Джулія, лепш ісці цішэй. Яны дайшлі да ўзлеску. Яна спыніла яго.

— Не выходзь далей. Нехта можа сачыць. Мы ў бяспецы, пакуль нас хавае лістота.

Яны стаялі ў цяні зарасніку ляшчыны. На тварах яны адчувалі цёплы дотык сонечных промяў, што прабіваліся скрозь густую лістоту. Уінстан паглядзеў на поле, што распасцерлася за лесам, і раптам застыў, уражаны. Ён пазнаў поле. Ён яго ўжо бачыў. Гэта быў колішні выган, сям-там паточаны кратамі, пасярод яго ў траве гублялася сцяжынка. Насупраць, у здзічэлым жываплоце галінкі вязаў ледзь заўважна гайдаліся пад лёгкім ветрыкам, лісце калыхалася густымі хвалямі, нібы валасы жанчыны. Недзе зусім блізка, хоць і не было відаць, павінна была цячы ручайка з зялёнымі плёсамі, дзе мітусяцца маленькія рыбкі.

— Ці няма тут недзе побач ручайкі? — спытаўся ён шэптам.

— І праўда. Есць ручайка. Якраз на краі суседняга поля. У ёй ёсць рыба. Вялікія, тоўстыя рыбіны. Можна нават убачыць, як яны плаваюць і варушаць хвастамі ў плёсах пад вербамі.

— Амаля як у Залатой Краіне, — сказаў ён сам сабе.

— У Залатой Краіне?

— Не, не, я проста так. Краявід, які я часам сню.

— Глядзі, — шапнула Джулія.

Проста перад імі, метраў за пяць, на галінку сеў

дрозд. Напэўна, ён іх не бачыў. Ён быў на сонцы, яны — у засені. Ён выпрастаў крылы, акуратна склаў іх, нахіліў галоўку, быццам кланяючыся сонцу, і — звонкім патокам пацяклі чароўныя мелодыі. У перадвечорнай цішы моц яго голасу проста здзіўляла. Уінстан і Джулія ў захапленні прытуліліся адно да аднаго. Музыка гучала, яшчэ і яшчэ, хвіліну за хвілінай, з цудоўнымі варыяцыямі, якія ўжо болей не паўтараліся, быццам птушка хацела паказаць усё сваё ўмельства. Часам дрозд на хвілінку перапыняўся, раскрываў і складаў крылы, надзімаў рабёнкае валлё і зноў рассыпаўся спевамі. Уінстан глядзеў на яго з павагай. Дзеля каго, дзеля чаго спявала гэтая птушка? Ніводнага таварыша, ніводнага суперніка побач не было. Што ж вымушала яго сядзець тут, на краі самотнага лесу, і разліваць чароўную музыку ў суцэльную пустоту? Уінстан падумаў, ці не схаваны тут недзе побач мікрафон. Ён і Джулія гаварылі толькі шэптам. Яны не запішуць іх размову, але яны маглі запісаць драздовыя спева. Можна, недзе на другім канцы проваду маленькі жукападобны чалавечак напружана слухаў, слухаў вось гэта. Але цудоўная музыка паступова выцясняла ў яго з галавы трывожныя развагі. На яго быццам ліліся струменьчыкі нейкае вадкасці, яны мяшаліся з промнямі сонечнага святла, што сеялася праз лістоту. Думкі зніклі, засталіся толькі пачуцці. Пад сваёй далоняй ён адчуваў мяккую і цёплую талію дзяўчыны. Ён павярнуў яе да сябе і прытуліў да грудзей. Цела Джуліі быццам раставала ў ягоным целе. Яно было пяшчотнае і паслухмянае. Іх вусны злучыліся ў пацалунку. Гэта былі ўжо не тыя сцятыя пацалункі, якімі яны абмяняліся раней. Адарваўшы вусны, абое глыбока ўздыхнулі. Птушка спалохалася і паляцела, лопаючы крыламі.

Уінстан шапнуў на вуха Джуліі:

— Цяпер.

— Толькі не тут, — адказала яна, таксама шэптам. — Хадзем у схованку. Гэтак будзе надзейней.

Яны хуценька прабраліся на палянку, абламаўшы з трэскам некалькі сухіх галінак. Калі яны апынуліся на ўзгорачку, абкружаным маладымі дрэўцамі, яна павярнулася і паглядзела на яго. Абое дыхалі перарывіста, але ў куточках вуснаў Джуліі зноў прытаілася ўсмешка. Нейкі момант яна глядзела на яго, пасля намацала замок свайго камбінезона. І, так, усё было амаль як у ягоным сне. Амаль такім самым хуткім рухам, як ён сабе ўяўляў, яна сцягнула з сябе адзенне і адкінула яго ўбок — тым самым велічным рухам, які, здавалася, абвяргаў цэлую цывілізацыю. Яе белая скура зіхацела на сонцы, але нейкі момант ён не глядзеў на яе цела. Ён не мог адвесці позірку ад яе рабаціністага твару з задзірлівай усмешкай. Ён укленьчыў перад ёй і ўзяў яе за рукі.

— Ты ўжо рабіла гэта?

— Вядома. Сто разоў... Ну, разоў дваццаць дакладна.

— З членамі Партыі?

— Ага. Заўсёды з членамі Партыі.

— З членамі Унутранай Партыі?

— З гэтымі свіннямі не. Але сярод іх ёсць безліч такіх, хто хацеў бы, каб меў хоць якую магчымасць. Не такія яны ўжо і святыя, як прыкідваюцца.

Уінстанава сэрца падскочыла. Яна рабіла гэта разоў дваццаць. Хай бы зрабіла гэта сотні, тысячы разоў. Усё, што хоць неяк паказвала на карупцыю ладу, заўсёды поўніла яго шалёнай надзеяй. Хто ведае, можа, Партыя знутры ўжо ўся прагніла? Можа, яе культ ахвярнасці і энергіі быў усяго толькі каamedыяй, за якой хавалася беззаконне і несправядлівасць? Калі б ён мог усіх іх заразіць пракажай або сіфілісам, з якой ахвотай ён зрабіў бы гэта! Усё, што можа раз'есці, аслабіць, падарваць. Ён пацягнуў яе да зямлі, і яны сталі на калені адно перад адным.

— Слухай. Чым болей ты мела мужчын, тым болей я цябе кахаю. Разумееш?

— Разумею. Выдатна.

— Я ненавіджу цнатлівасць. Я ненавіджу дабрню. Я не выношу нідзе ніякай дабрачыннасці. Я хачу, каб усе былі ўшчэнт сапсаваныя заганамі.

— Ну дык я табе падыду, каханы. Я ўшчэнт сапсаваная.

— Ці ты любіш гэта рабіць? Я кажу не пра мяне, а пра сам акт.

— Вельмі люблю.

Менавіта гэта ён больш за ўсё жадаў пачуць. Не проста каханне, скіраванае на адну асобу, але жывёльны інстынкт, простае сляпое пахацімства — вось сіла, якая разарве Партыю на шматкі. Ён паклаў яе на траву, сярод рассыпаных пралесак. Гэтым разам ніякіх цяжкасцяў не было. Дыханне, што ўздымала і апускала іх грудзі, супакоілася і аднавіла свой нармальны рытм. Яны разлучыліся ў нейкай салодкай знямозе. Сонца, здавалася, пякло яшчэ мацней. Абое хацелі спаць. Ён пашукаў кінуты побач камбінезон і накрыў яе. Амаль адразу яны заснулі і праспалі каля паўгадзіны.

Уінстан прачнуўся першы. Ён сеў і стаў глядзець на рабаціністы твар. Яна яшчэ спакойна спала, падклаўшы далонь сабе пад галаву. Калі б не вусны, дык і не сказаў бы, што яна прыгожая. Калі глядзець зблізу, вакол вачэй можна было ўбачыць адну-дзве зморшчынкі. Кароткія чорныя валасы былі незвычайна густыя і мяккія. Ён падумаў, што так і не ведае ні яе прозвішча, ні яе адрасу.

Маладое моцнае цела, агорнутае сном, абудзіла ў ім апекавальную шкадобу. Але пачуццё той безразважлівай пяшчоты, якое ён адчуў пад кустом ляшчыны, калі спяваў дрозд, яшчэ не вярнулася. Ён адхінуў камбінезон і пачаў разглядаць яе белы і мяккі бок. Даўнейшымі часамі, падумаў ён, мужчына глядзеў на дзявочае цела,

адчуваў жаданне, і на гэтым справа канчалася. Але сёння было немагчыма адчуваць чыстае каханне ці чыстую пажадлівасць. Ніводнае пачуццё не было чыстае, бо да яго дамешваліся страх і нянавісць. Іх абдымкі былі бітвай, іх зліццё было перамогай. Гэта быў удар, нанесены Партыі. Гэта быў палітычны акт.

3

— Калі-небудзь мы можам яшчэ раз сюды прыйсці,— сказала Джулія.— Увогуле, тую самую схованку можна выкарыстаць двойчы не баючыся. Але, вядома ж, не раней чым праз месяц-два.

Прачнуўшыся, яна нібы перамянілася. Яна зноў зрабілася жвавая і заклапочаная, адзелася, падперазалася чырвоным поясам і ўзялася падрабязна выпрацоўваць план вяртання. Здавалася натуральным, што за гэта ўзялася яна. У яе быў практычны розум, чаго бракавала Уінстану, да таго ж, здавалася, яна дасканала ведала лонданскія ваколіцы дзякуючы незлічоным калектыўным паходам. Яна паказала яму зусім іншую дарогу, якая вяла ўжо да іншай чыгуначнай станцыі.

— Ніколі нельга вяртацца дарогай, па якой ты прыйшоў,— сказала яна, быццам абвяшчаючы нейкі важны закон.

Яна мусіла ісці першая, а Уінстан — схакаць паўгадзіны, перш чым выправіцца за ёй.

Яна прызначыла яму месца, дзе яны маглі праз чатыры дні сустрэцца пасля працы. Гэта была вулка ў бедным квартале, там быў рынак, звычайна гаманлівы і поўны людзей. Яна будзе хадзіць сярод прылаўкаў і ўдаваць, што шукае матузкі да чаравікоў або цыравальныя ніткі. Калі ёй здасца, што ўсё спакойна, яна, убачыўшы яго, высмаркаецца. Калі не — ён павінен прайсці міма, не пазнаўшы яе. Але калі пашчасціць, сярод натоўпу яны змогуць без рызыкі пагаварыць

чвэрць гадзіны і дамовіцца аб наступным спатканні.

— А цяпер мне трэба ісці,— сказала яна, як толькі ён засвоіў усе інструкцыі.— У дзевятнаццаць трыццаць мне трэба вярнуцца. Я мушу прысвяціць дзве гадзіны Антысексуальнаму Саюзу Моладзі — разнесці нейкія ўлёткі ці нешта такое. Ну, ці не свінства? Прычашы мяне, калі ласка. У мяне няма былінак у валасах? Праўда? Тады да пабачэння, каханы, да пабачэння.

Яна кінулася яму ў абдымкі і амаль гвалтам пацалавала. Праз хвіліну яна рассунула маладыя дрэўцы і амаль бясшумна знікла ў лесе. І нават цяпер ён так і не ведаў ні яе прозвішча, ні яе адрасу. Але не мела вялікага значэння, бо нельга было нават уявіць, каб яны некалі маглі сустрэцца ў памяшканні ці нейкім чынам знесціся пісьмова.

Лёс наканаваў так, што ім болей не давялося спаткацца на той лясной палянцы. За ўвесь травень ім толькі аднаго разу ўдалося па-сапраўднаму сустрэцца. Гэта адбылося ў іншым таемным месцы, якое ведала Джулія, на званіцы зруйнаванай царквы ў амаль пустэльнай мясцовасці, дзе трыццаць гадоў таму ўпала атамная бомба. Гэта была добрая схованка, але дарога да яе была надта небяспечная. Апроч гэтага, яны сустрэліся толькі на вуліцы, кожнага вечара ў іншым месцы, і ніколі болей чым на паўгадзіны за раз. На вуліцы звычайна можна было сяк-так паразмаўляць. Пакуль натоўп нёс іх па тратуары, яны, ніколі не паварочваючыся тварам у твар і ніколі не глядзячы адно на аднаго, працягвалі дзіўную перарывістую размову, якая ўзнікала і затухала, як прамень маяка, яна раптам абрываўлася маўчаннем, калі наперадзе паяўлялася уніформа члена Партыі або тэлегляд, пасля, праз некалькі хвілін, распачыналася зноў, з сярэдзіны сказа, пасля раптам спынялася, калі яны расставаліся ў прызначаным месцы, і працягвалася наступнага дня без папярэдняга ўступу. Джулія, здавалася, была звыклая да

гэткае размовы, яна называла гэта «гаварыць порцыямі». І яшчэ яна з надзвычайным умельствам гаварыла, не варушачы вуснамі. І толькі адзін раз за гэты месяц штодзённых спатканняў ім удалося пацалавацца. Яны спускаліся зацішным завулкам (Джулія размаўляла толькі на вялікіх вуліцах), калі пачуўся аглушальны грукат. Зямля задрыжала, неба пацямнела, і Уінстан, збіты і напалоханы, апынуўся на зямлі. Недзе зусім побач упала ракетная бомба. Раптам ён заўважыў твар Джуліі побач са сваім, знежывела бледны, белы, як крэйда. Нават вусны былі белыя. Яна памерла! Ён прытуліў яе да сябе і, схамянуўшыся, заўважыў, што цалуе жывы і цёплы твар. Толькі вусны адчулі нейкі парашок. Іх твары былі ўкрыты тоўстым слоём тынку.

Былі вечары, калі яны, прыйшоўшы на спатканне, мусілі разысціся, не падаўшы знаку, бо з-за рага паказваўся патруль або над імі вісеў верталёт. Нават калі гэта было не так небяспечна, ім было вельмі цяжка знайсці час, каб сустрэцца. Уінстанаў працоўны тыдзень складаў шэсцьдзесят гадзін, тыдзень Джуліі быў яшчэ даўжэйшы, дні адпачынку мяняліся залежна ад напружанасці працы і не заўсёды супадалі. Ва ўсялякім разе ў Джуліі рэдка надараліся цалкам свабодныя вечары. Яна траціла процьму часу на слуханне лекцый, на ўдзел у дэманстрацыях, на распаўсюджванне літаратуры Антысексуальнага Саюза Моладзі, на падрыхтоўку транспарантаў да Тыдня Нянавісці, на збіранне складак у рамках кампаніі ашчаднасці і на іншыя мерапрыемствы падобнага тыпу. Гэта апраўдвала сябе, казала яна. Гэта быў камуфляж. Выконваючы дробныя правілы, можна парушаць буйныя. Яна нават прыцягнула Уінстана да ўдзелу ў адным з такіх мерапрыемстваў. Ён падключыўся да працы ў вытворчасці боепрыпасаў, якую па чарзе рабілі ахвотнікі з ліку заўзятых партыйцаў. І цяпер адзін раз на тыдзень, вечарамі, Уінстан гарбеў па чатыры гадзіны, дранцвеючы ад нудо-

ты, над нейкімі кавалачкамі металу, што былі, магчыма, часткамі ракетнае бомбы. Працаваць даводзілася ў цьмянай майстэрні, дзе дзьмула з усіх дзірак, а грукат малаткоў сумна перагукваўся з музыкай тэлегляда.

Сустрэўшыся ў званіцы, яны запоўнілі ўсе прагалы сваіх папярэдніх урывістых размоў. Быў спякотны сонечны дзень, у маленькім квадратным пакойчыку над званамі стаяла цяжкае гарачае паветра, у якім панаваў пах галубінага памёту. Яны гаварылі некалькі гадзін, седзячы на пыльнай падлозе, засланай галлём. Час ад часу адзін з іх уставаў і глядзеў праз акно, ці не ідзе хто.

Джуліі было дваццаць шэсць гадоў. Яна жыла ў інтэрнаце з трыццаццю іншымі дзяўчатамі. («Заўсёды смярдзіць жанчынамі! Як я ненавіджу жанчын!» — прызналася яна між іншым.) Як ён і меркаваў, яна працавала ў аддзяленні мастацкай літаратуры на раманапісных варштатах. Яна любіла сваю працу, якая палягала з большага ў наглядзе за магутным, але чуйным электрычным матарам. Яна не была надта разумная, любіла працаваць рукамі і вольна адчувала сябе з машынамі. Яна магла дэталёва апісаць працэс складання рамана, пачынаючы ад асноўных дырэктываў, выдаваных планавым камітэтам, і аж да апошніх штрыхоў, што дадавала перапісная група. Але гатовая кніга яе не цікавіла. Яна не надта любіла чытаць. Кнігі былі ўсяго толькі прадуктам, які трэба было вырабляць, як джэм або матузкі да чаравікаў.

Яна нічога не памятала пра час да пачатку шасцідзесятых. Адзіным чалавекам, з тых, каго яна ведала, які часта гаварыў пра дарэвалюцыйны час, быў дзед, які знік, калі ёй было восем гадоў. У школе яна была капітанам хакейнай каманды і выйгравала два гады запар гімнастычныя спаборніцтвы. Яна была важатай атрада Шпіёнаў і намесніцай сакратара ў Юнацкім Саюзе, перш чым уступіць у Антысексуальны Саюз Моладзі. Яна заўсёды мела бездакорную рэпутацыю.

Яе выбралі нават (што было бясспрэчным знакам добрае рэпутацыі) на працу ў Парнасеку, падсекцыі ў аддзяленні мастацкай літаратуры, дзе выраблялася танная парнаграфія для пролаў. Людзі, што там працавалі, называлі гэты аддзел «Гнойная кантора», заўважыла яна. Яна працавала там адзін год, удзельнічала ў выпуску брашурак у запячатаных пакетах з назвамі накшталт: «Неверагодныя гісторыі» ці «Ноч у школе для дзяўчат». Гэтыя брашуркі патаемна куплялі маладыя пролы, думаючы, што купляюць нешта нелегальнае.

— Што гэта былі за кнігі? — пацікавіўся Уінстан.

— Ат, страшэнна тупыя і нудныя. Уяві сабе, усяго шэсць тыпавых сюжэтаў, у якіх час ад часу мяняюцца паасобныя дэталі. Але я працавала толькі на калейдаскопах і ніколі не прымала ўдзелу ў перапісванні. Я не маю літаратурных здольнасцяў, каханы, нават на такое.

Уінстан вельмі здзівіўся, даведаўшыся, што апроч кіраўнікоў аддзяленняў усе працаўнікі Парнасеку былі дзяўчаты. Лічылася, што палавы інстынкт у мужчын утаймаваць цяжэй, чым у жанчын, мужчын значна лягчэй магло сапсаваць тое, з чым яны мелі справу.

— Яны неахвотна бяруць туды нават замужніх жанчын, — дадала яна. — Яны ўсё яшчэ думаюць, што дзяўчаты такія нявінныя! Ва ўсялякім разе адна з іх, што сядзіць тут, зусім не такая.

Першы раз яна ўступіла ў палавую сувязь у шаснаццаць гадоў з шасцідзесяцігадовым членам Партыі, які пазней скончыў самагубствам, каб пазбегнуць арышту.

— Мне пашанцавала, бо інакш ён выдаў бы мяне, — дадала яна.

Пасля былі іншыя. Жыццё, у яе ўспрыманні, было вельмі простае. Ты хочаш жыць весела. «Яны», гэта значыць Партыя, не даюць табе жыць весела, і ты абыходзіш законы, як толькі можаш. Ёй здавалася натуральным, што «яны» хочуць пазбавіць людзей асало-

даў жыцця, а людзі спрабуюць супрацьстаяць гэтаму. Яна ненавідзела Партыю і выказвала сваю нянавісць самымі бруднымі словамі. Аднак яе крытыка не закранала агульных прынцыпаў. Партыйнае вучэнне цікавіла яе настолькі, наколькі непасрэдна закранала яе жыццё. Ён заўважыў, што яна ніколі не ўжывала навамоўных слоў, апроч тых, што ўвайшлі ў штодзённую мову. Яна ніколі не чула пра Братэрства і адмаўлялася верыць у яго існаванне. Усялякае арганізаванае змаганне супраць Партыі здавалася ёй глупствам, бо загадзя было асуджанае на паражэнне. Адзіна разумным, на яе думку, было парушаць законы і, нягледзячы на гэта, заставацца жывым. Уінстан задумаўся, колькі магло быць такіх, як яна, сярод маладога пакалення, якое вырасла ў атмасферы рэвалюцыйнай рамантыкі, якое болей нічога не ведала і ўспрымала Партыю як нешта непарушнае, як неба. Яны не паўставалі супраць яе панавання, а проста ўцякалі ад яе, як заяц ад сабакі.

Яны не абмяркоўвалі магчымасці пажаніцца. Гэта было зусім нерэальна. Ніякі ў свеце камітэт не зацвердзіў бы гэты шлюб, нават калі б Уінстан здолеў вызваліцца ад Кэтрын, сваёй жонкі. Нават у марах не было надзеі.

— Якая яна была, твая жонка? — спыталася Джулія.

— Яна была... Ці ты ведаеш навамоўнае слова дабрадум, гэта значыць добранадзейны, той, хто думае правільна, хто няздатны на благія думкі?

— Не. Слова я не ведаю, але я ведаю даволі шмат такіх людзей.

Ён пачаў апавядаць ёй гісторыю свайго сужонства, але, на яго здзіўленне, яна ўжо ведала асноўныя моманты. Яна апісала яму, быццам сама бачыла ці адчувала, як дранцвела цела Кэтрын, калі ён да яе дакранаўся, і як яна адпыхвала яго з усяе моцы, нават калі яго абдымала. Ён не адчуваў ніякай няёмкасці, гаво-

рачы з Джуліяй пра такое. Ва ўсялякім разе Кэтрын даўно ўжо перастала быць пакутлівым успамінам. Яна стала проста непрыемным успамінам.

— Я б вытрымаў, калі б не адна рэч,— сказаў ён.

Ён расказаў Джуліі пра маленькую халодную цырымонію, да якой Кэтрын змушала яго адзін вечар на тыдзень.

— Яна ненавідзела гэта, але нішто не магло прымусіць яе ад гэтага адмовіцца. Звычайна яна называла гэта... ты ніколі не ўгадаеш як.

— Наш абавязак перад Партыяй,— дагаварыла за Уінстана Джулія.

— Адкуль ты ведаеш?

— Я таксама вучылася ў школе, каханы. Для тых, каму споўнілася шаснаццаць, раз на месяц былі гутаркі пра палавое жыццё. Пасля тое самае было ў Юнацкім Саюзе. Гадамі камячыць тое самае. Здаецца, у большасці выпадкаў гэта дае вынікі. Але хто яго ведае. Людзі такія крывадушныя!

Яна пачала развіваць гэтую тэму. У Джуліі ўсё зводзілася да яе інтымнага жыцця. Як толькі гаворка набліжалася да гэтай тэмы, яна рабілася дасціпная і красамоўная. У адрозненне ад Уінстана, яна зразумела прыхаваны сэнс партыйнага пурытанізму. Палавы інстынкт трэба было па магчымасці знішчыць не толькі таму, што ён ствараў асобны, непадкантрольны Партыі сусвет. Яшчэ важнейшым было тое, што палавы аскецізм вёў да істэрыі, што было вельмі пажадана, бо яе можна было ператварыць у ваяўнічы запал і адданасць партыйным правадырам. Джулія растлумачыла сваю думку наступным чынам:

— Калі займаешся каханнем, растратываеш сваю энергію. А пасля адчуваеш сябе шчаслівым і плюеш на ўсё астатняе. Яны не могуць дапусціць, каб так было. Яны хочуць, каб у табе заўсёды кіпела энергія. Усе гэтыя маршы, дэманстрацыі, лозунгі, сцягі — усё гэта

проста пракіслы палавы інстынкт. Калі ты шчаслівы ў душы, ці будзеш ты захапляцца Вялікім Братам, трохгадовымі планамі, Двуххвілінкай Нянавісці і ўсёй іншай іхняй лухтой?

Усё гэта вельмі слухна, падумаў ён. Была непасрэдная сувязь паміж цнатлівасцю і палітычнай добранадзейнасцю. Бо як яшчэ можна падтрымліваць у членаў Партыі на патрэбным узроўні страх, нянавісць і фанатычную веру, так патрэбныя Партыі, калі не апанаваўшы нейкі магутны інстынкт і не выкарыстаўшы яго як рухавую сілу? Палавая цяга была небяспечная для Партыі, і Партыя павярнула яе на сваю карысць. У тую самую гульню яна гуляла і з бацькоўскім інстынктам. Скасаваць сям'ю было нерэальна, і людзей заахвочвалі любіць сваіх дзяцей амаль як раней. З другога боку, дзяцей сістэматычна скіроўвалі супраць бацькоў. Іх вучылі сачыць за бацькамі і паведамляць аб іх злачынствах. Сям'я сталася, па сутнасці, працягам Паліцыі Думак. Гэта быў прыём, дзякуючы якому ўсе людзі, удзень і ўначы, жылі сярод шпіёнаў, якія іх вельмі блізка ведалі.

І раптам ён зноў падумаў пра Кэтрын. Яна без сумнення выдала б яго Паліцыі Думак, калі б не была занадта дурная, каб заўважыць нядобранадзейнасць яго поглядаў. Але пра Кэтрын яму нагадала не гэта, а задушлівая спёка, ад якой на лобе выступіў пот. Ён пачаў расказваць Джуліі, што адбылося, ці ледзь не адбылося, адзінаццаць гадоў таму, спякотным летнім днём.

Гэта было праз тры ці чатыры месяцы пасля вяселля. Яны заблудзіліся пад час калектыўнага паходу недзе ў Кенцы. Яны адсталі ад іншых і затрымаліся ўсяго на некалькі хвілін, але пасля павярнулі на другую дарогу і нечакана апынуліся на краі старога вапнавага кар'ера. Яны стаялі на вышыні ад дзесяці да дваццаці метраў, унізе былі скалы. Навокал не было нікога,

у каго можна было б спытацца дарогі. Кэтрын, як толькі зразумела, што яны заблудзіліся, адчула сябе вельмі няўтульна. Быць далёка, нават на кароткі час, ад гаманлівага паходнага натоўпу было ў яе вачах благім учынкам. Яна адразу захацела вярнуцца і паспрабаваць шукаць у другім баку. Але ў гэты момант Уінстан заўважыў некалькі кусцікаў чальчаку, што раслі якраз пад імі, у выступе скалы. Кветкі былі двух колераў, цагляна-чырвонага і барвовага, хоць раслі з аднаго караня. Ён ніколі не бачыў нічога падобнага і паклікаў Кэтрын паглядзець на кветкі.

— Глядзі, Кэтрын! Паглядзі на гэтыя кветкі. Вунь той кусток унізе, каля падножжа скалы. Бачыш, яны розных колераў.

Яна ўжо была павярнулася, каб пайсці, але ўсё ж з раздражненнем падышла. Яна нават схілілася над урвішчам, каб убачыць мясціну, якую ён паказваў. Ён стаяў ззаду і трымаў яе за талію. Раптам ён адчуў, якія яны самотныя. Нідзе не было ніводнае чалавечае істоты, ніводны лісток не варушыўся, ніводная птушка не абудзілася. У такім месцы можна было амаль не баяцца, што недзе схаваны мікрафон, а нават калі б ён і быў, ён запісаў бы толькі лёгкі шоргат. Была самая спякотная, самая сонная гадзіна. Сонца паліла, пот цёк па Уінстанавым лобе. І тады яму прыйшла ў галаву думка...

— Што ж ты яе не штурхануў? — спыталася Джулія.— Я абавязкова яе скінула б.

— Так, каханая, ты б скінула. І я таксама, калі б я быў тады такі, як цяпер. А можа... нават не ведаю.

— Ты шкадуеш, што не зрабіў гэтага?

— Так, увогуле шкадую.

Яны сядзелі побач на пыльнай падлозе. Ён прытуліў яе да сябе. Галава Джуліі ляжала ў яго на плячы, і прыемны водар яе валасоў перабіваў пах галубінага памёту. «Яна маладая,— падумаў ён,— яна яшчэ не-

чага чакае ад жыцця. Яна не разумее, што, калі скінеш са скалы таго, хто табе не даспадобы, гэта яшчэ нічога не вырашыць».

— Па праўдзе кажучы, гэта нічога б не змяніла,— сказаў ён.

— Дык чаму ж ты шкадуеш?

— Таму што я прыхільнік пазітыўных рашэнняў, вось і ўсё. У гульні, у якую мы гуляем, мы не можам выйграць. Ёсць толькі паражэнні, менш балючыя за іншыя паражэнні, і болей нічога.

Ён адчуў, як плячо Джуліі варухнулася на знак прэрэчання. Яна заўсёды прэрэчыла яму, калі ён казаў штосьці падобнае. Яна не згаджалася з тым, што існуе нейкі прыродны закон, згодна з якім паасобны чалавек заўсёды прайграе. Яна таксама неяк усведамляла, што яна асуджаная, што раней ці пазней Паліцыя Думак схопіць яе і заб'е. Але, з другога боку, яна спадзявалася, што можна пабудаваць свой патаемны сусвет, дзе можна жыць, як хочаш. На гэта былі патрэбныя толькі ўдача, хітрасць і адвага. Яна не разумела, што шчасця не існуе ўвогуле, што адзіная перамога чакае ў будучыні, ужо пасля смерці, і што з таго моманту, як ты абвясціў вайну Партыі, лепш адразу лічыць сябе мёртвым.

— Мы мёртвыя,— сказаў ён.

— Мы яшчэ не мёртвыя,— праявіла адказала Джулія.

— Не, не фізічна, вядома. Можна дапусціць, што мы пратрымаемся яшчэ шэсць месяцаў, год, пяць гадоў. Я баюся смерці. А ты маладая, ты, напэўна, баішся яшчэ болей за мяне. Вядома ж, мы будзем адсоўваць канец, колькі здолеем. Але гэта мала дапаможа. Пакуль людзі застаюцца людзьмі, паміж жыццём і смерцю розніцы няма.

— Усё гэта лухта! З кім ты хочаш спаць? Са мною ці са шкілетам? Ці ты не задаволены, што жывы? Ці табе не падабаецца адчуваць, што гэта ты, гэта твая

рука, гэта твая нага, што ты сапраўдны, трывалы, жывы? А вось *гэта*, скажы, хіба *гэта* табе не падабаецца?

Яна павярнулася і прытулілася. Ён адчуў праз камбінезон яе спелыя, пругкія грудзі. Здавалася, ад цела Джуліі яму перадаліся яе маладосць і сіла.

— Гэта мне падабаецца, — адказаў ён.

— Дык перастань тады гаварыць пра смерць. А цяпер слухай, каханы, нам трэба дамовіцца аб наступнай сустрэчы. Мы зноў можам прыйсці на палянку ў лесе. Ужо мінула дастаткова часу. Але гэты раз мы пойдзем туды другой дарогай. Я ўсё прадумала. Ты сядзеш на цягнік... Глядзі, я табе намалюю.

І, са сваёй заўсёднай практычнасцю, яна зграбла грудок пяску, разраўняла яго і, выцягнуўшы з галубінага гнязда галінку, пачала маляваць карту.

4

Уінстан акінуў позіркам убогі пакойчык на другім паверсе крамы пана Чэрынгтана. Вялікі ложкак каля акна быў засланы падранай коўдрай, на ім ляжала падушка без навалачкі. На каміннай палічцы цікаў старасвецкі гадзіннік з дванаццацігадзінным цыферблатам. У куце на складным століку лагодна свяцілася ў прыцемку шкляное прэс-пап'е, якое ён купіў, калі апошні раз быў тут.

На каміннай кратцы стаялі керагаз, каструля і два кубачкі, пазычаныя ў пана Чэрынгтана. Уінстан запаліў керагаз і пачаў гатаваць вадку. Ён прынёс з сабою пакецік кавы «Перамога» і некалькі кавалачкаў сахарыну. Стрэлкі гадзінніка паказвалі сем дваццаць. А было дзевятнаццаць дваццаць. Яна мелася прыйсці ў дзевятнаццаць трыццаць.

Вар'яцтва, вар'яцтва, гучала ў яго ў галаве. Свядамае, беспрычыннае, згубнае вар'яцтва. З усіх злачынстваў, якія мог зрабіць член Партыі, гэтае была найцяжэй

схаваць. Па праўдзе кажучы, гэтая думка спачатку прамільгнула ў яго ў галаве, як нейкае відмо: шкляное прэс-пап'е, адлюстраванае на гладкай паверхні стала. Як ён і прадбачыў, пан Чэрынгтан без ніякіх ваганняў здаў яму пакой. Ён быў відавочна задаволены, што мог зарабіць некалькі долараў. Пры гэтым ён не надта здзівіўся і не выказаў навязлівага разумення, калі даведаўся, што пакой быў патрэбны Ўінстану для спаткання з жанчынай. Наадварот, позірк яго зрабіўся адсутны, ён пачаў гаварыць агульнымі словамі, з такім далікатным выглядам, што, здавалася, ён зрабіўся часткова нябачны. Вельмі важна мець магчымасць адасобіцца, сказаў ён. Кожны хацеў бы мець месца, дзе можна час ад часу пабыць аднаму, пры зручнай нагодзе. І калі такое месца знойдзецца, дык найбольшай пачціваасцю з боку таго, хто пра гэта ведае, было б захоўваць маўчанне. Ён нават дадаў, ужо амаль цалкам растаўшы ў паветры і перастаўшы існаваць, што ў доме ёсць два ўваходы, другі вядзе праз задні двор у бакавы завулак.

Пад акном нехта спяваў. Ўінстан, схаваны за муслінавай фіранкай, выглянуў на вуліцу. Чэрвеньскае сонца стаяла яшчэ высока ў небе, а ўнізе, у залітым сонечным святлом дворыку жанчына з грубымі чырвонымі рукамі, з зрэбным фартухом, падвязаным за пояс, хадзіла, кульгаючы, ад вялікай балеі да вяроўкі з бялізнай. Пачварная і магутная, як рымская калона, яна вешала на вяроўку белыя чатырохкутнікі, у якіх Ўінстан пазнаў дзіцячыя пялюшкі. Як толькі яе рот вызваліўся ад зашчапак, яна спявала магутным кантральта:

То была безнадзейная мара,
Што сплыла, як вясною вада.
Ды ад позіркаў тых і ад слоў дарагіх
Назаўжды ў маім сэрцы нуда.

Мелодыя была папулярная ў Лондане апошнімі тыднямі. Гэта была адна з шматлікіх, падобных адна да

адной песенек, якія падсекцыя музычнага аддзялення выпускала для пролаў. Словы іх складалі без ніякага ўдзелу чалавека прылады, што называліся версіфікатарамі. Але жанчына спявала так мілагучна, што нават самая спрашная лухта ператваралася ў амаль што прыемную песню. Уінстан чуў, як спявае жанчына, як стукаюць па бруку яе абцасы, як крычаць на двары дзеці і як недзе далёка, глуха гудзе транспарт. Але пакой дзякуючы адсутнасці тэлегляда здаваўся надзіва ціхім.

«Вар'яцтва! вар'яцтва! вар'яцтва!» — зноў думалася яму. Было немагчыма ўявіць сабе, што яны маглі б спакойна наведваць гэтае месца больш чым некалькі тыдняў. Але спакуса мець патаемны прытулак, які б належаў толькі ім, у памяшканні, даступны, зусім побач, была занадта вялікая для абаіх. Пасля сустрэчы на званіцы нейкі час яны не маглі сустрэцца зноў. Напярэдадні Тыдня Нянавісці працоўны дзень рэзка падоўжыўся. Тыдзень меўся пачацца болей чым праз месяц, але ён вымагаў грандыёзных і складаных падрыхтоўчых мерапрыемстваў, у выніку чаго ўсіх перагружалі працай. Урэшце ім абаім удалося выкраіць сабе ў адзін дзень вольны вечар. Яны дамовіліся сустрэцца зноў на лясной палянцы. За дзень перад тым яны на хвілінку спаткаліся на вуліцы. Як звычайна, Уінстан амаль не глядзеў на Джулію, пакуль іх нёс натоўп. Але аднаго кароткага позірку хапіла, каб заўважыць, што яна была бялейшая, чым звычайна.

— Нічога не зробіш, — шапнула яна, як толькі адчула, што можна гаварыць не баючыся. — Я маю на ўвазе заўтра.

— Што?

— Заўтра ўвечары я не змагу прыйсці.

— Чаму?

— А, звычайная прычына. Гэты раз пачалося раней. На нейкі момант яго ахапіла шалёная злосць. За

гэты месяц, што яны сустракаліся, яго пачуццё да яе змянілася. Спачатку ў ім было мала сапраўднага жадання. Іх першыя палавы кантакт быў проста валявым учынкам. Але пасля другога разу ўсё змянілася. Пах яе валасоў, смак яе вуснаў, дотык яе скуры, здавалася, напоўнілі яго самога і паветра вакол яго. Яна стала фізічнай неабходнасцю, нечым, чаго ён не проста хацеў, а адчуваў, што мае на гэта права. Калі яна сказала, што не зможа прыйсці, яму здалася, быццам яна яму здраджвае. Але якраз у гэты момант натоўп прыціснуў іх адно да аднаго і іх рукі выпадкова сустрэліся. Яна хуценька паціснула кончыкі яго пальцаў, каб абудзіць у ім не жаданне, а пяшчотную прыязнасць. Уінстану прыйшла думка, што, калі жывеш з жанчынай, гэтыя перыядычныя расчараванні — звычайная рэч. Глыбокая пяшчота, якую ён яшчэ ніколі да яе не адчуваў, апанавала яго. Яму хацелася б, каб яны былі жанатыя ўжо дзесяць гадоў. Яму хацелася б, каб яны маглі гуляць па вуліцы, так як цяпер, але адкрыта, не баючыся, і гаварыць пра звычайныя рэчы, купляючы нейкую дробязь для гаспадаркі. А больш за ўсё хацеў, каб у іх было месца, дзе яны маглі б заставацца адны, не мусячы пры кожнай сустрэчы займацца каханнем. Але ідэя наняць пакой у пана Чэрынгтана прыйшла яму не тады, а праз дзень. Калі ён сказаў пра гэта Джуліі, яна згадзілася з нечаканай гатовасцю. Абое ведалі, што гэта вар'яцтва. Яны нібы самахоць наблізіліся да магілы. І пакуль ён сядзеў на краі ложка і чакаў, яму зноў падумалася пра сутарэнні Міністэрства Любоўі. Было дзіўна, як гэты непазбежны наканаваны жах то з'яўляўся, то знікаў са свядомасці. Ён быў тут, у найбліжэйшай будучыні, ён непазбежна папярэднічаў смерці, як дзевяноста дзевяць папярэднічае сотні. Пазбегнуць гэтага было немагчыма, можа, толькі адкласці; аднак жа час ад часу людзі свядома, наўмысна скарачалі час, што ім заставаўся да жахлівага наканавання.

Са сходаў пачуліся хуткія крокі. Джулія ўварвалася ў пакой. Яна трымала ў руцэ торбу з грубага бурага палатна, ён часта бачыў яе з гэтай торбай у міністэрстве. Ён кінуўся, каб абняць яе, але яна хуценька вырвалася з абдымкаў, усё яшчэ трымаючы торбу.

— Хвілінку, — сказала яна. — Я толькі пакажу табе, што я прынесла. Ты прынес гэтую паскудную каву «Перамога»? Я так і думала. Можаш выкінуць яе. Яна нам не спатрэбіцца. Глядзі.

Яна ўпала на калені, адкрыла торбу і выкінула адтуль ключы і шрубакрут, што ляжалі зверху. Пад імі было некалькі чыстых папяровых пакецікаў. Першы пакецік, які яна падала Уінстану, выклікаў дзіўнае, але неяк няясна знаёмае пачуццё. У ім было цяжкае сыпкае рэчыва, мягкае навобмацак.

— Што гэта? Цукар? — спытаўся ён.

— Сапраўдны цукар. Не сахарын — цукар. А вось бохан хлеба, сапраўднага белага хлеба, а не гэтага паскудства, а вось — слоік з варэннем. А вось малако. Але глядзі! Гэта сапраўдная раскоша. Я мусіла нават абгарнуць тканінай, бо...

Але ёй не трэба было казаць, нашто яна абгарнула. Пах ужо разліўся ў пакоі — багаты і густы пах, падобны да пахаў ранняга маленства, які часам сустракаўся нават і цяпер. Часам ён чуўся ў нейкім праходзе, пакуль з грукатам не зачыняліся дзверы; ён загадкава лунаў у натоўпе людзей, паяўляўся і губляўся зноў.

— Гэта кава, — прашаптаў ён, — сапраўдная кава.

— Гэта кава для членаў Унутранай Партыі. Тут цэлы кілаграм, — сказала яна.

— Як ты ўсё гэта дастала?

— Гэта ўсё прадукты для Унутранай Партыі. У гэтых свінняў ёсць усё, абсалютна ўсё. Але, вядома, афіцыянты, слугі, людзі крадуць патроху і... Глядзі, тут яшчэ ёсць пакецік з гарбатай.

Уінстан прысеў побач з ёй. Ён абарваў ражочак пакета і раскрыў яго.

— Гэта сапраўдная гарбата. Не парэчкавае лісце.

— Нядаўна завезлі вялікую партыю гарбаты. Яны заваявалі Індыю ці нейкую іншую краіну,— сказала яна няпэўна.— Але паслухай, любы мой. Адварніся, калі ласка, на тры хвіліны. Сядзь на той край ложка. Не надта блізка да акна. І не паварочвайся, пакуль я не скажу.

Уінстан няўважна глядзеў праз муслінавую фіранку. Унізе, у двары, жанчына з чырвонымі рукамі ўсё яшчэ сноўдалася паміж балей і вяроўкай. Яна дастала з рота дзве драўляныя зашчэпкі і натхнёна заспявала:

Кажуць, з часам загояцца раны
І не ўспомніш пра боль, пра ману.
Але слёзы і смех тых забытых уцех
Закрануць майго сэрца струну.

Здавалася, яна ведала на памяць усе словы гэтай ідыёцкай песні. Яе голас, мілагучны і шчасліва-сумны, гучаў у цёплым летнім паветры. Здавалася, што яна і сапраўды шчаслівая, толькі б гэты чэрвеньскі дзень цягнуўся бясконца, а балей з бялізнай была бяздонная; яна мела б за шчасце заставацца тут тысячу гадоў, развешваць пялюшкі і спяваць розную лухту. Уінстана ўразіў дзіўны факт: ён ніколі не чуў, каб член Партыі спяваў адзін і сам сабе. Гэта здалося б трохкі нядобра-надзейным, гэта быў бы небяспечны выбрык, як размова з самім сабой. Можна, толькі людзям, якім пагражае галодная смерць, няма чаго баяцца, і яны спяваюць.

— А цяпер можаш павярнуцца,— сказала Джулія.

Ён павярнуўся і нейкую хвіліну не мог яе пазнаць. Ён чакаў убачыць яе голую, але яна была не голая. Перамена, што адбылася ў ёй, была значна дзіўнейшая. Яна нафарбавала твар.

Напэўна, яна зайшла ў нейкую крамку ў пролаўскіх кварталах і купіла поўны касметычны набор. Вусны ў яе былі цёмна-чырвоныя, шчокі нарумяненыя, нос напудраны. Нават пад вачыма было нешта, што дадавала ім бляску. Зроблена гэта было не надта ўмела, але Уінстанавы веды ў гэтай галіне каштавалі няшмат. Ніколі раней ён не бачыў і не мог сабе ўявіць партыйную жанчыну з нафарбаваным тварам. Перамена ў яе абліччы была неверагодная. Усяго некалькі штрыхоў там, дзе трэба, і яна зрабілася не толькі прыгажэйшая, але і больш жаночкая. Кароткія валасы і хлапечы камбінезон толькі ўзмацнялі ўражанне. Калі ён абняў яе, у нос яму ўдарыў пах штучных фіялак. Ён прыгадаў прыцемкі кухні ў сутарэнні і пусты рот жанчыны. Парфума была такая самая, але цяпер, здавалася, гэта было неістотна.

— І парфума таксама! — сказаў ён.

— Так, каханы, і парфума. А ведаеш, што я зраблю другім разам? Я дастану сапраўдную жаночую сукенку і надзену яе замест гэтых ідыёцкіх штаноў. У мяне будуць шаўковыя панчохі і туфлікі на высокіх абцасах. У гэтым пакоі я буду жанчынай, а не таварышам па Партыі.

Яны раздзеліся і залезлі ў вялізны ложкак з чырвонага дрэва. Упершыню Уінстан раздзяваўся перад ёй. Дагэтуль ён саромеўся свайго бледнага і худога цела, разбухлых жыл на нагах і бясколернай плямы над костачкай. Бялізны не было, але коўдра, на якую яны леглі, была працэртая і гладкая. Памеры і мяккасць ложка ўразілі іх абаіх.

— Гэты ложкак, напэўна, поўны клапоў? — сказала Джулія.

Такіх ложкаў на дваіх болей нідзе нельга было ўбачыць, хіба што толькі ў пролаў. У дзяцінстве Уінстану даводзілася спаць у такім ложку. Джулія, наколькі яна памятала, ніколі на такім ложку не ляжала.

Яны на хвілінку заснулі. Калі Уінстан прачнуўся, стрэлкі на гадзінніку ўжо перасунуліся на лічбу «дзе-вядзь». Ён не варушыўся, бо Джулія спала, паклаўшы галаву яму на плячо. Большая частка касметыкі была цяпер на Уінстанавым твары і на падушцы, але лёгкае ружовае адценне яшчэ трымалася, падкрэсліваючы прыгажосць яе твару. Жоўты прамень закатнага сонца ўпаў на ложка і асвятліў камін, дзе ў каструлі кіпела вада. Унізе, у двары, жанчына ўжо не спявала, але адтуль даляталі прыглушаныя крыкі дзяцей. Уінстан задумаўся, ці ў скасаванай мінуўшчыне лічылася нармальным, калі свежым летнім вечарам мужчына і жанчына ляжалі вась у такім ложку раздзетыя і займаліся каханнем, калі хацелі, гаварылі, пра што хацелі, не адчуваючы патрэбы ўставаць, проста ляжалі і слухалі спакойныя гукі з вуліцы. Напэўна, не было такіх часоў, калі б гэта лічылася натуральным... Джулія прачнулася, працерла вочы, прыўзнялася і абаперлася на локаць, каб паглядзець на керагаз.

— Палова вады выкіпела,— сказала яна.— Зараз я ўстану і зраблю кавы. У нас яшчэ ёсць гадзіна. Калі ў цябе тушаць святло?

— У дваццаць тры трыццаць.

— У маім інтэрнаце ў дваццаць тры. Але табе трэба вярнуцца раней, бо... Гэй! Пайшла прэч, паганая жывёліна!

Яна перавярнулася ў ложку, схапіла з падлогі туфлік і з размаху шпурнула яго ў кут, рэзкім юнацкім узмахам рукі, зусім гэтак, як аднойчы ўранку яна кінула слоўнік у Гольдштэйна пад час Двуххвілінкі Нянавісці.

— Што гэта было? — здзіўлена запытаўся ён.

— Пацук. Ён высунуў свой паскудны нос з-за шалёўкі. Там дзірка. Але я добра яго напалохала.

— Пацукі,— прашаптаў Уінстан.— У гэтым пакоі!

— Ды яны тут паўсюль,— безуважна сказала Джу-

лія і легла зноў.— У нас у інтэрнаце яны ёсць нават на кухні. У Лондане ёсць раёны, дзе яны кішма кішаць. Ты ведаеш, што яны нападаюць на дзяцей? Але, на дзяцей. На некаторых вуліцах жанчыны баяцца пакінуць дзіця адно на дзве хвіліны. Вялікія бурыя пацукі. А самае жахлівае, што гэтыя паганяныя стварэнні заўсёды...

— Не кажы далей! — закрычаў Уінстан, шырока расплюшчыўшы вочы.

— Каханы! Ты ўвесь збялеў! Што з табою? Ці не ад пацукоў табе так блага?

— З усіх жахаў на свеце... пацук!

Яна прытуліла яго да сябе, абняла, нібы хочучы супакоіць яго цеплынёй свайго цела. Ён расплюшчыў вочы не адразу. Некалькі хвілін яму здавалася, што ён зноў перажывае тое страшнае мроенне, што час ад часу наведвала яго праз усё жыццё. Карціна была амаль заўсёды тая самая. Ён стаяў перад сцяною цемры, а па той бок сцяны было штосьці невыноснае, штосьці такое жахлівае, што і падысці было страшна. У сваім сне ён заўсёды ў глыбіні душы адчуваў самападман, бо, праўду кажучы, ён ведаў, што было за гэтай сцяною. І ён мог бы апошнім жыццёвым намаганнем, нібы вырваўшы кавалак мозгу, адкрыць тое святлу. Але заўсёды ён прачынаўся, так і не ўбачыўшы, што там было. Але яно нейкім чынам было звязана з тым, што хацела сказаць Джулія, калі ён яе перапыніў.

— Прабач,— сказаў ён.— Усё добра. Я не люблю пацукоў, вось і ўсё.

— Не хвалойся, любы, гэтыя агідныя стварэнні сюды не пралезуць. Калі мы будзем адыходзіць, я заткну дзірку шматком радна, а калі прыйдзем другі раз, я прынясу трохкі алебастру і шчыльна закладу дзірку.

Хвіліна сляпога страху ўжо напалову забылася. Трохкі збянтэжаны, Уінстан сеў, абAPERшыся на більца ложка. Джулія ўстала, надзела камбінезон і зварыла

кавы. Пах, што ішоў з каструлькі, быў такі моцны і спакуслівы, што яны зачынілі акно, баючыся, каб хто з вуліцы не пачуў і не зацікавіўся. Але яшчэ смачнейшым за каву быў аksamітна-мяккі смак цукру, пра які Уінстан пасля столькіх гадоў сахарыну амаль зусім забыўся. Засунуўшы адну руку ў кішэню, трымаючы ў другой лусту хлеба, намазаную варэннем, Джулія задуменна хадзіла па пакоі. Яна безуважна агледзела кнігі, адзначыла, як найлепей адрамантаваць раскладны стол, села ў стары фатэль — ці зручна ў ім сядзець, паглядзела з зычлівай спагадай на дзівацкі гадзіннік з дванаццаццю лічбамі. Яна прынесла з сабою ў ложка шкляное прэс-пап'е, каб паглядзець на яго пад лепшым святлом. Уінстан узяў яго ў яе з рук, як заўсёды, зачараваны мяккасцю і вадкай празрыстасцю шкла.

— Як ты думаеш, што гэта? — спыталася Джулія.

— Я не думаю, каб гэта магло нечым быць, я маю на ўвазе, не думаю, каб гэтым хтосьці некалі карыстаўся. Якраз гэта мне ў ім і падабаецца. Гэта маленькі кавалачак Гісторыі, які забыліся сфальшаваць. Гэта пасланне з мінулага стагоддзя, трэба толькі ўмець яго прачытаць.

— А гэтая карціна, — яна кінула галавой на гравюру, што вісела перад ёй на сцяне. — Ёй таксама сто гадоў?

— Нават болей. Можа, і дзвесце. Цяпер абсалютна немагчыма вызначыць век чаго б там ні было.

Яна падышла да карціны.

— Вось тут гэтая агідная жывёліна высунула нос, — сказала яна, пастукаўшы па шалёўцы пад самай карцінай. Яна паглядзела на гравюру. — Што гэта за мясціна? Я ўжо недзе гэта бачыла.

— Гэта царква, ці, прынамсі, некалі гэта было царквой. Яна звалася царквой Святога Клементя.

Яму прыгадаўся ўрывак вершыка, якому навучыў яго пан Чэрынгтан, і ён дадаў летуценна: «Апельсіны,

лімоны, бананы — б'юць званы у Святога Клемана...»

На ягоны подзіў, яна адказала вершыкам:

Ты тры фартынгі даць мне павінен — б'юць званы у Святога
Марціна.

Ці заплочіш ты мне у нядзелю — загудзелі званы ў Старым
Бэйлі.

Далей я не памятаю. Але памятаю, што гэта канчаецца так:

Вось і свечка,— каб спаткі давесці,
Вось сякера — галованьку знесці.

Гэта было як дзве часткі паролу. Але быў яшчэ адзін радок пасля «званоў Старога Бэйлі». Можна, удацца здабыць яго з памяці пана Чэрынгтана, добра яе раскатурхаўшы.

— Адкуль ты гэта ведаеш? — спытаўся ён.

— Ад дзеда. Ён звычайна паўтараў мне гэты вершык, як я была малая. Яго выпарылі, калі мне было восем гадоў. Ва ўсякім разе, ён знік. Але што ж такое лімон? — дадала яна знянацку. — Я бачыла апельсіны. Гэта круглыя жоўтыя плады з тоўстай скуркай.

— Я памятаю лімоны,— сказаў Уінстан.— Яшчэ ў пяцідзесятых гады яны не былі рэдкасцю. Яны былі такія кіслыя, што толькі панюхаеш, і ўжо зубы баляць.

— За гэтай карцінай, напэўна, шмат клапаў,— сказала Джулія.— Калі-небудзь я яе здыму і добра ўсё прыбярэ. Здаецца, нам ужо пара ісці. Мне трэба прыбрацца і змыць з твару пудру. Як шкада! Пасля я адмыю твой твар ад памады.

Уінстан паляжаў яшчэ некалькі хвілін. У пакоі гучэлі прыцемкі. Ён павярнуўся да святла і ляжаў, не зводзячы вачэй з прэс-пап'е. Невычэрпна цікавы быў не кавалак каралу, а нутро самога шкла. У гэтым прадмеце была такая глыбіня! І разам з тым ён быў празрысты, амаль як паветра. Здавалася, што паверхня шкла была нябесным скляпеннем, пад якім хаваўся цэлы маленькі сусвет. Яму здавалася, што ён можа ўвайсці ў гэты су-

свет. Ён уяўляў сабе, што ён і папраўдзе там, у шкле, разам з гэтым ложкам з чырвонага дрэва, з раскладным столікам, з гадзіннікам, са старасвецкаю гравюрай і з самім прэс-пап'е. Прэс-пап'е было пакоем, дзе ён знаходзіўся, а карал быў жыццём Джуліі і ягоным уласным, і жыцці іхныя злучаліся ў вечнасці ў сэрцы крышталю.

5

Сайм знік. Адноўчы раніцай ён не прыйшоў на працу. Сёй-той растлумачыў яго адсутнасць легкадумна, без асаблівай трывогі. Назаўтра ніхто ўжо пра яго не памятаў. На трэці дзень Уінстан зайшоў у вестыбюль аддзела дакументацыі, каб паглядзець стэнд з аб'явамі. У адной аб'яве быў спіс членаў Шахматнага камітэта, куды ўваходзіў Сайм. Спіс быў амаль такі самы, як і раней, нічога не было выкраслена. Але ён быў на адно прозвішча карацейшы. Гэтага было дастаткова. Сайм болей не існаваў. Ён не існаваў ніколі.

Стаяла нясцерпная спёка. У міністэрскіх лабірынтах, у пакоях без вокнаў, з кандыцыянаваным паветрам, захоўвалася нармальная тэмпература. Але на вуліцы тратуары апякалі ногі, а ў метро ў час пік стаяў невыносны смурод. Падрыхтоўка да Тыдня Нянавісці ішла поўным ходам, і работнікі ўсіх міністэрстваў працавалі звыш нормы. Дэманстрацыі, сходы, ваенныя парады, лекцыі, выставы васковых фігур, кінафільмы, тэлепраграмы — усё гэта трэба было арганізаваць. Трэба было паставіць трыбуны, устанавіць партрэты, прыдумаць лозунгі, напісаць песні, пусціць чуткі, сфальшаваць фатаграфіі. Секцыю Джуліі ў адзеле мастацкай літаратуры знялі з вытворчасці раманаў, і цяпер яны выпускалі серыю вострапамфлетных брашур. Уінстан, апрача сваёй звычайнай працы, кожнага дня гадзінамі сядзеў над старымі падшыўкамі «Таймз», перарабляючы і

прыхарошваючы матэрыялы, што меліся цытавацца ў прамовах. Позна ўвечары, калі пролы шумлівымі натоўпамі бадзяліся па вуліцах, горад меў нейкі дзіўны, хваравіты выгляд. Ракетныя бомбы падалі часцей, чым звычайна. Часам аднекуль здалёк чуліся жахлівыя выбухі, прычыну якіх ніхто не мог растлумачыць і пра якія хадзілі неверагодныя чуткі.

Ужо была напісана новая песня, што павінна была стаць галоўнай мелодыяй Тыдня Нянавісці (яна называлася «Песня Нянавісці»), і яна бясконца грывела з тэлеглядаў. Гэта быў рытмічны дзікі брэх, які нельга было назваць музыкай, ён нагадваў хутчэй барабанны грукат. Калі гэтую песню раўлі сотні глотак пад рытмічны тупат ног, рабілася страшна. Пролам яна вельмі спадабалася, і сярод ночы на вуліцах яна спаборнічала з усё яшчэ папулярнай «То была безнадзейная мара». Парсансавы дзеці дудукалі яе цэлы дзень і ноч на грабенчыку і шматку туалетнай паперы. Вечарамі Уінстан быў заняты болей, чым звычайна. Сабраныя Парсансам брыгады добраахвотнікаў рыхтавалі вуліцу да Тыдня Нянавісці. Яны шылі сцягі, малявалі плакаты, ставілі дзержакі для сцягоў на дахах, рызыкуючы жыццём, нацягвалі праз вуліцу дрот і вешалі на ім транспаранты. Парсанс хваліўся, што адзін толькі дамовы блок «Перамога» вывесіць чатырыста метраў транспарантаў. Ён быў у сваёй стыхіі і адчуваў сябе бясконца шчаслівым. Гарачыня і фізічная праца далі яму нагоду хадзіць вечарамі ў шортах і кашулі з кароткімі рукавамі. Ён паспяваў паўсюль — штурхаў, цягнуў, пілаваў, заганяў цвікі, імправізаваў, падбадзёрваў усіх сяброўскімі воклічамі і выдзяляў усімі складкамі цела невычэрпныя запасы смярдзючага поту.

На сценах паўсюль у Лондане нечакана з'явіўся новы плакат. На ім не было ніякіх надпісаў, была толькі пачварная постаць еўразійскага салдата трохчатырох метраў вышынёй, з безуважным мангольскім

тварам, вялізнымі ботамі. Ён ступаў шырокім крокам з нацэленым наперад аўтаматам. Адкуль ні глядзець на плакат, здавалася, што аўтамат нацэлены проста ў цябе. Гэтыя плакаты былі наклееныя на ўсіх свабодных месцах, на кожнай сцяне, іх было нават болей, чым партрэтаў Вялікага Брата. Пролы, звычайна абыякавыя да вайны, былі ўзрушаныя, іх ахапіла чарговая хваля шалёнага патрыятызму. Нібы ладзячыся пад агульны настрой, ракетныя бомбы забівалі людзей болей, чым звычайна. Адна з іх упала ў запоўнены да краёў кіна-тэатр у Стэпні і пахавала пад руінамі сотні ахвяр. Усе навакольныя жыхары выйшлі на пахаванне. Яны наладзілі доўгае шэсце, якое цягнулася гадзінамі і было, па сутнасці, дэманстрацыяй абурэння. Другая бомба ўпала на вялікую пустку, дзе звычайна гулялі дзеці. Дзесяткі дзяцей былі забітыя і разарваныя на шматкі. Былі і іншыя праявы гневу. Было спалена чучала Гольдштэйна. Сотні плакатаў з еўразійскім салдатам былі сарваныя і кінутыя ў агонь, а тым часам у агульным замяшанні было абрабавана нямала магазінаў. Пасля разышлася чутка, што шпіёны скіроўваюць бомбы праз радыё, і натоўп падпаліў дом адной старой пары, якую западозрылі ў тым, што яны іншаземнага паходжання. Яны задыхнуліся ў агні.

У пакойчыку над крамай пана Чэрынгтана Джулія і Уінстан, калі ім выпадала туды прыйсці, клаліся побач на ложку без коўдры, голая, пад расчыненым акном, каб уратавацца ад спёкі. Пацук болей не прыходзіў, але клапаў такім гарачым часам напладзілася процьма. Ды, як здавалася, гэта не мела значэння. Брудны або чысты, пакой гэты быў раем. Прышоўшы, Уінстан і Джулія звычайна насыпалі паўсюль купленага на чорным рынку перцу, раздзяваліся, кахаліся, заліваючыся потам, і засыналі. Прачнуўшыся, яны заўважалі, што клапы вярнуліся і рыхтаваліся на контратакі.

За ўвесь чэрвень яны сустрэліся чатыры, пяць, шэсць, сем разоў. Уінстан страціў звычку піць джын абы-калі. Здавалася, ён быў яму болей непатрэбны. Ён памажнеў, язва на назе загаілася, засталася толькі рудая плямка. Ранішні кашаль болей не мучыў яго. Жыццё перастала быць невыносным, яму ўжо болей не хацелася строіць грывасы тэлегляду і крычаць дзікім голасам брыдкія словы. Цяпер, калі ў іх быў патаемны і надзейны прытулак, амаль што дом, іх нават ужо не засмучала, што яны сустракаліся зрэдку і кожны раз толькі на некалькі гадзін. Важна, што гэты пакойчык над антыкварнай крамай увогуле існаваў. Ведаць, што ён там, некрануты, было амаль тое самае, што і быць там. Пакойчык быў сусветам, прыстаннем мінуўшчыны, дзе можна сустрэць даўно вымерлых жывёлін. Пан Чэрынгтан, думаў Уінстан, таксама вымерлая жывёліна. Перш чым падняцца ў пакойчык, ён звычайна затрымліваўся на колькі хвілін, каб з ім пагаварыць. Здавалася, што стары выходзіць з крамы вельмі рэдка ці нават увогуле не выходзіць, а з другога боку, як выглядала, да яго ніхто не заходзіў. Ён вёў прывіднае існаванне паміж маленькай цьмянай крамай і яшчэ меншай кухняй, дзе гатаваў сабе ежу. У гэтай кухні сярод іншага можна было ўбачыць неверагодна стары грамафон з вялізнай трубою. Пан Чэрынгтан, здавалася, быў вельмі рады пагаварыць. Калі ён хадзіў сярод сваіх нікому не патрэбных рэчаў, з доўгім носам, тоўстымі акулярамі, угнутымі плячыма, у аксамітнай куртцы, ён заўсёды нагадваў хутчэй калекцыянера, чым гандляра. З нейкім вялым захапленнем ён дакранаўся да тое ці іншае рэчы — фарфаравай затычкі, маляванага вечка зламанай табакеркі, таннага медальёна з пасмачкай валасоў даўно памерлага дзіцяці. Ён ніколі не прапаноўваў Уінстану купіць і задавальняўся тым, што выклікаў у яго захапленне. Гаварыць з ім было як слухаць старую музычную скрынку. Ён выцягнуў з глыбіняў памяці

іншыя ўрыўкі забытых вершыкаў. У адным з іх гаварылася пра дваццаць чатыры дразды, у другім — пра карову з адламаным рогам. У яшчэ адным было пра смерць беднага пеўня Робіна. «Мне здалася, што гэта можа вас зацікавіць», — казаў ён, вінавата ўсміхаючыся, пасля кожнага новага ўрыўка. Але ён памятаў толькі некалькі радкоў з кожнага верша.

Уінстан і Джулія ведалі — так ці інакш яны заўсёды гэта ўсведамлялі — тое, што цяпер адбываецца, не можа працягвацца доўга. Былі хвіліны, калі думка пра непазбежную смерць была гэткая ж рэальная, як і ложка, на якім яны ляжалі, і тады яны абдымаліся з нейкай адчайдушной пяшчотай, як засуджаныя на смерць, якія за пяць хвілін перад тым, як праб'е іх апошняя гадзіна, спрабуюць ухапіць апошнія глыткі шчасця. Але былі моманты, калі яны адчувалі сябе ў бяспецы, ім здавалася нават, што ўсё гэта можа цягнуцца доўга. Пакуль яны былі ў пакоі, абаім здавалася, што ім нічога не пагражае. Шлях туды быў цяжкі і небяспечны, але сам пакой быў недатыкальнай святыняй. Гэта было падобна на тое, як Уінстан, узіраючыся ў глыбіні прэспап'е, уяўляў сабе, што ён можа пранікнуць у той шклянны сусвет і, апынуўшыся там, спыніць ток часу. Часта яны марылі пра ўцёкі. Ім будзе шанцаваць вечна, і да канца накіраванага ім жыцця яны будуць кахаць адно аднаго, як і дагэтуль. Або Кэтрын памрэ, і праз хітрыя манеўры ім удалася ажаніцца. Або яны разам скончаць самагубствам. Або яны знікнуць, непазнавальна зменяць аблічча, навучацца гаварыць з пролаўскім акцэнтам, знойдуць працу на нейкім заводзе і пражывуць усё жыццё незаўважна ў нейкім далёкім завулку. Але ўсё гэта, як яны абое ведалі, было пустым глупствам. У сапраўднасці ніякага паратунку не было. Яны нават не збіраліся ажыццяўляць адзіна рэальны план — самагубства. Трымацца дзень у дзень, тыдзень за тыднем, каб працягнуць цяпершчыну, у якой не было

будучыні — гэта быў непераможны інстынкт, як, скажам, лёгкія чалавека працягваюць дыхаць, пакуль ёсць чым дыхаць.

Часам яны гаварылі таксама пра адкрытае паўстанне супраць Партыі, але не мелі ніякага ўяўлення аб тым, з чаго пачаць. Нават калі легендарнае Братэрства і існавала, выйці на яго было надзвычай цяжка. Уінстан раскажаў ёй пра дзіўную сувязь, што існавала, ці здавалася, што існавала, паміж ім і О'Браенам, пра тое, што часам яму хацелася проста пайсці да О'Браена, абвясціць яму, што ён, Уінстан, — вораг Партыі, і папрасіць у яго дапамогі. Як ні дзіўна, немагчымая дзёрзкасць гэтакага ўчынку не ўразіла Джулію. Яна прызвычалася меркаваць аб людзях па іх тварах, і ёй здавалася натуральным, што Уінстан паверыў О'Браену, толькі ўбачыўшы яго позірк. Да таго ж яна лічыла само сабой зразумелым, што ўсе ці амаль усе ў душы ненавідзяць Партыю і паўсталі б супраць яе законаў, калі б ведалі, што ім нічога не будзе пагражаць. Але яна адмаўлялася верыць, што існавала або магла існаваць шырока арганізаваная апазіцыя. Байкі пра Гольдштэйна і яго падпольную армію, казалася яна, былі чыстай лухтой, якую Партыя прыдумала для сваіх мэтаў, і ўсе толькі прыкідваюцца, што гэтаму вераць. Незлічоную колькасць разоў на партыйных сходах, спантаных дэманстрацыях яна, крычучы на ўсё горла, патрабавала пакараць людзей, чых імёнаў яна дагэтуль ніколі не чула і ва ўяўныя злачынствы якіх ні на кроплю не верыла. Пад час паказальных працэсаў яна займала сваё месца ў атрадах Юнацкага Саюза, якія з раніцы да вечара стаялі перад будынкам суда і час ад часу крычалі: «Смерць здраднікам!» Пад час Двуххвілінак Нянавісці яна заўсёды гучней за іншых выкрыквала абразы Гольдштэйну. Нягледзячы на гэта, яна мела самае цьмянае ўяўленне пра тое, хто такі ўвогуле Гольдштэйн і з якімі ідэямі ён выступае. Яна вырасла пасля Рэвалюцыі і была занадта

маладая, каб памятаць ідэалагічныя бітвы пяцідзсятых і шасцідзсятых гадоў. Гэткая рэч, як незалежны палітычны рух, была недасяжная яе ўяўленню: Партыя раз і назаўсёды была непераможная. Яна будзе існаваць заўсёды, і заўсёды будзе заставацца такою, як дагэтуль. Паўстаць супраць яе можна было толькі праз патаемную непакорлівасць або ў крайнім выпадку праз асобныя гвалтоўныя акты — забіць некага або пусціць што-кольвек у паветра.

У некаторых адносінах яна была значна разумнейшая за Уінстана і значна менш падатная на партыйную прапаганду. Калі ён неяк выпадкова, гаворачы пра нешта іншае, прыгадаў вайну з Еўразіяй, яна вельмі здзівіла яго, сказаўшы, што, на яе думку, ніякай вайны ўвогуле няма. Ракетныя бомбы, якія штодня падаюць на Лондан, запускае, мабыць, сам урад Акіяніі, «проста каб трымаць людзей у страху». Гэтая думка ніколі не прыходзіла яму ў галаву. І яшчэ яму зрабілася ледзь не зайздросна, калі яна прызналася, што пад час Двуххвілінак Нянавісці яна больш за ўсё зважае на тое, каб не засмяцца. Але яна ставіла пад сумненне вучэнне Партыі толькі тады, калі яно нейкім чынам датычыла яе ўласнага жыцця. Часта яна была гатовая прыняць афіцыйны міф проста таму, што розніца паміж праўдай і хлуснёй уяўлялася ёй неістотнай. Яна верыла, напрыклад, што, як яе вучылі ў школе, Партыя вынайшла самалёты. (Уінстан памятаў, што, калі ён вучыўся ў школе, у канцы пяцідзсятых, Партыя прыпісвала сабе толькі вынаходку верталёта; праз дзесятак гадоў, калі ў школе вучылася Джулія, Партыя ўжо дадала сюды і самалёты; яшчэ праз пакаленне яна прыпіша сабе і паравую машыну.) Калі ён сказаў ёй, што самалёты існавалі яшчэ да яго нараджэння і задоўга да Рэвалюцыі, яна не надала гэтаму вялікай увагі. Дый, зрэшты, якая розніца, хто там вынайшаў самалёты? Ён быў уражаны яшчэ больш, калі з нейкай нязначнай заўвагі зразумеў,

што яна не памятае, як чатыры гады таму Акіянія ваявала з Усходазіяй і была ў замірэнні з Еўразіяй. І хоць яна лічыла ўсю гэтую вайну фікцыяй, аднак, відаць, увогуле не заўважала, што імя ворага змянілася.

— А я думала, што мы заўсёды ваявалі з Еўразіяй, — сказала яна безуважна.

Гэта трошкі спалохала Уінстана. Самалёты былі вынайздзены задоўга да яе нараджэння, але змена праціўніка ў вайне адбылася ўсяго чатыры гады таму, калі Джулія даўно ўжо была дарослая. Ён спрачаўся з ёй пра гэта, можа, чвэрць гадзіны. Урэшце яму ўдалося прымусіць яе заглыбіцца ў памяць і няясна прыгадаць, што некалі ворагам была не Еўразія, а Усходазія. Але і гэтая выснова не мела для яе асаблівае важнасці.

— Ці не ўсё роўна? — нецярпліва адказала яна. — Заўсёды паскудныя войны, адна за адной, і ўсё роўна ведаеш: так ці так усе навіны з фронту — хлусня.

Часам ён расказваў ёй пра аддзел дакументацыі і пра ганебныя фальшаванні, што там чыняцца. Здавалася, гэтыя справы зусім яе не палохалі. Яна не адчувала бездані пад нагамі пры думцы, што хлусня стаецца праўдай. Ён расказаў ёй гісторыю Джоўнза, Эрансана і Радэрфорда і пра тую надзвычай важную газетную выцінку, якую ён аднойчы трымаў у руках. Яе гэта не надта ўразіла. Спачатку яна нават не зразумела, у чым сутнасць гэтай гісторыі.

— Гэта былі твае сябры? — спыталася яна.

— Не, я ніколі іх не ведаў. Гэта былі члены Унутранай Партыі. Да таго ж, значна старэйшыя за мяне. Яны былі са старых, дарэвалюцыйных часоў. Я толькі ведаў іх з твару.

— Дык за што ж ты тады так перажываў? Заўсёды ж некага забіваюць, праўда?

Ён паспрабаваў ёй растлумачыць.

— Гэта быў выключны выпадак. Тут гаворка не проста пра тое, што некага прыкончылі. Ці разумееш ты,

што мінулае, аж да ўчарашняга дня, было знішчана, сцёрта з памяці! Калі яно дзе і застаецца, дык толькі ў нешматлікіх нежывых рэчах, да якіх не прывязаны словы, вось як гэты кавалак шкла на сталі. Мы ўжо амаль нічога не ведаем пра Рэвалюцыю і пра тое, што было да яе. Усе дакументы былі знішчаныя або сфальшаваныя, усе кнігі перапісаныя, усе карціны перамаляваныя нанова, усе помнікі, вуліцы, будынкі перайменаваныя, усе даты змененыя. І працэс гэты працягваецца кожны дзень, кожную хвіліну. Гісторыя спынілася. Не існуе нічога, акрамя вечнай цяпершчыны, дзе Партыя заўсёды мае рацыю. Вядома, я ведаю, што мінулае сфальшавана, але я ніколі б не здолеў гэтага давесці, нават калі я і сам удзельнічаў у фальшаванні. Як толькі справа зроблена, ніякіх доказаў не застаецца. Адзіны доказ існуе ў маёй галаве, і ў мяне няма ніякай пэўнасці, што яшчэ хоць адна чалавечая істота памятае тое, што і я. Толькі той адзіны раз у жыцці я трымаў у руках фактычны канкрэтны доказ.

— І што гэта дало?

— Нічога, бо праз пару хвілін я выкінуў тую паперку. Але, калі б гэта адбылося сёння, я б яе захаваў.

— А я — не, — адказала Джулія. — Я гатовая рызыкаваць, але дзеля чагосьці вартага, не дзеля нейкага газетнага шматка. Што б ты з ім рабіў, нават калі б і захаваў?

— Можна б, і нічога, але гэта быў доказ. Магчыма, сям-там ён пасеяў бы сумненні, калі б я наважыўся яго некаму паказаць. Не думаю, каб мы маглі нешта змяніць за сваё жыццё. Але можна ўявіць, што вузельчыкі супраціву маглі б сям-там завязацца, купкі людзей злучаліся б, і іх было б усё болей і болей, і яны маглі б нават пакінуць па сабе нейкія запісы, каб наступнае пакаленне магло прадоўжыць справу там, дзе спыніліся мы.

— Наступнае пакаленне мяне не цікавіць, любы. Што мяне цікавіць, дык гэта — мы.

— Ты бунтаўніца толькі ніжэй поясу, — адказаў Уінстан.

Яго жарт здаўся ёй страшна дасціпным, і яна абняла яго ў захапленні.

Яе зусім не цікавіла вучэнне Партыі ў дэталях і падрабязнасцях. Кожны раз, як ён пачынаў гаварыць пра прынцыпы Ангсоцу, пра двухдумства, пра зменлівасць мінулага, пра адмаўленне аб'ектыўнай рэальнасці і ўжываў пры гэтым навамоўныя словы, яна нудзілася, і бянтэжылася, і казалася, што ніколі не зважала на гэтыя рэчы. І так вядома, што ўсё гэта лухта, дык нашто сабе галаву забіваць? Яна ведала, калі пляскаць у далоні, калі крычаць ад абурэння, і гэтага было дастаткова. Калі ён упарта працягваў гэтыя размовы, яна звычайна засынала. Яна была з тых людзей, што могуць засынаць у любы час і ў любым становішчы. Гаворачы з ёй, ён зразумеў, як лёгка ўдаваць добранадзейнасць, не маючы нават найменшага ўяўлення, што гэта значыць. У пэўным сэнсе, партыйны светапогляд найбольш паспяхова прышчапляўся тым, хто няздолны яго зразумець. Такія людзі маглі прыняць нават самае відавочнае перакрыўленне рэальнасці, бо яны ніколі не маглі ахапіць розумам велізарнасць таго, што ад іх патрабавалі, і недастаткова цікавіліся грамадскімі праблемамі, каб заўважыць, што адбываецца навокал. Недахоп разумення дазваляў ім захаваць здаровы розум. Яны папросту праглыналі ўсё, і праглынутае ніколі не прыносіла ім ніякай шкоды, бо не пакідала ў іх ніякіх рэштак, гэтаксама як зярняты, праглынутыя птушкай, выходзяць з птушынага арганізма неператраўленыя.

Нарэшце гэта адбылося. Доўгачаканая вестка прыйшла. Уінстану здавалася, што ён чакаў гэтага моманту ўсё сваё жыццё.

Ён ішоў доўгім міністэрскім калідорам і амаль на тым самым месцы, дзе Джулія ўсунула яму ў руку цыдульку, пачуў, што нехта мажнейшы за яго ступае ззаду. Невядомая пакуль што асоба кашлянула, відавочна, падаючы знак, каб загаварыць. Уінстан раптоўна спыніўся і азірнуўся. Гэта быў О'Браен.

Нарэшце яны былі сам-насам, і Уінстану здавалася, што адзіным яго жаданнем цяпер было ўцячы. Сэрца шалёна калацілася. Ён не здолее вымавіць ні слова. О'Браен, аднак, прайшоў спакойна, на момант па-сяброўску ўзяў Уінстана за руку, так, што яны пайшлі побач. Ён загаварыў з паважнай і адмысловай высакароднасцю, якая адрознівала яго ад большасці членаў Унутранай Партыі.

— Я чакаў нагоды з вамі пагаварыць, — сказаў ён. — Неяк днямі я прачытаў ваш навамоўны артыкул у «Таймз». Вы, відаць, цікавіцеся навамоўем як спецыяліст?

Да Уінстана пачаў вяртацца разважлівы спакой.

— Спецыяліст? О не. Я ўсяго толькі аматар, — адказаў ён. — Гэта не мая галіна. Я ніколі не меў да чыннення да сучаснага моўнага будаўніцтва.

— Але вы пішаце вельмі зграбна, — сказаў О'Браен. — І не адзін я так думаю. Нядаўна я гаварыў з адным вашым сябрам, ён, пэўна, эксперт у гэтай справе. Не магу цяпер прыгадаць яго імя.

Уінстанава сэрца зноў шалёна забілася. Гэта не магло быць нічым іншым, як згадкай пра Сайма. Але Сайм быў не толькі мёртвы, ён быў выпараны, ён быў *нечалавек*. Любая відавочная спасылка на яго была смяротна небяспечная. Заўвага О'Браена, напэўна, мусіла

быць зразуметая як сігнал, як шыфр. Учыніўшы гэткае думзлачынства, яны сталі супольнікамі. Яны павольна ішлі далей па калідоры, пакуль О'Браен не спыніўся. Забаўным, даверліва-прыязным рухам ён паправіў на носе акуляры і сказаў:

— Што я хацеў вам сказаць — у вашым артыкуле вы ўжылі састарэлыя словы. Але састарэлі яны зусім нядаўна. Ці бачылі вы 10-е выданне Слоўніка навамоўя?

— Не, — адказаў Уінстан. — Я не думаў, што яно ўжо выйшла. Мы ў аддзяленні дакументацыі яшчэ карыстаемся дзевятым.

— Дзесятае выданне, я думаю, з'явіцца толькі праз пару месяцаў. Але некалькі асобнікаў ужо пушчаны ва ўжытак. Я сам маю адзін. Можа, вам будзе цікава паглядзець?

— Вельмі цікава, — адказаў Уінстан, адразу зразумеўшы, куды хіліць гутарку О'Браен.

— Некаторыя навінкі там проста геніяльныя. Скарачэнне колькасці дзеясловаў — думаю, вам гэта найбольш спадабаецца. Як жа мне перадаць вам слоўнік? Можа, паслаць каго, каб вам занеслі? Але я баюся, што я, як звычайна, проста забудуся. Ці, можа, зойдзеце да мяне, як будзе час? Пачакайце, я дам вам адрас.

Яны стаялі перад тэлегладам. Няўважна абмацаўшы кішэні, О'Браен выцягнуў адтуль маленькі нататнік у скураной вокладцы і залаты чарнакрэс. Пад самым тэлегладам, так, што любы наглядчык на другім канцы мог прачытаць, што ён піша, ён накрэмзаў адрас, вырваў старонку і падаў яе Уінстану.

— Вечарамі я звычайна бываю дома, — сказаў ён. — Калі не будзе мяне, слоўнік перадасць вам мой слуга.

Ён пайшоў, пакінуўшы Уінстана з паперкай у руцэ. Гэтым разам цыдулку не трэба было хаваць. Тым не меней ён уважліва прачытаў і запамніў напісанае і праз некалькі гадзін кінуў цыдулку разам з кучай іншых паперак у дзіру памяці.

Яны гаварылі не болей за дзве хвіліны. Сустрэча гэтая магла значыць толькі адно: яна была задумана, каб паведаміць Уінстану адрас О'Браена. Гэта было неабходна, бо даведацца пра нечы адрас можна было, толькі спытаўшыся ў самога адрасата. Ніякіх даведнікаў не існавала. «Калі захочаце мяне ўбачыць, знойдзеце мяне там», — вось што сказаў яму О'Браен. А можа, нейкае сакрэтнае пасланне будзе схаванае ў самім слоўніку. Але, ва ўсялякім разе, было зразумела адно. Змоўніцкая арганізацыя, пра якую ён марыў, існавала, і ён выйшаў з ёю на сувязь.

Ён ведаў, што раней ці пазней яму прыйдзецца падпарадкоўвацца загадам О'Браена. Можа, заўтра, а можа, яшчэ не так хутка — ён не ведаў. Ва ўсялякім разе, тое, што цяпер адбывалася, было працягам працэсу, які пачаўся шмат гадоў таму. Першым крокам была патаемная, міжвольная думка. Другім крокам быў дзённік. Ён перайшоў ад думак да слоў, а цяпер пераходзіў ад слоў да спраў. Апошнім крокам будзе нешта, што адбудзецца ў Міністэрстве Любоўі. І ён загадзя пагадзіўся з гэтым. Канец можна было прадбачыць ужо напачатку. Але было ў гэтым нешта жахлівае, ці, дакладней кажучы, гэта было нібы прадчуванне смерці, гэта было як быць трошкі меней жывым. Нават калі ён гаварыў з О'Браенам, яго працінаў ледзяны холад, калі да яго свядомасці даходзіў сэнс слоў. Яму здавалася, што ён сыходзіць у глыбокую магілу, і яму не было лягчэй ад таго, што ён ведаў заўсёды: магіла тут, яна яго чакае.

7

Уінстан прачнуўся з мокрымі ад слёз вачыма. Заспаная Джулія прытулілася да яго і прамармытала штось накшталт «Што з табой?».

— Я прысніў... — пачаў ён і замаўчаў. Было вельмі

складана выказаць гэта словамі. Быў сон, і былі звязаныя з гэтым сном успаміны, якія ў гэтыя першыя хвіліны абуджэння не ішлі яму з галавы.

Ён зноў лёг, заплюшчыў вочы і зноў акунуўся ў мроі. Гэта быў прасторны і светлы сон, у якім усё ягонае жыццё паўстала перад ім, як краявід летнім вечарам пасля дажджу. Усё адбывалася ўнутры шклянога прэспап'е, але паверхня шкла была нябесным скляпеннем, і пад скляпеннем гэтым усё было прасякнута ясным мяккім святлом, так што можна было бачыць бязмежныя далячыні. У гэтым сне быў таксама рух рукой — у пэўным сэнсе ён і адыгрываў галоўную ролю, — рух ягонае маці, паўтораны праз трыццаць гадоў яўрэйскай жанчынай у кінахроніцы, рух, якім яна спрабавала схаваць ад куль малога хлопчыка, пакуль верталёты не разнеслі іх на шматкі.

— Ты ведаеш, я дагэтуль думаў, што забіў сваю маці, — сказаў Уінстан.

— Чаму ты яе забіў? — перапытала Джулія праз сон.

— Ну як забіў, не фізічна.

У сне перад ім паўстаў вобраз маці, якою ён бачыў яе апошні раз, і ў першыя хвіліны пасля абуджэння яму прыгадаліся дробныя ўрыўкі падзеяў, звязаных з тым вобразам. Гэта быў успамін, які ён гадамі свядома выцясняў са сваёй памяці. Ён не памятаў дакладна, калі гэта адбылося, але яму было не менш як дзесяць гадоў, можа, нават і дванаццаць, калі гэта здарылася.

Яго бацька знік незадоўга да таго. Калі дакладна — ён ужо не мог прыгадаць. Ён лепей памятаў замяшанне і трывогу, якімі былі пазначаны тыя часы. Перыядычная паніка пад час авіяналётаў, пошукі сховішча ў станцыях метро, паўсюль крушні каменя з бруку, нечытальныя пракламацыі, развешаныя на ўсіх скрыжаваннях, атрады моладзі ў аднолькавых кашулях, бясконцыя чэргі каля булачных, перарывісты грукат кулямётаў

удалечыні і асабліва — заўсёдны недахоп ежы. Ён памятаў, як доўгімі вечарамі яны з іншымі хлопчыкамі корпаліся ў сметніках і кучах адкідаў, знаходзілі жылкі капусных лістоў, бульбяныя лупіны, а часам нават засохлыя хлебныя скарынкi, якія яны старанна адціралі ад попелу. Яны таксама чакалі, як па вуліцы будуць праязджаць грузавікі з кормам для жывёлы. Часам іх трэсла на выбоінах, і на дарогу высыпалася макуха.

Калі знік бацька, маці не выказала ні здзіўлення, ні смутку, але ў ёй адбылася раптоўная перамена. Здавалася, яна страціла ўсю сваю сілу. Нават Уінстану было зразумела, што яна чакала падзеі, якая павінна была неўзабаве адбыцца. Яна рабіла ўсё, што трэба, гатавала, мыла, цыравала, засцілала ложка, мяла падлогу, выцірала пыл, заўсёды вельмі павольна, без лішніх рухаў, як манекен, які ажыў сам па сабе. Яе мажнае, ладнае цела, здавалася, само сабой знерухомела. Цэлымі гадзінамі яна сядзела на ложку, амаль без руху, і карміла малодшую Уінстанаву сястрычку — маленькую, хворую і ціхмяную дзяўчынку двух ці трох гадоў, падобную худзенькім тварам да малпачкі. Зрэдку яна абдымала Уінстана і моўчкі туліла яго да сябе. Ён разумеў, нягледзячы на свой узрост і эгаізм, што рух гэты быў нейкім чынам звязаны з невядомай падзеяй, што павінна была адбыцца.

Ён прыгадаў пакойчык, у якім яны жылі, цьмяны пакойчык з цяжкім духам, палову якога, здавалася, займаў ложка, накрыты белай падшыванай коўдрай. У каміннай кратцы была газавая фаерка, там была яшчэ палічка, дзе ляжалі прадукты, а звонку, у калідоры, была бурая фаянсавая ўмывальня, адна на некалькі пакояў. Ён успамінаў застылую постаць маці, калі яна схілялася над фаеркай і мяшала нешта ў каструлі. Асабліва добра ён памятаў свой заўсёдны голад і брыдка злосныя сваркі за сталом. Ён безупыну папракаў

маці і пытаўся ў яе, чаму ў іх так мала ежы. Ён крычаў і сварыўся на яе. (Ён памятаў нават розныя адценні свайго голасу, што ўжо пачынаў заўчасна ламацца і часам неяк асабліва выбухаў.) Ці яшчэ ён крывадушна падлізваўся, каб атрымаць болей. Маці і рада была б даць яму болей. Яна пагаджалася, што ён, «хлопец», мусіць мець большую порцыю. Але колькі б яна яму ні клала, ён заўсёды патрабаваў болей. Кожны раз яна маліла яго не быць эгаістам, памятаць, што яго сястрычка хворая і таксама хоча есці. Усё было марна. Ён злосна крычаў, калі яна канчала яму накладаць, спрабаваў вырваць у яе з рук каструлю і лыжку, хапаў кавалкі з сястрыччынай талеркі. Ён ведаў, што пакідае галоднымі маці і сястру, але нічога не мог зрабіць. Ён нават адчуваў, што мае права так рабіць. Голад, ад якога крычала ўсё ягонае нутро, здавалася, апраўдваў яго. Паміж ядзеннем, калі маці не вяртавала, ён увесь час краў убогія запасы ежы ў буфцеце.

Аднойчы давалі шакаладную пайку. Шакаладу не было ўжо некалькі тыдняў ці нават месяцаў. Уінстан выразна памятаў той каштоўны кавалачак шакаладу. Гэта была плітка на дзве унцыі (тады яшчэ лічылі на унцыі), якую трэба было падзяліць на траіх. Было зразумела, што падзяліць трэба на тры роўныя часткі. Чужым, незнаёмым голасам, быццам гаварыў нехта іншы, Уінстан запатрабаваў сабе ўсю плітку. «Не будзь скнарай», — сказала яму маці. Пачалася доўгая спрэчка з папрокамі, крыкамі, стогнам, плачам, упіканнямі, торгам. Яго малая сястрычка, што ўчапілася абаруч за маці, як малпянятка, сядзела і вялікімі сумнымі вачыма глядзела на яго з-за матчынага пляча. Урэшце маці адламала тры чвэрткі пліткі і дала Уінстану. Чвэрць засталася сястрычцы. Дзяўчынка ўзяла свой кавалак і пачала няўцямна на яго глядзець. Яна мо і не ведала, што гэта такое. Уінстан глядзеў на яе хвіліну, пасля нечакана скокнуў, вырваў шакалад у яе з рук і пабег да дзвярэй.

«Уінстан! Уінстан! — клікала маці. — Вярніся, аддай сястрычцы шакалад!»

Ён спыніўся, але не вярнуўся. Маці трывожна глядзела на яго. І цяпер ён думаў пра тую падзею — ён не ведаў якую, — што неўзабаве павінна была адбыцца. Сястра, зразумеўшы, што ў яе нешта адабралі, ціхенька заплакала. Маці абхапіла яе рукамі і прыціснула тварыкам да грудзей. Нешта ў гэтым руху казала яму, што сястра хутка памрэ. Ён павярнуўся і выбег на сходы з шакаладам, што раставаў у яго ў руцэ.

Ён ніколі больш не бачыў сваёй маці. Калі ён прэглывуў шакалад, яму зрабілася трохкі сорамна, і ён некалькі гадзін бадзяўся па вуліцы, пакуль голад не прыгнаў яго дадому. Калі ён вярнуўся, маці ўжо знікла. У тых часы такія знікненні сталі ўжо звычайнай падзеяй. У пакоі ўсё засталася, як было, зніклі толькі маці і сястра. Яны не ўзялі з сабой ніякай вопраткі, нават матчынага паліта. Да сённяшняга дня ён так і не быў упэўнены, памерла яго маці або не. Цалкам магчыма, што яе проста выслалі ў лагер прымусовай працы. Што да сястрычкі, дык яе маглі аддаць, як і самога Уінстана, у калонію для бяздомных дзяцей (іх называлі Перавыхаваўчымі цэнтрамі), якія паадчыняліся ў выніку грамадзянскай вайны. Можа, яе паслалі разам з маці ў лагер ці проста пакінулі паміраць абы-дзе.

Сон яшчэ выразна стаяў у вачах Уінстана, асабліва той ахоўны, утульны рух маці, у якім, як здавалася, палягаў увесь сэнс гэтага сну. І яму прыпомніўся другі сон, які прымроіўся яму два месяцы раней. Дакладна гэтаксама, як яна сядзела з сястрычкай, што ўчапілася за яе, на ўбогім ложку з белаю падшыванай коўдрай, у тым сне маці сядзела на караблі, што ішоў на дно, глыбока ўнізе. З кожнай хвілінай ён апускаўся ўсё глыбей, а яна, не зводзячы вачэй, глядзела ўгору на Уінстана скрозь ваду, што ўсё болей і болей цямнела.

Ён расказаў Джуліі гісторыю знікнення маці. Не

расплюшчваючы вачэй, яна павярнулася, каб легчы ўтульнай.

— Напэўна, ты быў тады малым паскуднікам,— прамармытала яна праз сон.— Усе дзеці паскуднікі.

— Так, але галоўнае ў гэтай гісторыі...

З яе роўнага дыхання ён зразумеў, што яна зноў засынае. Яму хацелася яшчэ пагаварыць пра маці. Наколькі ён мог памятаць, яна не была незвычайная жанчына, а тым болей інтэлігентная. Аднак было ў ёй нешта шляхетнае, нешта чыстае, проста таму, што яна заўсёды заставалася верная сваім прыватным жыццёвым правілам. Яе пачуцці належалі ёй адной, і ніхто не мог іх змяніць. Ёй ніколі ў галаву не прыйшло б палічыць нейкае дзеянне бессэнсоўным толькі таму, што яно не мае ніякай практычнай мэты. Калі ты любіш некага, дык любіш, і калі няма болей чаго яму аддаць, аддаеш сваю любоў. Калі знік апошні кавалак шакаладу, маці абняла сваё дзіця. Гэта быў марны, непатрэбны рух, які нічога не мяняў, ад яго не стала болей шакаладу, ён не мог засланіць ад смерці ні дзіця, ні яе саму. І, аднак, яна лічыла гэты рух натуральным. Жанчына-ўцякачка на караблі таксама закрыла свайго хлопчыка рукамі, хоць гэта ратавала ад куль не болей, чым аркуш паперы. Партыя ўчыніла страшэннае злачынства, пераканаўшы людзей, што натуральныя пачуцці і пачуцці не маюць ніякай карысці, і адначасова пазбавіўшы іх усялякай улады над матэрыяльным светам. Калі чалавек трапляў у кіпцюры Партыі, не было ўжо ніякай розніцы, адчувае ён нешта або не, робіць нешта або ўхіляецца рабіць. Што б там ні было, чалавек знікаў, а з ім знікалі і яго справы, і ні пра справы гэтыя, ні пра яго самога ніхто больш ніколі не чуў. Яго проста выкрэслівалі з гісторыі. Двума пакаленнямі раней гэта не здавалася людзям надта ўжо важным, бо тады яны не спрабавалі змяніць гісторыю. Імі кіравала вернасць сваім правілам, якіх яны

ніколі не ставілі пад сумненне. Важнымі лічыліся толькі чалавечыя адносіны: зусім бескарысныя ўчынкі, пацалункі, слёзы, словы суцяшэння, сказаныя чалавеку, што памірае, маглі быць каштоўнымі самі па сабе. Раптам ён зразумеў, што гэтыя якасці захавалі пролы. Яны не былі верныя Партыі, краіне або ідэі, яны былі верныя адзін аднаму. Першы раз у жыцці ён падумаў аб пролах без пагарды, падумаў не толькі як аб інертнай цёмнай сіле, якая аднойчы абудзіцца і адновіць свет. Пролы засталіся чалавечымі. Яны не счарсцвелі душой. Яны захавалі простыя пачуцці, якім яму даводзілася вучыцца нанова са свядомым намаганнем. Пры гэтай думцы ён згадаў, без відавочнай сувязі, пра тое, як некалькі тыдняў таму, убачыўшы на бруку адарваную руку, ён скінуў яе нагой у канаву, нібы капусную храпку.

— Пролы — гэта людзі, — гучна прамовіў ён. — А мы — не людзі.

— Чаму? — спыталася Джулія, прачнуўшыся зноў. Ён падумаў хвілінку.

— Ці прыходзіла табе калі ў галаву, — сказаў ён, — што найлепш нам было б проста пайсці адсюль, пакуль не позна, і ніколі болей не сустракацца?

— Так, мой любы. Я не раз пра гэта думала. І ўсё ж я ніколі гэтага не зраблю.

— Дагэтуль нам шанцавала, — сказаў ён, — але доўга гэтак цягнуцца не можа. Ты маладая, выглядаеш нармальнай і бязвіннай. Калі ты будзеш трымацца далей ад такіх, як я, дык пражывеш яшчэ гадоў пяцьдзесят.

— Не. Я пра ўсё гэта думала. Я буду рабіць тое, што і ты. І не глядзі так змрочна на свет. Я так проста паміраць не збіраюся.

— Магчыма, мы будзем разам яшчэ паўгода, можа, год, але ўрэшце мы, напэўна, расстанемся. Ці ты сабе ўяўляеш, якія мы будзем самотныя? Калі мы трапім ім

ў рукі, мы нічога, абсалютна нічога не зможам зрабіць адно аднаму. Калі я прызнаюся, яны цябе расстраляюць, і калі я не прызнаюся, яны ўсё роўна цябе расстраляюць. Што б я ні сказаў, што б я ні зрабіў, нават калі б я адмовіўся гаварыць,— я не здолею адкласці тваю смерць хоць на пяць хвілін. Ніводзін з нас не будзе ведаць, жывы другі ці ўжо мёртвы. Мы будзем абсалютна бяссільныя. Адзінае, што будзе важна, гэта не здрадзіць адно аднаму, хоць, урэшце, гэта нічога не зменіць.

— Што да прызнанняў,— сказала яна,— дык мы прызнаемся так ці так. Усе прызнаюцца. Нічога не зробіш. Там катуюць.

— Я маю на ўвазе не прызнанне. Прызнацца — не значыць здрадзіць. Важна не тое, што ты скажаш ці зробіш. Важна тое, што ты будзеш адчуваць. Калі яны прымусяць мяне перастаць цябе кахаць — вось тады будзе сапраўдная здрада.

Яна задумалася.

— Яны не здолеюць гэтага зрабіць,— сказала яна ўрэшце.— Гэта адзінае, што ім не пад сілу. Яны могуць прымусяць нас сказаць *усё, што захочуць*, але яны не могуць змусяць нас у гэта паверыць. Яны не могуць залезці нам у душу.

— І праўда,— сказаў ён, трохі акрыяўшы духам.— Праўда, яны не могуць залезці ў душу. Калі адчуваеш, што варта заставацца чалавекам, значыць, ты перамог.

Ён падумаў пра тэлегляд з заўсёды настаўленым вухам. Яны могуць сачыць удзень і ўначы, але, калі не губляеш развагі, можна іх абдурыць. Нягледзячы на ўсю іх хітрасць, яны так і не знайшлі сакрэту, які б дазволіў ім даведацца, пра што людзі думаюць. Інакш бывае, напэўна, калі трапіш ім у рукі. Ніхто не ведае, што адбываецца ў Міністэрстве Любові, але можна было здагадацца: катаванні, наркатыкі, адчувальныя прыборы, што вымяраюць нервовыя рэакцыі,

паступовае знясільванне волі бяссоннем, адзінотай і няспыннымі допытамі. У любым выпадку, фактаў ад іх не схаваеш. Яны высвятляліся пад час следстваў, кат выцягваў любыя прызнанні. Але калі важна не застацца жывым, а застацца чалавекам, дык ці не ўсё роўна, дазнаюцца яны пра што ці не. Яны не маглі змяніць пачуццяў. Нават самому іх было не змяніць, нават і захацеўшы. Яны маглі да апошняй дробязі дазнацца пра тое, што ты сказаў, зрабіў або падумаў. Але самыя глыбіні душы, схаваныя нават ад самога чалавека, былі ім недасяжныя.

8

Нарэшце яны зрабілі гэта!

Яны стаялі ў доўгім мякка асветленым пакоі. Гук у тэлеглядзе быў прыглушаны да ціхага шэпту. Раскошны сіні дыван быў пяшчотны, як аксаміт. У другім канцы пакоя за сталом пад лямпай з зялёным каптуром сядзеў О'Браен. Абапал яго на стала ляжалі стосы паперы. Ён нават не падняў вачэй, калі слуга ўвёў Джулію і Уінстана.

Сэрца Уінстана калацілася так моцна, што ён баўся, ці здолее гаварыць. Яны зрабілі гэта — была яго адзіная думка. Было неабачлівым глупствам увогуле прыйсці сюды, і ўжо сапраўдным вар'яцтвам — з'явіцца ўдваіх; хоць яны і прыйшлі рознымі дарогамі і сустрэліся толькі каля самых дзвярэй О'Браена. Нават каб проста хадзіць у гэтых мясцінах, патрабавалася адчайная адвага. Толькі ў рэдкіх выпадках можна было пабачыць, як жывуць члены Унутранай Партыі, ці хоць трапіць у квартал, дзе яны жывуць. Уся атмосфера вялізнага дамовага блока, пышнасьць і раскоша ўсяго, што было навокал, нязвычайныя пахі добрай ежы і добрага тытуню, бяшумныя і неверагодна хуткія ліфты, што паднімаліся і апускаліся без штуршкоў,

служі ў белых марынарках, што сноўдалі сюды-туды — усё гэта наводзіла на страх. Хоць Уінстан і меў важную прычыну сюды прыйсці, усё ж на кожным кроку яго мучыў страх, што з-за рага з'явіцца патрульны ў чорнай уніформе, запатрабуе ў яго дакументы і загадае выйсці. Аднак слуга О'Браена сустрэў іх абаіх без прычанняў. Гэта быў нізенькі чарнявы чалавечак, падобны да кітайца, апрануты ў белую марынарку, з ромбападобным безуважным тварам.

Калідор, па якім ён іх вёў, быў засланы пышным дываном, на сценах былі крэмавыя шпалеры і белая шалёўка, усё блішчала ад чысціні. І гэта таксама дадала страху. Уінстан не памятаў, ці бачыў ён калі ў жыцці калідор са сценамі, не запэцканымі плямамі ад дотыкаў чалавечых цел.

О'Браен трымаў у руках кавалачак паперы і, здавалася, уважліва яго вывучаў. Яго важкі твар, нахілены так, што былі відны абрысы носа, здаваўся адначасова страшным і інтэлігентным. Секунд дваццаць ён сядзеў нерухома. Пасля падсунуў да сябе мовапіс і прадыктаваў распараджэнне на гібрыдным міністэрскім жаргоне:

— «Пункт адзін коска пяць коска сем цалкам прыняты кропка прапанова пункт шэсць звышплюссмешны блізка думзлачын скасаваць кропка спыніць будаўніцтва перадмець плюс поўны разлік тэхніка кропка канец распарад».

Ён паспешна падняўся з крэсла і выйшаў ім насустрэч па дыване, што мякка заглушаў яго крокі. Нешта афіцыйнае, здавалася, адляцела ад яго разам з навамоўнымі словамі, але твар у яго быў змрачнейшы, чым звычайна, быццам ён быў незадаволены, што яго патурбавалі. Да страху, якім быў ахоплены Уінстан, цяпер дадалася і нейкае звычайнае замяшанне. Яму здалася цалкам магчымым, што ён зрабіў недарэчную памылку. Бо і сапраўды, які ён меў рэальны доказ,

што О'Браен — нейкі палітычны змоўшчык? Адзін толькі абмен позіркамі і нязначная двухсэнсоўная заўвага. Ну і яшчэ яго ўласныя патаемныя меркаванні, заснаваныя на даўнім сне. Ён не мог нават спаслацца на тое, што прыйшоў толькі каб узяць слоўнік, бо тады немагчыма было б растлумачыць прысутнасць Джуліі. Калі О'Браен праходзіў міма тэлегляда, яму ў галаву прыйшла нейкая ідэя. Ён спыніўся, павярнуўся і націснуў кнопку на сцяне. Штосьці рэзка пстрыкнула. Голас змоўк.

Джулія крыкнула ад здзіўлення. Нягледзячы на свой страх, Уінстан быў так уражаны, што не змаўчаў.

— Вы можаце яго выключыць! — сказаў ён.

— Так, — адказаў О'Браен. — Мы можам яго выключыць. Мы маем такую прывілею.

Цяпер ён стаяў перад імі. Яго магутная постаць узвышалася над імі, выраз твару ўсё яшчэ быў непрынакальным. Ён чакаў, нават з нейкай непрыязнасцю, пакуль Уінстан пачне гаварыць. Але што яму было сказаць? Нават і цяпер цалкам можна было дапусціць, што О'Браен проста вельмі заняты чалавек, які раздражнёна пытаўся, нашто яго патурбавалі. Усе маўчалі. Пасля таго як быў выключаны тэлегляд, у пакоі запанавала мёртвая ціша. Пакутліва цягнуліся секунды. Уінстан працягваў напружана глядзець у вочы О'Браену. Раптам змрочны твар памякчэў, на ім прамільгнуў лёгкі цень усмешкі. Сваім характэрным рухам О'Браен падправіў на носе акуляры.

— Ну што, сказаць мне ці вы самі скажаце? — запытаўся ён.

— Скажу я, — паспешліва прамовіў Уінстан. — Гэта штука сапраўды выключаная?

— Так, усё выключана. Мы адны.

— Мы прыйшлі, каб...

Ён спыніўся, упершыню адчуўшы цьмянасць і невыразнасць сваіх памкненняў. Ён папраўдзе і не ве-

даў, якое дапамогі чакае ад О'Браена, і таму яму было цяжка сказаць, чаму ён прыйшоў. Ён працягваў, адчуваючы, што словы яго гучаць напышліва і непераканаўча.

— Мы думаем, што існуе нейкая таямнічая падпольная арганізацыя, якая дзейнічае супраць Партыі, і што вы да яе належыце. Мы хочам далучыцца да гэтай арганізацыі і працаваць на яе. Мы — ворагі Партыі. Мы не верым у прынцыпы Ангсоцу. Мы — думзлачынцы. І яшчэ мы чужаложнікі. Я кажу гэта вам, бо мы хочам аддацца на вашу літасць. Калі вы хочаце, каб мы абвінавацілі сябе іншым чынам, дык мы гатовыя.

Уінстан спыніўся і паглядзеў цераз плячо, адчуўшы, што дзверы расчыніліся. І праўда, у пакой не пастукаўшы ўвайшоў жаўтатвары слуга. Уінстан убачыў, што ён нясе паднос з графінам і чаркамі на ім.

— Марцін — адзін з нашых, — сказаў безуважна О'Браен. — Сюды чаркі, Марцін. Пастаў іх на круглы столік. Крэслаў хапае? Тады мы можам сесці і гаварыць. Прынясі сабе крэсла, Марцін. Мы будзем гаварыць пра справы. Можаш хвілін на дзесяць перастаць быць слугой.

Чалавечак сеў, уладкаваўся ямчэй у крэсле, але ўсё ж неяк па-прыслужніцку, як упрывілеяваны лёкай. Уінстан разглядаў яго краем вока. Ён зразумеў, што ўсё жыццё гэтага чалавека было тэатрам і ён баяўся хоць на імгненне выйсці са сваёй ролі.

О'Браен узяў графін за рыльца і наліў у чаркі цёмна-чырвонай вадкасці. Гэты яго рух абудзіў у Уінстане цьмяны ўспамін аб нечым, што ён бачыў даўным-даўно на нейкім муры ці рэкламным шчыце: вялізная бутэлька з неонавых трубак, якая нібыта паднімалася і нахілялася і вылівала змесціва ў шклянку. Калі глядзець зверху, вадкасць здавалася амаль чорнай, але ў графіне яна свяцілася, як рубін. Пахла яна кісла-

салодка. Ён убачыў, як Джулія ўзяла сваю чарку і са шчырай цікаўнасцю панюхала.

— Гэта завецца віном, — сказаў О'Браен з лёгкай усмешкай. — Вы павінны ведаць пра яго з кніжак. На жаль, знешняй Партыі яго дастаецца няшмат. — Яго твар зноў зрабіўся паважны, і ён падняў чарку. — Я думаю, цяпер самая пара за нешта выпіць. За нашага Правадыра — Эмануіла Гольдштэйна!

Уінстан нецярпліва схапіў чарку. Пра віно ён чытаў і даўно пра яго марыў. Як і прэс-пап'е, і напалову прыгаданыя панам Чэрынгтанам вершыкі, віно належала да зніклай рамантычнай мінуўшчыны, да даўніны, як ён патаемна яе называў. Чамусьці ён заўсёды думаў, што віно вельмі салодкае, як парэчкавае варэнне, і адразу п'яніць. Цяпер жа, глынуўшы, ён зусім расчараваўся. Пасля ўсіх тых гадоў, калі ён піў толькі джын, ён ужо быў няздатны адчуць смак віна. Ён апусціў на стол пустую чарку.

— Дык, значыць, чалавек, які завецца Гольдштэйн, сапраўды існуе? — спытаўся ён.

— Так. Ён існуе, і ён жывы. Дзе — не ведаю.

— А падполле? Арганізацыя? Яна сапраўдная? Ці гэта проста выдумка Паліцыі Думак?

— Не. Яна сапраўдная. Мы называем яе Братэрства. Вы ніколі не даведаецеся пра Братэрства нічога, апроч таго, што яно існуе і што вы да яго належыце. Я яшчэ буду пра гэта гаварыць, — ён зірнуў на гадзіннік. — Нават для членаў Унутранай Партыі непажадана выключачь тэлегляд болей чым на паўгадзіны. Вам не варта было прыходзіць удваіх, ва ўсякім разе адсюль вы пойдзеце паасобку. Вы, таварыш, — сказаў ён, кінуўшы Джуліі, — пойдзеце першая. У нас застаецца каля дваццаці хвілін. Вы разумееце, што спачатку я мушу задаць вам некалькі пытанняў. Увогуле: што вы гатовыя зрабіць?

— Усё, на што мы толькі здольныя, — адказаў Уінстан.

О'Браен трошкі павярнуўся ў крэсле, цяпер ён сядзеў тварам да Уінстана. Ён амаль зусім не зважаў на Джулію, лічачы само сабой зразумелым, што Уінстан будзе гаварыць за абаіх. На імгненне ён апусціў павекі. Пасля пачаў ставіць пытанні ціха, безуважна, быццам гэта для яго найзвычайнейшая справа, як нейкі катэхзіс, на большасць пытанняў якога ён ужо ведаў адказы.

— Ці гатовыя вы ахвяраваць жыццём?

— Так.

— Ці гатовыя вы забіваць?

— Так.

— Учыняць акты сабатажу, якія могуць пацягнуць за сабою смерць тысяч бязвінных?

— Так.

— Здрадзіць сваёй краіне на карысць замежных дзяржаў?

— Так.

— Ці гатовыя вы абдурваць, падрабляць дакументы, шантажаваць, баламуціць розум дзецям, распаўсюджваць наркатыкі, заахвочваць прастытуцыю, разносіць венерычныя хваробы, карацей кажучы, рабіць усё, што дэмаралізуе і аслабляе ўладу Партыі?

— Так.

— Калі б спатрэбілася, напрыклад, заліць твар дзіцяці сернай кіслатай, ці былі б вы гатовыя гэта зрабіць?

— Так.

— Ці гатовыя вы страціць вашу асабовасць і прабыць да канца жыцця афіцыянтам або докерам?

— Так.

— Ці гатовыя вы скончыць самагубствам, калі б мы загадалі вам гэта зрабіць?

— Так.

— Ці гатовыя вы абое разлучыцца і ніколі больш не бачыцца?

— Не! — крыкнула Джулія.

Уінстану здалася, што, пакуль ён адказваў, мінула шмат часу. На нейкі момант яму здалася, што яму заняло мову. Язык варушыўся бязгучна, мераючыся вымавіць то адно слова, то другое. Ён так і не ведаў, што адкажа, пакуль не пачуў свой адказ:

— Не!

— Добра, што вы мне пра гэта паведамлілі,— сказаў О'Браен.— Нам неабходна ведаць усё.

Ён павярнуўся да Джуліі і дадаў трохкі выразней:

— Вы разумееце, што нават калі ён застанецца жывы, ён будзе зусім іншай асобай? Мабыць, нам прыйдзецца змяніць яго знешнасць. Яго твар, яго рухі, форма рук, колер валасоў, нават голас будуць іншыя. Можа, і вы станеце зусім іншай асобай. Нашы хірургі ўмеюць рабіць людзей абсалютна непазнавальнымі. Часам гэта патрэбна. Часам нам прыходзіцца адняць руку ці нагу.

Уінстан яшчэ раз крадком зірнуў на мангольскі твар Марціна. На ім не было відаць ніякіх слядоў аперацыі. Джулія трохкі збялела, і на яе твары выразней азначыліся рабацінкі, аднак яна адважна глядзела ў вочы О'Браену. Яна нешта шапнула, і гэта прагучала як згода.

— Добра. Значыць, дамовіліся.

На стала ляжала срэбная скрынка с цыгарэтамі. О'Браен безуважна падсунуў скрынку да іх. Ён сам узяў адну цыгарэту, устаў і пачаў павольна хадзіць па пакоі, быццам ходзячы яму лепей думалася. Цыгарэты былі выдатныя, вельмі тоўстыя і добра набітыя, у нязвыкла шаўкавістай паперы. О'Браен зноў паглядзеў на гадзіннік.

— Вам было б лепей зноў вярнуцца на кухню, Марцін,— сказаў ён.— Праз чвэрць гадзіны я ўключу тэлегляд. Але перш чым пайсці, запомніце добра твары гэтых таварышаў. Вы іх яшчэ ўбачыце. А я ўжо напэўна не.

Чалавечак слізгануў позіркам па іх тварах, зусім гэтаксама як і тады, калі яны ўвайшлі ў дом. У яго паводзінах не было ані следу прыязнасці. Ён адбіваў у сваёй памяці іх знешнасць, не выяўляючы да іх, здаецца, ніякае цікаўнасці. Уінстан падумаў, што штучны твар, мабыць, не можа мяняць свайго выразу. Не сказаўшы ні слова і не развітаўшыся, Марцін пайшоў, бязгучна зачыніўшы за сабою дзверы. О'Браен хадзіў сюды-туды па пакоі, засунуўшы адну руку ў кішэню свайго чорнага камбінезона, трымаючы ў другой цыгарэту.

— Вы разумееце, — сказаў ён, — што вы будзеце змагацца ў цемры. Вы заўсёды будзеце ў цемры. Вы будзеце атрымліваць загады і выконваць іх, не ведаючы нашто. Пазней я перадам вам кнігу, адкуль вы даведаецеся пра сапраўдную сутнасць грамадства, у якім мы жывём, і пра тое, як мы яго разбурым. Калі вы прачытаеце гэтую кнігу, вы станеце сапраўднымі членамі Братэрства. Але апроч галоўных мэтаў, за якія мы змагаемся, і непасрэдных задач бягучага моманту, вы ніколі нічога не будзеце ведаць. Я кажу вам, што Братэрства існуе, але я не магу вам сказаць, налічвае яно сотню членаў ці дзесяць мільёнаў. З таго, што вы асабіста будзеце ведаць, вы ніколі не зможаце сказаць, ці налічвае яно хоць бы тузін членаў. Вы будзеце кантактаваць з трыма ці чатырма асобамі, якія час ад часу будуць мяняцца — у меру таго, як яны будуць знікаць. Я — першы, з кім вы скантактаваліся, і таму сувязь паміж намі захавецца. Загады вы будзеце атрымліваць ад мяне. Калі мы палічым патрэбным з вамі звязацца, мы паведамім вам праз Марціна. Калі вас урэшце схопяць, вы прызнаецеся. Гэта непазбежна. Але апроч уласных учынкаў вам мала пра што будзе прызнавацца. Вы зможаце выдаць толькі жменьку людзей без асаблівай важнасці. Можа, вы нават мяне не выдасце. Да таго часу мяне ўжо, можа,

і не будзе або я стану іншай асобай з іншым тварам.

Ён працягваў хадзіць па мяккім дыване. Нягледзячы на яго мажнасць, рухі ў яго былі надзіва зграбныя. Гэта выяўлялася нават у тым, як ён засоўваў руку ў кішэню або трымаў цыгарэту. У ім адчувалася не толькі сіла, але і ўпэўненасць у сабе, і разуменне, і трохі іроніі. Але які б суровы ён ні быў, у ім не было нічога ад фанатычнай заўзятасці. Калі ён гаварыў пра забойствы, самагубства, венерычныя хваробы, ампутацыю членаў і пластычныя аперацыі, у ягоным голасе чулася лёгкая з'едлівасць. «Гэта непазбежна, — гучала ў ягоным голасе. — Мы мусім гэта рабіць не вагаючыся. Але калі жыццё зноў будзе людскае, нам не прыйдзеца болей гэтага рабіць». Уінстана агарнула хваля захаплення, амаль што пабожлівай пакорнасці перад О'Браенам. На нейкі момант ён забыўся нават пра таямнічую постаць Гольдштэйна. Гледзячы на магутныя плечы О'Браена і яго грубы твар, цяжкі, але такі інтэлігентны, немагчыма было ўявіць сабе, што нехта можа яго адолець. Не было такой хітрасці, што была б яму не пад сілу, не было такой небяспекі, якую б ён не прадбачыў. Здавалася, што нават Джулія ўражаная. Цыгарэта выпала ў яе з рота, яна ўважліва слухала. О'Браен працягваў:

— Вы напэўна чулі розныя пагалоскі пра існаванне Братэрства. Напэўна, вы склалі нейкае сваё ўяўленне пра яго. Вы, мабыць, уяўляеце сабе магутны падпольны свет змоўшчыкаў, што патаемна збіраюцца ў скляпах, што крэмзаюць надпісы на сценах і пазнаюць адзін аднаго з пароля або з адмысловага знаку рукой. Нічога гэткага няма. Члены Братэрства не маюць ніякай магчымасці пазнаць адзін аднаго, і кожны асобны член ведае асабіста толькі некалькіх іншых. Нават калі б сам Гольдштэйн трапіў у рукі Паліцыі Думак, ён не мог бы даць ёй поўнага спісу членаў або такую інфармацыю, што дазволіла б гэты спіс скласці. Такого

спісу не існуе. Братэрства не можа быць знішчана, бо яно не ёсць арганізацыя ў звычайным разуменні. Нічога не злучае яго членаў, апроч незнішчальнай ідэі. У вас ніколі не будзе ніякай іншай падтрымкі, апроч гэтай ідэі. Вы ніколі не зможаце разлічваць ні на сяброў, ні на нечую дапамогу. Калі вас схопяць, вам ніхто не дапаможа. Мы ніколі не дапамагам нашым членам. Калі нам любой цаной неабходна змусіць некага маўчаць, дык найбольшае, што мы можам,— гэта патаемна перадаць яму ў камеру лязо. Вы мусіце прызвычаіцца жыць без надзеі і без бачных вынікаў змагання. Нейкі час вы будзеце працаваць на нас, пасля вас схопяць, вы прызнаецеся і тады памраце. Вось адзіныя вынікі, што вы здолееце ўбачыць. Няма ніякай магчымасці, каб за наша жыццё адбыліся нейкія заўважныя змены. Мы мёртвыя. Адзінае наша сапраўднае жыццё — у будучыні. І мы паўдзельнічаем у ім як жменька пылу ці груды спаракнелых костак. Але як далёка ад нас гэтая будучыня — ніхто не ведае. Можа, праз тысячу гадоў. Цяпер жа мы можам толькі павольна, крок за крокам, пашыраць абсягі здоровага розуму. Мы не можам дзейнічаць супольна. Мы можам толькі перадаваць нашы веды ад чалавека да чалавека, ад пакалення да пакалення. Пакуль існуе Паліцыя Думак, у нас няма іншага шляху.

Ён спыніўся і трэці раз глянуў на гадзіннік.

— Вам ужо трэба ісці, таварыш,— сказаў ён Джуліі.— Пачакайце, яшчэ засталася цэлага паўграфіна.

Ён наліў віно ў чаркі і, падняўшы сваю за ножку, папытаўся ўсё з той жа іроніяй у голасе:

— За што мы гэтым разам вып'ем? За крушэнне Паліцыі Думак? За смерць Вялікага Брата? За чалавечтва? За будучыню?

— За мінуўшчыну,— адказаў Уінстан.

— Мінуўшчына важнейшая,— паважна згадзіўся О'Браен.

Яны выпілі, і праз хвіліну Джулія паднялася, каб ісці. О'Браен дастаў з шафкі маленькі пачак, падаў Джуліі белую таблетку і загадаў пакласці яе на язык. Трэба сцерагчыся, сказаў ён, каб не пахла віном, бо ліфцёры могуць быць занадта пільныя. Як толькі дзверы за Джуліяй зачыніліся, О'Браен, здавалася, забыўся пра яе існаванне. Ён яшчэ трохі пахадзіў па пакоі, пасля спыніўся.

— Трэба пагаварыць яшчэ пра некаторыя дэталі,— сказаў ён.— Я думаю, у вас ёсць нейкае сховішча?

Уінстан раскажаў пра пакойчык над крамай пана Чэрынгтана.

— Пакуль што гэтага дастаткова. Пазней мы знойдзем вам што-небудзь іншае. Вельмі важна часта мяняць сваё сховішча. А пакуль што я перадам вам адзін асобнік кнігі,— нават О'Браен, заўважыў Уінстан, вымаўляў гэтае слова так, нібы яно напісана курсівам.— Я маю на ўвазе Кнігу Гольдштэйна. Можа, прыйдзеца пачакаць пару дзён, перш чым я яе здабуду. Асобнікі ў няшмат, як вы, можа, здагадваецеся. Паліцыя Думак палюе на іх і знішчае амаль гэтаксама хутка, як мы паспяваем іх выдаваць. Але гэта мала што ёй дае. Кніга гэтая незнішчальная. Калі б быў знішчаны нават апошні асобнік, мы б аднавілі яе з памяці амаль даслоўна. Ці носіце вы з сабой на працу партфель?

— Звычайна нашу.

— Які ён?

— Чорны, вельмі стары. З двума раменьчыкамі.

— Чорны, два раменьчыкі, вельмі стары. Добра. Недзе днямі, не магу сказаць дакладна даты, у адной з вашых звычайных ранішніх інструкцый будзе памылка друку, і вы запрасіце паўтору. На другі дзень вы прыйдзеце на працу без партфеля. У нейкую хвіліну на вуліцы нейкі чалавек дакранеца да вашай рукі і скажа: «Здаецца, вы згубілі партфель». У парт-

фелі, што ён вам дасць, будзе ляжаць Гольдштэйнава кніга. Вернеце кнігу праз два тыдні.

Нейкі час яны маўчалі.

— Застаецца яшчэ дзве хвіліны, перш чым вы мусіце пайсці,— сказаў О'Браен.— Мы яшчэ ўбачымся, калі толькі ўбачымся...

Уінстан паглядзеў на яго.

— Там, дзе няма цемры...— няўпэўнена вымавіў ён.

О'Браен кінуў без ніякага здзіўлення.

— Там, дзе не будзе болей цемры,— паўтарыў ён, быццам зразумеўшы намёк.— Можна, вы яшчэ што хочаце сказаць, перш чым пойдзеце? Перадаць вестку? Пра нешта запытацца?

Уінстан задумаўся. Здавалася, у яго не было болей пытанняў. Не хацелася яму гаварыць і агульныя напышлівыя фразы. Замест таго што непасрэдна звязана з О'Браенам ці Братэрствам, у яго ў думках паўстала няясная карціна, дзе быў убогі пакойчык, у якім правяла апошнія дні яго маці, і іх сховішча над крамай пана Чэрынгтана, і шкляное прэс-пап'е, і старая граўюра ў рамцы з ружовага дрэва. І ён спытаўся наўдачу:

— Ці не даводзілася вам чуць калі-небудзь стары вершык — ён пачынаўся так: «Апельсіны, лімоны, бананы — б'юць званы ў Святога Клемана»?

О'Браен зноў кінуў. З паважнай узнёсласцю ён дапоўніў страфу:

Апельсіны, лімоны, бананы — б'юць званы ў Святога Клемана. Ты тры фартынгі даць мне павінны — б'юць званы ў Святога Марціна.

Ці заплціш ты мне у нядзелю — загудзелі званы ў Старым Бэйлі.

Заплачу, калі буду багаты,— звон у Шордычы звоніць заўзята.

— Вы ведаеце апошні радок! — уразіўся Уінстан.

— Так, я ведаю апошні радок. А цяпер, я думаю, вам трэба ісці. Пачакайце. Дазвольце мне даць і вам адну таблетку.

Уінстан падняўся, О'Браен падаў яму руку і сціснуў Уінстанаву так, што аж косці хруснулі. Каля дзвярэй Уінстан азірнуўся, але О'Браен, здавалася, ужо выкрасліў яго са сваёй памяці. Ён чакаў, трымаючы руку на кнопцы ўключэння тэлегляда. За ім, у канцы пакоя, Уінстан бачыў стол, лямпу з зялёным каптуром, мовапіс, запоўненыя паперкамі драцяныя кошыкі. Справа зроблена. Праз трыццаць секунд, падумаў ён, О'Браен зноў возьмецца за перапыненую важную партыйную працу.

9

Уінстан стаў квашанінай ад стомы. Менавіта квашанінай — гэтае слова неяк само прыйшло яму ў галаву. Здавалася, што цела было не толькі мяккае і расплывістае, як квашаніна, але і гэткае ж празрыстае. У яго было такое пачуццё, што, падняўшы руку, ён можа глядзець праз яе на святло. Уся яго кроў была высмактаная зняможлівай працай, засталася толькі кволая будовіна з нерваў, касцей і скуры. Усе пачуцці незвычайна абвастрыліся. Гарнітур муляў яму плечы, брук збіваў яму ступні, нават сціснуць і расціснуць пальцы на руцэ было так цяжка, што ад напругі хрусцелі суставы.

За апошнія пяць дзён ён адпрацаваў больш за дзевяноста гадзін. Як і ўсе іншыя службоўцы Міністэрства. Цяпер усё было скончана, і да заўтрашняй раніцы яму літаральна нічога не трэба было рабіць, ніякай працы для Партыі. Ён мог правесці шэсць гадзін у сваім сховішчы і дзевяць ва ўласным ложку. Пагодлівым надвячоркам ён павольна ішоў бруднай вуліцай у бок крамы пана Чэрынгтана, пільнуючы позіркам навокал, каб не напаткаць патруль, хоць і быў пэўны, што гэтым надвячоркам яму не пагражае ніякая небяспека, што яго ніхто не патурбуе. Цяжкі партфель з кожным крокам біў яго па калене, і ад

гэтага дотыку па скуры на назе прабягалі дрыжыкі. У яго партфелі ўжо шосты дзень ляжала *Кніга*, якую ён яшчэ, аднак, ні разу не разгарнуў і нават не паглядзеў.

На шосты дзень Тыдня Нянавісці пасля дэманстрацый, прамоў, радасных воклічаў, песняў, сцягоў, плакатаў, фільмаў, васковых фігур, барабаннага бою і трубнага гулу, тупату парадаў, грукату танкаў, рокату самалётаў, гарматных грывотаў — пасля шасці дзён усяго гэтага, тады, калі вялікі аргазм набліжаўся да найвышэйшага пункту і агульная нянавісць да Еўразіі распалілася да такога шаленства, што калі б у рукі натоўпу трапілі дзве тысячы еўразійскіх ваенных злачынцаў, якіх меркавалася публічна павесіць у апошні дзень мерапрыемстваў, гэты натоўп, пэўна, разарваў бы іх на шматкі — якраз у гэты момант было абвешчана, што Акіянія ваюе зусім не з Еўразіяй. Акіянія ваюе з Усходазіяй. Еўразія — саюзнік Акіяніі.

Вядома ж, пра тое, што адбылася змена, абвешчана не было. Проста ўсе паўсюль адначасова нечакана даведаліся, што вораг не Еўразія, а Усходазія. Уінстан якраз удзельнічаў у дэманстрацыі на адной з плошчаў у цэнтры Лондана, калі гэта адбылося. Гэта было ўначы. Белыя твары і чырвоныя сцягі асвятляліся прывідным святлом пражэктараў. На плошчы таўклося некалькі тысяч чалавек, і сярод іх каля тысячы школьнікаў у шпіёнскай форме. З трыбуны, абабітай чырвонай тканінай, гаварыў да натоўпу прамоўца з Унутранай Партыі, худзенькі чалавечак з неверагодна доўгімі рукамі і вялікім голым чэрапам, прыкрытым парай рэдкіх пасмачак. Маленькая карлавая постаць, скурчаная ад нянавісці, адной рукой сціскала мікрафон, а другой, кашчавай і пагрозлівай, рассякала паветра над галавой. Голас прамоўцы металічна грымеў з дынамікаў, бясконца выкрываючы зверствы, масавыя забойствы, дэпартацыі, рабункі, гвалт, катаванні па-

лонных, бамбардаванне цывільнага насельніцтва, хлуслівую прапаганду, несправядлівую агрэсію, парушэнне дагавораў. Слухаючы яго, было амаль немагчыма не паверыць, а пасля не раз'юшыцца. Лютасць натоўпу расла з кожнай хвілінай, і голас прамоўцы патанаў у дзікім рыку, што мімаволі вырываўся з тысячаў глотак. Найбольш разлутавана крычалі школьнікі. Прамова цягнулася ўжо хвілін дваццаць, калі на трыбуну паспешліва падняўся кур'ер і ўсунуў у руку прамоўцу нейкую паперу. Той разгарнуў яе і прачытаў, не спыняючы прамовы. Ні ў ягоным голасе, ні ў рухах, ні ў змесце прамовы нічога не змянілася, але імёны раптам загучалі іначай. Нічога яшчэ не было сказана, а па натоўпе прайшла ўжо хваля разумення. Акіянія ваюе з Усходазіяй! Праз момант пачалася страшная мітусня. Сцягі і плакаты, што аздаблялі плошчу, былі фальшывыя! На добрай палове з іх былі не тыя твары. Гэта быў сабатаж! Тут папрацавалі агенты Гольдштэйна! Пачалася тлумная інтэрмедыя, пад час якой са сцен сарвалі плакаты, а сцягі раздзерлі на шматкі і растапталі. Асабліва вызначаліся запалам Шпіёны — яны залазілі на дахі і абразалі лозунгі, што віселі на вяроўках поперека вуліцы. Але праз дзве-тры хвіліны ўсё скончылася. Прамоўца, усё яшчэ душачы рукою мікрафон, угнуўшы плечы, рассякаючы вольнай рукою паветра, няспынна гаварыў далей прамову. Праз хвіліну з натоўпу зноў пачуўся дзікі раз'юшаны рык. Дэманстрацыя Нянавісці працягвалася далей, як і да таго, памяняўся толькі яе аб'ект.

Калі Уінстан пасля пра гэта згадваў, яго ўразіла тое, што прамоўца перайшоў ад адной палітычнай лініі да другой якраз пасярэдзіне фразы, не толькі не спатыкнуўшыся, але нават не змяніўшы сінтаксічнай канструкцыі. Аднак у гэты момант Уінстана займалі іншыя справы. Бо якраз пад час хвіліннага замяшання, калі здзіралі са сцен плакаты, нейкі чалавек,

твару якога ён не ўбачыў, паляпаў яму па плячы і сказаў: «Прабачце, здаецца, вы згубілі партфель». Ён безуважна ўзяў партфель, не сказаўшы ні слова. Ён ведаў, што трэба будзе чакаць некалькі дзён, перш чым ён зможа яго адчыніць. Адразу пасля дэманстрацыі ён пайшоў у міністэрства, хоць было каля дваццаці трох гадзін. Пайшлі і ўсе іншыя службоўцы міністэрства. З тэлеглядаў гучалі загады, што запрашалі іх заняць свае месцы, але яны былі, бадай што, непатрэбныя.

Акцянія ваявала з Усходазіяй. Значыць, Акцянія заўсёды дагэтуль ваявала з Усходазіяй. Такім чынам, значная частка палітычнай літаратуры апошніх пяці гадоў цяпер поўнасю састарэлая. Розныя справаздачы і запісы, газеты, кнігі, брашуры, фільмы, дыскі, фатаграфіі — усё трэба было выправіць з маланкавай хуткасцю. І хоць не было ніякіх спецыяльных указанняў, усе ведалі, што кіраўніцтва аддзялення жадае, каб праз тыдзень нідзе не засталася ніякай згадкі пра вайну з Еўразіяй ці пра саюз з Усходазіяй. Праца была нязносна цяжкая, тым болей што неабходныя дзеянні нельга было назваць сваімі імёнамі. У аддзяленні дакументацыі кожны працаваў васемнаццаць гадзін за суткі, з двума трохгадзіннымі перапынкамі для кароткага сну. Са сцяпоў прынеслі матрасы і расклалі па ўсіх калідорах. Елі бутэрброды, пілі каву «Перамога», якую развозілі на вазочках работнікі сталоўкі. Кожны раз, калі Уінстан спыняў працу для перапынку на сон, ён стараўся ўсё дарабіць, каб нічога не пакідаць на стале. Але калі ён нявыспаны, прадзіраючы вочы, цягнуўся назад у сваю кабіну, ён знаходзіў там новую навалу скручаных трубкай паперак, якія сумётам закрывалі стол, да паловы завальвалі мовапіс і пачыналі ўжо падаць на падлогу. І таму кожны раз ён мусіў пачынаць з таго, што зграбаў паперы ў кучу і вызваляў трошкі месца. Але найгорш было тое, што праца яго

не была цалкам механічная. Часта дастаткова было толькі замяніць адно імя другім, але кожная дэталь-вая справаздача патрабавала ўвагі і вынаходлівасці. Вельмі істотна было нават ведаць геаграфію, каб пераносіць вайну з адной часткі свету ў другую.

На трэці дзень у яго ўжо нясцерпна балелі вочы, і ён мусіў штохвіліны праціраць шкельцы акулераў. Ён нібы змагаўся з нейкай невыносна цяжкай фізічнай задачай, ад якой можна было і адмовіцца, але якую ён усё ж з раздражнёнай упартасцю імкнуўся выканаць. Наколькі ён мог памятаць, яго зусім не бянтэжыла, што кожнае слова, надыктаванае ім на мовапіс, кожная рыска яго чарнакрэса — чыстая хлусня. Ён, як і любы іншы ў адзеле, дбаў адно пра тое, каб фальшаванні былі дасканалыя. Раніцай шостага дня навала папярковых скруткаў сунялася. За цэлыя паўгадзіны з трубка пнеўматычнай пошты нічога не з'яўлялася. Пасля выпаў адзін скрутак, а тады зноў нічога. Паўсюль амаль адначасова праца спынілася. Увесь адзел глыбока і патаемна ўздыхнуў. Была дароблена вялізная праца, пра сутнасць якое, аднак, нельга было згадваць. Цяпер ніхто ўжо не мог дакументальна давесці, што некалі адбывалася вайна з Еўразіяй. У дванаццаць нуляў нечакана абвясцілі, што ўсе супрацоўнікі міністэрства вольныя ад працы да заўтрашняе раніцы. Уінстан усё яшчэ насіў з сабою партфель з кнігай. Ён ставіў яго паміж ног, калі працаваў, і накрываў целам, калі спаў. Ён вярнуўся да сябе, пагаліўся і ледзь не заснуў у ваннай, хоць вада была ледзь цёплая.

З нейкім пажадлівым хрустам у суставах ён падняўся па сходах у пакойчык над крамай пана Чэрынгтана. Ён быў стомлены, але спаць ужо не хацелася. Ён расчыніў акно, запаліў маленькі брудны керагаз і паставіў вады на каву. Хутка павінна была прыйсці Джулія, а пакуль што перад ім была *Кніга*. Ён сеў у стары праседжаны фатэль і расшпіліў раменьчыкі партфеля.

Гэта быў цяжкі чорны том, пераплецены саматужна, без імя аўтара і тытула на вокладцы. Друк таксама выглядаў трохі няроўным. Старонкі з краёў абтрапанліся і гарталіся лёгка, быццам кніга прайшла ўжо праз мноства рук. На першай старонцы стаяў такі надпіс:

ЭМАНУІЛ ГОЛЬДШТЭЙН
ТЭОРЫЯ І ПРАКТЫКА
АЛІГАРХІЧНАГА КАЛЕКТЫВІЗМУ

Уінстан прачытаў далей:

Раздзел першы
Няведанне — гэта сіла

На працягу ўсіх гістарычных эпох, па ўсёй верагоднасці з канца неаліту, у свеце існавала тры катэгорыі людзей: Вышэйшыя, Сярэднія і Ніжэйшыя. Яны ў сваю чаргу дзяліліся на розныя драбнейшыя групы, насілі незлічоную колькасць розных найменняў, іх лічбавыя прапорцыі, а таксама ўзаемныя дачыненні мяняліся ад стагоддзя да стагоддзя. Аднак фундаментальная будова чалавечага грамадства не мянялася ніколі. Нават пасля вялізных зрухаў і нібыта незваротных перамен заўсёды сама па сабе ўсталёўвалася тая самая структура, гэтаксама як гіраскоп заўсёды імкнецца да раўнавагі, у які бок яго б ні схілялі.

Мэты гэтых трох груп абсалютна несумяшчальныя паміж сабою...

Уінстан прыпыніў чытанне, каб адчуць усю асалоду таго, што можна вось так утульна і бяспечна сядзець і чытаць. Ён быў адзін: ні тэлегляда, ні вуха пры дзвярах, ні баязлівага памкнення азірнуцца цераз плячо ці прыкрыць рукою старонку кнігі. Пяшчотнае летняе паветра лашчыла яму твар. Аднекуль здалёк прыглу-

шана чуліся дзіцячыя галасы. У самім пакоі — ані шалаху, толькі, нібы нейкі шашаль, цікаў гадзіннік. Уінстан залез глыбей у фатэль і паклаў ногі на камінную кратку. То была шчаснасць, то была вечнасць. І раптам, як часам робіш, калі ведаеш, што ўсё роўна прачытаеш і перачытаеш усю кнігу да апошняга слова, ён разгарнуў яе на іншай старонцы, і яму трапіўся Раздзел трэці. Ён чытаў далей:

Раздзел трэці

Вайна — гэта мір

Падзел свету на тры вялікія звышдзяржавы быў падзеяй, якую можна было прадбачыць і якая фактычна была прадказаная да сярэдзіны дваццатага стагоддзя. З далучэннем Еўропы да Расіі і Брытанскай імперыі да Злучаных Штатаў дзве з трох сучасных вялікіх дзяржаў — Еўразія і Акіянія — па сутнасці, склаліся. Трэцяя — Усходазія — вызначылася як выразная адзінка толькі пасля бязладных баёў наступнага дзесяцігоддзя. Граніцы паміж трыма звышдзяржавамі ў некаторых месцах адвольныя, у іншых яны мяняюцца залежна ад ваенных поспехаў, але ў цэлым яны адпавядаюць геаграфічным абрысам. Еўразія ахоплівае ўсю паўночную частку еўрапейскага і азіяцкага кантынентаў, ад Партугаліі да Берынгавага праліва. Акіянія ўключае ў сябе абедзве Амерыкі, астравы Атлантыкі разам з Брытанскімі астравамі, Аўстралазію і Паўднёвую Афрыку. Усходазія, меншая за дзве папярэднія, з менш выразнай заходняй граніцай, уключае Кітай з паўднёвымі прылегласцямі, Японскія астравы і вялікую, але зменлівую частку Манчжурый, Манголіі і Тыбету.

Згрупаваныя паміж сабою тым або іншым чынам, гэтыя тры звышдзяржавы на працягу дваццаці пяці гадоў бесперапынна знаходзяцца ў стане вайны. Аднак

вайна болей не з'яўляецца адчайнай барацьбой, скіраванай на знішчэнне супраціўніка, як гэта было ў першыя дзесяцігоддзі дваццатага стагоддзя. Гэта ўзброеная барацьба з абмежаванымі мэтамі паміж супраціўнікамі, якія не могуць знішчыць адзін аднаго, у якіх няма для вайны ніякіх матэрыяльных прычын і якіх не падзяляюць ніякія істотныя ідэалагічныя супярэчнасці. Гэта, аднак, не значыць, што метады вядзення вайны або агульнае стаўленне да яе сталіся менш крывавыя і больш рыцарскія. Наадварот, ваенная істэрыя лютуе няспынна і паўсюдна ва ўсіх краінах, а гвалт, рабункі, забойства дзяцей, заняволенне цэлых народаў, катаванне палонных, якое даходзіць да таго, што іх вараць і хаваюць жывым — усё гэта лічыцца нармальным. Гэтыя злачынствы, учыненыя сваімі салдатамі, а не ворагам, лічацца значнымі заслугамі. Але з матэрыяльнага боку ў вайне занята вельмі мала людзей, пераважна гэта высокакваліфікаваныя спецыялісты, і яна прыносіць параўнаўча мала ахвяр. Барацьба, калі яна ёсць, ідзе недзе на няпэўных граніцах, аб праляганні якіх звычайны чалавек можа толькі здагадацца, або вакол Плывучых Крэпасцяў, якія ахоўваюць стратэгічныя пункты на марскіх шляхах. У цэнтрах цывілізацыі вайна выяўляецца найперш праз няспынную нястачу прадуктаў спажывання і перыядычнае скіданне ракетных бомбаў, кожная з якіх можа забіць некалькі дзесяткаў чалавек. Змяніўся, па сутнасці, сам характар вайны. Дакладней кажучы, змяніўся іерархічны парадак прычын, якія выклікаюць вайну. Матывы, што ўжо існавалі, хоць і ў меншай меры, пад час вялікіх войнаў пачатку дваццатага стагоддзя, сталіся цяпер асноўнымі і адкрыта прызнанымі.

Каб зразумець сутнасць цяперашняй вайны — бо нягледзячы на частыя перагруппаванні супраціўнікаў гэта заўсёды тая самая вайна, — трэба найперш уявіць сабе, што яна не можа мець вырашальнага характару.

Ніводная з трох звышдзяржаў не можа быць канчаткова зваяваная, нават дзвюма астатнімі разам. Занадта роўна падзелены сілы, занадта магутныя іх натуральныя сродкі абароны. Еўразія надзейна абаронена сваімі тэрытарыяльнымі абшарамі, Акіянія — вялікасцю Атлантычнага і Ціхага акіянаў, Усходазія — пладавітасцю і працавітасцю сваіх жыхароў. Па-другое, з матэрыяльнага пункту гледжання болей няма за што ваяваць. З усталяваннем самадастатковых эканамічных сістэм, пры якіх вытворчасць і спажыванне цесна счэплены між сабою, барацьба за рынкі збыту, адна з асноўных прычын колішніх войнаў, сталася непатрэбная. Разам з тым змаганне за сыравіну перастала быць пытаннем жыцця і смерці. Ва ўсялякім разе, кожная з трох звышдзяржаў дастаткова вялікая, каб здабыць у сваіх межах амаль усе патрэбныя матэрыялы. Калі толькі вайна і мае нейкія непасрэдныя эканамічныя мэты, дык гэта вайна за рэсурсы працоўнае сілы. Паміж граніцамі трох звышдзяржаў ляжыць тэрыторыя, якою ніводная з іх не валодае пастаянна. Гэта чатырохкутнік з вяршынямі ў Танжэры, Бразавілі, Дарвіне і Ганконгу, у якім жыве прыблізна пятая частка насельніцтва Зямлі. Якраз за валоданне гэтымі густанаселенымі раёнамі, а таксама за паўночны полюс, і ідзе няспынная барацьба паміж трыма звышдзяржавамі. Практычна, ніводная з іх ніколі не валодае ўсёй гэтай спрэчнай тэрыторыяй. Асобныя часткі яе пераходзяць з рук у рукі, і жаданне завалодаць тым або іншым рэгіёнам праз раптоўную здраду свайму саюзніку і прыводзіць да бясконцых перагрупаванняў.

Усе спрэчныя тэрыторыі маюць каштоўныя мінеральныя багаці, і некаторыя з іх вырабляюць важныя раслінныя прадукты, напрыклад, каўчук, сінтэз якога ў краінах з халаднейшым кліматам абыходзіцца параўнаўча дорага. Але перадусім яны змяшчаюць у сабе невычэрпныя запасы таннай працоўнай сілы. Дзяр-

жава, якая пануе над Экватарыяльнай Афрыкай, або краінамі Сярэдняга Усходу, або Паўднёвай Індыяй, або Інданэзіяй, мае праз гэта ў сваім распараджэнні сотні мільёнаў кулі, якія за сваю знясільную працу атрымліваюць вельмі мала. Насельнікі гэтых краін, больш ці менш адкрыта даведзеныя да стану рабоў, пераходзяць увесь час ад аднаго заваёўніка да другога. Іх выкарыстоўваюць гэтаксама, як вугаль або нафту, у барацьбе за павелічэнне вытворчасці зброі, за пашырэнне заваяваных тэрыторый, за павышэнне колькасці працоўнае сілы, каб тая вырабляла больш зброі, спрыяла заваяванню тэрыторый і гэтак да бясконцасці. Трэба адзначыць, што барацьба ніколі не пераходзіць межаў спрэчных тэрыторый. Граніцы Еўразіі перасоўваюцца то ў адзін бок, то ў другі паміж ракою Конга і паўночным берагам Міжземнага мора. Астравы Індыйскага і Ціхага акіянаў увесь час заваёўваюцца Акіяніяй або Усходазіяй. У Манголіі лінія, што аддзяляе Еўразію ад Усходазіі, ніколі не бывае стабільная. Усе тры дзяржавы аспрэчваюць разлеглыя тэрыторыі вакол Полюса, якія фактычна не населеныя і не даследаваныя. Але раўнавага сіл заўсёды прыблізна тая самая, а тэрыторыя, што складае аснову кожнай звышдзяржавы, застаецца заўсёды нязменная. Да таго ж праца зняволеных народаў, што жывуць вакол Экватара, сусветнай эканоміцы, па праўдзе кажучы, непатрэбная. Яна нічога не дадае да сусветнага багацця, бо ўсё вырабленае выкарыстоўваецца на ваенныя патрэбы. Вайна заўсёды вядзецца дзеля таго, каб лепей узброіцца да наступнай вайны. Сваёй працай заняволеныя масы спрыяюць павышэнню інтэнсіўнасці перманентнай вайны. Але калі б іх і не існавала, структура сусветнага грамадства і прынцыпы, паводле якіх яно падтрымлівае сваё існаванне, наўрад ці былі б істотна адрознымі.

Галоўная мэта сучаснае вайны (згодна з прынцы-

памі *двухдумства*, кіраўнічыя галовы Унутранай Партыі адначасова прызнавалі і не прызнавалі гэтую мэту) палягае ў тым, каб поўнасьцю спажываць прадукты прамысловай вытворчасці, не павышаючы пры гэтым агульнага ўзроўню жыцця. Пачынаючы з канца дзевятнаццатага стагоддзя праблема выкарыстання лішкаў прадуктаў спажывання існавала ў прыхаваным выглядзе ў індустрыяльным грамадстве. Цяпер жа, калі вялікая колькасць людзей не забяспечана дастатковым харчаваннем, праблема гэтая, відавочна, не стаіць так востра, ды і, відаць, не стане, нават калі не прыбягаць да штучных сродкаў знішчэння. Сённяшні свет — больш убогі, галодны і заняпалы, чым свет, які існаваў да 1914 года, а калі параўнаць яго з той фантастычнай будучыняй, аб якой марылі людзі ў тыя часы, дык адрозненне будзе яшчэ страшнейшае. На пачатку дваццатага стагоддзя карціна будучага грамадства, неверагодна багатага, раскошнага, упарадкаванага і высокапрадукцыйнага — бліскачага здоровага свету са шкла, сталі і снежна-белага бетону — жыла ў святломасці амаль кожнага адукаванага чалавека. Навука і тэхніка развіваліся так хутка, што дух займала, і было натуральна меркаваць, што гэтае развіццё будзе працягвацца і далей. Аднак гэтага не адбылося, часткова праз збядненне, спрычыненае доўгай чарадою войнаў і рэвалюцый, часткова з-за таго, што навукова-тэхнічны прагрэс залежаў ад эмпірычнага ладу мыслення, а лад гэты не мог захавацца ва ўмовах сцісла рэгламентаванага грамадства. Агулам беручы, сённяшні свет больш прымітыўны, чым пяцьдзсят гадоў таму. Некаторыя адсталыя рэгіёны дасягнулі прагрэсу, былі ўдасканалены некаторыя прыборы, звязаныя з вайною або паліцэйскім наглядом, але навуковыя даследаванні і адкрыцці паступова спыніліся. Да таго ж страты, спрычыненыя атамнай вайною 50-х гадоў, ніколі не былі цалкам кампенсаваныя. І ўсё ж небяспека, што

хавалася ў машынах, усё яшчэ існавала. Калі з'явілася першая машына, усім здольным да развагі людзям сталася відавочным, што неабходнасць у цяжкай чалавечай працы, а значыць, у пэўнай меры, і ў чалавечай няроўнасці, знікла. Калі б машыны свядома выкарыстоўвалі з гэтай мэтай, дык голад, знясільную працу, бруд, непісьменнасць і хваробы можна было б выкараніць на працягу некалькіх пакаленняў. І сапраўды, нават калі яны яшчэ не выкарыстоўваліся з гэтай мэтай, машыны — вырабляючы столькі прадукту, што яго часам немагчыма было размеркаваць — ўзнялі ўзровень жыцця людзей за нейкія пяцьдзсят гадоў у канцы XIX і на пачатку XX стагоддзя.

Але было таксама відавочным, што павелічэнне агульнага багацця пагражала далейшаму існаванню іерархізаванага грамадства, а ў нейкім сэнсе ўжо нават значыла і знішчэнне гэтага грамадства. У свеце, дзе працоўны дзень будзе кароткі, дзе ў кожнага будзе дастаткова ежы, кожны будзе жыць у доме з ваннай і халадзільнікам, будзе мець аўтамабіль ці нават самалёт, найбольш відавочная і найбольш істотная форма няроўнасці знікне. Стаўшы ўсеагульным, багацце перастане быць падставай для няроўнасці. Можна было, без сумнення, уявіць сабе грамадства, у якім *багацце* ў значэнні прыватнай уласнасці і раскошы будзе падзелена пароўну, тым часам як *улада* застанецца ў руках малой упрывілеяванай касты. Але ў сапраўднасці такое грамадства не магло б доўга заставацца стабільным. І сапраўды, калі б усе аднолькава жылі ў раскошы і бяспецы, дык вялікая маса людзей, звычайна здзічэлых ад беднасці, магла б атрымаць адукцыю і навучыцца думаць самастойна, і тады б яна раней ці пазней заўважыла, што ўпрывілеяваная меншасць не мае ніякае рацыі існавання, і зрынула б яе. Карацей кажучы, іерархізаванае грамадства магло грунтавацца толькі на беднасці і неўцтве.

Зварот да аграрнае мінуўшчыны, як пра гэта ма-
рылі некаторыя мысляры на пачатку дваццатага
стагоддзя, не быў бы практычным выйсцем. Ён пры-
чыў тэндэнцыі да механізацыі, якая зрабілася ва
ўсім свеце амаль інстынктыўнай. Да таго ж індустры-
яльна адсталая краіна была б бездапаможная ў ваен-
ных адносінах і хутка падпала б пад панаванне, ускос-
нае або непасрэднае, сваіх больш індустрыяльна раз-
вітых супраціўнікаў.

Трымаць масы ў галечы, скарачаючы вытвор-
часць — і гэта было б не найлепшае выйсце. Гэты
сродак быў ужыты ў шырокім маштабе ў фінальнай
фазе капіталізму, прыблізна паміж 1920 і 1940 гадамі.
У эканоміцы шмат якіх краін панаваў застой, палі
не ўрабляліся, абсталяванне не абнаўлялася і вялікія
масы насельніцтва былі пазбаўленыя працы. Дзяржаў-
ныя дабрачынныя арганізацыі не давалі ім памерці
з голаду. Але і гэткае вырашэнне цягнула за сабою
ваенную слабасць. Усе нягоды і беды былі відавочна
неапраўданыя, што непазбежна спараджала апазіцыю.
Праблема была ў тым, каб круціць колы прамысло-
васці, не павышаючы рэальнага багацця свету. Тавары
павінны былі вырабляцца, але не размяркоўвацца.
На практыцы адзіным сродкам дасягнення гэтае мэты
была няспынная, перманентная вайна.

Галоўнае дзеянне ў вайне — гэта знішчэнне, не аба-
вязкова людзей, але прадуктаў чалавечае працы.
Вайна — гэта сродак знішчыць, распыліць у стратасфе-
ры, патапіць на дне мора матэрыяльныя багацці, якія
ў іншым выпадку маглі б быць выкарыстаныя на тое,
каб зрабіць масы занадта заможнымі, а значыць, урэш-
це, занадта разумнымі. Нават калі зброя і не знішчаец-
ца ў вайне, яе вытворчасць ужо сама па сабе з'яўляецца
лёгкім сродкам такога выкарыстання працоўнае сілы,
каб не выраблялася нічога, што можна было б спажыць.
Напрыклад, працоўнае сілы, выкарыстанае на пабудову

адной Плывучай Крэпасці, хапіла б на тое, каб вырабіць некалькі сотняў грузавых суднаў. Пасля, не прынёшы нікому ніякай матэрыяльнай карысці, яна спісвалася на пераплаўку. І тады, з яшчэ большымі працоўнымі выдаткамі, будавалася новая Плывучая Крэпасць. У прынцыпе ўсе ваенныя дзеянні скіроўваліся на тое, каб знішчыць дадатковы прадукт, які мог застацца пасля таго, як самыя пільныя патрэбы насельніцтва былі задаволеныя. На практыцы пільныя жыццёвыя патрэбы насельніцтва заўсёды недаацэньваюцца. У выніку адбываецца так, што хранічна не стае нават паловы таго, што неабходна для жыцця. Але гэта разглядаецца як дадатны факт. Шляхам свядомае палітыкі ўсё насельніцтва, у тым ліку і ўпрывіляваныя яго групы, трымаецца на мяжы галечы. Усеагульная нястача сапраўды павышае важнасць дробных прывілеяў і тым самым павялічвае розніцу паміж адной групай і другой. Паводле стандартаў пачатку дваццатага стагоддзя, нават члены Унутранай Партыі цяпер працуюць цяжка і жывуць, абмяжоўваючы сябе ва ўсім. Тым не меней тая кропля камфорту, што яны маюць, іх вялікія і добра мэбляваныя кватэры, іх адзенне з лепшае тканіны, добрая якасць іх ежы, пітва, тытуню, іх двое ці трое слугаў, іх прыватныя аўтамабілі і верталёты даюць ім магчымасць узвысіцца над светам членаў Знешняе Партыі. А члены Знешняе Партыі маюць падобныя перавагі ў параўнанні са знядоленымі масамі, якія мы называем «проламі». Сацыяльная атмасфера нагадвае абложаны горад, дзе валоданне кавалкам каніны пазначае розніцу паміж багаццем і беднасцю. Разам з тым усведамленне таго, што ідзе вайна, а значыць, адусюль пагражае небяспека, робіць натуральнай і непазбежнай умовай для выжывання перадачу ўлады ў рукі невялікае касты.

Вайна, як мы далей пабачым, не толькі прыносіць неабходныя разбурэнні, але і робіць гэтыя разбурэнні

псіхалагічна прымальнымі. У прынцеце было б вельмі проста затраціць збыткоўную працу на пабудову святыняў і пірамід, на раскопванне і закопванне ямаў ці нават на вытворчасць вялізнае колькасці тавараў, якія пасля б спальваліся. Але гэта прыдалося б для стварэння эканамічных, а не псіхалагічных падстаў іерархічнага грамадства. Тут маецца на ўвазе не мараль масаў, думка якіх не мае ніякага значэння, пакуль яны будуць моцна прыкутыя да сваёй працы, а мараль самой Партыі. Нават ад самага простага члена Партыі патрабуецца, каб ён быў у пэўных вузкіх межах здольны, старанны і нават разумны. Разам з тым неабходна, каб ён быў даверлівым фанатыкам, галоўнымі пачуццямі якога былі б страх, нянавіць, ліслінасць і зладнасць. Інакш кажучы, ён мусіць мець лад думак, характэрны для стану вайны. Зусім няважна, была сапраўды абвешчана вайна або не, няважна, ідзе яна паспяхова або не, бо ніякая канчатковая перамога немагчымая. Важна толькі, каб існавала ваеннае становішча. Спецыялізацыя разумовае скіраванасці, якой патрабуе Партыя ад сваіх членаў і якая найлягчэй дасягаецца ў атмасферы вайны, цяпер сталася амаль усеагульнаю, але чым вышэйшы ранг, тым адметнейшая гэтая спецыялізацыя. Якраз ва Унутранай Партыі ваенная істэрыя і нянавіць да ворага выяўляюцца найбольш яскрава. Пры выкананні сваёй кіраўнічай ролі члену Унутранае Партыі часам неабходна ведаць, што той або іншы пункт ваенных навінаў сфальшаваны, часам яму выпадае даведацца, што ўся вайна — фальшыўка і яе або ўвогуле няма, або прычыны яе абвешчання зусім не тыя, што паведамляліся раней. Але гэтае веданне нейтралізуецца прыёмамі двухдумства. Тым часам ніводзін член Унутранае Партыі ні хвіліны не вагаецца ў сваім містычным перакананні, што вайна ідзе, што яна мусіць скончыцца перамогаю Акіяніі і што Акіянія стане неаспрэчнай уладаркаю ўсяго свету.

Усе члены Унутранае Партыі вераць у непазбежнасць гэтае заваёвы, як у рэлігійны догмат. Яна адбудзецца або праз паступовы захоп новых тэрыторый, што дазволіць пабудаваць магутную неадольную супердзяржаву, або праз вынаходку новае зброі, супраць якой не знойдзецца абарончых сродкаў. Пошук новых відаў зброі працягваецца няспынна. Гэта адна з апошніх ацалелых галін разумовае дзейнасці, дзе дух вынаходніцтва і даследніцтва мае нейкі ўжытак. Сёння ў Акіяніі навука, у старым сэнсе гэтага слова, амаль перастала існаваць. У навамоўі нават няма слова для паняцця «навука». Эмпірычны метада мыслення, на якім грунтаваліся ўсе навуковыя дасягненні мінуўшчыны, прырэчыць найгалоўнейшым прынцыпам Ангсоцу. І нават тэхнічны прагрэс адбываецца толькі там, дзе ён можа нейкім чынам паспрыяць абмежаванню чалавечае свабоды. Ва ўсіх відах рамёстваў свет стаіць на месцы або адступае назад. Палі ўрабляюцца конным плугам, а кніжкі друкуюцца на машынцы. Але ў жыццёва важных галінах — гэта значыць у ваеннай справе і ў паліцэйскім наглядзе — эмпірычны падыход заахвочваецца або, прынамсі, церпіцца. Партыя ставіць перад сабою дзве мэты — заваяваць усю зямную паверхню і знішчыць раз і назаўсёды ўсялякую незалежную думку. З гэтага вынікаюць дзве задачы, якія Партыя мусіць вырашыць: як выявіць, супраць волі чалавека, пра што ён думае, і як за некалькі секундаў знішчыць без папярэджання сотні мільёнаў чалавек. Вось галоўныя мэты Партыі, у меру таго як працягваюцца навуковыя даследаванні. Сённяшні навуковец — гэта або гібрыд псіхолога з інквізітарам, які з незвычайнай стараннасцю вывучае значэнні выразу твару, рухаў, інтанацый голасу і даследуе вынікі ўздзеяння на чалавека наркотыкаў, тэрапеўтычнага шоку, гіпнозу, фізічных катаванняў з мэтай дамагчыся паказанняў; або гэта фізік, хімік ці біёлаг, зацікаўлены толькі тымі

галінамі сваёй спецыяльнасці, якія маюць дачыненне да адабрання жыцця. У вялізных лабараторыях Міністэрства Міру і ў даследчых цэнтрах, схаваных у бразільскіх лясах, ці ў аўстралійскай пустыні, ці на выспах, што губляюцца ў Антарктыцы, нястомна працуюць групы экспертаў. Адны займаюцца распрацоўкаю планаў матэрыяльна-тэхнічнага забеспячэння будучых войнаў, другія вынаходзяць усё большыя ракетныя бомбы, усё магутнейшыя выбуховыя рэчывы, усё больш непрабівальную браню; іншыя вышукваюць новыя, больш смяротныя газы або растваральныя атруты, якія можна было б вырабіць у колькасці, дастатковай, каб знішчыць расліннасць цэлых кантынентаў, або віды вірусаў, адпорных на любыя вакцыны; іншыя працуюць над стварэннем механізму, які б мог перасоўвацца пад зямлёю, як падводная лодка пад вадой, або над пабудоваю самалёта, гэтак жа незалежнага ад сваёй базы, як парусны карабель; іншыя ж даследуюць нават самыя далёкія магчымасці, як, напрыклад, канцэнтраванне сонечных промяняў лінзамі, падвешанымі за тысячы кіламетраў над зямлёю, або выкліканне штучных землятрусаў ці прыліваў і адліваў праз уздзеянне на тэмпературу ў цэнтры зямлі.

Але ніводзін з гэтых праектаў ніколі не набліжаецца да ажыццяўлення, і ніводная з трох звышдзяржаваў не можа істотна апырэдзіць астатнія. Самае важнае тое, што ўсе тры дзяржавы ўжо маюць атамную бомбу — зброю значна магутнейшую за ўсё, што можна вынайсці ў выніку цяперашніх даследаванняў. І хоць Партыя, як звычайна, запісвае гэтую вынаходку на свой рахунак, атамныя бомбы з'явіліся яшчэ ў 40-я гады і былі першы раз шырока ўжытыя праз дзесяць гадоў. Каля сотні бомбаў было тады скінута на прамысловыя цэнтры, асабліва ў Еўрапейскай частцы Расіі, Заходняй Еўропе і Паўночнай Амерыцы. Гэтыя акцыі мелі на мэце пераканаць кіраўнічыя колы ўсіх краінаў, што

яшчэ некалькі бомбаў паставілі б крэс існаванню чалавечтва, а разам з тым і іх уладзе. У выніку, хоць і не было ніякіх спецыяльных пагадненняў ці нават прапанаваў, болей бомбы не ўжываліся. Усе тры дзяржавы проста працягваюць вырабляць атамныя бомбы і назапашваць іх, чакаючы вырашальнага моманту, які, як думаюць усе яны, надарыцца рана ці позна. Тым часам ваенная тэорыя на працягу трыццаці або сарака гадоў не развівалася. Верталёты ўжываюцца больш, чым раней, бамбавікі ў большасці заменены на самарушныя снарады, а рухомыя і нетрывалыя крэйсеры саступілі месца амаль непатоным Плывучым Крэпасцям. Апроч гэтага, ніякіх удасканаленняў не адбылося. Танкі, падводныя лодкі, тарпеды, кулямёты і нават вінтоўкі і ручныя гранаты ўсё яшчэ ўжываюцца. І нягледзячы на бясконцыя паведамленні прэсы і тэлеглядаў аб жорсткіх баях, зацятыя бітвы мінулых войнаў, пад час якіх за пару тыдняў гінулі сотні тысяч ці нават мільёны людзей, ніколі ўжо не паўтараліся.

Ніводная з трох звышдзяржаў не рызыкуе рабіць такіх крокаў, якія маглі б прывесці да сур'ёзных стратаў. Калі і праводзяцца шырокамаштабныя аперацыі, дык часцей за ўсё гэта нечаканыя напады на саюзніка. Усе тры дзяржавы прытрымліваюцца ці ўдаюць, што прытрымліваюцца, аднолькавае стратэгіі. План палягае ў тым, каб, спалучаючы баявыя аперацыі, маршы і добра запланаваныя здрады, замкнуць кола сваіх баз вакол адной ці другой дзяржавы-суперніцы, а пасля заключыць з ёю пакт аб дружбе і захоўваць з ёю мір даволі доўга, каб падмануць пільнасць. За гэты час ракеты з атамнымі зарадамі размесцяцца ва ўсіх стратэгічных пунктах. Калі ўсе іх адначасова запусцяць, разбуральны эффект будзе такі моцны, што адпор будзе немагчымы. Тады настане час заключыць пакт аб дружбе з другой сусветнай дзяржаваю для падрыхтоўкі другога нападу. Не трэба, бадай, і казаць, што план

гэты — нездзяйсняяльная мара. Да таго ж баі вядуцца выключна на спрэчных тэрыторыях вакол экватара і полюса. Ніякія ўварванні на тэрыторыю супраціўніка не прадпрымаюцца. Гэтым тлумачыцца факт, што на некаторых адцінках межы паміж звышдзяржавамі праведзены адвольна. Еўразія, напрыклад, магла б з лёгкасцю заваяваць Брытанскія астравы, якія геаграфічна ўваходзяць у Еўропу. З другога боку, Акіянія магла б пасунуць мяжу да Рэйна або нават да Віслы. Але гэта было б парушэннем шанаванага ўсімі няпісанага прынцыпу культурнае недатыкальнасці. Калі б Акіянія захапіла тэрыторыі, некалі вядомыя пад назвамі Францыя і Германія, ёй давялося б або знішчыць усё насельніцтва, што было б звязана з вялікімі матэрыяльнымі цяжкасцямі, або асіміляваць каля ста мільёнаў жыхароў, якія ўзроўнем прамысловага развіцця набліжаюцца да Акіяніі. Праблема гэтая стаіць перад усімі трыма звышдзяржавамі. Для захавання іх структуры абсалютна неабходна выключыць любыя кантакты з іншаземцамі, дапускаючы іх хіба толькі, у абмежаванай ступені, з ваеннапалоннымі і каляровымі рабамі. Нават да афіцыйнага саюзніка прынята ставіцца са змрочным падарэннем. Калі не ўлічваць ваеннапалонных, звычайны грамадзянін Акіяніі ніколі не бачыць грамадзян Еўразіі або Усходазіі, і яму забаронена ведаць замежныя мовы. Калі б яму былі дазволеныя кантакты з іншаземцамі, ён заўважыў бы, што гэта такія самыя людзі, як і ён, і што большая частка таго, што пра іх гавораць — няпраўда. Герметычныя муры свету, у якім ён жыве, разбурыліся б, і страх, нянавіць, упэўненасць у сваёй рацыі, ад якіх залежыць яго мараль, маглі б знікнуць. У выніку гэтага ўсе бакі пагадзіліся, што тым часам, як Персія, Егіпет, Ява ці Цэйлон пераходзяць з рук у рукі, галоўныя межы могуць парушацца толькі бомбамі.

За ўсім гэтым хаваецца факт, ніколі не выказаны ўголас, але зразумелы ўсім, які абумоўлівае паводзіны

кожнага, — умовы жыцця ва ўсіх трох звышдзяржавах прыблізна аднолькавыя. У Акіяніі пануючая філасофія называецца Ангсоц, у Еўразіі — неабальшавізм, ва Усходазіі яна азначаецца кітайскім словам, якое звычайна перакладаецца як Культ смерці, але дакладней было б перадаць яго як «забыццё самога сябе». Грамадзяніну Акіяніі не дазваляецца ведаць што б там ні было пра два іншыя філасофскія вучэнні, але яго вучаць ненавідзець іх і лічыць іх дзікунскай абразам маралі і здаровага сэнсу. Папраўдзе, усе тры філасофіі мала адрозніваюцца адна ад адной, а грамадскія сістэмы, на іх пабудаваныя, не адрозніваюцца ўвогуле. Паўсюль — тая самая пірамідальная структура, той самы культ кіраўніка-паўбога, тая самая эканамічная сістэма, што існуе праз пастаянную вайну і дзеля яе. З гэтага вынікае, што ўсе тры звышдзяржавы не толькі не могуць заваяваць адна адну, але і не мелі б з гэтае заваёвы ніякае карысці. Наадварот, варагуючы паміж сабою, яны падтрымліваюць адна адну, як тры пшанічныя снапы. Звычайна кіраўнічыя групы трох дзяржаў усведамляюць і адначасова не ўсведамляюць тое, што яны робяць. Яны прысвячаюць свае жыцці заваёве свету, але разам з тым яны ведаюць, што неабходна, каб вайна працягвалася без канца і без перамогі. Тым часам адсутнасць небяспекі заваявання робіць магчымым адмаўленне рэальнасці — адмысловую рысу Ангсоцу і дзвюх астатніх філасофскіх сістэм. Тут неабходна паўтарыць сказанае вышэй — з-за таго, што вайна стала перманентнаю, істотна змяніўся сам яе характар.

Ранейшымі часамі вайна, амаль паводле самой дэфініцыі, была нечым, што рана ці позна канчалася, звычайна бяспрэчнаю перамогай або паражэннем. Ранейшымі часамі вайна была таксама адным з асноўных сродкаў, праз які чалавечае грамадства трымалася ў кантакце з матэрыяльнай рэчаіснасцю. Усе кіраўнікі ва ўсе часы спрабавалі навязаць сваім падначаленым

фальшывы светапогляд, але не маглі сабе дазволіць за-
ахвочваць ілюзіі, якія маглі б знізіць баяздольнасць. Ка-
лі паражэнне значыла страту незалежнасці ці нейкі іншы
непажаданы вынік, трэба было сур'ёзна супрацьставіцца
паражэнню. Тут ужо нельга было абысці матэрыяльныя
факты. Двойчы два можа значыць пяць у філасофіі,
рэлігіі, этыцы або палітыцы, але калі справа ідзе пра
гармату або самалёт, двойчы два мусіць раўняцца ча-
тыром. Недзяздольныя нацыі рана ці позна асуджаны
на заваяванне, і барацьба за дзяздольнасць заўсёды бы-
ла ворагам усіх ілюзіяў. Да таго ж, каб быць дзяздоль-
ным, трэба ўмець вучыцца з мінуўшчыны, гэта значыць
дакладна ўяўляць сабе тое, што адбывалася раней. У га-
зетах і гістарычных кнігах усё заўсёды прыхарошвалася
і падганялася, але фальшаванні накшталт цяперашніх
былі немагчымыя. Вайна была гарантам здаровага
розуму, а што датычыла кіраўнічых колаў, дык нават
самым надзейным гарантам. Пакуль войны можна было
выйграваць або прайграваць, ніводзін кіраўнічы клас
не мог быць абсалютна безадказны.

Але калі вайна робіцца працяглай, яна перастае
быць небяспечнай. Калі вайна перманентная, нічога
накшталт ваеннай неабходнасці болей не існуе. Тэх-
нічны прагрэс можа спыніцца, а самыя відавочныя
факты могуць адмаўляцца або ігнаравацца. Як мы ўжо
бачылі, даследаванні, якія можна было б назваць наву-
ковымі, усё яшчэ вядуцца ў ваенных мэтах, але па сутна-
сці ўсё гэта пустыя фантазіі, і тое, што яны не даюць ні-
якіх вынікаў, нікога не хвалюе. Дзяздольнасць, нават
ваенная, болей нікому не патрэбная. У Акіяніі болей
не засталася нічога дзяздольнага, апроч Паліцыі Ду-
мак. З таго часу, як усе тры звышдзяржавы сталіся
неадольнымі, кожная з іх існуе як асобны сусвет, унутры
якога могуць спакойна адбывацца любыя дэфармацыі
думкі. Уплыў рэальнасці выяўляецца толькі ў вымогах
штодзённага жыцця — неабходна есці і піць, мець жыт-

ло і адзенне, старацца не глытаць атруты і не выходзіць праз акно з апошняга паверха і гэтак далей. Паміж жыццём і смерцю, паміж асалодаю і пакутай яшчэ ёсць адрозненне, але не надта вялікае. Ізаляваны ад знешняга свету і ад мінуўшчыны, грамадзянін Акіяніі падобны да чалавека ў міжзорнай прасторы, які не мае ніякіх пунктаў адліку і не ведае, дзе верх, дзе ніз. Кіраўнікі такой дзяржавы маюць абсалютную ўладу, якой не мелі ні фараоны, ні імператары. Яны мусяць дбаць пра тое, каб не надта шмат іх падуладных памірала з голаду, бо гэта можа быць нязручным, яны мусяць падтрымліваць гэтакі самы нізкі ваенна-тэхнічны ўзровень, што і іх супернікі, але як толькі гэты мінімум дасягнуты, яны могуць дэфармаваць рэчаіснасць і надаваць ёй любую форму.

Такім чынам, вайна, калі падыходзіць да яе з меркамі, стасаванымі да мінулых войнаў, — гэта проста падман. Яна нагадвае баі паміж прадстаўнікамі некаторых відаў жвачнай жывёлы, у якіх рогі растуць пад такім вуглом, што яны не могуць пашкодзіць адно аднаму. Але нават будучы нерэальнай, яна ўсё ж мае пэўнае значэнне. Яна знішчае лішкі прадуктаў спажывання і дапамагае захаваць адмысловую духоўную атмасферу, неабходную для існавання іерархічнага грамадства. Такім чынам, як бачым, вайна ёсць справа чыста ўнутрыпалітычная. Раней кіраўнічыя групы ўсіх краін, хоць і яны маглі прызнаць наяўнасць некаторых супольных інтарэсаў і, такім чынам, абмежаваць знішчальныя вынікі вайны, сапраўды ваявалі адна супраць адных, і той, хто перамагаў, заўсёды рабаваў пераможанага. Цяпер яны ўжо не ваююць адны супраць адных. Кожная кіраўнічая група ваюе супраць сваіх падуладных, а мэта вайны — не заваяваць або перашкодзіць заваяванню тэрыторыі, а захаваць некранутай структуру грамадства. Само слова «вайна» перастала адпавядаць свайму зместу. Відаць, дакладней было б сказаць, што, зрабіў-

шыся перманентнай, вайна перастала існаваць. Тое асаблівае прыгнечанне чалавечых істот, якое было характэрнае ўсім войнам ад неаліту да пачатку дваццатага стагоддзя, замянілася на нешта зусім іншае. Вынік быў бы той самы, калі б усе тры звышдзяржавы замест таго, каб біцца адна з адной, пагадзіліся і жылі ў вечным міры, застаючыся кожная недатыкальнай у сваіх межах. Сапраўды, і ў гэтым выпадку кожная з іх заставалася б замкнёным сусветам, наvekі вызваленым ад аблудных уплываў знешняе пагрозы. Сапраўдны перманентны мір быў бы тым самым, што і перманентная вайна. І хоць большасць членаў Партыі разумее гэта толькі ў павярхоўным сэнсе, у гэтым і хаваецца глыбокае значэнне партыйнага лозунга: ВАЙНА — ГЭТА МІР.

Уінстан на хвілінку перапыніў чытанне. Недзе далёка выбухнула ракетная бомба. Шчаслівае адчуванне таго, што ён сядзіць сам-насам з забароненай кнігай у пакоі, дзе няма тэлегляда, яшчэ не прайшло. Самотнасць і бяспека былі фізічнымі пачуццямі, якія мяшаліся са стомаю яго цела, з утульнасцю фатэля, з пяшчотным дотыкам ветрыку, які далятаў з акна і лашчыў яму твар. Кніга яго захапляла ці, дакладней кажучы, абнадзейвала. З другога боку, яна не паведамляла нічога новага, але ад гэтага яна была яшчэ больш прывабная. У ёй гаварылася тое, што б сказаў і Уінстан, калі б здолеў упарадкаваць свае раскіданыя думкі. Кніга была плёнам розуму, падобнага да ягонага, але магутнейшага, больш сістэматычнага, менш апанаванага страхам. «Найлепшыя кнігі, — сказаў ён сам сабе, — гэта тыя, якія гавораць табе пра тое, што ты ўжо сам ведаеш». Ён вярнуўся да раздзела першага, калі пачуў крокі Джуліі па сходах. Ён устаў з фатэля, каб сустрэць яе. Яна паставіла сваю торбу на падлогу і кінулася ў абдымкі Уінстану. Яны не бачыліся больш за тыдзень.

— У мяне *Кніга*, — сказаў ён, калі яны скончылі абдымацца.

— О, праўда? Добра,— сказала яна без лішніх цікаўнасці і амаль адразу схілілася над керагазам, каб зварыць кавы.

Яны вярнуліся да гэтай тэмы толькі праз паўгадзіны пасля таго, як леглі ў ложкак. Вечар ужо дыхаў прахалодаю, і ім давалося прыкрыцца коўдрай. Знізу даляталі знаёмыя гукі песні і стукату чаравікаў па бруку. Жанчына з чырвонымі, як цэгла, рукамі, якую Уінстан бачыў, як быў тут першы раз, была, здавалася, неадлучнаю часткай двара. Яна, пэўна, так і хадзіла праз цэлыя дні паміж балей і вяроўкай і, калі рот у яе не быў заняты зашчэпкамі, спявала свае чулівыя песні. Джулія прылегла на бок і ўжо была гатовая заснуць. Уінстан выцягнуў руку, каб узяць кнігу з падлогі, і сеў, прыхіліўшыся да більца ложка.

— Нам трэба гэта прачытаць,— сказаў ён,— і табе таксама. Усім членам Братэрства трэба гэта прачытаць.

— Чытай,— сказала яна, не расплюшчыўшы вачэй.— Чытай уголос. Так будзе найлепей. Так ты будзеш адразу мне тлумачыць.

Стрэлка гадзінніка была на шасцёрцы, што значыла васемнаццаць гадзін. У іх заставалася яшчэ тры-чатыры гадзіны. Уінстан паклаў кнігу на калені і пачаў чытаць:

Раздзел першы

Няведанне — гэта сіла

На працягу ўсіх гістарычных эпох, па ўсёй верагоднасці, з канца неаліту, у свеце існавала тры катэгорыі людзей: Вышэйшыя, Сярэднія і Ніжэйшыя. Яны ў сваю чаргу дзяліліся на розныя драбнейшыя групы, насілі незлічоную колькасць розных найменняў, іх лічбавыя прапорцыі, а таксама ўзаемныя дачыненні мяняліся ад стагоддзя да стагоддзя. Аднак асноўная будова чалавечага грамадства не мянялася ніколі. Нават пасля вялізных зрухаў і ўяўна незваротных перамен заўсёды сама

па сабе ўсталёўвалася тая самая структура, гэтаксама як гіраскоп заўсёды імкнецца да раўнавагі, у які бок яго б ні схілялі.

— Джулія, ты не спіш? — спытаўся Уінстан.

— Не, каханы. Я слухаю. Чытай далей. Гэта проста цудоўна.

І ён чытаў далей:

Мэты гэтых трох груп абсалютна несумяшчальныя паміж сабою. Мэта Вышэйшых — застацца там, дзе яны ёсць, Сярэдніх — памяншацца месцамі з Вышэйшымі. Мэта Ніжэйшых, калі яна ў іх увогуле ёсць — бо неадменнай уласцівасцю Ніжэйшых ёсць тое, што яны занадта прыгнечаныя працай, каб усведамляць трывала, не ўрыўкамі, нешта апроч іх штодзённага жыцця — мэта гэтае групы — зліквідаваць усе адрозненні і стварыць грамадства, у якім усе людзі былі б роўныя. І гэтак, праз усю Гісторыю, змаганне, асноўныя рысы якога застаюцца тыя самыя, паўтараецца бясконца. Часам, на працягу доўгіх перыядаў, здаецца, што Вышэйшыя трывала трымаюць уладу. Але рана ці позна заўсёды надыходзіць момант, калі яны страчваюць або веру ў сябе, або здольнасць да эфектыўнага кіравання, або і тое і тое разам. І тады іх скідаюць Сярэднія, якія схіляюць на свой бок Ніжэйшых, запэўніваючы іх, што яны змагаюцца за свабоду і справядлівасць. Дасягнуўшы сваёй мэты, Сярэднія зноў заганыюць Ніжэйшых у былое рабства і самі робяцца Вышэйшымі. Новая сярэдняя група вылучаецца тады з адной з ацалелых груп або з абедзвюх, і барацьба пачынаецца зноў. З трох груп толькі Ніжэйшым ніколі, нават часова, не ўдаецца дасягнуць сваёй мэты. Было б перабольшаннем сказаць, што за ўсю гісторыю не было дасягнута ніякага матэрыяльнага прагрэсу. Нават сёння, у перыяд заняпаду, сярэдні чалавек мае лепшыя жыццёвыя ўмовы, чым

колькі стагоддзяў таму. Але ніякі рост багацця, ніякае палагодненне нораваў, ніякія рэформы або рэвалюцыі ні на міліметр не наблізілі роўнасці людзей. З пункту погляду Ніжэйшых гістарычных перамены ніколі не значылі болей, чым проста змену імя іх гаспадароў.

Пад канец XIX стагоддзя шматлікія наглядальнікі заўважылі пастаяннае паўтарэнне гэтае мадэлі грамадства. Тады з'явіліся школы мысляроў, якія разглядалі гісторыю як цыклічны працэс і маніліся давесці, што няроўнасць — нязменны закон чалавечага жыцця. Гэтае вучэнне, вядома ж, і раней заўсёды мела сваіх прыхільнікаў, але ў тым, як яно падавалася, адбылася істотная змена. У мінулым неабходнасць іерархічнае формы грамадства баранілася вучэннем, уласцівым вышэйшаму класу. Вучэнне гэтае прапагандавалася каралямі і арыстакратамі, святарамі, законнікамі і іншымі, што паразітавалі на іх, і змякчалася яно абяцаннямі адплаты ва ўяўным свеце, па той бок магілы. Сярэднія, змагаючыся за ўладу, заўсёды ўжывалі словы накшталт «свабода», «справядлівасць», «братэрства». Аднак на паняцце «братэрства людзей» пачалі нападаць людзі, якія яшчэ не займалі кіраўнічых пастоў, але неўзабаве спадзяваліся іх заняць. Раней Сярэднія рабілі рэвалюцыі пад сцягам роўнасці, а пасля ўсталёўвалі новую тыранію, як толькі старая была знішчана. Новыя Сярэднія абвясчалі цяпер сваю тыранію загадзя. Сацыялізм — тэорыя, якая з'явілася на пачатку XIX стагоддзя і ўяўляла сабою апошняе звяно ланцуга думкі, што брала пачатак у антычных паўстаннях рабоў, — быў яшчэ глыбока прасякнуты утапічнымі ідэямі мінулых стагоддзяў. Але ва ўсіх варыянтах сацыялізму, якія з'явіліся прыблізна пасля 1900 года, мэта ўсталявання свабоды і роўнасці стала ўсё больш і больш адкрыта адкідацца. Новыя рухі, што ўзніклі ў сярэдзіне стагоддзя — Ангсоц у Акіяніі, Неабальшавізм у Еўразіі, Культ смерці, як яго звычайна называюць, ва Усхода-

зіі — свядома паставілі сабе за мэту ўвечніць *несвабоду* і *няроўнасць*. Гэтыя новыя рухі, вядома ж, бралі пачатак са старэйшых вучэнняў, імкнуліся захаваць іх назвы і ўславіць на словах іх ідэалогію. Але мэтаю ва ўсіх іх было стрымаць прагрэс і ў пэўны момант назаўсёды спыніць гісторыю. Маятнік мусіць зрабіць яшчэ адно ваганне і замерці. Як звычайна, Вышэйшыя павінны быць скінутыя Сярэднімі, якія тады зрабіліся б Вышэйшымі. Але гэтым разам, паводле свядомага стратэгіі, новыя Вышэйшыя былі б здольныя вечно ўтрымліваць свае пазіцыі.

Новыя вучэнні ўзніклі дзякуючы назапашаным гістарычным ведам, а таксама дзякуючы глыбейшаму разуменню гісторыі, якога амаль не было да дзевятнаццатага стагоддзя. Цыклічны рух гісторыі цяпер быў заўважны, ці, прынамсі, так магло здавацца. Але калі ён быў заўважны, значыць, яго можна было змяніць. Аднак галоўная глыбокая прычыны ўзнікнення гэтых вучэнняў палягала ў тым, што з пачатку дваццатага стагоддзя роўнасць людзей зрабілася тэхнічна дасягальнай. Праўда, людзі ўсё яшчэ былі няроўныя паводле прыродных здольнасцяў, і для размеркавання функцый між людзьмі ўсё яшчэ павінен быў існаваць выбар, які аддаваў бы перавагу адным за кошт другіх. Але не існавала ўжо ніякай рэальнай неабходнасці для размежавання паводле класаў або розніцы маёмаснага стану. Ранейшымі часамі класавыя адрозненні былі не толькі непазбежныя, але і пажаданыя. Няроўнасць была платаю за цывілізацыю. Становішча, аднак, змянілася з развіццём машыннае вытворчасці. Нават калі яшчэ і заставалася неабходнасць таго, каб людзі выконвалі розную працу, дык было ўжо зусім неабязкова, каб яны жылі на розным сацыяльным або эканамічным узроўні. Вось чаму з пункту погляду новых груп, якія рыхтаваліся да захопу ўлады, чалавечая роўнасць была ўжо не ідэалам, да якога трэба імкнуцца, а небяспекаю,

якой трэба было пазбегнуць. Раней, калі справядлівае і мірнае грамадства было сапраўды немагчымае, было вельмі лёгка ў яго верыць. Ідэя аб зямным раі, дзе людзі будуць разам у братняй згодзе, без законаў і без знясільнае працы, тысячагоддзямі вабіла чалавечую фантазію. Гэтае ўяўленне зрабіла пэўны ўплыў нават на тыя групы людзей, якія мелі рэальную карысць ад кожнай гістарычнай перамены. Спадкаемцы французскай, англійскай і амерыканскай рэвалюцый часткова і самі верылі сваім словам аб правах чалавека, свабодзе слова, роўнасці перад законам, словы гэтыя ўплывалі ў пэўнай ступені нават на іх паводзіны. Але ўжо ў чацвёртым дзесяцігоддзі XX стагоддзя ўсе асноўныя плыні палітычнае думкі былі аўтарытарныя. Раі зямны быў развянчаны якраз тады, як ён стаўся дэягальным. Любая новая палітычная тэорыя, як бы яна ні называлася, вяртала назад да іерархізаванага і строга рэгламентаванага грамадства. А ў 30-я гады, з агульным пагаршэннем палітычнае атмасферы, метады, ад якіх даўно ўжо, часам сотні гадоў назад, адмовіліся — зняволенне без суду, выкарыстанне ваеннапалонных у якасці рабоў, публічныя пакаранні, катаванні дзеля здабычы паказанняў, узяцце заложнікаў і дэпартацыя цэлых народаў, — не толькі зноў сталіся звычайнымі, але не выклікалі пратэсту і нават бараніліся людзьмі, што лічылі сябе адукаванымі і прагрэсіўнымі.

Толькі пасля дзесяці гадоў сусветных і грамадзянскіх войнаў, рэвалюцый і контррэвалюцый ва ўсіх частках свету Ангсоц і яго канкурэнты склаліся ў дакладна акрэсленыя палітычныя тэорыі. Але ім папярэднічалі розныя сістэмы, звычайна званыя таталітарнымі, якія з'явіліся раней у гэтым стагоддзі, і галоўныя абрысы свету, які павінен быў нарадзіцца з пануючага бязладдзя, былі ўжо даўно відавочныя. Што за тып чалавека мусіў уладарыць у гэтым свеце — таксама было відавочна. Новая арыстакратыя складалася пераважна з

бюракратаў, навукоўцаў, тэхнікаў, прафсаюзных дзеячаў, прапагандыстаў, сацыёлагаў, выкладчыкаў, журналістаў і прафесійных палітыкаў. Гэтыя людзі, якія паходзілі з аплочваных прадстаўнікоў сярэдняга класа і вышэйшых пластоў рабочых, былі сфармаваныя і аб'яднаныя бясплодным светам манапалізаванай прамысловасці і цэнтралізаванага кіраўніцтва. У параўнанні з адпаведнымі сіламі мінулых часоў яны былі менш хцівыя, менш прывабленыя раскошаю, затое болей пражныя чыстай улады і, што характэрна, больш свядомыя ў сваіх дзеяннях і больш рашучыя ў знішчэнні апазіцыі. Гэтае апошняе адрозненне было самае істотнае. У параўнанні з сённяшнімі, усе тыраніі мінуўшчыны былі млявыя і недзеяздольныя. Кіраўнічыя колы заўсёды былі ў пэўнай ступені заражаныя ліберальнымі ідэямі, былі радыя паўсюль папускаць лейцы, паважна ўспрымалі толькі відавочныя факты і не цікавіліся, пра што думаюць іх падуладныя. Нават сярэднявечная каталіцкая царква здавалася талерантнаю ў параўнанні з сучаснымі стандартамі. Прычына часткова палягае ў тым, што ў мінулым ніводзін урад не мог трымаць сваіх грамадзянаў пад сталым наглядом. Аднак ужо вынаходка кнігадрукавання дазволіла лягчэй маніпуляваць грамадскай думкай. Кіно і радыё дапамаглі тут яшчэ болей. З развіццём тэлевізіі і з тэхнічным прагрэсам, які дазволіў стварыць апарат, што працуе і на перадачу і на прыём, прыватнаму жыццю людзей настаў канец. Кожнага грамадзяніна ці, прынамсі, кожнага вартага таго, каб за ім сачылі, можна было трымаць дваццаць чатыры гадзіны ў суткі пад вачамі паліцыі, у трэскаце афіцыйнае прапаганды, тым часам як усе іншыя каналы камунікацыі перакрытыя. Упершыню ўзнікла магчымасць навязаць падуладным не толькі поўную паслухмянасць дзяржаўнай волі, але і поўную аднастайнасць думак.

Пасля рэвалюцыйнага перыяду пяцідзесятых-шасці-

дзесятых гадоў грамадства зноў, як і раней, перагрупавалася на Вышэйшых, Сярэдніх і Ніжэйшых. Але новыя Вышэйшыя, у адрозненне ад папярэднікаў, дзейнічалі ўжо не інстынктыўна. Яны ведалі, што трэба рабіць, каб захаваць свае пазіцыі. Ужо даўно было заўважана, што адзіная надзейная падстава алігархіі — калектывізм. Багацце і прывілеі абараняць лягчэй, калі валодаеш імі супольна з іншымі. Гэтак званая «ліквідацыя прыватнае ўласнасці», што адбывалася ў сярэдзіне стагоддзя, значыла на справе канцэнтрацыю ўласнасці ў значна меншай, чым дагэтуль, колькасці рук, ды яшчэ з тым адрозненнем, што новыя ўласнікі не былі ўжо масаю індывідаў, а ўтваралі групу. Ніводзін асобна ўзяты член Партыі не валодае нічым, апроч нязначных асабістых рэчаў. Супольна Партыя валодае ўсім у Акіяніі, бо яна кантралюе ўсё і распараджаецца прадукцыяй, як толькі хоча. У першыя паслярэвалюцыйныя гады яна здолела заняць пануючае становішча, амаль не сустраўшы супраціву, бо ўвесь працэс адбываўся як акт калектывізацыі. Заўсёды лічылася, што пасля экспрапрыяцыі капіталістаў настане сацыялізм, і капіталістаў без лішніх пытанняў экспрапрыявалі. У іх забралі ўсё — фабрыкі, шахты, зямлю, дамы, транспарт — а як усё гэта перастала быць прыватнай уласнасцю, дык яно мусіла стаць сацыялістычнай грамадскай. Ангсоц, які нарадзіўся на глебе ранейшага сацыялістычнага руху і пераняў яго фразеалогію, сапраўды выканаў галоўны пункт сацыялістычнае праграмы, з тым загадзя прадбачаным і жаданым вынікам, што эканамічная няроўнасць сталася вечнаю.

Але праблемы ўсталявання вечнага іерархічнага грамадства на гэтым не канчаюцца. Кіраўнічыя колы могуць страціць уладу ў чатырох выпадках. Яны могуць або быць пераможаныя звонку, або кіраваць так блага, што паўстануць масы, або дазволіць сфармавацца моцнай і незадаволенай сярэдняй групе, або страціць давер

да саміх сябе і жаданне кіраваць. Гэтыя прычыны не дзейнічаюць паасобку і звычайна выступаюць у нейкай ступені ўсе чатыры разам. Кіраўнічы клас, які здолеў бы супрацьстаяць усім гэтым небяспекам, заставаўся б пры ўладзе вечна. Урэшце, вырашальным фактарам з'яўляецца духовы стан самога кіраўнічага класа.

З паловы гэтага стагоддзя першая небяспека, па сутнасці, знікла. Кожная з трох дзяржаваў, што цяпер падзяляюць свет, сапраўды непераможная і магла б перастаць быць такою толькі праз паступовыя дэмаграфічныя змены, якіх урад з шырокаю ўладай можа лёгка пазбегнуць. Другая небяспека таксама застаецца толькі тэарэтычнаю. Масы ніколі не паўстаюць самі па сабе, і яны ніколі не паўстануць толькі з-за таго, што іх прыгнятаюць. Пакуль ім няма з чым параўнаць сваё становішча, яны ніколі не ўсведаюць, што іх прыгнятаюць. Частыя эканамічныя крызісы мінулага былі зусім непатрэбныя, не дапускаюцца яны і цяпер, але іншыя гэтакія ж важныя перабоі могуць адбывацца і адбываюцца, не даючы палітычных вынікаў, бо няма ніякае магчымасці адкрыта выказаць незадаволенасць. Што да праблемы перавытворчасці, якая прыхавана існуе ў нашым грамадстве з часоў узнікнення машыннае тэхнікі, дык яна вырашаецца шляхам вядзення перманентнае вайны (гл. Раздзел III), якая служыць таксама для дасягнення ў грамадстве неабходнага маральнага духу. Такім чынам, з пункту погляду нашых цяперашніх кіраўнікоў застаюцца наступныя рэальныя пагрозы: вылучэнне новае групы здольных людзей, якія займаюць пасады ніжэйшыя за іх здольнасці, людзей, прагных улады; развіццё лібералізму і скептыцызму ў іх уласных шэрагах. Такім чынам, праблема мае, так бы мовіць, адукацыйны характар. Яна палягае ў тым, каб няспынна фармаваць свядомасць і кіраўнічае групы, і больш шматлікае выканаўчае групы, што ідзе непасрэд-

на за першаю. Што да свядомасці масаў, дык яна патрабуе ўплыву толькі ў негатыўным сэнсе.

Грунтуючыся на гэтых дадзеных, можна ўявіць сабе, калі яна яшчэ не вядомая, агульную структуру акіянійскага грамадства. На вяршыні піраміды стаіць Вялікі Брат. Вялікі Брат бясхібны і ўсемагутны. Кожны поспех, кожнае дасягненне, кожная перамога, кожнае навуковае адкрыццё, усе веды, уся мудрасць, усё шчасце, уся цнота непасрэдна прыпісваюцца яго кіраўнічай і натхняльнай ролі. Ніхто ніколі не бачыў Вялікага Брата. Ён — твар на плакатах, голас у тэлеглядзе. Мы можам быць пэўныя, што ён ніколі не памрэ, а наконт даты яго нараджэння ўжо і цяпер існуе вялікая няпэўнасць. Вялікі Брат — маска, пад якою Партыя вырашыла выступаць перад светам. Яго функцыя — быць зборным аб'ектам любові, страху і павагі — пачуццяў, якія лягчэй прысвяціць аднаму чалавеку, чым цэлай арганізацыі. За Вялікім Братам ідзе Унутраная Партыя, якая налічвае шэсць мільёнаў чалавек, або трохі меней за два працэнты насельніцтва Акіяніі. За Унутранай Партыяй ідзе Знешняя Партыя. Калі Унутраная Партыя разглядаецца як мозг дзяржавы, дык Знешнюю Партыю было б справядліва параўнаць з рукамі дзяржавы. Далей ідуць безаблічныя глухія масы, звычайна называныя «проламі», якія складаюць каля васьмідзiesiąці пяці працэнтаў насельніцтва. Паводле нашай папярэдняй тэрміналогіі, пролы — гэта Ніжэйшыя. Што да рабскага насельніцтва экватарыяльных раёнаў, якое ўвесь час пераходзіць ад аднаго заваёўніка да другога, дык яно не складае сталай групы ў агульнай структуры.

У прынцыпе, прыналежнасць да гэтых трох груп не перадаецца ў спадчыну. Дзіця члена Унутранай Партыі з тэрэтычнага пункту погляду не нараджаецца членам Унутранае Партыі. Прыём у адну або другую галіну Партыі праводзіцца праз экзамен ва ўзросце шаснаццаці гадоў. Не існуе таксама ніякай расавай дыскрымі-

нацы, ні істотных пераваг адной правінцы над другой. На найвышэйшых партыйных пасадах можна сустрэць яўрэяў, неграў, паўднёваамерыканцаў чыста індзейскае крыві, а мясцовыя кіраўнікі заўсёды выбіраюцца сярод жыхароў дадзенае тэрыторыі. Нідзе ў Акіяніі людзі не адчуваюць сябе каланіяльным насельніцтвам, кіраваным з далёкае сталіцы. У Акіяніі няма сталіцы, а яе намінальны кіраўнік — чалавек, чыё месца жыхарства нікому не вядомае. За выключэннем таго, што англійская мова з'яўляецца галоўнай размоўнай, а навамоўе — афіцыйнай моваю Акіяніі, у краіне няма ніякае цэнтралізацыі. Яе кіраўнікі злучаны між сабою не кроўнымі сувязямі, а прыналежнасцю да агульнага вучэння. Нашае грамадства і напраўду распластавана, і вельмі строга распластавана, паводле парадку, які на першы погляд нагадвае спадчынныя лініі. Цяпер значна радзей назіраюцца пераходы з адной групы ў другую, чым у эпоху капіталізму або нават у даіндустрыяльны перыяд. Паміж дзвюма галінамі Партыі адбываецца пэўны абмен, але толькі тады, калі трэба выключыць з Унутранай Партыі слабых або абясшкодзіць занадта амбітных членаў Знешняй Партыі, узняўшы іх угору. Пролам практычна не даюць дасягнуць узроўню, які б дазволіў ім уступіць у Партыю. Найбольш здольныя з іх, якія маглі б сфармаваць асяродкі незадавальнення, проста высочваюцца Паліцыяй Думак і ліквідуюцца. Але гэты стан рэчаў неабавязкова мусіць быць нязменны, ён не ўяўляе сабою прынцыповага пытання. Партыя не з'яўляецца класам у старым сэнсе слова. Яна не імкнецца перадаць уладу сваім дзецям толькі таму, што гэта яе дзеці; і калі б не існавала іншае магчымасці ўтрымліваць пры ўладзе найбольш здольных людзей, яна з лёгкасцю была б гатовая рэкрутаваць зусім новае пакаленне з шэрагаў пралетарыяту. У крытычныя часы той факт, што Партыя не з'яўляецца спадчынным саслоўем, вельмі спрыяў нейтралізаваў апазіцыі. Сацыяліст

старога гарту, спрактыкаваны ў змаганні супраць «класавых прывілеяў», меркаваў, што тое, што не перадаецца ў спадчыну, не можа быць вечным. Ён не разумеў, што пераемнасць алігархіі неабавязкова павінна быць фізічнаю, ён не задумваўся над тым, што спадчынныя арыстакраты ніколі не жылі доўга, тым часам як арганізацыі, даступныя ўсім людзям, як, прыкладам, каталіцкая царква, існавалі часам сотні і нават тысячы гадоў. Сутнасць алігархічнага панавання не ў спадкаванні ад бацькі сыну, а ў захаванні пэўнага светапогляду і пэўнага ладу жыцця, навязанага мёртвымі жывым людзям. Кіраўнічыя колы датуль застаюцца кіраўнічымі коламі, пакуль яны могуць прызначаць сабе наступнікаў. Партыі важна захаваць не сваю кроў, а самую сябе. Зусім няважна, хто трымае ўладу, істотна, каб іерархічная структура заставалася заўсёды тая самая.

Усе погляды, звычкі, густы, пачуцці і лад думак, уласцівыя нашым часам, у сапраўднасці прызначаюцца на тое, каб захаваць містычнасць Партыі і не даць зразумець сапраўдную сутнасць сучаснага грамадства. Практычнае паўстанне ці хоць бы падрыхтоўчыя захады да яго сёння немагчымыя. Пролаў няма чаго баяцца. Пакінутыя самі сабе, яны і далей будуць з пакалення ў пакаленне, са стагоддзя ў стагоддзе працаваць, працягваць род і паміраць не толькі без ніякага памкнення паўстаць, але і не маючы нават магчымасці зразумець, што свет мог бы быць інакшы, чым ён ёсць цяпер. Яны сталі б небяспечнымі толькі тады, калі б тэхнічны прагрэс запатрабаваў для іх вышэйшае адукацыі. Але як ваенная і эканамічная канкурэнцыя не маюць болей ніякага значэння, дык узровень народнае адукацыі падае. Лічыцца неістотным ведаць, аб чым масы думаюць і аб чым не думаюць. Ім можна спакойна дазволіць інтэлектуальную свабоду, бо інтэлекту ў іх няма. Але найменшае адхіленне ў поглядах члена Партыі, нават у самым дробным пытанні, лічыцца недапушчальным.

Ад нараджэння да смерці член Партыі жыве пад пільным вокам Паліцыі Думак. Нават калі ён адзін, ён ніколі не можа быць пэўны, што ён сапраўды адзін. Дзе б ён ні быў, удзень ці ўначы, на працы ці на адпачынку, у ванне ці ў ложку, за ім могуць назіраць без папярэджання, так, што ён і не будзе пра гэта ведаць. Нічога з таго, што ён робіць, не можа заставацца незаўважаным. З кім ён сябруе, як бавіць час, як ставіцца да жонкі і дзяцей, які ў яго твар, калі ён адзін, што ён мармыча праз сон, нават яго характэрныя рухі — усё назіраецца з назольнай дакладнасцю. Не толькі кожная сапраўдная правіна, але любы, нават самы нязначны выбрык, любая змена звычкі, любое нервовае дзівацтва, якое можа быць сімптомам унутранае барацьбы, без ніякага сумнення заўважаюцца наглядчыкамі. У члена Партыі няма ніякае свабоды выбару. З другога боку, ягоныя ўчынкі не рэгулююцца законамі ці нейкім ясна сфармуляваным кодэксам паводзін. У Акіяніі законаў няма. Думкі і дзеянні, якія, калі будуць заўважаныя, вядуць да непазбежнае смерці, фармальна не забароненыя, і вечныя чысткі, арышты, катаванні, зняволенні і выпарэнні прызначаюцца не ў якасці кары за нейкія сапраўды ўчыненыя злачынствы. Яны ўжываюцца, каб знішчыць людзей, якія маглі б учыніць злачынствы калі-небудзь у будучыні. Ад члена Партыі патрабуюць не толькі правільных поглядаў, але і правільных інстынктаў. Шматлікія перакананні і погляды, што патрабуюцца ад яго, нідзе дакладна не вызначаныя і не маглі б быць дакладна вызначаныя без таго, каб не выкрыліся ўнутраныя супярэчнасці Ангсоцу. Калі член Партыі ад натуры добранадзейны (на навамоўі — *дабрадум*), ён у любых абставінах не задумваецца вызначыць, якое меркаванне правільнае або якое пачуццё пажадана выявіць на твары. Аднак у любым выпадку праведзенае ў дзяцінстве стараннае разумовае вышкаленне, якое грунтуецца на трох паняццях, назы-

ваных на навамоўі *стопзлачын, чорнабел і двухдумства*, уплывае на яго так, што ён не хоча і не можа разважаць глыбока аб чым там ні было б.

Мяркуецца, што член партыі не можа мець ніякіх прыватных пачуццяў і што яго энтузіязм ніколі не згае. Ён павінен жыць у няспынным шале нянавісці да знешніх ворагаў і ўнутраных здраднікаў, захапляцца перамогамі, пакорліва схіляцца перад сілаю і мудрасцю Партыі. Пачуццё незадаволенасці, што ўзнікае ад убогага, абмежаванага жыцця, свядома накіроўваецца вонкі і расейваецца з дапамогаю мерапрыемстваў на шталт Двуххвілінкі Нянавісці. Думкі, якія маглі б прывесці да сфармавання скептычных або бунтаўнічых поглядаў, забіваюцца загадзя шляхам унутранае дысцыпліны, прышчэпленай з малых гадоў. Першая, найпрасцейшая ступень дысцыпліны, якой можна навучыць нават малых дзяцей, завецца на навамоўі *стопзлачын*. *Стопзлачын* — гэта здольнасць рэзка, нібы інстынктыўна, спыніцца на парозе небяспечнае думкі. Ён уключае ў сябе ўменне не адчуваць аналогій, не заўважаць лагічных памылак, не разумець нават найпрасцейшых аргументаў, калі яны пярэчаць Ангсоцу. Сюды ўваходзіць таксама здольнасць адчуваць нуду або агіду да любога ладу мыслення, які можа звесці на аблудны кірунак. Карацей кажучы, *стопзлачын* азначае ахоўную дурасць. Але адной дурасці мала. Наадварот, добранадзейнасць, у пэўным сэнсе, патрабуе ад усіх гэткага ж поўнага кантролю над сваімі думкамі, як у акрабата над целам. Акіянійскае грамадства трымаецца ўрэшце на веры, што Вялікі Брат усемагутны, а Партыя — бясхібная. Але з той прычыны, што ў сапраўднасці Вялікі Брат не ўсемагутны, а Партыя не бясхібная, існуе неабходнасць настойлівай, штохвіліннай гнуткасці ў падаванні фактаў. Ключавым паняццем тут з'яўляецца *чорнабел*. Гэтае слова, як і шмат іншых навамоўных слоў, мае два ўзаемна супярэчныя значэнні. Ужытае ў дачыненні

да ворага, яно азначае звычайку бессаромна сцвярджаць насуперак відавочным фактам, што чорнае — гэта белае. Ужытае ў дачыненні да члена Партыі, яно азначае сумленную гатовасць назваць чорнае белым, калі гэтага запатрабуе партыйная дысцыпліна. Але яно азначае таксама здольнасць *верыць*, што чорнае — гэта белае, і нават *ведаць*, што чорнае — гэта белае, і забыцца, што некалі было інакш. Гэта патрабуе няспыннага зменьвання мінуўшчыны, магчымага дзякуючы сістэме мыслення, якая ахапляе ўсе іншыя і называецца ў навамоўі двухдумствам.

Зменьванне мінуўшчыны неабходнае з двюх прычын, адна з якіх з'яўляецца другараднаю і, так бы мовіць, прэвентыўнаю. Гэтая прычына палягае ў тым, што член Партыі, гэтак жа, як і пралетарый, церпіць цяперашнія жыццёвыя ўмовы часткова таму, што яму няма з чым іх параўнаць. Ён мусіць быць адрэзаны ад мінуўшчыны гэтак жа, як ён адрэзаны ад замежных краін, бо неабходна, каб ён верыў, што жыве лепш, чым яго продкі, і каб ён думаў, што сярэдні ўзровень матэрыяльных дабротаў няспынна павышаецца. Аднак значна важнейшаю прычынай для зменьвання мінуўшчыны ёсць неабходнасць забяспечыць бясхібнасць Партыі. Усе прамовы, лічбы, справаздачы мусяць прыводзіцца ў адпаведнасць з надзённымі партыйнымі патрабаваннямі не толькі на тое, каб давесці дакладнасць усіх прадказанняў Партыі ва ўсіх выпадках. Справа ў тым, што Партыя не можа дапусціць змены ў дактрыне або ў палітычнай лініі. Перамяніць сваё рашэнне ці нават сваю палітыку значыла б прызнацца ў сваёй слабасці. Калі, напрыклад, Еўразія ці Усходазія (няважна, каторая з іх) на сённяшні дзень з'яўляецца ворагам, трэба, каб гэтая краіна была ворагам і ва ўсе ранейшыя часы, і калі факты сведчаць пра іншае, дык гэтыя факты трэба падправіць. Такім чынам, гісторыя няспынна перапісваецца. Гэтае штодзённае фальшаван-

не мінуўшчыны, выконванае Міністэрствам Праўды, гэтак жа неабходнае для моцы рэжыму, як і рэпрэсіўна-шпіёнская дзейнасць Міністэрства Любві.

Зменлівасць мінуўшчыны — асноўны прынцып Антэсоу. Мінулыя падзеі, як лічыцца, не існуюць аб'ектыўна, а захоўваюцца толькі ў пісьмовых дакументах і ў чалавечай памяці. Мінуўшчына выглядае так, як падаюць яе дакументы і ўспаміны. Калі ж Партыя поўнасьцю кантралюе ўсе дакументы, а таксама думкі сваіх членаў, дык з гэтага вынікае, што мінуўшчына выглядае так, як хоча Партыя. З гэтага таксама вынікае, што хоць мінуўшчына і зменная, яна ніколі не была змененая ў нейкім канкрэтным выпадку. Бо калі яна пераствораная ў форме, патрабаванай у дадзены момант, дык гэтая новая версія і ёсць мінуўшчына, і ніякае іншае мінуўшчыны няма і не магло быць. Гэта застаецца слухным нават тады, калі, як гэта часта здараецца, тую самую падзею неабходна змяніць да непазнавальнасці некалькі разоў на працягу аднаго года. Ва ўсе часы Партыя валодае абсалютнаю ісцінай, а абсалютнае, зразумела, ніколі не можа быць інакшае, чым цяпер. Мы яшчэ ўбачым, што кантроль над мінуўшчынай залежыць перш за ўсё ад працы над памяццю. Пераканацца, што ўсе пісьмовыя запісы адпавядаюць палітычным устаноўкам бягучага моманту, зусім няцяжка, гэта чыста механічны акт. Але неабходна таксама *памятаць*, што мінулыя падзеі адбываліся менавіта так, як сцвярджаецца цяпер. Калі ж пры гэтым даводзіцца падпраўляць сваю памяць або фальшаваць пісьмовыя запісы, дык неабходна адразу ж пра гэта *забыцца*, як толькі справа зроблена. Гэтаму можна навучыцца, як і кожнаму іншаму разумоваму прыёму. І гэтаму навучаецца большасць членаў Партыі, усе, каго можна лічыць разумным і добранадзейным. На старамой гэта звалася зусім шчыра: «Кантроль рэчаіснасці».

На навамоўі гэта завецца двухдумства, хоць паняцце двухдумства значна шырэйшае.

Двухдумства азначае здольнасць трымаць у свядомасці два супярэчныя меркаванні адначасова і пагаджацца з абодвума. Партыйны інтэлектуал ведае, у якім кірунку трэба трансфармаваць сваю памяць; такім чынам, ён ведае, што маніпулюе рэчаіснасцю; але, ужываючы двухдумства, ён пераконвае сябе, што рэчаіснасць застаецца непарушаная. Гэты працэс мусіць быць свядомы, бо інакш ён не будзе выкананы з дастатковай дакладнасцю, але ён мусіць быць таксама і несвядомы, бо інакш ён выклікае пачуццё несапраўднасці, а значыць, і віны. Двухдумства спачывае ў самім сэрцы Ангсоцу, бо асноўны метада Партыі палягае ў тым, каб свядома чыніць махлярства, захоўваючы пры гэтым цвёрдасць намераў, заснаваных на поўнай шчырасці. Наўмысна казаць хлусню, шчыра верачы ў яе, забыцца на факты, што сталіся неадпаведнымі бягучаму моманту, а калі зноў будзе неабходна, вярнуць іх з забыцця якраз настолькі, наколькі трэба, адмаўляць існаванне аб'ектыўнае рэчаіснасці, але ўвесь час лічыцца з гэтай адмоўленай рэчаіснасцю — усё гэта абсалютна неабходна. Нават ужываючы слова «двухдумства», трэба праявіць двухдумства, бо той, хто ўжывае гэтае слова, разумее, што тым самым фальшуе рэчаіснасць, і каб сцерці са свядомасці гэтае разуменне, неабходны новы акт двухдумства — і так да бясконцасці, прычым мана заўсёды будзе на адзін крок апераджаць праўду. Партыя здолела — і, як усе мы ведаем, яшчэ тысячы гадоў будзе здольная — спыняць хаду гісторыі.

Усе былыя алігархіі страцілі ўладу або праз тое, што яны закасцяnelі, або праз тое, што змякчэлі і адрузлі. Яны або сталіся напышлівымі і фанабэрнымі, няздольнымі прыстасавацца да зменлівых абставін, і былі зрынутыя; або, стаўшы ліберальнымі і баязлівымі, саступалі там, дзе мусілі ўжыць сілу, і таксама

былі зрынутыя. Гэта значыць яны загінулі або праз свядомасць, або праз несвядомасць. Дасягненнем Партыі было тое, што яна выпрацавала сістэму думак, у якой абедзве ўмовы могуць існаваць адначасова. І толькі на гэтай інтэлектуальнай падставе панаванне Партыі магло ўсталявацца навечна. Той, хто пануе і хоча працягнуць сваё панаванне, мусіць умець дэфармаваць пачуццё рэчаіснасці. Бо сакрэт панавання палягае ў тым, каб спалучаць веру ў сваю бясхібнасць з уменнем вучыцца на сваіх памылках.

Наўрад ці трэба казаць, што найбольш спрактыкаваныя ў двухдумстве тыя, хто вынайшаў двухдумства і ведае, што гэта — шырокая сістэма разумовага махлярства. У нашым грамадстве тыя, хто найлепш ведае, што адбываецца навокал, якраз найменш за ўсіх здольныя ўспрымаць свет, якім ён ёсць. Увогуле: чым болей разумення, тым болей аблуды, чым чалавек больш інтэлігентны, тым менш у яго здаровага розуму. Яскравы прыклад гэтаму — факт, што ваенная істэрыя павышаецца разам з падняццем угору па сацыяльнай лесвіцы. Найбольш набліжаецца да разумнага ўспрымання вайны жыхарства спрэчных тэрыторый. Для гэтых людзей вайна — гэта проста бясконцае бедства, што пракочваецца па іх зямлі, як прыліў і адліў. Які з бакоў перамагае — ім абсалютна ўсё адно. Яны ведаюць, што змена ўладара значыць толькі, што яны будуць рабіць тую самую працу, што і раней, на новых гаспадароў, якія будуць ставіцца да іх гэтаксама, як і старыя. Трошкі меней заняволеныя рабочыя, якіх мы называем «проламі», усведамляюць сутнасць вайны толькі часткова. Калі неабходна, у іх можна распаліць шал страху і нянавісці, але калі іх не чапаць, яны могуць надоўга забыцца, што ідзе вайна. Сапраўдны ж ваенны запал можна сустрэць у шэрагах Партыі, і асабліва Унутранай Партыі. Найбольш непахісна ў заваёву свету вераць тыя, хто ведае, што гэта немагчыма. Гэтае

адмысловае злучэнне процілегласцяў — ведаў з невуцтвам, цынізму з фанатызмам — адна з галоўных характэрных рысаў акіянійскага грамадства. Афіцыйная ідэалогія перапоўнена супярэчнасцямі, хоць у гэтым няма ніякае практычнае патрэбы. Так, Партыя адкідае і зневажае ўсе тыя прынцыпы, на якіх першапачаткова грунтаваўся сацыялістычны рух, сцвярджаючы, што робіць гэта ў імя сацыялізму. Яна заклікае да нечуванай у былыя стагоддзі пагарды да рабочага класа, а тым часам апранае сваіх членаў ва уніформу, што калісьці насілі рабочыя, і якраз таму выбраную. Яна сістэматычна разбурае сямейныя сувязі, але называе свайго лідэра імем, якое непасрэдна звязана з пачуццём сямейнае лучнасці. Нават назвы чатырох Міністэрстваў, якія намі кіруюць, выдаюць бессаромнае і адкрытае перакручванне фактаў. Міністэрства Міру займаецца вайною, Міністэрства Праўды — хлуснёй, Міністэрства Любоўі — катаваннямі, а Міністэрства Дастатку морыць людзей голадам. Супярэчнасці гэтыя невыпадковыя, яны выкліканы не звычайнай крывадушнасцю — гэта свядомае ўжыванне двухдумства. Бо толькі прымірыўшы супярэчнасці, можна захаваць уладу навечна. Ніяк іначай стары лад гісторыі не можа быць разбіты. Калі неабходна пазбегнуць роўнасці ўсіх людзей — калі Вышэйшыя, як мы іх назвалі, збіраюцца захаваць свае пазіцыі навечна, — дык тады пераважным ладам мыслення мусяць стацца кантраляванае вар'яцтва.

Але застаецца адно пытанне, якое мы дагэтуль амаль не закраналі: *чаму* неабходна пазбегнуць роўнасці ўсіх людзей? Дапусцім, што сам механізм дзеяння грамадства быў дакладна апісаны. Дык чым жа выклікана гэтая гіганцкая, дасканалая спланаваная спроба спыніць плынь гісторыі ў пэўны момант?

Тут мы падыходзім да цэнтральнага сакрэту. Як мы ўжо бачылі, таемнасць Партыі, і перадусім Унутранай Партыі, грунтуецца на двухдумстве. Але яшчэ

глыбей ляжыць першапачатковая прычына, ніколі не стаўлены пад сумненне інстынкт, які прывёў спачатку да захопу ўлады, а пасля спарадзіў двухдумства, Паліцыю Думак, перманентную вайну і ўсе іншыя неабходныя прыналежнасці. На самай справе прычына гэтая палягае ў...

Уінстан заўважыў, што ў пакоі зрабілася ціха — гэтак, як заўважаеш нейкі новы гук. Яму здалася, што ўжо нейкі час Джулія маўчыць. Яна ляжала на баку, раздзетая вышэй пояса, паклаўшы шчаку на далонь, цёмная пасмачка валасоў упала ёй на вочы. Яе грудзі павольна і мерна падымаліся і апускаліся.

— Джулія.

Маўчанне.

— Джулія, ты спіш?

Маўчанне. Яна спала. Ён загарнуў кнігу, асцярожна паклаў яе на падлогу; лёг сам і накрыў сябе і Джулію коўдрай.

Ён усё яшчэ не ведаў галоўнага сакрэту. Ён разумеў *як*, але не разумеў *чаму*. І ў раздзеле I, і ў раздзеле III ён не прачытаў нічога, чаго б ён ужо не ведаў, ён проста ўпарадкаваў свае веды. Але прачытаўшы, ён яшчэ болей упэўніўся, што не быў вар'ятам. Тое, што ты ў меншасці, нават калі меншасць гэтая складаецца толькі з аднаго чалавека, яшчэ не значыць, што ты вар'ят. Існуе праўда і няпраўда, і калі ты трымаешся праўды, нават насуперак усяму свету, значыць, ты не вар'ят. Косы прамень вячэрняга сонца зазірнуў у пакой і ўпаў на падушку. Уінстан заплюшчыў вочы. Сонца ў яго на твары і дотык гладкага цела дзяўчыны напоўнілі яго здаровым і супакойлівым пачуццём надзейнасці. Ён быў у бяспецы, усё было добра. Ён прашаптаў: «Здаровы розум не паддаецца вымярэнню», адчуваючы, што ў гэтай заўвазе хаваецца глыбокая мудрасць, і спакойна заснуў.

Калі ён прачнуўся, яму здалася, што спаў ён вельмі доўга, але, зірнуўшы на старамодны гадзіннік, ён убачыў, што было яшчэ толькі дваццаць трыццаць. Ён яшчэ трошкі падрамаў, пакуль з двара не пачуўся знаёмы грудны голас:

То была безнадзейная мара,
Што сплыла, як вясною вада.
Ды ад позіркаў тых і ад слоў дарагіх
Назаўжды ў маім сэрцы нуда.

Гэтая бязглуздая песня, відаць, усё яшчэ была папулярная. Яна гучала адсюль і перажыла нават «Песню Нянавісці». Спевы абудзілі Джулію, яна з аса-лодай пацягнулася і ўстала з ложка.

— Я хачу есці, — сказала яна. — Давай зварым яшчэ кавы. Халера! Керагаз патух, і вада астыла, — яна падняла керагаз і патрэсла. — Газа скончылася.

— Я думаю, можна пазычыць у старога Чэрынгтана.

— Дзіўна, але мне здавалася, што ён быў поўны. Я адзенуся, — дадала яна. — Здаецца, пахаладнела.

Уінстан таксама ўстаў і адзеўся. Нястомны голас працягваў:

Кажуць, з часам загояцца раны
І не ўспомніш пра боль, пра ману.
Але слёзы і смех тых далёкіх уцех
Закрануць майго сэрца струну.

Зашпіліўшы папругу свайго камбінезона, ён прайшоў праз пакой да акна. Сонца ўжо схавалася за дамамі і болей не асвятляла двор. Брук быў мокры, нібы яго толькі што памылі, і яму здалася, што неба таксама толькі што памылі, — такі свежы і бледны быў блакіт паміж комінамі. Жанчына нястомна хадзіла сюды-туды, займаючы рот зашчэпкам і вызваляючы яго, спяваючы і замаўкаючы, чапляючы і чапляючы на

вяроўку пялюшкі, адну за адной. Ён падумаў: ці яна зарабляе праннем на жыццё, ці проста рабыня дваццаці або трыццаці ўнукаў. Джулія падышла і стала побач. Яны стаялі разам і з нейкім захапленнем пазіралі на мажную постаць унізе. Ён глядзеў на жанчыну, што стаяла ў сваёй звычайнай позе, падняўшы тоўстыя рукі да вярхоўкі і выставіўшы магутны кабылін азадак, і ўпершыню яму прыйшла ў галаву думка, што яна прыгожая. Дагэтуль ён ніколі не задумваўся над тым, што цела пяцідзесяцігадовай жанчыны, распертае да пачварных памераў шматлікімі цяжарнасцямі, зацвярдзелae і агрублае, зморшчанае, як пераспелая рэпа, можа быць прыгожае. Але гэтак было, ды і ўрэшце чаму так не магло быць? Магутнае, бясформеннае, як глыба граніту, цела, грубая чырвоная скура былі ў параўнанні з дзявочым целам, як плод шыпшыны ў параўнанні з кветкаю. Чаму ж плод мусіць цаніцца ніжэй за кветку?

— Яна прыгожая, — прашаптаў ён.

— У клубах не менш за метр, — сказала Джулія.

— У яе свая прыгажосць, — адказаў Уінстан.

Ён стаяў, абдымаючы Джулію за яе гнуткую талію, і адчуваў яе нагу ад клуба да калена. З іх целаў ніколі не народзіцца дзіця. Гэта было адзінае, чаго яны ніколі не змаглі б зрабіць. Толькі праз словы з аднаго розуму ў другі маглі яны перадаць свой сакрэт. У жанчыны з двара не было розуму, у яе былі толькі дужыя рукі, цёплае сэрца і плоднае ўлонне. Ён падумаў, колькі ж дзяцей яна магла нарадзіць за сваё жыццё. Магчыма, пятнаццаць. Некалі яна перажыла кароткую пару цвіцення, мо які год красавала, як шыпшына, а пасля раптоўна разбухла, як угноены плод, счырванела, агрубла, і пасля пачалося бясконцае мыццё, прасаванне, прыборка, шыццё, гатаванне, падмятанне, выціранне, цыраванне, мыццё, прасаванне, спачатку на дзяцей, пасля на ўнукаў — і гэтак трыццаць гадоў без прыстанку. І пасля ўсяго гэтага яна яшчэ і спявала. Таемная

павага, якую ён адчуваў да яе, нейкім чынам мяшалася з выглядам бледнага бясхмарнага неба, што неабсяжна распасціралася за комінамі бліжніх дамоў. Было дзіўна ўявіць сабе, што неба было аднолькавае для ўсіх — і тут, і ў Еўразіі, і ва Усходазіі. І людзі пад гэтым небам былі таксама вельмі падобныя — паўсюль, ва ўсім свеце, сотні тысяч мільёнаў людзей былі зусім такія самыя, яны не ведалі нічога адны пра адных, падзеленыя мурамі нянавісці і хлусні, і ўсё ж зусім такія самыя — людзі, якія ніколі не вучыліся думаць, якія назапашвалі ў сэрцах, жыватах і мышцах сілу, якая аднойчы пераверне свет. Калі і ёсць надзея, дык сярод пролаў! Не дачытаўшы да канца кнігу, ён ужо ведаў, што гэткае будзе апошняе слова Гольдштэйна. Будучыня належала пролам. Але ці мог ён быць пэўны, што, калі надыдзе іх час, свет, што яны пабудуюць, не будзе яму, Уінстану Сміту, гэтка ж чужы, як і свет Парты? Мог, бо гэта быў бы, прынамсі, свет здоровага розуму. Раней ці пазней гэта мусіць адбыцца, сіла саступіць месца свядомасці. Пролы бесмяротныя, у гэтым можна было не сумнявацца, пабачыўшы гэтую самавітую постаць у двары. Урэшце яны абудзяцца. А пакуль гэтак станецца, хоць, можа, давялося б чакаць тысячу гадоў, яны будуць жыць насуперак усім нягодам, як птушкі, перадаючы ад цела да цела сваю жывучасць, якой не стае Парты і якую Партыя не можа знішчыць.

— Памятаеш, — сказаў ён, — як дрозд спяваў нам у той першы дзень, на ўзлеску?

— Ён спяваў не нам, — адказала Джулія. — Ён спяваў сабе на ўдзеху. Ды нават не. Ён проста спяваў.

Птушкі спявалі, пролы спявалі, толькі Партыя не спявала. Ва ўсім свеце, у Лондане і Нью-Йорку, у Афрыцы і Бразіліі, і ў таямнічых забароненых краях за мяжою, на вуліцах Парыжа і Берліна, у вёсках бяскончых раўнін Расіі, на базарах Кітая і Японіі — паўсюль

стаяла тая самая магутная непераможная постаць, знявечаная працай і нараджэннем дзяцей, прыгнечаная горам ад народзінаў да смерці, і спявала. З гэтага волатавага ўлоння аднойчы выйдзе род свядомых стварэнняў. Вы — мёртвыя, і будучыня належыць ім. Але вы маглі мець сваю долю ў той будучыні, калі б захавалі розум, як яны захавалі цела, і перадалі б нашчадкам сакрэтнае вучэнне аб тым, што двойчы два — чатыры.

— Мы мёртвыя, — сказаў ён.

— Мы мёртвыя, — пакорліва згадзілася Джулія.

— Вы мёртвыя, — прамовіў сталёвы голас.

Яны адскочылі ў бакі. У Уінстана пахаладзела ў жываце. Ён бачыў бель вачэй Джуліі вакол зрэнак. Твар у яе зрабіўся белы, як малако. Плямкі румыны ўсё яшчэ рэзка выдзяляліся на шчоках, нібы адстаўшы ад скуры.

— Вы мёртвыя, — паўтарыў сталёвы голас.

— Ён быў за карцінай, — прашаптала Джулія.

— Ён быў за карцінай, — сказаў голас. — Заставайцеся на сваіх месцах. Ніводнага руху без загаду.

Пачалося, нарэшце пачалося! Яны не маглі зрабіць нічога і толькі стаялі і ўзіраліся адно аднаму ў вочы. Уцячы, выбрацца з дому, пакуль не позна, — такая ідэя нават не прыйшла ім у галаву. Нельга было і падумаць пра тое, каб не паслухацца сталёвага голасу са сцяны. Штосьці пстрыкнула, нібы адсунулася засаўка, пачуўся звон бітага шкла. Карціна ўпала, адкрыўшы схаваны за ёй тэлегляд.

— Цяпер яны могуць нас бачыць, — сказала Джулія.

— Цяпер мы можам вас бачыць, — сказаў голас. — Выйдзіце на сярэдзіну пакоя. Станьце спінай адно да аднаго. Рукі за галаву. Не дакранайцеся адно да аднаго.

Яны не дакраналіся, але яму здавалася, што ён адчуваў, як дрыжыць цела Джуліі. А можа, дрыжала ягонае цела. Ён яшчэ мог сціснуць зубы, каб яны не ляска-

лі, але каленямі ён валодаць ужо не мог. Пачуўся тупат ботаў знізу, знутры і звонку дома. Здавалася, што ў двары поўна людзей. Нешта цяжкае валаклі па бруку. Жанчына раптоўна абарвала сваю песню. Тады пачуўся доўгі гулкі грукат, быццам балею кінулі праз увесь двор, а пасля гамана незадаволеных галасоў, якая скончылася крыкам ад болю.

— Дом абкружаны,— сказаў Уінстан.

— Дом абкружаны,— сказаў голас.

Ён пачуў, як Джулія з ляскатам сціснула зубы.

— Думаю, мы ўсё ж можам развітацца,— сказала яна.

— Вы можаце развітацца,— сказаў голас.

А за ім другі голас, зусім іншы, тонкі, культурны, які Уінстан ужо недзе чуў, уставіў:

— Дарэчы, пакуль мы не адышлі ад тэмы.

Нешта гупнула на ложак за спінай у Уінстана. Капец лесвіцы ўткнуўся ў акно і выбіў яго разам з рамай. Нехта залазіў праз акно. Са сходаў пачуўся грукат ботаў. Пакой напоўніўся джымі людзьмі ў чорнай уніформе, у падбітых жалезам ботах і з кіямі ў руках.

Уінстан болей не дрыжаў. Нават вочы яго глядзелі нерухома. Цяпер было важна адно: стаяць спакойна, стаяць спакойна і не даваць ім зачэпкі збіць яго! Чалавек з гладкай баксёрскаю сківіцай, дзе рот быў адно вузкаю шчылінай, спыніўся насупраць яго, задумліва пагойдваючы кіем, які ён трымаў двума пальцамі. Іх позіркі сустрэліся. Пачуццё галізны, безабароннасці, калі рукі за галавою, а твар і цела адкрыты для ўдараў, было амаль нясцерпнае. Чалавек высунуў кончык белага языка, аблізнуў тое месца, дзе мусілі быць вусны, і пайшоў далей. Зноў пачуўся грукат. Нехта ўзяў са стала шкляное прэс-пап'е і разбіў яго на друзачкі аб камінную пліту.

Кавалачак каралу, маленькая ружовая галачка, як цукровая ружачка з торта, пакаціўся па дыване. Якім

жа маленькім, падумаў Уінстан, ён заўсёды быў! Ззаду пачулася задышлівае дыханне і глухі ўдар, і нехта балюча выцяў яго па хворай назе так, што ён ледзь не ўпаў на падлогу. Адзін ударыў кулаком Джуліі ў жывот, і яна сагнулася, як складны метр. Яна качалася па падлозе, хапаючы ротам паветра. Уінстан баяўся павярнуць галаву нават на міліметр, але часам яе смяротна-бледны задышлівы твар трапляў у поле яго зроку. Нават гэтак застрашаны, ён быццам адчуваў боль у сваім целе, жахлівы боль, які, аднак, быў не такі невыносны, як смяротная задышка. Ён ведаў гэтае пачуццё: страшны, пакутлівы боль, які не сунімаецца ні на хвіліну, цярпець які няма змогі, бо найперш трэба здолець аддыхацца. Тады двое паднялі яе за калені і за плечы і вынеслі, як мех, з пакоя. На нейкі момант Уінстан убачыў яе твар, бледны і скрыўлены пакутлівымі курчамі, перавернуты дагары, з заплюшчанымі вачамі, з плямкамі румяны на шчоках. Ён бачыў яе апошні раз.

Ён стаяў нерухома, як мёртвы. Яго яшчэ не білі. Думкі, што ўзнікалі самі па сабе, але здаваліся зусім нецікавымі, пачалі праносіцца ў галаве. Ці схопілі яны пана Чэрынгтана, падумаў ён. Што яны зрабілі з жанчынаю ў двары? Ён адчуў, што яму нясцерпна хочацца справіць малую патрэбу, і здзівіўся, бо зрабіў гэта дзве-тры гадзіны таму. Ён заўважыў, што гадзіннік на каміннай палічцы паказваў дзевяць, гэта значыць дваццаць адну гадзіну. Але на двары было занадта светла. Хіба жнівеньскім вечарам у дваццаць адну гадзіну ўжо не цямнее? Ён падумаў, што, можа, яны з Джуліяй пераблыталі час — праспалі поўны абарот гадзінніка і думалі, што яшчэ дваццаць трыццаць, калі ў сапраўднасці было ўжо нуль восем трыццаць наступнае раніцы. Але ён не скончыў гэтае думкі. Яна была яму нецікавая.

У калідоры пачуліся яшчэ нечыя, цішэйшыя крокі. У пакой увайшоў пан Чэрынгтан. Людзі ў чорнай уні-

форме раптам пачалі паводзіць сябе больш стрымана. Штосьці ў знешнасці пана Чэрынгтана змянілася. Яму на вочы трапіліся асколкі шклянога прэс-пап'е.

— Прыбярэце гэта, — абрывіста сказаў ён.

Нехта з прысутных выканаў загад. Прастамоўнае лонданскае вымаўленне некуды знікла — Уінстан раптам пазнаў голас, які ён пачуў незадоўга перад тым з тэлегляда. Пан Чэрынгтан усё яшчэ быў у сваім старым аксамітным фрэнчы, але валасы ў яго, раней амаль белыя, цяпер зрабіліся чорнымі. Не было на ім і акулараў. Ён кінуў на Уінстана адзін востры позірк, нібы апазнаючы яго асобу, і болей не звяртаў на яго ўвагі. Яго яшчэ можна было пазнаць, але гэта быў ужо зусім іншы чалавек. Ён пазграбнеў і здаваўся вышэйшым. У твары адбыліся вельмі дробныя змены, але ён стаў зусім іншы. Чорныя бровы парадзелі, зморшчыны зніклі, усе лініі твару неяк перамяніліся, нават нос здаваўся цяпер карацейшым. Гэта быў насцярожаны халодны твар чалавека гадоў трыццаці пяці. Уінстан падумаў, што ўпершыню ў жыцці ён дакладна ведаў: перад ім стаіць супрацоўнік Паліцыі Думак.

Частка трэцяя

1

Ён не ведаў, дзе ён. Можна было здагадвацца, што ён быў у Міністэрстве Любоўі, але праверыць гэта не было як.

Ён знаходзіўся ў камеры без вокнаў, з высокай столлю, са сценамі з бліскачае белае кафлі. Схаваныя лампы залівалі яе халодным святлом, аднекуль чулася нізкае няспыннае гудзенне, звязанае, як меркаваў Уінстан, з падачай паветра. Вузкая, толькі каб сесці, лава цягнулася ўздоўж сцен і перарывалася толькі дзвярыма і, ля сцяны, што насупраць дзвярэй, унітазам без драўлянага седала. У камеры былі чатыры тэлегляды, па адным на кожнай сцяне.

Ён адчуваў глухі боль у жываце. Жывот пачаў балець з таго моманту, як яны запхнулі яго ў закрыты фургон і некуды павезлі. А яшчэ яго мучыў голад, нейкі агідны, угрызлівы голад. З таго часу, як ён еў, прайшло ўжо, мабыць, дваццаць чатыры гадзіны, а можа, і трыццаць шэсць. Ён усё яшчэ не ведаў і, відаць, ніколі ўжо не даведаецца, калі яго арыштавалі, — раніцай або вечарам. З таго часу, як ён быў арыштаваны, яго не кармілі.

Ён сядзеў ціха, як толькі мог, на вузкай лаве, склаўшы рукі на каленях. Ён ужо навучыўся сядзець ціха. Калі зрабіць нечаканы рух, яны закрычаць з тэлегляда. Але голад рабіўся ўсё больш нясцерпны. Больш за ўсё ён марыў цяпер пра лустачку хлеба. Ён падумаў, што ў кішэні камбінезона павінна быць трохі хлебных крыхотак. Магчыма нават — ён падумаў так, бо час ад часу здавалася, быццам нешта ўпінаецца ў сцягну, — што там быў ладны акрайчык. Урэшце спакуса праверыць перасіліла ягоны страх. Ён засунуў руку ў кішэню.

— Сміт! — закрычаў голас з тэлегляда.— 6079

Сміт У! Рукі прэч з кішэняў! Забараняецца засоўваць рукі ў кішэні ў камеры!

Ён зноў ціхенька сеў і склаў рукі на каленях. Перш чым трапіць сюды, ён прабыў нейкі час у іншым месцы — гэта была звычайная турма або проста часовая арыштоўня, куды патрулі завозілі затрыманых. Ён не ведаў, колькі часу ён там прабыў, але некалькі гадзін то пэўна. Без гадзінніка і без дзённага святла вельмі цяжка было вымераць час. Гэта было тлумнае смуроднае памяшканне. Яны кінулі яго ў камеру, падобную да той, у якой ён быў цяпер, але агідна брудную і ўвесь час запоўненую дзесяццю-пятнаццаццю чалавекамі. Большасць з іх былі простыя крымінальнікі, але было сярод іх і некалькі палітычных зняволеных. Ён ціхенька сядзеў, прыціснуўшыся да сцяны, штурханы бруднымі цэламі, занадта засяроджаны на сваім страху і на болю ў жываце, каб зважаць на тое, што адбываецца навокал, і, аднак, яму кінулася ў вочы дзіўная розніца ў паводзінах паміж членамі Партыі і астатнімі зняволенымі. Партыйцы былі заўсёды маўклівыя і напалоханыя, а звычайным крымінальнікам, здавалася, было на ўсё напляваць. Яны лаяліся на ахоўнікаў, зацята супраціўляліся, калі тыя спрабавалі канфіскаваць іх рэчы, пісалі непрыстойнасці на падлозе, елі кантрабандную ежу, якую яны выцягвалі з таемных схованак у вопратцы, і нават заглушалі сваімі крыкамі тэлегляд, калі той спрабаваў навесці парадак. З другога боку, здавалася, што некаторыя з іх былі ў добрых адносінах з ахоўнікамі, звалі іх па імені і спрабавалі выцygаніць у іх цыгарэты праз вочка ў дзвярах. Дый ахоўнікі таксама ставіліся да крымінальнікаў з нейкай спагаднасцю, нават калі мусілі абыходзіцца з імі сурова. У камеры шмат гаварылася пра лагеры прымусовай працы, у якія, як меркавалася, мелі выслаць большасць зняволеных. Як з гэтых размоў, дык у лагерах было «нішто сабе», калі маеш добрае знаёмства і трохі клёку ў гала-

ве. Там буяла хабарніцтва, фаварытызм і вымаганне ўсіх гатункаў, там існавала мужаложства і прастытуцыя, там нават падпольна гналі спірт з бульбы. Важныя пасады там давяраліся толькі крымінальнікам, асабліва рабаўнікам і забойцам, якія складалі нешта накшталт арыстакратыі. Усю брудную працу рабілі палітычныя.

Насельнікі камеры ўвесь час мяняліся, няспынай чарадою то заводзілі, то выводзілі самых розных вязняў: гандляроў наркотыкамі, зладзеяў, бандытаў, спекулянтаў, прапойцаў, прастытутак. Некаторыя п'яныя гэтак буянілі, што іншыя вязні мусілі разам іх супакойваць. Вялізную кабецішчу гадоў шэсцьдзесят з вялікімі адвіслымі грудзьмі і рэдкімі пасмамі сівых валасоў, павыдзіраных у бойках, уцягнулі ў камеру чатыры ахоўнікі, хоць яна і ўпіралася, нема гарлаючы і таўхаючы іх нагамі. Яны сцягнулі з яе боты, якімі яна спрабавала іх убрыкнуць, і звалілі яе акурат на калені Уінстану, ледзь не паламаўшы яму сцегнавыя косці. Яна падхапілася і закрычала ім наўздагон: «Сраныя выблядкі!» Пасля, заўважыўшы, што сядзіць на нечым нетрывалым, яна з'ехала з Уінстанавых каленяў на лаву.

— Прабачай, каханенькі,— сказала яна.— Я на цябе не села б, каб гэтыя засранцы не пасадзілі. Не ведаюць, як з жанчынай абыходзіцца, ці што? — яна памаўчала, пачухала грудзі і адрыгнула.— Прабачай,— сказала яна,— мне трохі няможацца.

Яна нахілілася наперад, і яе званітавала на падлогу.

— Во так лепей,— сказала яна, адхіліўшыся назад і заплюшчыўшы вочы.— Ніколі не трымай у сабе, во што я кажу. Рыгай, пакуль цёпленькае.

Яна ачомалася, павярнулася, каб яшчэ раз паглядзець на Уінстана, і, здаецца, адразу яго ўпадабала. Сваёй вялізнай рукою яна абняла яго і прытуліла да сябе, дыхаючы яму ў твар півам і ванітамі.

— Як цябе завуць, каханенькі? — спыталася яна.

— Сміт, — адказаў Уінстан.

— Сміт? — здзівілася жанчына. — Во смешна. Маё прозвішча таксама Сміт. А што, — дадала яна расчулена, — я магла б быць тваёй маці!

«Яна магла б быць маёй маці», — падумаў Уінстан. Узрост і знешнасць падыходзілі, і было цалкам верагодна, што людзі мяняліся, адбыўшы дваццаць гадоў у лагеры прымусовай працы.

Больш ніхто з ім не гаварыў. Было дзіўна, што крымінальнікі не звярталі ніякай увагі на зняволеных партыйцаў. «Паліты», — называлі яны іх з абыякавай знявагай. Зняволеныя члены Партыі, здавалася, страшна баяліся з некім загаварыць, асабліва ж адзін з адным. Толькі аднойчы, калі два члены Партыі, дзве жанчыны, апынуліся побач на лаве, прыціснутыя ў цясноце адна да адной, Уінстан расчуў у гамане галасоў некалькі паспешліва прашаптаных словаў, сярод якіх ён здолеў разабраць нешта накшталт «пакой сто адзін», але не зразумеў, што гэта значыць.

Сюды ж яны перавялі яго дзве ці тры гадзіны таму. Глухі боль у жываце не праходзіў, часам балела меней, часам болей, адпаведна з гэтым думкі яго то пашыраліся, то сціскаліся. Калі балела мацней, ён думаў толькі пра сам боль і пра жаданне есці. Калі адпускала, яго ахоплівала паніка. Былі хвіліны, калі ён з такой дакладнасцю ўяўляў сабе ўсё, што яго чакае, што ў яго займала дух, а сэрца пачынала шалёна калаціцца. Ён адчуваў, як яго будучы біць дубінкамі па локцях і каванымі ботамі па костках; ён бачыў, як будзе поўзаць па падлозе, просячы літасці праз выбітыя зубы. Ён амаль не думаў пра Джулію. Ён не мог засяродзіць на ёй свае думкі. Ён кахаў яе і не збіраўся ёй здрадзіць; але гэта было голае сцверджанне, ён проста ведаў гэта, як ведаў правілы арыфметыкі. Ён не адчуваў каханя да яе, і наўрад ці яго цікавіла, што з ёй сталася. Ён

думаў часцей пра О'Браена, думаў з нейкай мігатлівай надзеяй. О'Браен павінен ведаць, што яго арыштавалі. Братэрства, казаў ён, ніколі не спрабуе ўратаваць сваіх членаў. Але ж лязо, яны прыслалі б лязо, калі б маглі. Прайшло б, можа, секунд пяць, перш чым ахоўнік паспеў бы ўварвацца ў камеру. Лязо ўвайшло б у яго з нейкай пякучай сцюдзёнасцю і нават парэзала б да касцей пальцы, што яго трымалі. Усё гэта адгукалася ў яго нямоглым целе, якое дрыгатліва сціскалася ад найменшага болю. Ён не быў пэўны, ці ўжыве ён лязо, нават калі будзе мець такую магчымасць. Было ўсё ж натуральней існаваць ад хвіліны да хвіліны, згаджаючыся пажыць яшчэ дзесяць мінут, нават ведаючы, што пасля іх цябе чакае катаванне.

Часам ён спрабаваў падлічыць колькасць кафляных плітак у сцяне камеры. Гэта нібыта было і няцяжка, але ён заўсёды збіваўся на тым або іншым месцы. Часцей яго хвалявала, дзе ён і каторая цяпер гадзіна. Нейкі момант ён адчуваў напэўна, што звонку быў дзень, у наступны ж момант яму з гэткай жа пэўнасцю здавалася, што там апраметная цемра. Тут жа, як ён здагадваўся, святло не выключалася ніколі. Гэта было месца, дзе няма цемры: цяпер ён зразумеў, чаму О'Браен разгадаў яго намёк. У Міністэрстве Любоўі не было вокнаў. Яго камера магла знаходзіцца ў самай сярэдзіне будынка або пры яго вонкавай сцяне, на дзесятым паверсе пад зямлёй або на трыццатым над ёю. Ён у думках пераносіў сябе з месца на месца і спрабаваў вызначыць з цялесных адчуванняў, вісеў ён высока ў паветры ці быў пахаваны глыбока пад зямлёй.

Пачуўся тупат ботаў. Сталёвыя дзверы з бразгатам расчыніліся. Малады афіцэр, спраўная постаць у чорнай уніформе, на якім, здавалася, усё блішчала з ног да галавы і чый бледны, з правільнымі рысамі, твар быў падобны да васковае маскі, порстка ўвайшоў у камеру. Ён даў знак ахоўнікам увесці вязня, якога яны пры-

вялі. У камеру, ледзь цягнучы ногі, зайшоў паэт Эмплфорт. Дзверы з бразгатам зачыніліся.

Эмплфорт зрабіў пару няпэўных рухаў у адзін і ў другі бок, быццам думаў, што недзе тут былі другія дзверы, праз якія можна выйсці, а пасля пачаў хадзіць сюды-туды па камеры. Пакуль што ён не заўважаў Уінстана. Трывожным позіткам ён вадзіў па сцяне на метр вышэй за Уінстанаву галаву. Ён быў босы; вялікія брудныя пальцы тырчалі з яго дзіравых шкарпэтак. Ён некалькі дзён не галіўся. Густая шчэць укрывала яго твар, надаючы яму хуліганскі выгляд, што неяк дзіўна спалучаўся з яго нязграбнай кволай постацю і нервовымі рухамі.

Уінстан трохі схамянуўся. Ён мусіў загаварыць з Эмплфортам, рызыкуючы раззлаваць тэлегляд. Магчыма нават, што Эмплфорт якраз і прынёс лязо.

— Эмплфорт, — сказаў ён.

Тэлегляд маўчаў. Эмплфорт спыніўся, трохі здзіўлены. Яго вочы павольна засяродзіліся на Уінстане.

— А, Сміт! — сказаў ён. — І вы тут!

— Вас за што?

— Праўду сказаць... — ён нязграбна апусціўся на лаву насупраць Уінстана. — Існуе толькі адно злачынства, ці не гэтак?

— І вы яго ўчынілі?

— Відаць, так.

Ён паднёс руку да лоба і націснуў на скроні, нібы спрабуючы нешта прыгадаць.

— Такое часам здараецца, — пачаў ён няпэўна. — Я магу прыгадаць адзін выпадак — магчымую прычыну. Усё, вядома ж, праз неразважнасць. Мы рыхтавалі канчатковае выданне вершаў Кіплінга. Я пакінуў у канцы радка слова «God». Я нічога не мог зрабіць! — дадаў ён амаль з абурэннем і паглядзеў на Уінстана. — Змяніць радок было немагчыма. Рыфма была «god». Уяўляеце сабе, ва ўсёй мове ёсць толькі дванаццаць

рыфмаў да слова «god»? Цэлымі днямі я тлуміў сабе галаву. Іншае рыфмы *не было*.

Выраз яго твару змяніўся. З яго знікла прыкрасць, і на нейкі момант ён здаўся амаль што задаволеным. Нейкая інтэлектуальная цеплыня, радасць навукоўца-педанта, які адкрыў нікому не патрэбны факт, бліснула на яго брудным няголеным абліччы.

— Ці прыходзіла вам калі ў галаву, — сказаў ён, — што ўся гісторыя англійскай паэзіі вызначалася тым, што ў англійскай мове не стае рыфмаў?

Не, якраз гэтая думка ніколі не прыходзіла Уінстану ў галаву. А ў тых абставінах яна не здалася яму надта важнай або цікавай.

— Ці ведаеце вы, што цяпер — дзень ці ноч? — спытаўся ён.

Эмплфорт зноў паглядзеў здзіўлена.

— Я неяк не думаў пра гэта. Яны арыштавалі мяне дні два таму, а можа, тры, — яго позірк гойсаў па сценах, нібы ён спадзяваўся адшукаць акно. — Тут няма розніцы паміж днём і ноччу. Не ведаю, ці можна тут увогуле сачыць за часам.

Яны гаварылі ўрыўкамі некалькі хвілін, і тады, без відавочнае прычыны, крык з тэлегляда загадаў ім замаўчаць. Уінстан ціхенька сеў і склаў рукі. Цыбаты і няўклюдны Эмплфорт не мог зручна ўсесціся на вузкай лаве і шморгаў сюды-туды, абдымаючы худымі рукамі то адно калена, то другое, то абодва разам. Тэлегляд гыркнуў на яго, каб сядзеў спакойна. Час ішоў. Дваццаць хвілін, гадзіна — вызначыць было цяжка. З калідора зноў пачуўся тупат ботаў. У Уінстана ўсё сціснулася ўсярэдзіне. Хутка, вельмі хутка, можа, праз пяць хвілін, можа, зараз, гэты тупат будзе значыць, што прыйшла ягоная чарга.

Дзверы адчыніліся. У камеру зайшоў малады афіцэр з ледзяным тварам. Адрывістым рухам рукі ён паказаў на Эмплфорта.

— Пакой 101,— сказаў ён.

Эмплфорт няўключдна патэпаў між двух ахоўнікаў. На твары ў яго адбівалася трывога і няўцямнасць.

Прайшло, як здалося, даволі шмат часу. Жывот забалеў яшчэ мацней. Уінтанавы думкі круціліся на адным месцы, як шар, што зноў і зноў трапляе ў тую самую лузу. Ён думаў толькі пра шэсць рэчаў: боль у жываце; кавалак хлеба; кроў і крыкі; О'Браен; Джулія; лязо. Зноў у яго ўсярэдзіне ўсё сціснулася: набліжаўся тупат ботаў. Калі расчыніліся дзверы, хваля паветра прынесла з сабой моцны пах халоднага поту. У камеру ўвайшоў Парсанс. На ім былі шорты ахоўнага колеру і спартыўная кашуля.

Гэтым разам Уінстан здзівіўся, не паверыўшы вачам.

— *Вы* тут! — вымавіў ён.

Парсанс паглядзеў на яго. У позірку не было ні цікаўнасці, ні здзіўлення, толькі пакута. Ён пачаў узрушана хадзіць па камеры, відавочна няздольны супакоіцца. Кожнага разу, як ён выпростаў свае пульхныя калені, было відаць, як яны дрыжаць. Ён глядзеў, вытрашчыўшы вочы, нібы разглядаў штосьці недалёка ад яго, не могучы адарваць позірку.

— А вас за што? — спытаўся Уінстан.

— Думзлачынства! — адказаў Парсанс, ледзь не плачучы.

У голасе ягоным чуліся адначасова і поўнае прызнанне сваёй віны, і нейкі недаверлівы жах, што гэткае слова магло стасавацца да яго. Ён спыніўся насупраць Уінстана і пачаў нецярпліва дапытвацца ў яго.

— Вы думаеце, яны заб'юць мяне? Як вы думаеце, га, стары? Яны ж не заб'юць, калі нічога не зрабіў, а толькі падумаў незнарок? Я ведаю, яны ўважліва мяне выслушаюць. О, тут я ім веру! Яны пабачаць, якая ў мяне рэпутацыя, праўда? *Вы* ж ведаеце, што я за чалавек. Па-свойму неблагі. Не вучоны, вядома ж, але за-

ўзяты. Я стараўся аддаць усе свае сілы Партыі, праўда ж? Я атрымаю гадоў пяць, як вы думаеце? Ці, можа, нават дзесяць? Такі, як я, можа вельмі прыдацца ў працоўным лагерах. Яны ж не заб'юць мяне толькі за тое, што я аднойчы сышоў з рээк?

— Вы вінаваты? — спытаўся Уінстан.

— Вядома ж вінаваты! — закрычаў Парсанс, дагодліва зірнуўшы на тэлегляд. — Вы ж не думаеце, што Партыя будзе арыштоўваць бязвінных людзей, праўда? — Яго жабіны твар паспакайнеў, на ім з'явілася адценне крывадушнасці. — Думзлачынства — страшная рэч, стары, — сказаў ён павучальна. — Яно падступнае, яно можа зваліцца на цябе, што ты і ведаць не будзеш. Вы ведаеце, як я папаўся? Калі спаў! Так, праўда. Вось так я працаваў, аддаваў усяго сябе, выконваў свой абавязак — і ніколі не думаў, што нешта благое хаваецца ў маіх думках. І тады я пачаў гаварыць праз сон. І ведаеце, што я казаў?

Ён прыцішыў голас, быццам быў змушаны дзеля медыцынскіх прычын сказаць нешта непрыстойнае.

— «Далоў Вялікага Брата!» Так, я казаў гэта! Паўтараў зноў і зноў. Між намі кажучы, стары, я рады, што мяне ўзялі, пакуль справа не зайшла далей. Ведаеце, што я скажу ім, калі буду гаварыць перад трыбуналам? Я скажу: «Дзякуй. Дзякуй, што выратавалі мяне, пакуль не было занадта позна».

— Хто выдаў вас? — спытаўся Уінстан.

— Мая маленькая дачка, — адказаў Парсанс з нейкім тужлівым гонарам. — Яна слухала праз замочную шчыліну. Чула, што я сказаў, і данесла патрулю ў той самы дзень. Спрытна, як на сямігадовую смаркачку, га? Я зусім не сярдую на яе. Папраўдзе, я нават ганарую ёю. Выходзіць, я выхаваў яе ў правільным духу.

Ён яшчэ пахадзіў сюды-туды, кінуўшы пару разоў прагны позірк на унітаз. Пасля раптам рэзкім рухам сцягнуў шорты.

— Прабач мне, стары,— сказаў ён,— болей не магу. Столькі чакаў.

Ён плюхнуўся вялізным азадкам на унітаз. Уінстан закрыў твар рукамі.

— Сміт! — завішчаў голас з тэлегляда.— 6079 Сміт У.! Адкрыць твар! Забараняецца закрываць твар у камеры!

Уінстан адкрыў твар. Парсанс пакарыстаўся унітазам гучна і шчодро. Пасля выявілася, што зліў не працуе, і яшчэ цэлыя гадзіны пасля таго ў камеры невыносна смярдзела.

Парсанса перавялі. Іншыя вязні таямніча з'яўляліся і знікалі. Аднаму з іх, жанчыне, прызначылі: «Пакой 101», і, як заўважыў Уінстан, яна сцялася і змянілася з твару, пачуўшы гэтыя словы. Настаў час — калі яго прывезлі раніцай, дык гэта быў бы вечар; калі яго прывезлі ўвечары, дык гэта была б поўнач. У камеры было шэсць вязняў, мужчын і жанчын. Усе сядзелі вельмі ціха. Насупраць Уінстана сядзеў чалавек з тварам без падбародка, з ашчэранымі зубамі, падобны да нейкага вялікага і бяскрыўднага грызуна. Яго тоўстыя рабыя шчокі былі такія абвіслыя, што цяжка было паверыць, што за імі не хаваюцца прыпасы ежы. Яго шэрыя вочы пужліва зіркалі то на адзін твар, то на другі, і адразу адварочваліся, як толькі сустракаліся з нечым позіркам.

Дзверы расчыніліся, і ў камеру ўвялі яшчэ аднаго вязня, убачыўшы якога Уінстан здрыгануўся. Гэта быў звычайны, нічым не выдатны чалавек, які мог быць якім-небудзь інжынерам або іншым тэхнічным работнікам. Дзіўнай, аднак, была змiзарнеласць яго твару. Ён нагадваў чэрап. З-за яго хударлявасці вочы і рот выглядалі надмерна вялікімі, вочы, здавалася, былі поўныя забойчай, нязгаснай нянавісці да некага або нечага.

Чалавек сеў на лаве недалёка ад Уінстана. Уінстан болей на яго не глядзеў, але змардаваны, падобны да

чэрапа твар гэтак жыва паўставаў у ягоным уяўленні, быццам быў проста перад вачыма. Раптам ён зразумеў, у чым справа. Чалавек паміраў ад голаду. Тая самая думка, здавалася, адначасова прыйшла ў галаву ўсім прысутным у камеры. Уздоўж усёй лавы прабегла лёгкая ўзрушанасць. Чалавек без падбародка спыніў позірк на чалавеку з тварам-чэрапам, пасля вінавата адвёў вочы, пасля зноў паглядзеў на яго, не могучы асіліць неадольнага прыцягнення. Цяпер ён ужо не мог уседзець, устаў, няўключна праклыпаў праз камеру, па-корпаўся ў кішэні камбінезона і, засаромеўшыся, працягнуў чалавеку з тварам-чэрапам зачуханы кавалачак хлеба.

З тэлегляда пачуўся шалёны, аглушальны рык. Чалавек без падбародка падскочыў на месцы. Чалавек з тварам-чэрапам хуценька схваў рукі за спінай, нібы паказваючы ўсім, што ён адмовіўся ад пачастунку.

— Бамстэд! — зароў голас. — 2713 Бамстэд Дж! Кінуць хлеб!

Чалавек без падбародка кінуў кавалак хлеба на падлогу.

— Заставацца на месцы, — загадаў голас. — Тварам да дзвярэй. Не рухацца.

Ён падпарадкаваўся. Яго вялікія абвіслыя шчокі дрыжалі. Дзверы з грукатам расчыніліся. Калі малады афіцэр увайшоў і адступіў убок, з-за спіны ў яго выйшаў нізенькі каржакаваты ахоўнік з вялізнымі рукамі і плячамі. Ён стаў насупраць чалавека без падбародка і, атрымаўшы сігнал ад афіцэра, нанёс страшэнны ўдар, уклаўшы ў яго ўсю вагу свайго цела, проста ў зубы чалавеку без падбародка. Сіла ўдару, здавалася, адарвала яго ад падлогі. Цела яго праляцела праз усю камеру і пляснулася вобзем каля унітаза. Нейкі момант ён ляжаў непрытомны, з носа і рота сачылася цёмная кроў. Ад яго чуўся ціхі-ціхі міжвольны энк і папіскванне. Пасля ён перавярнуўся на жывот і, хістаючыся, стаў

на карачкі. Разам з крывёю і слінаю з рота выпалі дзве палавінкі зубнога пратэза.

Вязні сядзелі ціха, склаўшы рукі на каленях. Чалавек без падбародка дапоўз да свайго месца. Ніжняя палова яго твару цямнела змярцвелаю плоццю. Яго рот ператварыўся ў расплывістую масу вішнёвага колеру з чорнай адтулінай пасярэдзіне. Час ад часу на камбінезон капала кроў. Яго шэрыя вочы ўсё яшчэ зіркалі то на адзін, то на другі твар, быццам ён спрабаваў вызначыць, наколькі іншыя грэбавалі ім пасля гэткай знявагі.

Дзверы расчыніліся. Ледзь заўважным рухам афіцэр паказаў на чалавека з тварам-чэрапам.

— Пакой 101,— сказаў ён.

Уінстан адчуў навокал атарапеласць і замяшанне. Чалавек кінуўся на падлогу і ўкленчыў, сашчапіўшы рукі.

— Таварыш! Афіцэр! — закрычаў ён. — Вы не павінны мяне туды пасылаць! Я ж вам ужо ўсё сказаў! Што вы яшчэ хочаце ведаць? Мне болей няма ў чым прызнавацца, няма! Скажыце толькі, што вам трэба, і я адразу ўсё скажу. Напішыце ўсё, што хочаце, і я падпішу! Толькі не пакой сто адзін!

— Пакой 101,— паўтарыў афіцэр.

Твар чалавека, і гэтак ужо вельмі бледны, набыў проста неверагодны, на думку Уінстана, колер. Ён быў цяпер выразна зялёны.

— Нічога мне не рабіце! — крычаў ён. — Вы тыднямі марылі мяне голадам. Канчайце і дайце мне памерці. Расстраляйце мяне. Павесьце мяне. Засудзіце мяне на дваццаць пяць гадоў. Можа, трэба яшчэ каго-небудзь выдаць? Скажыце каго, і я раскажу вам усё, што вы хочаце. Мне ўсё роўна, хто гэта будзе і што вы яму зробіце. У мяне жонка і трое дзяцей. Старэйшаму яшчэ няма шасці. Можаце ўзяць іх усіх і перарэзаць ім глоткі на маіх вачах, а я буду стаяць і глядзець. Толькі не пакой сто адзін!

— Пакой 101,— зноў паўтарыў афіцэр.

Чалавек абвёў лютым позіркам астатніх вязняў, быццам шукаючы іншую ахвяру, каб выставіць замест сябе. Яго вочы спыніліся на знявечаным твары чалавека без падбародка. Ён ускінуў худую руку.

— Вось каго вам трэба ўзяць, а не мяне! — закрычаў ён.— Чулі, што ён казаў, як яму далі па пысе? Пакіньце мне хоць які шанц, і я перакажу вам слова ў слова. *Ён* супраць Партыі, а не я.

Ахоўнікі выступілі наперад. Худы ўжо крычаў на ўсё горла.

— Вы не чулі! — паўтараў ён.— Напэўна, сапсавалася тэлегляд. Вам патрэбны ён! Бярыце *яго*, а не мяне!

Два мажныя ахоўнікі нахіліліся, каб узяць яго за рукі. Але ў гэты самы момант ён пляснуўся на падлогу і ўчапіўся што было сілы за сталёвую ножку лавы. Ён працягла завыў, як нейкі дзікі звер. Ахоўнікі ўзяліся за яго, спрабуючы адарваць ад ножкі, але ён трымаўся з неверагоднай сілай. Яны тузалі яго секунд дваццаць. Вязні сядзелі ціха, склаўшы рукі на каленях, пазіраючы проста перад сабой. Выццё абарвалася; у чалавека цяпер хапала духу толькі на тое, каб трымацца. Але тады пачуўся іншы крык. Ахоўнік рас-трушчыў яму ботам палец на руцэ. Яны паставілі яго на ногі.

— Пакой 101,— сказаў афіцэр.

Чалавека вывелі. Ён ішоў хістаючыся, з пануранай галавою, прыціскаючы да грудзей скалечаную руку. Ваяўнічасць пакінула яго.

Прайшло даволі шмат часу. Калі чалавека з тварам-чэрапам вывелі апоўначы, дык цяпер была раніца, калі ж раніцаю, дык цяпер быў вечар. Уінстан ужо дзве ці тры гадзіны быў адзін у камеры. Яму было так мулка сядзець на вузкай лаве, што часта ён уставаў і хадзіў па камеры, не выклікаючы нараканняў тэлегляда.

Кавалак хлеба яшчэ ляжаў там, дзе кінуў яго чалавек без падбародка. Напачатку вельмі цяжка было прымушаць сябе не глядзець на яго, але цяпер голад саступіў месца смазе. У роце было глеўка і смярдзюча. Няспыннае гудзенне і нязменная белае святло выклікалі ў ім нейкую млосць і адчуванне пустэчы. Часам ён уставаў, бо не было ўжо як трываць боль у касцях, але зараз жа сядзеў, бо ў яго так кружылася галава, што ён не быў пэўны, што ўстоіць на нагах. Як толькі яму ўдавалася хоць трохкі апанаваць свае фізічныя адчуванні, яго зноў ахапляў жах. Часам са згаслай надзеяй ён думаў пра О'Браена і пра лязо. Можна было спадзявацца, што лязо будзе схаванае ў ежы, калі яго ўвогуле будуць карміць. Яшчэ больш расплывістымі былі яго думкі пра Джулію. Можна, цяпер яна недзе пакутуе яшчэ горш за яго. Можна, якраз у гэты момант яна крычыць ад болю. Ён падумаў: «Калі б я мог уратаваць Джулію, падвоіўшы свой боль, ці зрабіў бы я гэта? Так, зрабіў бы». Але гэта была проста тэарэтычная гатовасць, ён быў гатовы, бо ведаў, што мусіць быць гатовы. Ён не адчуваў гэтага. Тут, у гэтым месцы, нічога немагчыма было адчуваць, апроч болю і прадчування болю. Дый ці магчыма, калі ты ўжо пакутуеш, жадаць дзеля нейкіх прычын, каб твой боль быў яшчэ мацнейшы? Але на гэтае пытанне пакуль яшчэ не было адказу.

З калідора зноў пачуўся стук ботаў. Дзверы адчыніліся. У камеру ўвайшоў О'Браен.

Уінстан ускочыў на ногі. Тое, што ён пабачыў, так яго ўразіла, што ён забыўся пра асцярожнасць. Першы раз за шмат гадоў ён не зважаў на прысутнасць тэлегляда.

— Яны і вас узялі! — закрычаў ён.

— Яны ўзялі мяне ўжо даўно, — адказаў О'Браен з мяккай, амаль шкадавальнай іроніяй. Ён адступіў

убок. З-за яго спіны ўзнік шыракагруды ахоўнік з доўгім чорным кіем у руцэ.

— Вы ведалі гэта, Уінстан,— сказаў О'Браен.— Не маніце сабе. Вы ведалі гэта — вы заўсёды ведалі гэта.

Так, цяпер ён бачыў, ён заўсёды гэта ведаў. Але думаць пра гэта не было часу. Усё, на што яму хапала позірку, быў кій у руцэ ахоўніка. Ён мог ударыць у любое месца: па патыліцы, па кончыку вуха, па руцэ, па локці...

Па локці! Ён асеў на калені, амаль спаралізаваны, схапіўшыся рукою за збіты локаць. Уваччу ўсё выбухнула жоўтым святлом. Немагчыма, немагчыма, каб толькі адзін удар мог спрычыніць такі боль! Зрок трохі прасвятлеў, і ён мог бачыць, як тыя двое паглядаюць зверху на яго. Ахоўнік душыўся смехам. Ва ўсялякім разе, на адно пытанне адказ быў гатовы. Ніколі, нізавошта на свеце ён не пажадае, каб памацнеў яго боль. Што да болю, дык тут можна было хацець толькі аднаго: каб ён спыніўся. Няма ў свеце нічога страшнейшага за фізічны боль. Перад бодем няма герояў, няма герояў, думаў ён зноў і зноў, калі курчыўся на падлозе, марна сціскаючы сваю знявечаную левую руку.

2

Ён ляжаў на нечым, што нагадвала раскладанку, толькі значна вышэй ад зямлі, і быў прывязаны так, што не мог варухнуцца. У твар яму біла святло, мацнейшае, чым звычайна. О'Браен стаяў побач і ўважліва глядзеў на яго. З другога боку стаяў чалавек у белым халаце са шпрыцам у руках.

Нават расплюшчышы вочы, ён не адразу зразумеў, што адбываецца навокал. У яго было ўражанне, што ён нібы ўсплыў у гэтым пакоі з нейкага зусім іншага, глыбокага, падводнага свету. Колькі ён там прабыў, ён

не ведаў. З таго часу, як яго арыштавалі, ён болей не бачыў ні дня, ні ночы. Дый успаміны яго былі перарывістыя. Былі часы, калі свядомасць, нават тая, што маеш у сне, спыняла свой ток і пачыналася зноў пасля нічым не запоўненага перапынку. Але як доўга цягнуліся гэтыя перапынкі — дні, тыдні або толькі секунды, — даведацца было немагчыма.

Кашмарны сон пачаўся з таго першага ўдару па локці. Пасля ён зразумеў, што ўсё, што тады адбылося, было толькі папярэдняя падрыхтоўкай, звычайным допытам, якому падлягалі амаль усе вязні. Быў доўгі спіс злачынстваў — шпіянаж, сабатаж і іншыя, — у якіх кожны мусіў прызнацца, што ўспрымалася як сама сабой зразумелая рэч. Прызнанне было фармальнасцю, хоць катавалі па-сапраўднаму. Колькі разоў яго білі, як доўга — ён не памятаў. Заўсёды пры ім было адначасова пяць ці шэсць чалавек у чорнай уніформе. Часам білі кулакамі, часам кіямі, часам сталёвымі прутамі, часам ботамі. Часам бывала, што ён качаўся на падлозе, не маючы сорама, нібы жывёла, курчачыся сяк і так у бясконцым, безнадзейным намаганні ўхіліцца ад удараў, а замест таго падстаўляючыся ўсё новым і новым ударам у рэбры, у живот, па локцях, па лытках, у пахвіну, па машонцы, па хрыбце. Бывала часам, што катаванне цягнулася так доўга, што яму пачынала здавацца жорсткім, агідным, непрабачальным не тое, што ахоўнікі яго білі, але што ён ніяк не мог прымусіць сябе страціць прытомнасць. Бывала, што нервы здраджвалі яму, і ён пачынаў крычаць аб літасці яшчэ перад тым, як яго пачыналі біць, калі аднаго толькі выгляду кулака, занесенага для ўдару, было дастаткова, каб ён пачаў сыпаць прызнанні аб сапраўдных і выдуманых злачынствах. Бывала таксама, што ён вырашаў ні ў чым не прызнавацца, і кожнае слова трэба было вырываць з яго праз нясцерпны боль, бывала і так, што ён спрабаваў ісці на кампраміс,

кажучы сабе: «Я прызнаюся, але толькі не цяпер. Буду трываць, пакуль здолею. Яшчэ тры ўдары, яшчэ два ўдары, і тады я скажу ім усё, што яны хочуць». Часам яго збівалі так, што ён не мог стаяць, пасля кідалі, як мех з бульбай, на каменную падлогу ў камеры, і давалі некалькі гадзін ачомацца, а тады зноў выводзілі і білі. Былі таксама працяглыя перыяды аднаўлення сілы. Ён помніў іх цьмяна, бо праводзіў іх часцей за ўсё ў сне ці здранцвенні. Ён памятаў камеру з дашчаным ложкам, нейкай паліцай, што тырчала са сцяны, і бляшанай умывальняй, памятаў ежу: гарачы суп, хлеб і часам кава. Ён памятаў пахмурнага цырульніка, які прыходзіў паскрэбі яму бараду і абстрыгчы галаву, памятаў дзелавых, непрыемных людзей у белых халатах, што мацалі яму пульс, правяралі рэфлексы, выварочвалі павекі, прабягалі па ўсім цэле грубымі пальцамі, шукаючы зламаныя косткі, і калолі яму ў руку, каб ён заснуў.

Віць яго сталі радзей, само біццё сталася цяпер проста пагрозай, застрашэннем, да якога можна было звярнуцца ў любы момант, калі яго адказы былі незадавальняючыя. Яго дапытнікамі былі цяпер не грамілы ў чорнай уніформе, а партыйныя інтэлектуалы, тоўстыя чалавечкі з рэзкімі рухамі і бліскучымі акулярамі, якія працавалі з ім наперамену асобнымі сеансамі, што цягнуліся — як яму здавалася, ён не мог быць пэўны — па дзесяць-дванаццаць гадзін. Гэтыя новыя дапытнікі рупіліся аб тым, каб ён увесь час пакутаваў ад няспыннага лёгкага болю. Але не болю надавалі яны галоўную ўвагу. Яны давалі яму поўхі, круцілі яму вушы, цягалі за валасы, прымушалі стаяць на адной назе, не давалі яму мачыцца, свяцілі яму ў твар асляпляльным святлом, пакуль з вачэй не ліліся слёзы; галоўнаю мэтай усяго гэтага было прынізіць яго і задушыць у ім здольнасць разважаць і спрачацца. Іх сапраўднай зброяй быў бязлітасны допыт, які пра-

цягваўся бясконца, гадзіну за гадзінай, блытаючы яго, падстаўляючы пасткі, перакручваючы ўсе яго словы, пераконваючы яго скрозь і ўсюды, што ён маніць і супярэчыць сам сабе, пакуль ён не пачынаў плакаць — і ад сораму, і ад нервовай стомы. Часам ён плакаў разоў шэсць за адзін сеанс. Часцей за ўсё яны брудна лаяліся на яго і, як толькі ён пачынаў вагацца, пагражалі зноў перадаць яго ахоўнікам; але часам яны раптоўна мянялі тон, называлі яго таварышам, заклікалі яго ў імя Ангсоцу і Вялікага Брата і з прыкрасцю ў голасе пыталися, няўжо і цяпер у яго недастаткова адданасці Партыі, каб ён захацеў адкупіць усё тое благое, што ён нарабіў. Калі нервы яго былі ладна пашкуматаныя пасля шматгадзінных допытаў, нават гэткага закліку было дастаткова, каб выціснуць з яго слёзы. Урэшце назольныя галасы зламалі яго канчаткова, лепш за боты і кулакі ахоўнікаў. Ён стаўся толькі языком, што вымаўляў, рукою, што паказвала ўсё, што толькі ад яго ні патрабавалі. Адзіным яго клопатам было здагадацца, якія прызнанні ад яго хацелі пачуць, і тады хутчэй прызнацца, пакуль зноў не пачнецца застрашэнне. Ён прызнаўся ў забойстве выдатных партыйных дзеячаў, у распаўсюджванні бунтаўнічых брашур, прамантачванні грамадскіх сродкаў, выдаванні ваенных сакрэтаў, разнастайным сабатажы. Ён прызнаўся, што быў шпіёнам на службе Усходазійскага ўрада яшчэ ў 1968 годзе. Ён прызнаўся, што ён веруючы, прыхільнік капіталізму і сексуальны маньяк. Ён прызнаўся, што забіў сваю жонку, хоць і ведаў, і яго дапытнікі таксама павінны былі ведаць, што яна жывая. Ён прызнаўся, што на працягу гадоў меў асабістыя зносіны з Гольдштэйнам і быў сябрам падпольнай арганізацыі, што складалася амаль з усіх людзей, якіх ён толькі ведаў. Было прасцей прызнацца ва ўсім і ведаць усіх. Да таго ж у нейкім сэнсе ўсё гэта было праўдай. Праўдай было тое, што ён быў ворагам Партыі,

а ў вачах Партыі не было розніцы паміж думкай і справай.

Засталіся ў яго і іншыя ўспаміны. Яны паўставалі ў свядомасці бязладна, як карціны сярод суцэльнай цемры.

Ён быў у камеры, дзе магло быць і цёмна і светла, бо ён не мог бачыць нічога, акрамя пары вачэй. Зусім побач павольна і мерна цікаў нейкі інструмент. Вочы зрабіліся большыя і святлейшыя. Раптам яго нібы змыла з месца, ён нырнуў у вочы і патануў у іх.

Ён быў прывязаны да фатэля, вакол былі шматлікія датчыкі, у вочы біла сляпучае святло. Чалавек у белым халаце правяраў паказанні датчыкаў. З калідора пачуўся тупат цяжкіх ботаў. Дзверы з бразгатам расчыніліся. Увайшоў афіцэр з васковым тварам, за ім два ахоўнікі.

— Пакой 101,— сказаў афіцэр.

Чалавек у белым халаце не павярнуўся. Ён болей не глядзеў на Уінстана, ён глядзеў цяпер толькі на датчыкі.

Ён каціўся па вялізным калідоры, кіламетр ушыркі, поўным урачыстага залатога святла, рагочучы на ўсё горла і выкрыкваючы прызнанні. Ён прызнаваўся ва ўсім, нават у тым, пра што здолеў змаўчаць пад час катаванняў. Ён выкладаў усю гісторыю свайго жыцця слухачам, якія яе ўжо ведалі. Побач з ім былі ахоўнікі, іншыя дапытнікі, людзі ў белых халатах, О'Браен, Джулія, пан Чэрынгтан, і ўсе каціліся ўніз па калідоры з крыкам і смехам. Нешта жахлівае, што хавалася ў будучыні, было нейкім дзівам абыдзена і не адбылося. Усё было цудоўна, болей не было болю, найдрабнейшыя дэталі яго жыцця былі цяпер адкрытыя, зразуметыя, дараваныя.

Ён падхапіўся з дашчанага ложка амаль упэўнены, што пачуў голас О'Браена. Пад час усіх яго допытаў, хоць ён ніколі яго і не бачыў, ён заўсёды адчуваў, што

О'Браен недзе зусім побач, яго толькі не відаць. Усім кіраваў О'Браен. Гэта ён прыставіў да Уінстана ахоўнікаў і папярэдзіў, каб яны яго не забівалі. Гэта ён вырашаў, калі Уінстану крычаць ад болю, калі яму адпачываць ад катаванняў, калі яго карміць, калі яму спаць, калі яму калоць у руку лекі. Гэта ён ставіў пытанні і падказваў адказы. Ён быў катам, ён быў абаронцам, ён быў інквізітарам, ён быў сябрам. І аднойчы — Уінстан не памятаў, ці было гэта ў сне пасля ўколу, ці ў звычайным сне, ці на яве,— нейкі голас прашаптаў яму ў вуха: «Не хвалюйся, Уінстан; ты ў маіх руках. Сем гадоў я назіраў за табою. Цяпер настала вырашальная хвіля. Я ўратую цябе, я зраблю цябе дасканалым». Ён не быў пэўны, ці быў гэта голас О'Браена; але гэта быў той самы голас, які некалі сказаў яму: «Мы сустрэнемся там, дзе няма цемры», у тым іншым сне, сем гадоў таму.

Ён не памятаў, ці яго допыты нечым скончыліся. Была проста нейкая цемра, а пасля камера або пакой, у якім ён цяпер знаходзіўся, паступова матэрыялізавалася вакол яго. Ён ляжаў пластом на спіне, няздольны рухацца, ва ўсіх важных частках ягонае цела было прымацавана да ложка. Нават патыліца была неяк заціснута. О'Браен глядзеў на яго зверху ўніз паважна і трохі смутна. Твар яго, бачаны знізу, здаваўся грубым і стомленым, з мяшкамі пад вачмі і зморшчынамі ад носа да падбародка. Ён быў старэйшы, чым здавалася Уінстану; яму было гадоў сорок восем ці пяцьдзесят. Пад рукою ў яго была нейкая прылада са шкалой і рычагом зверху.

— Я казаў вам,— сказаў О'Браен,— што калі мы і сустрэнемся яшчэ, дык толькі тут.

— Так,— адказаў Уінстан.

Зусім нечакана, калі не лічыць лёгкага руху рукі О'Браена, хваля болю напоўніла яго цела. Гэта быў страшэнны боль, бо ён не ведаў, што адбылося, адчуваў

толькі, што яму нанеслі нейкую смяротную рану. Ён не ведаў, ці сапраўды яму нешта знявечылі, ці гэта быў толькі вынік уздзеяння электрычнасці, але ўсё цела ягонае нібы вывернулася навыварат, усе суставы павольна разрываўся. І хоць у яго на лбе выступіў пот ад болю, найгоршым, аднак, быў страх, што яго хрыбет зараз з хрустам разламаецца. Ён дрыжаў усім целам і цяжка дыхаў праз нос, спрабуючы маўчаць як мага долей.

— Вы баіцеся, — сказаў О'Браен, паглядзеўшы яму ў твар, — што зараз у вас нешта зламаецца. Асабліва вы баіцеся за ваш хрыбет. Вы яскрава сабе ўяўляеце, як разрываюцца пазванкі і хрыбтовая вадкасць выліваецца вонкі. Вы ж пра гэта думаеце, праўда, Уінстан?

Уінстан не адказаў. О'Браен пацягнуў рычаг назад. Хваля болю сунялася гэтак жа хутка, як і ўзнікла.

— Гэта было сорак, — сказаў О'Браен. — Бачыце, лічбы на шкале ідуць да ста. Запомніце, калі ласка, на ўвесь час нашай размовы, што я магу спрычыніць вам боль у любую хвіліну і з любою сілай. Калі вы будзеце маніць, або паспрабуеце неяк ухіліцца, або проста будзеце дурнейшы, чым вы ёсць, вы адразу закрычыце ад болю. Зразумелі?

— Так, — адказаў Уінстан.

О'Браен палагаднеў. Ён старанна паправіў акуляры і зрабіў пару крокаў сюды і туды. Калі ён гаварыў, голас ягоны гучаў мякка і цяплява. Ён быў падобны да доктара, настаўніка і нават святара, які хоча растлумачыць і пераканаць, а не пакараць.

— Я гэтак клапачуся пра вас, Уінстан, — сказаў ён, — бо вы вартыя клопату. Вы цудоўна ведаеце, што з вамі. Вы ведалі гэта на працягу гадоў, і ўсе гэтыя гады вы змагаліся супраць гэтага ведання. Ваш розум не ў парадку. У вас пашкоджана памяць. Вы няздольныя памятаць пра рэальныя падзеі, і ў той самы час вы пераконваеце сябе, што памятаеце пра тое, чаго ні-

колі не было. На шчасце, гэта можна вылечыць. Вы ніколі не лячыліся, бо не хацелі. Вы не былі гатовыя зрабіць невялічкае намаганне волі. Нават цяпер, я бачу, вы чапляецеся за сваю хваробу, думаючы, што яна ўяўляе сабой маральную вартасць. Ну, вось вам прыклад. З якой краінай у дадзены момант ваюе Акіянія?

— Калі мяне арыштавалі, Акіянія ваявала з Усходазіяй.

— З Усходазіяй. Добра. І Акіянія заўсёды ваявала з Усходазіяй, праўда?

Уінстан уздыхнуў. Ён раскрыў рот, каб сказаць, і не сказаў. Ён не мог адвесці вачэй ад шкалы з лічбамі.

— Калі ласка, праўду, Уінстан. *Вашу* праўду. Скажыце мне, што вы памятаеце.

— Я памятаю, што яшчэ толькі за тыдзень перад тым, як мяне арыштавалі, мы ваявалі зусім не з Усходазіяй. Мы былі саюзнікамі з імі. Вайна была з Еўразіяй. Яна цягнулася чатыры гады. А перад тым...

О'Браен знакам рукі спыніў яго.

— Яшчэ адзін прыклад,— сказаў ён.— Некалькі гадоў таму ў вас была вельмі небяспечная манія. Вам здавалася, што тры чалавекі, тры колішнія члены Партыі Джоўнз, Эрансан і Радэрфорд — людзі, пакараныя за здраду і сабатаж пасля найпадрабязнейшых прызнанняў,— не былі вінаватыя ў злачынствах, у якіх іх вінавацілі. Вам здавалася, што вы бачылі неаспрэчны дакументальны доказ таго, што іх прызнанні былі несапраўдныя. Вы бачылі ў галюцынацыі нейкі фотаздымак. Вам здавалася, што вы і сапраўды трымалі яго ў руках. Здымак быў прыблізна такі.

Між пальцаў О'Браена з'явілася выцягнутая газетная выцінка. Нейкіх пяць секунд яна была ў полі зроку Уінстана. Гэта быў фотаздымак, і ў яго аўтэнтнасці не магло быць сумненняў. Гэта быў той фотаздымак. Гэта быў яшчэ адзін асобнік фатаграфіі Джоўнза, Эрансана і Радэрфорда на партыйным мерапры-

емстве ў Нью-Ёрку, на якую ён натрапіў выпадкова адзінаццаць гадоў таму і якую ён адразу знішчыў. Толькі нейкі момант яна была перад яго вачыма і пасля зноў знікла. Але ён яе бачыў, без сумнення, ён яе бачыў! Ён зрабіў адчайдушнае намаганне вызваліць верхнюю палову свайго цела. Але было немагчыма зварухнуцца хоць на сантыметр у любы бок. На хвіліну ён нават забыўся пра шкалу. Ён хацеў аднаго — зноў трымаць у руках тую фатаграфію ці хоць бы зноў яе пабачыць.

— Яна існуе! — закрычаў ён.

— Не, — сказаў О'Браен.

Ён прайшоў праз увесь пакой да процілеглай сцяны. Там была дзіра памяці. О'Браен падняў кратку. Маленькую палоску паперы незаўважна падхапіў паток цёплага паветра, і яна знікла ў водблісках полымя. О'Браен павярнуўся да Уінстана.

— Попел, — сказаў ён, — Попел, у якім ужо нічога не распознаеш. Пыл. Яна не існуе. Яна ніколі не існавала.

— Але ж яна існавала! Яна існуе! Яна існуе ў памяці. Я памятаю яе. Вы памятаеце яе.

— Я не памятаю яе, — сказаў О'Браен.

У Уінстана абарвалася сэрца. Гэта было двухдумства. Ён адчуў смяротную бездапаможнасць. Калі б ён мог быць упэўнены, што О'Браен хлусіць, было б яшчэ не страшна. Але было цалкам магчыма, што О'Браен і сапраўды забыўся пра фатаграфію. А калі так, дык цяпер ён мусіў забыцца пра адмаўленне, што ён яе памятае, і ўрэшце забыцца пра сам акт забыцця. Як можна было з усёй пэўнасцю лічыць, што гэта простае махлярства? Можа, гэты вар'яцкі зрух у свядомасці і сапраўды быў магчымы — гэтая думка яго дабіла.

О'Браен у роздуме глядзеў на яго. Больш чым калі ён быў падобны цяпер на настаўніка, які б'еца над свавольным, але здатным вучнем.

— Ёсць партыйны лозунг, у якім гаворыцца пра кантроль над мінуўшчынай,— сказаў ён.— Паўтарыце яго, калі ласка.

— «Хто кантралюе мінуўшчыну — той кантралюе будучыню, хто кантралюе цяпершчыну — той кантралюе мінуўшчыну», — паслухмяна паўтарыў Уінстан.

— «Хто кантралюе цяпершчыну — той кантралюе мінуўшчыну», — пацвярджаючы, ківаў галавою О'Браен.— Дык вы думаеце, Уінстан, што мінуўшчына існуе рэальна?

І зноў Уінстана агарнула пачуццё бездапаможнасці. Ён крадком глянуў на шкалу. Ён не толькі не ведаў, які адказ — «так» або «не» — вызваліць яго ад пакуты; ён нават не ведаў, які адказ ён сам лічыў слушным.

О'Браен ледзь заўважна ўсміхнуўся.

— Вы не метафізік, Уінстан,— сказаў ён.— Дагэтуль вы ніколі не задумваліся над тым, што такое існаванне. Скажу больш дакладна. Ці мінуўшчына існуе канкрэтна ў прасторы? Ці ёсць дзе-небудзь месца ў свеце матэрыяльных прадметаў, дзе ўсё яшчэ адбываецца мінуўшчына?

— Не.

— Тады дзе ж існуе мінуўшчына, калі яна ўвогуле існуе?

— У пісьмовых запісах. Яна занатаваная.

— У запісах. І...?

— У свядомасці. У чалавечай памяці.

— У памяці. Цудоўна. Мы, Партыя, кантралюем усе запісы, мы кантралюем усю памяць. Значыць, мы кантралюем мінуўшчыну. Так ці не?

— Але як вы можаце зрабіць так, каб людзі нічога не памяталі? — закрычаў Уінстан, зноў на хвіліну забыўшыся пра шкалу.— Яно ж запамінаецца само, незалежна ад чалавека. Як вы можаце кантраляваць памяць? Вы ж не кантралявалі маю памяць?!

О'Браен зноў пасуравеў і паклаў руку на рычаг.

— Наадварот, — сказаў ён, — гэта вы не кантралявалі яе. І таму вы цяпер тут. Вы тут, бо вам не хапіла пакорлівасці і самадысцыпліны. Вы адмовіліся ад падпарадкавання — платы за здаровы розум. Вы палічылі за лепшае быць вар'ятам, самотным вар'ятам. Толькі дысцыплінаваны розум можа ўспрымаць рэчаіснасць, Уінстан. Вам здаецца, што рэчаіснасць — гэта нешта аб'ектыўнае, знешняе, што існуе само па сабе. Вам таксама здаецца, што рэчаіснасць па сваёй натуре самавідавочная. Калі вы, падманваючы сябе, думаеце, што вы нешта бачыце, вы мяркуеце, што ўсе бачаць тое самае гэтак жа, як і вы. Але я кажу вам, Уінстан, што рэчаіснасць не знешняя. Рэчаіснасць існуе ў чалавечым розуме, і нідзе болей. Не ў розуме індывіда, які можа памыляцца і ва ўсялякім разе жыве нядоўга, — толькі ў розуме Партыі, калектыўным і несмяротным. Калі Партыя лічыць нешта праўдай, дык гэтае нешта і ёсць праўда. Бачыць рэчаіснасць можна толькі праз вочы Партыі. Вось гэтаму вы мусіце зноў навучыцца, Уінстан. Гэта патрабуе самазнішчэння, намагання волі. Вы павінны скарыцца, перш чым да вас вернецца здаровы розум.

Ён памаўчаў хвіліну, нібы хочучы, каб сказанае запала ў галаву Уінстану.

— Ці памятаеце вы, — працягваў ён, — як вы напісалі ў сваім дзённіку: «Свабода — гэта свабода казаць, што двойчы два ёсць чатыры»?

— Так, — адказаў Уінстан.

О'Браен падняў левую руку і павярнуў далонь тыльным бокам да Уінстана, схаваў вялікі палец і выпрастаў чатыры астатнія.

— Колькі пальцаў, Уінстан?

— Чатыры.

— А калі Партыя скажа, што тут не чатыры пальцы, а пяць — тады колькі?

— Чатыры.

Слова гэтае абарвалася дзікім болем. Стрэлка на шкале падскочыла да пяцідзiesiąці пяці. Усё цела Уінстана залілося потам. Паветра ўрывалася яму ў лёгкія і выходзіла назад з глыбокім стогнам, які ён не мог стрымліваць, нават моцна сціскаючы зубы. О'Браен глядзеў на яго, ўсё яшчэ трымаючы перад ім чатыры пальцы. Ён адцягнуў рычаг. Гэтым разам боль адно трошкі паменеў.

— Колькі пальцаў, Уінстан?

— Чатыры.

Стрэлка скокнула да шасцідзiesiąці.

— Колькі пальцаў, Уінстан?

— Чатыры! Чатыры! Што я яшчэ магу сказаць? Чатыры!

Стрэлка, відаць, пасунулася яшчэ далей, але ён ужо не глядзеў на яе. Цяпер ён бачыў толькі цяжкі суровы твар і чатыры пальцы. Пальцы стаялі ўваччу, як калонны, вялізныя, расплывістыя, яны нібы калыхаліся, але іх было чатыры, роўна чатыры.

— Колькі пальцаў, Уінстан?

— Чатыры! Спыніце, спыніце! Не мучце мяне! Чатыры! Чатыры!

— Колькі пальцаў, Уінстан?

— Пяць! Пяць! Пяць!

— Не, Уінстан, дарма. Вы маніце. Вы ўсё яшчэ думаеце, што іх чатыры. Колькі пальцаў?

— Чатыры! Пяць! Чатыры! Колькі вы захочаце. Толькі спыніце, не мучце болей!

Раптам ён заўважыў, што сядзіць, а О'Браен абдымае яго за плечы. Відаць, ён некалькі секунд быў непрытомны. Кайданы, якімі было прыкута яго цела, аслаблі. Яму было вельмі холадна, ён нястрымна дрыжаў і ляскаў зубамі, па шчоках каціліся слёзы. На хвіліну ён уцапіўся за О'Браена, як дзіця, цяжкая рука на плячах стварала дзіўную ўтульнасць. У яго ўзнікла пачуццё, што О'Браен яго абаронца, што пакуты прыходзяць адне-

куль звонку, з нейкае іншае крыніцы, і што менавіта О'Браен уратуе яго ад гэтых пакут.

— Вы не надта старанны вучань, Уінстан,— ласкава сказаў О'Браен.

— А што я магу зрабіць? — зарумзаў ён.— Што ж я магу зрабіць, калі я так бачу? Двойчы два — чатыры.

— Не заўсёды, Уінстан. Часам бывае пяць. А часам тры. А часам усё адразу. Трэба спрабаваць настойлівей. Не так проста вылечыць розум.

Ён паклаў Уінстана на ложкак. Цела зноў знерухомела, але боль адступіў і дрыготка сунялася, засталіся толькі слабасць і холад. О'Браен даў знак галавой чалавеку ў белым халаце, які дагэтуль стаяў нерухома і чакаў. Той схіліўся над Уінстанам, зазірнуў яму ў вочы, памацаў пульс, прыклаў вуха да грудзей, пастукаў сям-там пальцам і кіўнуў О'Браену.

— Яшчэ,— сказаў О'Браен.

Боль напоўніў Уінстанава цела. Стрэлка паказвала, напэўна, семдзсят ці семдзсят пяць. Гэтым разам ён заплюшчыў вочы. Ён ведаў, што пальцы ўсё яшчэ там, іх усё яшчэ чатыры. Цяпер галоўным было неяк выжыць, пакуль не мінецца прыступ болю. Ён ужо не заўважаў, крычыць ён ці не. Боль зноў прыціх. Ён расплюшчыў вочы. О'Браен адцягнуў рычаг назад.

— Колькі пальцаў, Уінстан?

— Чатыры. Мне здаецца, што чатыры. Калі б я мог, я б убачыў пяць. Я паспрабую ўбачыць пяць.

— Што вы хочаце: пераканаць мяне, што бачыце пяць або сапраўды іх убачыць?

— Сапраўды іх убачыць.

— Яшчэ,— сказаў О'Браен.

Стрэлка была цяпер, напэўна, на васьмідзесяці — дзевяноста. Цяпер Уінстан ужо не памятаў, адкуль ідзе боль. За яго сціснутымі павекамі цэлы лес пальцаў рухаўся нібы ў нейкім танцы, калыхаючыся з боку ў бок, хаваючыся адзін за адзін і зноў паяўляючыся. Ён спра-

баваў палічыць іх, але не мог прыгадаць нашто. Ён ведаў толькі, што іх немагчыма палічыць і што гэта звязана з нейкай таямнічай еднасцю паміж чатырма і пяццю. Боль зноў трохі суціх. Калі ён расплюшчыў вочы, перад ім па-ранейшаму стаяла тое самае мроіва: незлічоныя пальцы, як жывыя дрэвы, мітусліва рухаліся ва ўсе бакі, скрыжоўваючыся і разыходзячыся. Ён зноў заплюшчыў вочы.

— Колькі я трымаю пальцаў, Уінстан?

— Не ведаю. Не ведаю. Я памру, калі вы зноў уключыце ток. Чатыры, пяць, шэсць — слова гонару, я не ведаю.

— Так ужо лепей,— сказаў О'Браен.

У руку Уінстану ўтыкнулася іголка. Амаль у той самы момант шчасная, гаючая цеплыня разлілася па ўсім яго целе. Боль быў ужо напалову забыты. Ён расплюшчыў вочы і ўдзячна паглядзеў на О'Браена. Убачыўшы цяжкі, маршчыністы твар, такі брыдкі і такі разумны, ён адчуў, як яго сэрца растае. Калі б ён мог паварушыцца, ён выцягнуў бы руку і паклаў яе на руку О'Браену. Ён ніколі не любіў яго так глыбока, як цяпер, і не проста таму, што ён спыніў пакуты. Да яго вярнулася старое пачуццё, што, па сутнасці, не мае ніякага значэння, сябар яму О'Браен або вораг. О'Браен быў чалавекам, з якім можна пагаварыць. Можа, не так важна, каб цябе любілі, а каб цябе разумелі. О'Браен ледзь не закатаваў яго да вар'яцтва, а яшчэ трошкі, і ён напэўна аддаў бы яго смерці. Але гэта было не так істотна. У нейкім сэнсе яны былі больш чым сябры, іх лучыла таямнічая блізкасць: недзе было месца, хоць яго, можа, і нельга было назваць сваім імем, дзе яны маглі сустрэцца і пагаварыць. О'Браен глядзеў на яго зверху, і выраз яго твару казаў, што і ён цяпер, можа, думае пра тое самае. Гаварыў ён спакойна і проста.

— Ці вы ведаеце, дзе вы, Уінстан? — спытаўся ён.

— Не ведаю. Напэўна, у Міністэрстве Любові.

— Ці ведаеце вы, колькі часу вы тут ужо знаходзіцеся?

— Не ведаю. Дні, тыдні, месяцы — думаю, што месяцы.

— А як вы думаеце, чаму мы прывозім сюды людзей?

— Каб змусіць іх прызнацца.

— Не, не таму. Паспрабуйце яшчэ.

— Каб пакараць іх.

— Не! — закрычаў О'Браен. Голас ягоны незвычайна змяніўся, і твар яго раптам зрабіўся суровы і ўзрушаны. — Не! Не проста, каб дамагчыся прызнанняў, каб пакараць вас. Сказаць вам, чаму мы прывозім вас сюды? Каб вылечыць вас! Каб вылечыць ваш розум! Зразумейце, Уінстан, што з усіх тых, каго мы сюды прывозім, ніхто не выходзіць адсюль нявылечаны. Нас не цікавяць тыя ідыёцкія злачынствы, што вы ўчынілі. Партыю не цікавіць відавочнае злачыннае дзеянне, нас хвалююць толькі думкі. Мы не проста знішчаем нашых ворагаў, мы пераменьваем іх. Разумеце вы, што гэта значыць?

Ён схіліўся над Уінстанам. З-за блізкасці ягоны твар здаваўся вялізным і невыносна брыдкім. Да таго ж ён быў шалёна ўзрушаны. У Уінстана зноў сціснулася сэрца. Калі б ён толькі мог, ён бы ўціснуўся глыбей у ложак. Ён быў упэўнены, што О'Браен зараз крутне рычаг проста так, апанаваны ўзрушэннем. Аднак у гэты момант О'Браен адварнуўся. Ён трохі пахадзіў сюды-туды. Пасля працягваў ужо спакайнейшым тонам:

— Першае, што вам неабходна зразумець: тут у нас няма пакутнікаў. Вы читалі пра рэлігійныя пераследаванні ў мінулым. У Сярэднявеччы была інквізіцыя. Няўдалая задума. Яна мерылася выкараніць ерась, а на справе толькі ўзмоцніла яе. Замест кожнага адшчапенца, спаленага ля слупа, паўставалі тысячы новых. Чаму? Таму што інквізіцыя забівала сваіх ворагаў прылюдна, забівала тым часам, як яны не раскайваліся;

якраз таму і забівала, што яны не раскайваліся. Людзі паміралі, бо не хацелі адмовіцца ад сваёй сапраўднай веры. Вядома ж, уся слава належала ахвярам, а ўся ганьба — інквізітару, які іх паліў. Пазней, у дваццатым стагоддзі, былі гэтак званыя таталітарысты. Я маю на ўвазе нямецкіх нацыстаў і рускіх камуністаў. Рускія вынішчалі адшчапенства яшчэ больш люта, чым гэта рабіла інквізіцыя. Яны былі ўпэўненыя, што памылкі мінулага іх нечаму навучылі; ва ўсялякім разе, яны ведалі, што нельга рабіць з ворагаў пакутнікаў. Перш чым выстаўляць свае ахвяры на публічны суд, яны свядома займаліся знішчэннем іх годнасці. Яны змагалі іх катаваннямі і адзінотай, пакуль не ператваралі ў мізэрных папаўзлівых небарак, якія прызнаваліся ва ўсім, што ім толькі ні казалі, абсыпаючы сябе праклёнамі, вінавацячы ўсіх і хаваючыся за чужыя спіны, енчачы аб літасці. Але прайшло некалькі гадоў, і зноў паўтарылася тое самае. Мёртвыя сталіся пакутнікамі, а пра іх ганьбу ўсе забыліся. І зноў, чаму так адбылося? Па-першае, таму што прызнанні вырвалі ў іх гвалтам і яны былі відавочнай няпраўдай. Мы такіх памылак не робім. Усе прызнанні, што гучаць тут — чыстая праўда. Мы робім іх праўдай. Але галоўнае ў тым, што мы не дазваляем мёртвым паўставаць супраць нас. Кіньце думаць, што нашчадкі вас апраўдаюць, Уінстан. Нашчадкі ніколі пра вас не пачуюць. Вы знікнеце з плыні гісторыі. Мы ператворым вас у газ і выпарым у страта-сферу. Ад вас не застанецца нічога; ні імя ў спісе, ні ўспамінаў у жывой свядомасці. Вы знікнеце з мінуўшчыны гэтаксама, як і з будучыні. Будзе так, нібы вы ніколі не існавалі.

«Дык нашто ж тады катаваць мяне?» — падумаў Уінстан з горыччу. О'Браен зразумеў Уінстана, быццам той выказаў сваю думку ўголас. Яго вялікі брыдкі твар наблізіўся, а вочы трошкі звужыліся.

— Вы думаеце, — сказаў ён, — што калі мы збі-

раемся знішчыць вас дарэшты, а значыць усё, што б вы ні казалі ці рабілі, не мае ніякага значэння,— дык нашто ж мы губляем столькі часу і сілы, каб вас дапытваць? Вы пра гэта думалі, праўда?

— Так,— згадзіўся Уінстан.

О'Браен усміхнуўся.

— Вы — парушына ў воку, Уінстан. Вы — пляма, якую трэба сцерці. Ці ж я не казаў вам толькі што: мы не такія, як пераследнікі мінулых часоў. Нас не задавальняе негатыўнае падпарадкаванне і нават на ўсё гатовая паслухмянасць. Калі ўрэшце вы здасцеся, дык толькі з свае волі. Мы знішчаем ерэтыка не таму, што ён супраціўляецца; наадварот, пакуль ён супраціўляецца, мы ніколі яго не знішчым. Мы навернем яго, мы заняволім яго розум, мы пераборам яго. Мы выпалім з яго ўсё ліха і ўсю аблуду; мы перацягнем яго на наш бок, не ўяўна, а папраўдзе, сэрцам і душою. Мы зробім яго адным з нас, перш чым заб'ём яго. Мы не можам дапусціць, каб недзе ў свеце існавала памылковая думка, якая б патаемная і слабая яна ні была. Нават у хвіліну смерці мы не можам дазволіць ніякага адступлення. У старыя часы ерэтык ішоў да слупа, застаючыся ерэтыком, абвяшчаючы сваю ерась, трыумфуючы ў ёй. Нават ахвяры рускіх чыстак маглі хаваць свой бунт пад чэрапам, калі іх выводзілі па калідоры на расстрэл. А мы робім мазгі дасканалымі, перш чым выбіць іх з галавы. Загад старога дэспатызму гучаў: «Ты не павінен». Загад таталітарызму быў «Ты павінен». Наш загад — «Ты ёсць». Ніхто з тых, каго мы прывозім сюды, не паўстае супраць нас. Мы ўсіх адмываем начыста. Нават тых трох няшчасных здраднікаў, у чыю бязвіннасць вы некалі верылі — Джоўнза, Эрансана і Радэрфорда — мы ўрэшце зламалі. Я сам браў удзел у допытах. Я бачыў, як яны паступова саступалі, як яны раскісалі, поўзалі, па падлозе, плакалі — і не ад болю і страху, а ад раскаяння. Калі мы ўжо канчалі з імі працаваць, ад іх

заставаліся толькі чалавечыя абалонкі. У іх нічога болей не засталася, апроч шкадавання аб тым, што яны зрабілі, і любові да Вялікага Брата. Было проста міла глядзець, як яны яго любілі. Яны прасілі, каб іх хутчэй расстралялі, каб яны паспелі памерці з чыстым розумам.

Голас ягоны гучаў амаль задуменна. Узрушанасць і вар'яцкае захапленне ўсё яшчэ не сыходзілі з твару. Ён не прыкідваецца, падумаў Уінстан; ён не крывіць душою; ён верыць у кожнае сваё слова. Але найболей яго прыгнятала ўсведамленне сваёй інтэлектуальнай непаўнацэннасці. Ён глядзеў на гэтую цяжкую, але ўсё ж прыгожую постаць, што рухалася сюды-туды па пакоі, то паказваючыся, то хаваючыся ад Уінстанавых вачэй. О'Браен быў ва ўсіх адносінах істотаю больш дасканалай, чым ён. Не было такой думкі, якой бы Уінстан не падумаў або мог падумаць, каб О'Браен даўно ўжо яе не ведаў, не абдумаў і не адкінуў. У яго розум *уваходзіў* і розум Уінстана. Але ў гэткім разе як магло быць праўдай, што О'Браен — вар'ят? Не, вар'ят, мусіць, ён сам, Уінстан. О'Браен спыніўся і паглядзеў на яго. Голас у яго зноў спаважнеў.

— Толькі не спадзявайцеся, што вы ўратуецеся, Уінстан, як бы канчаткова вы нам ні здаліся. Нікому з тых, хто збіўся на аблудны шлях, не ўдаецца выжыць. І нават калі мы вырашым дазволіць вам дажыць да вашай натуральнай смерці, усё роўна вы ад нас не схаваецеся. Тое, што адбываецца з вамі тут, — гэта назаўсёды. Зразумейце гэта адразу. Мы зламаем вас настолькі, што звароту назад ужо не будзе. З вамі адбудзецца тое, ад чаго вы ніколі не акрыяеце, нават калі пражывяце яшчэ тысячу гадоў. Вы ўжо ніколі не будзеце здольныя адчуваць звычайныя чалавечыя пачуцці. Усё ў вас памрэ. Вы ўжо ніколі не будзеце здольныя кахаць, сябраваць, радавацца жыццю, смяяцца, цікавіцца, быць смелым і сумленным. Вы будзеце пусткай. Мы выціснем з вас усё і напоўнім вас намі самімі.

Ён спыніўся і даў знак чалавеку ў белым халаце. Уінстан адчуў, як нейкі цяжкі апарат падкацілі ззаду да галавы. О'Браен сеў побач з ложкам, і яго твар быў цяпер на адным узроўні з Уінстанавым.

— Тры тысячы,— сказаў ён праз галаву Уінстана чалавеку ў белым халаце.

Дзве мяккія, трохі вільготныя падушачкі прыціснуліся да Уінстанавых скроняў. Ён спалохаўся. Зараз зноў з'явіцца боль, нейкі новы, невядомы боль. О'Браен супакойліва, амаль добрачыліва паклаў сваю руку на Уінстанаву.

— Гэтым разам балець не будзе,— сказаў ён.— Глядзіце ўважліва на мяне.

У гэты момант адбыўся спусташальны выбух ці нешта падобнае да выбуху, хоць і не было ясна, ці пачуўся пры гэтым нейкі гук. Прынамсі, без ніякага сумнення, асляпляльна бліснула святло. Уінстану нічога не балела, але ён быў цалкам зняможаны. І хоць ён ужо і так ляжаў на спіне, калі гэта адбылося, у яго было дзіўнае пачуццё, што яго збілі з ног. Яго зваліў нейкі жахлівы бязбольны ўдар. І яшчэ нешта адбылося ў яго галаве. Калі да яго вярнуўся зрок, ён прыгадаў, хто ён такі і дзе ён, ён пазнаў твар, што быў перад ім; але недзе зеўрала пустка, быццам яму выразалі частку мозга.

— Гэта ненадоўга,— сказаў О'Браен.— Глядзіце мне ў вочы. З якой краінай ваюе Акіянія?

Уінстан падумаў. Ён ведаў, што такое Акіянія і што сам ён — грамадзянін Акіяніі. Ён памятаў таксама пра Еўразію і Усходазію. Але хто з кім цяпер ваяваў, ён не ведаў. Па праўдзе кажучы, ён і не заўважаў, што ідзе нейкая вайна.

— Я не памятаю.

— Акіянія ваюе з Усходазіяй. Цяпер вы памятаеце?

— Так.

— Акіянія заўсёды ваявала з Усходазіяй. Ад пачатку вашага жыцця, ад пачатку існавання Парты, ад

пачатку гісторыі гэтая вайна цягнулася няспынна, і гэта была заўсёды тая самая вайна. Памятаеце?

— Так.

— Адзінаццаць гадоў таму вы прыдумалі легенду пра трох людзей, асуджаных на смерць за здраду. Вы сцвярджалі, што бачылі кавалак паперы, які нібыта сведчыў, што яны невінаватыя. Такого кавалка паперы не існавала. Вы прыдумалі яго, а пасля самі ва ўсё паверылі. Цяпер вы памятаеце той самы момант, калі вы ўпершыню гэта ўсё прыдумалі. Памятаеце?

— Так.

— Толькі што я паказаў вам пальцы на руцэ. Вы бачылі пяць пальцаў. Памятаеце?

— Так.

О'Браен падняў левую руку, схаваў вялікі палец і выставіў астатнія.

— Тут пяць пальцаў. Бачыце пяць пальцаў?

— Так.

І ён сапраўды бачыў іх нейкі няўлоўны момант, пакуль вобразы ў яго свядомасці не змяніліся на іншыя. Ён бачыў пяць пальцаў, і гэта была не памылка. Пасля зноў усё навокал сталася нармальным, і тады стары страх, нянавісьць і замяшанне зноў вярнуліся да яго. Але да гэтага быў момант — ён не ведаў, колькі ён цягнуўся, можа, паўхвіліны, — прамяністай яснасці, калі кожнае новае слова О'Браена запаўняла пустку ў свядомасці і рабілася абсалютнай ісцінай, калі двойчы два магло з лёгкасцю раўняцца і тром, і пяці, калі гэта неабходна. Гэтае адчуванне знікла яшчэ перад тым, як О'Браен апусціў руку; і хоць ён не мог вярнуць яго, ён мог пра яго памятаць, як нехта памятае пра нейкі цікавы выпадак з далёкага перыяду свайго жыцця, калі ён і сапраўды быў зусім іншым.

— Цяпер вы бачыце, — сказаў О'Браен, — што, ва ўсялякім разе, гэта магчыма.

— Так,— адказаў Уінстан.

О'Браен устаў задаволены. Злева за яго спінай Уінстан убачыў, як чалавек у белым халаце абламаў ампулу і набраў яе змесціва ў шпрыц. О'Браен павярнуўся да Уінстана і ўсміхнуўся. І амаль як некалі, ён паправіў акуляры на носе.

— Памятаеце, як аднойчы вы напісалі ў вашым дзённіку,— сказаў ён,— што не істотна, сябар я вам або вораг, бо я чалавек, які, прынамсі, вас разумее і з якім можна пагаварыць? Вы мелі рацыю. Я люблю гаварыць з вамі. Ваш розум мяне цікавіць. Ён падобны да майго розуму, з той толькі розніцай, што ваш — нездаровы. Перш чым скончыцца сеанс, вы можаце задаць мне некалькі пытанняў, калі хочаце.

— Любыя пытанні?

— Любыя,— ён убачыў, што Уінстан глядзіць на шкалу.— Прыбор выключаны. Ваша першае пытанне?

— Што вы зрабілі з Джуліяй?

О'Браен зноў усміхнуўся.

— Яна здрадзіла вам, Уінстан. Адразу, не чакаючы. Я рэдка бачыў, каб нехта пераходзіў на наш бок так хутка. Вы наўрад ці пазналі б яе, калі б пабачылі. Уся яе бунтоўнасць, уся хітрасць і безразважнасць, уся непрыстойнасць — усё было ўмомант выпалена з яе. Гэта было дасканалое наўвек, хрэстаматычны выпадак.

— Вы катавалі яе?

О'Браен не адказаў.

— Наступнае пытанне,— сказаў ён.

— Ці існуе Вялікі Брат?

— Вядома ж, ён існуе. Партыя існуе, Вялікі Брат — увасабленне Партыі.

— Ці існуе ён гэтаксама, як існую я?

— Вы не існуеце,— адказаў О'Браен.

І зноў яго агарнула пачуццё бездапаможнасці. Ён ведаў або мог сабе ўявіць усе аргументы, што даводзілі яго няяснасць, але яны былі бяссэнсіцай, гульнёй слоў. Ці не змяшчала ў сабе сцверджанне «Вы не існуеце» лагічнай абсурднасці? Але што было пра гэта гаварыць. Яго мозг сціснуўся ад адной думкі пра тыя неаспрэчныя, вар'яцкія аргументы, якімі О'Браен раздушыць яго.

— Я думаю, што я існую,— стомлена сказаў ён.— Я ўпэўнены ў сваёй сапраўднасці. Я нарадзіўся, і я памру. У мяне ёсць рукі і ногі. Я займаю пэўнае месца ў прасторы. Ніводнае іншае цвёрдае цела не можа адначасова займаць тое самае месца. Ці існуе Вялікі Брат у гэтым сэнсе?

— Усё гэта не так важна. Ён існуе.

— Ці можа Вялікі Брат калі-небудзь памерці?

— Вядома ж, не. Як жа ён можа памерці? Наступнае пытанне.

— Ці існуе Братэрства?

— Пра гэта, Уінстан, вы не даведаецеся ніколі. Калі, скончыўшы з вамі працаваць, мы вырашым вас вызваліць і калі вы дажывяце да дзевяноста гадоў, вы ўсё роўна ніколі не будзеце ведаць адказу на гэтае пытанне. Пакуль вы жывы, гэта застанеца ў вашай свядомасці неразгаданай загадкай.

Уінстан ляжаў моўчкі. Яго дыханне пачасцілася. Ён усё яшчэ не мог задаць пытанне, якое першае прыйшло яму ў галаву. Ён мусіў спытацца, але язык адмаўляўся вымавіць гэтае пытанне. Твар О'Браена засвяціўся задавальненнем. Здавалася, што нават яго акуляры іранічна бліснулі. «Ён ведае,— раптам падумаў Уінстан,— ён ведае, пра што я збіраюся запытацца!» Пры гэтай думцы словы самі вырваліся ў яго з вуснаў:

— Што адбываецца ў Пакоі 101?

Выраз твару О'Браена не змяніўся. Ён суха адказаў:

— Вы ведаеце, што адбываецца ў Пакоі 101, Уінстан. Усе ведаюць, што адбываецца ў Пакоі 101.

Ён зрабіў знак пальцам чалавеку ў белым халаце. Відаць, сеанс скончыўся. Іголка ўтыркнулася ў руку Уінстану. І амаль адразу ён патануў у глыбокім сне.

3

— Ваше лячэнне будзе складацца з трох стадый, — сказаў О'Браен. — А менавіта: павучанне, зразуменне, прыняцце. Цяпер якраз настаў час перайсці да другой стадыі.

Як заўсёды, Уінстан ляжаў на спіне. Але апошнім часам яго прывязвалі слабей. Ён усё яшчэ быў прымацаваны да ложка, але мог ужо варушыць каленямі і паварочваць галаву, а таксама трошкі прыўзнямаць рукі ў локцях. Шкала таксама была ўжо не такая страшная. Ён ужо мог пазбегнуць болю, калі быў дастаткова кемлівы: звычайна О'Браен націскаў на рычаг, калі Уінстан выяўляў неразумнасць. Часам яны за ўвесь сеанс ні разу не ўжывалі страшнай прылады. Ён не памятаў, колькі ўсяго ўжо было сеансаў. Увесь працэс расцягнуўся на доўгі, бясконцы час — цэлыя тыдні — а перапынкі паміж сеансамі складалі часам некалькі дзён, а часам адну-дзве гадзіны.

— За час, што вы лежыце тут, — сказаў О'Браен, — вы часта задумваліся — вы нават пыталіся ў мяне пра гэта — чаму Міністэрства Любоўі траціць на вас столькі часу і клопатаў. Дый калі вы былі на свабодзе, вас займала амаль тое самае пытанне. Вы маглі зразумець механізм грамадства, у якім вы жылі, але не маглі зразумець яго матываў. Памятаеце, як вы напісалі ў

дзённіку: «Я разумею *як*, я не разумею *чаму*? Якраз калі вы думалі пра «чаму», вы сумняваліся, ці ўсё ў парадку з вашым розумам. Вы чыталі *Кнігу*, кнігу Гольдштэйна ці, прынамсі, часткі з яе. Ці знайшлі вы там штосьці, пра што не ведалі дагэтуль?

— А вы чыталі яе? — спытаўся Уінстан.

— Я напісаў яе. Дакладней кажучы, удзельнічаў у яе напісанні. Вы ж ведаеце, ніводная кніга не пішацца адным чалавекам.

— Ці праўда тое, што там напісана?

— Само апісанне — так. А праграма, якая там выкладзена, — чыстая бязглуздзіца. Патаемнае назапашванне ведаў — паступовае пашырэнне асветы — урэшце, пралетарскае паўстанне — звяржэнне ўлады Партыі. Вы самі маглі прадбачыць, пра што там будзе напісана. Усё гэта бязглуздзіца. Пралетарыі ніколі не паўстануць, ні праз тысячу гадоў, ні праз мільён. Яны не могуць. І мне не трэба казаць вам прычыну — вы яе ўжо ведаеце. А калі вы яшчэ песціце надзеі на бурнае паўстанне, дык пакіньце іх. Партыю ніяк нельга звергнуць. Партыя будзе панаваць вечно. Прыміце гэта зыходным пунктам сваіх разважанняў.

Ён падышоў бліжэй да ложка.

— Вечна! — паўтарыў ён. — А цяпер вернемся да пытання пра «як» і «чаму». Вы даволі добра разумеете, *як* Партыя ўтрымлівае ўладу. Цяпер скажыце мне, *чаму* мы трымаемся за ўладу. Чым мы кіруемся? Чаму мы жадаем улады? Ну давайце, кажыце, — дадаў ён, бо Уінстан маўчаў.

Аднак Уінстан не спяшаўся з адказам. Яго ахапіла пачуццё страшэннай стомы. Ледзь заўважны прамень вар'яцкай радасці зноў бліснуў на твары О'Браена. Ён загадзя ведаў, што скажа О'Браен. Што Партыя дамагаецца ўлады не дзеля сваіх мэтаў, а дзеля агульнага дабрабыту. Што яна дамагалася ўлады, бо людзі ў

цэлым — квоल्या баязлівыя стварэнні, якія не выносяць свабоды і не могуць глядзець у вочы праўдзе, і таму іншыя, мацнейшыя за іх, павінны імі кіраваць і сістэматычна іх падманваць. Што чалавецтва стаяла перад выбарам паміж свабодай і шчасцем і што для большасці чалавецтва шчасце было важнейшым. Што Партыя была адвечным абаронцам слабых, утаямнічанай сектай, якая чыніць злое, каб з яго выйшла добрае, ахвяруючы сваё шчасце дзеля шчасця іншых. Самым жаклівым, думаў Уінстан, было тое, што, калі О'Браен скажа гэта, ён гэтаму паверыць. Гэта было напісана ў яго на твары. О'Браен ведаў усё. У тысячу разоў лепш за Уінстана ён ведаў, што ўяўляе сабой навакольны свет, у якім убостве жывуць велізарныя масы чалавечых істот і якой хлуснёй і зверствамі Партыя ўтрымлівае іх у гэтым убостве. Ён усё гэта зразумеў, усё ўзважыў, усё гэта было не істотна: усё апраўдвалася канчатковай мэтай. Што ж ты зробіш, думаў Уінстан, з гэтым вар'ятам, які разумнейшы за цябе, які спакойна выслухоўвае твае аргументы і зноў упарціцца ў сваім вар'яцтве?

— Вы кіруеце намі дзеля нашай карысці,— ледзь чутна вымавіў ён.— Вы лічыце, што людзі не могуць кіраваць самі сабой, і таму...

Ён здрыгануўся і ледзь не закрычаў. Страшны боль скалануў усё цела. О'Браен падняў стрэлку да трыццаці пяці.

— Вы кажаце глупства, Уінстан, глупства! — сказаў ён.— Маглі б прыдумаць што-небудзь разумнейшае. Ён адпусціў рычаг і працягваў:

— А зараз я скажу вам адказ на маё пытанне. Вось ён. Партыя дамагаецца ўлады выключна дзеля сваіх уласных інтарэсаў. Нас не цікавіць дабрабыт іншых; нас цікавіць толькі ўлада. Не здароўе, не багацце, не доўгае жыццё, не шчасце — толькі ўлада, чыстая ўлада. Што значыць чыстая ўлада, вы зараз зразумеете. Мы

адрозніваемся ад усіх алігархій мінулых часоў тым, што мы ведаем, што мы робім. Усе іншыя, нават тыя, што былі падобныя да нас, былі баязлівыя і крывадушныя. Нямецкія нацысты і камуністы ў Расіі падышлі блізка да нас у сваіх метадах, але ў іх ніколі не было мужнасці прызнацца ў сваіх матывах. Яны рабілі выгляд, а можа, нават і верылі, што яны захапілі ўладу вымушана і на нядоўгі час і што недзе зусім блізка чакае зямны рай, дзе ўсе людзі будуць роўныя і свабодныя. Мы не такія. Мы ведаем, што ніхто ніколі не захоплівае ўладу, каб пасля ад яе адмовіцца. Улада — гэта не сродак, улада — мэта. Дыктатура ўсталёўваецца не на тое, каб адстаяць заваёвы рэвалюцыі; наадварот, рэвалюцыя робіцца на тое, каб усталяваць дыктатуру. Мэта пераследавання — пераследаванне. Мэта катавання — катаванне. Мэта ўлады — улада. Цяпер вы пачынаеце мяне разумець?

Уінстана ўразіла, як уражвала яго і раней, стомленасць твару О'Браена. Ён быў рашучы, мускулісты і жорсткі, ён быў поўны разумнасці і нейкай стрыманай страснасці, перад якой Уінстан адчуваў сябе бездапаможным; але ён быў стомлены. Былі мяшкі пад вачмі, скура на шчаках абвісла. О'Браен схіліўся над ім, наўмысна наблізіўшы твар.

— Вы думаеце, — сказаў ён, — што мой твар стары і стомлены. Вы думаеце, што я гавару пра ўладу, а сам не магу прадухіліць старэнне свайго арганізма. Няўжо вам не зразумела, Уінстан, што чалавек — гэта толькі клетачка? У стомленасці клетачкі хаваецца сіла арганізма. Не паміраеце ж вы, калі абстрыгаеце сабе пазногці?

Ён павярнуўся ад ложка і зноў пачаў хадзіць сюды-туды, засунуўшы адну руку ў кішэню.

— Мы — святары ўлады, — сказаў ён. — Наш бог — улада. Але пакуль што ўлада — гэта толькі слова, на-

колькі гэта вас датычыць. Настаў час, каб вы хоць трошкі ўявілі сабе, што значыць улада. Першае, што вы павінны зразумець, — улада заўсёды калектыўная. Індывід мае ўладу толькі тады, калі ён перастае быць індывідам. Вы ведаеце партыйны лозунг: «Свабода — гэта рабства». Ці прыходзіла вам калі ў галаву, што гэты лозунг можна перавярнуць? Рабства — гэта свабода. Адзін — свабодны — чалавек заўсёды церпіць паражэнне. Так павінна быць, бо кожнаму чалавеку наканавана памерці, а смерць — найбольшае з усіх паражэнняў. Але калі ён поўнасьцю, дарэшты падпарадкаецца, калі ён уцячэ ад сваёй асабовасці, калі ён здолее зліцца з Партыяй так, што сам станецца Партыяй, тады ён будзе ўсемагутны і бессмяротны. Другое, што вы павінны зразумець: улада — гэта ўлада над людзьмі. Над цэлам, а галоўнае — над розумам. Улада над матэрыяй — знешняй рэчаіснасьцю, як бы вы яе назвалі, — не мае значэння. Наш кантроль над матэрыяй ужо і так абсалютны.

На хвіліну Ўінстан забыўся пра шкалу. Ён зрабіў адчайнае намаганне, каб сесці, але толькі балюча звярэдзіўся.

— Але як вы можаце кантраляваць матэрыю? — выбухнуў ён. — Вам непадуладныя нават надвор'е ці закон прыцягнення. А яшчэ ж ёсць хваробы, боль, смерць...

О'Браен супакоіў яго рухам рукі.

— Мы кантралюем матэрыю, бо мы кантралюем розум. Рэчаіснасьць існуе ў галаве. Паступова вы пераканаецеся, Ўінстан. Мы можам усё. Нябачнасьць, левітацыя — усё. Я мог бы ўзняцца ў паветра над падлогай, як мыльная бурбалка, калі б захацеў. Але я не хачу, бо Партыя гэтага не хоча. Вы мусіце пазбавіцца гэтых ідэй дзевятнацатага стагоддзя пра законы прыроды. Мы самі ўсталёўваем законы прыроды.

— Не! Вы нават не гаспадары на гэтай планеце. Што вы скажаце пра Еўразію і Усходазію? Вы ж іх яшчэ не зваявалі.

— Не істотна. Мы зваюем іх, калі нам будзе трэба. А калі не, дык што ж з таго? Мы можам зрабіць так, што яны не будуць існаваць. Акіянія — гэта свет.

— Але ж сам свет — гэта толькі драбочак пылу. А чалавек — мізэрны і бездапаможны! Ці даўно існуюць людзі? Мільёны гадоў Зямля была незаселеная.

— Лухта. Зямля не старэйшая за нас. Як яна можа быць старэйшая? Усё існуе толькі праз чалавечую свядомасць.

— Але ж у скалах знаходзяць безліч костак вымерлых жывёлін — мамантаў, і мастадонтаў, і вялізных рэптылій, якія ўжо даўно існавалі, тады, калі пра чалавека было яшчэ і не чуваць.

— Ці бачылі вы калі тыя косткі, Уінстан? Вядома ж, не. Іх прыдумалі біёлагі дзевятнацатага стагоддзя. Да чалавека не было нічога. Пасля чалавека, калі яму прыйдзе канец, таксама не будзе нічога. Няма нічога па-за чалавекам.

— Але па-за намі цэлы сусвет. Паглядзіце на зоркі! Некаторыя з іх аддалены на мільёны светлавых гадоў ад нас. Яны назаўсёды недасягальныя для нас.

— Што такое зоркі? — безуважна сказаў О'Браен. — Агеньчыкі за пару кіламетраў ад нас. Мы маглі б іх дастаць, калі б захацелі. Або маглі б проста знішчыць. Зямля — цэнтр сусвету. Сонца і зоркі абарачаюцца вакол яе.

Уінстан зноў пакутліва таргануўся. Гэтым разам ён нічога не сказаў. О'Браен працягваў, быццам адказваючы на выказанае пярэчанне.

— У некаторых выпадках, вядома ж, гэта не так. Калі мы плаваем у акіяне або калі прадказваем за-

цьменне, мы лічым дарэчным дапусціць, што Зямля абарачаецца вакол сонца і што зоркі знаходзяцца за мільён кіламетраў ад нас. Ну і што з таго? Вы думаеце, што мы не можам выпрацаваць дуалістычную сістэму ў астраноміі? Зоркі могуць быць блізка або далёка, адпаведна з нашымі патрэбамі. Вы думаеце, нашыя матэматыкі на гэта не здольныя? Вы забыліся пра двухдумства?

Уінстан зноў скурчыўся ў ложку. Што б ён ні сказаў, імгненны адказ забіваў яго нібы дубінай. І ўсё ж ён ведаў, ён ведаў, што мае рацыю. Вера ў тое, што нічога не існуе па-за свядомасцю, — напэўна можна ж неяк давесці, што гэта не так? Хіба не было ўжо даўно даказана, што гэта памылка? Гэта нават неяк называлася, ён ужо забыўся як. Ражкі вуснаў О'Браена дрыгнулі лёгкай усмешкай, калі ён паглядзеў уніз на Уінстана.

— Я ўжо казаў вам, Уінстан, што вы не надта дасведчаныя ў метафізіцы. Слова, якое вы спрабуеце прыгадаць — саліпісизм. Але вы памыляецеся. Гэта не саліпісизм. Гэта, калі хочаце, калектыўны саліпісизм. А гэта ўжо зусім іншае; гэта ўжо супрацьлегласць саліпісизму. Але мы адхіліліся ад нашай тэмы, — дадаў ён ужо іншым тонам. — Сапраўдная ўлада, улада, за якую мы мусім змагацца ўдзень і ўначы — гэта ўлада не над рэчамі, а над людзьмі.

Ён спыніўся і на хвіліну зноў зрабіўся падобны да настаўніка, які апытвае здольнага вучня.

— Як чалавек выяўляе сваю ўладу над іншым чалавекам, Уінстан?

— Ён прымушае яго пакутаваць, — падумаўшы, адказаў той.

— Слушна. Ён прымушае яго пакутаваць. Адною паслухмянасці недастаткова. Калі ён не пакутуе, як тады быць пэўным, што ён падпарадкоўваецца вашай волі, а не сваёй? Улада палягае ў тым, каб спрычыняць боль

і прыніжэнне. Улада ў тым, каб разарваць розум чалавека на кавалкі і скласці іх нанова, так, як вам хочацца. Ну што, цяпер вы пачынаеце разумець, які свет мы ствараем? Гэта дакладная супрацьлегласць бязглуздым геданічным утопіям старых рэфарматараў. Гэта будзе свет страху, здрадлівасці і пакутаў, свет прыгнятальнікаў і прыгнечаных, свет, які ў працэсе ўдасканалвання будзе рабіцца не меней, а *болей* бязлітасным. Прагрэс у нашым свеце будзе прагрэсам да большых пакут. Старыя цывілізацыі абвяшчалі, што яны засноўваюцца на любові і справядлівасці. Наша будзе заснавана на нянавісці. У нашым свеце не будзе іншых пачуццяў, акрамя страху, лютасці, злараднасці і самапрыніжэння. Усё астатняе мы знішчым — усё. Мы ўжо цяпер знішчаем разумовыя звычкі, што засталіся з дарэвалюцыйных часоў. Мы абарвалі сувязі паміж бацькамі і дзецьмі, паміж чалавекам і чалавекам, паміж мужчынам і жанчынай. Ніхто ўжо *болей* не наважваецца даверыцца жонцы, дзіцяці або сябру. Але ў будучыні не будзе ні жонак, ні сяброў. Дзеці будуць адлучацца ад маці адразу па нараджэнні, як яйкі, што забіраюцца ў курэй. Палавы інстынкт будзе выкаранены. Апладненне станеца штогадовай фармальнасцю, як рэгістрацыя прадуктовай карткі. Мы адменім аргазм. Нашы неўролагі ўжо цяпер працуюць над гэтым. Не будзе *болей* вернасці, апроч вернасці Партыі. Не будзе *болей* любові, апроч любові да Вялікага Брата. Не будзе *болей* смеху, апроч злараднага смеху з пераможанага ворага. Не будзе *болей* ні мастацтва, ні літаратуры, ні навукі. Калі мы зробімся ўсемагутнымі, нам *болей* не спатрэбіцца навука. Не будзе *болей* адрозненняў паміж прыгожым і брыдкім. Не будзе *болей* дапытлівасці, не будзе радасці жыцця. Але заўсёды — не забывайцеся, Уінстан — заўсёды будзе ап'яненне ўладай, яно будзе ўвесь час расці і рабіцца ўсё *болей* вытанчаным. Заў-

сёды, у кожную хвіліну, будзе ап'яненне перамогай, радасць дратавання бездапаможнага ворага. Калі хочаце абразок будучыні, уявіце сабе, як бот наступае на чалавечы твар — назаўсёды.

Ён спыніўся, быццам чакаючы, што Уінстан нешта адкажа. Уінстан зноў паспрабаваў скурчыцца на ложку. Ён не мог адказаць нічога. Яму здавалася, што сэрца ў яго заледзянела. О'Браен працягваў:

— І запомніце, што гэта назаўсёды. Твар пад цяжкім ботам заўсёды. Ерэтыкоў, ворагаў грамадства — заўсёды іх можна будзе перамагаць і ганьбаваць, зноў і зноў. Усё, што вы перажылі тут, з таго часу, як трапілі нам у рукі, — усё гэта будзе працягвацца, гэта і яшчэ горшае. Сачэнне, здрады, арышты, катаванні, пакаранні, знішчэнні не спыняцца ніколі. Гэта будзе свет тэрору, гэта будзе і свет трыумфу. Чым больш усемагутнай будзе Партыя, тым менш яна будзе талерантная; чым слабейшая будзе апазіцыя, тым больш суровы будзе дэспатызм. Гольдштэйн і яго ерась будуць жыць вечно. Кожны дзень, кожную хвіліну іх будуць разбіваць, выкрываць, высмейваць, на іх будуць пляваць — і ўсё роўна яны будуць жыць вечно. Драма, што я разыгрываў з вамі на працягу сямі гадоў, будзе разыгрывацца зноў і зноў, пакаленне за пакаленнем, ва ўсё больш вытанчаных формах. Мы заўсёды будзем мець ерэтыкаў тут, у нашых руках, яны будуць крычаць ад болю, здавацца, прыніжацца — і ўрэшце, раскаяўшыся, яны, вызваленыя ад саміх сябе, самі прыпаўзуць да нашых ног. Вось які свет мы рыхтуем, Уінстан. Свет, дзе перамога ідзе за перамогай, трыумф за трыумфам; а галоўнае — няспынна ціснуць, ціснуць, ціснуць на жылку ўлады. Я бачу, вы ўжо пачынаеце разумець, які гэта будзе свет. Але ўрэшце вы не толькі зразумеете яго. Вы прымеце яго, прывітаеце яго, зробіцеся часткаю яго.

Уінстан трохі апрытомнеў і мог ужо гаварыць.

— Вы не здолееце! — ледзь вымавіў ён.

— Што значыць гэта ваша заўвага, Уінстан?

— Вы не здолееце стварыць такі свет, як вы толькі што апісалі. Гэта пустая мара. Гэта немагчыма.

— Чаму?

— Немагчыма заснаваць цывілізацыю на страху, нянавісці і жорсткасці. Такі свет не выжыве.

— Чаму?

— У ім не будзе жыццёвае сілы. Ён распадзецца. Ён заб'е сам сябе.

— Бязглуздзіца. Вам здаецца, што нянавісць знясільвае больш, чым любоў. Хіба гэта так? А калі нават і так, дык што з таго? Дапусцім, што мы будзем зношвацца хутчэй. Дапусцім, што мы паскорым тэмп жыцця так, што людзі будуць старэць ужо ў трыццаць гадоў. І зноў, што з таго? Як вы не можаце зразумець, што смерць індывіда — гэта не смерць? Партыя неўміручая.

Як звычайна, гэты голас загнаў Уінстана ў стан бездапаможнасці. Да таго ж, ён увесь час з жахам думаў, што, калі ён будзе зацята прэрэчыць, О'Браен зноў пацягне за рычаг. І ўсё ж ён не мог маўчаць. Слаба, не маючы ніякіх аргументаў, нічога, што магло б яго падтрымаць, апроч немага жаху ад слоў О'Браена, ён перайшоў у наступ.

— Я не ведаю — ну і напляваць. Неяк вы прайграеце. Нешта павінна перамагчы вас. Жыццё вас перамога.

— Мы кантралюем жыццё, Уінстан, на ўсіх яго ўзроўнях. Вам думаецца, быццам нешта, што завецца чалавечай натурай, будзе зняважана праз тое, што мы робім, і павернецца супраць нас. Але мы самі ствараем чалавечую натуру. Людзі — надзвычай падатны матэрыял. Ці, можа, вы вярнуліся да вашай старой ідэі, што пралетары або рабы ўзнімуцца і скінуць нас? Выкіньце гэта з галавы. Яны бездапаможныя, як жывёлы.

Чалавецтва — гэта Партыя. Астатнія не маюць да справы ніякага дачынення.

— Усё роўна. Урэшце яны разаб'юць вас. Раней ці пазней яны разгледзяць, якія вы ёсць і разарвуць вас на шматкі.

— Ці можаце вы прывесці якія доказы, што гэта адбудзецца? Або прычыны, з якіх гэта мусіць адбыцца?

— Не. Я веру ў гэта. Я ведаю, што вы прайграеце. Ёсць нешта ў свеце — не ведаю што, нейкі дух, нейкі прынцып — і вам яго не перамагчы.

— Ці верыце вы ў Бога, Уінстан?

— Не.

— Дык што гэта тады за прынцып, што пераможа нас?

— Я не ведаю. Дух Чалавечы.

— А вы лічыце сябе чалавекам?

— Так.

— Калі вы чалавек, Уінстан, дык вы апошні чалавек. Ваш род вымер, мы вашыя нашчадкі. Вы разумееце, што вы адзін? Вы існуеце па-за гісторыяй, вы ня-існы, — тон голасу змяніўся, і ён гаварыў ужо больш рэзка. — І вы лічыце сябе маральна вышэйшым за нас, з нашай хлуснёй і жорсткасцю?

— Так, я лічу сябе вышэйшым.

О'Браен не сказаў нічога. Загаварылі іншыя галасы. Праз хвіліну Уінстан у адным з іх пазнаў свой голас. Гэта быў запіс іх размовы з О'Браенам у той вечар, калі ён уступіў у Братэрства. Ён чуў, як ён сам абяцае хлусіць, красці, падрабляць дакументы, забіваць, спрыяць наркаманіі і прастытуцыі, распаўсюджаць венерычныя хваробы, заліць кіслатою дзіцячы твар. О'Браен зрабіў урывісты нецярплівы рух, быццам кажучы, што не варта было і слухаць. Тады ён выключыў запіс, і галасы сціхлі.

— Устаньце з ложка,— сказаў ён.

Яго кайданы самі па сабе аслаблі. Уінстан спусціўся на падлогу і няўпэўнена стаў на ногі.

— Вы апошні чалавек,— сказаў О'Браен.— Вы абаронца чалавечага духу. Дык паглядзіце на сябе. Раздзеньцеся.

Уінстан развязаў матузок, на якім трымаўся камбінезон. Замок-маланка ўжо даўно быў зламаны. Ён не памятаў, ці ён калі здымаў з сябе ўсё адразу, з таго часу, як яго арыштавалі. Пад камбінезонам цела Уінстана было абкручана бруднымі пажоўклымі рызманамі, у якіх можна было пазнаць рэшткі сподняй бялізны. Калі ён скінуў іх, ён заўважыў, што ў дальнім канцы пакоя стаіць люстэрка на тры створкі. Ён падышоў да яго і спыніўся як укапаны. Міжвольны крык вырваўся з грудзей.

— Ну, давайце,— сказаў О'Браен.— Станьце паміж створкамі. Паглядзіце на сябе яшчэ і збоку.

Ён спыніўся, бо напалохаўся. Яму насустрач ішло нешта сагнутае, шэрае, падобнае да шкілета. Яго цяперашні выгляд быў страшны, і не толькі таму, што ён ведаў, што гэта ён сам. Ён падышоў бліжэй да люстэрка. З-за сагнутаі паставы здавалася, што твар істоты выпінае наперад. Мізэрны твар зэка з пукатым ілбом, які пераходзіў у лысы чэрап, нос кручком, вострыя скулы, а над імі — гордыя і пільныя вочы. Шчокі былі парэзаня зморшчынамі, а рот выглядаў западзінай. Без сумнення, гэта быў яго твар, але яму здалася, што твар змяніўся болей, чым ён сам змяніўся ўнутры. Пачуцці, адбітыя на ім, былі не тыя, што ён адчуваў. Ён аблысеў. Спачатку яму здалася, што ён зрабіўся шэры, але шэрай была толькі скура на чэрапе. Усё цела ягонае, апроч далоняў і твару, было шэрае ад даўняга ўкарэлага броду. Сям-там пад брудам чырванелі заживы ад ран, а варыкозная язва каля костачкі на назе была вялізнай

ятрыстай плямай, з якой звісалі шматкі мёртвай скуры. Але сапраўды страшнай была змарнеласць яго цела. Грудная клетка была вузкая, як у шкілета; ногі ссохлі так, што ў каленях былі шырэйшыя, чым у клубях. Цяпер ён зразумеў, што хацеў сказаць О'Браен, калі параіў паглядзець на сябе збоку. Неверагодна скрывіўся хрыбет. Худыя плечы выпнуліся наперад так, што ўгнуліся грудзі, тонкая шыя нібы сагнулася ўдвая пад цяжарам чэрапа. Як з выгляду, дык можна было сказаць, што гэтае цела належыць чалавеку гадоў на шэсцьдзесят, які пакутуе ад нейкай страшнай хваробы.

— Часам вам здавалася,— сказаў О'Браен,— што мой твар — твар члена Унутранай Партыі — выглядае старым і змардаваным. А што вы скажаце пра свой твар?

Ён схапіў Уінстана за плячо і павярнуў, каб той стаў да яго тварам.

— Паглядзіце, якія вы сталі! — сказаў ён. — Паглядзіце на гэтае паскудства па ўсім цэле. Паглядзіце на бруд між пальцаў на нагах. Паглядзіце на гэтую агідную цякучую рану на назе. Вы ведаеце, што ад вас смярдзіць, як ад казла? Можна, вы ўжо гэтага не заўважаеце. Паглядзіце, як вы здыхлелі. Бачыце? Я магу двума пальцамі абхапіць ваш біцэпс. Я мог бы перагрызці вам шыю, як морквіну. Ці ведаеце вы, што вы страцілі дваццаць пяць кілаграмаў з таго часу, як вы ў нашых руках? Нават валасы ў вас выпадаюць пасмамі. Паглядзіце! — ён пацягнуў Уінстана за валасы і вырваў цэлую жменю. — Раскрыйце рот. Засталосся дзевяць, дзесяць... адзінаццаць зубоў. А колькі ў вас было, калі вас сюды прывезлі? Дый тыя, што засталіся, ужо выпадаюць. Глядзіце!

Ён схапіў сваімі магутнымі вялікім і ўказальным пальцамі адзін з ацалелых Уінстанавых пярэдніх зубоў.

Рэзкі боль працяў Уінстанаву сківіцу. О'Браен вырваў расхістаны зуб з каранем і шпурнуў яго ў канец камеры.

— Вы гніеце жыўцом,— сказаў ён,— вы развальваецеся на кавалкі. Што вы ёсць? Мех броду. А цяпер павярніцеся і гляньце яшчэ раз у люстэрка. Бачыце вось гэта, што стаіць перад вамі? Гэта — апошні чалавек. Калі вы — чалавек, дык гэта — чалавецтва. А цяпер адзеньцеся.

Уінстан пачаў адзявацца павольнымі няўмелымі рукамі. Дагэтуль ён, здаецца, не заўважаў, які ён быў схуднелы і слабы. Толькі адна думка круцілася ў яго ў галаве: ён прабыў тут значна болей, чым сабе ўяўляў. І тады раптам, калі ён заўважыў на сабе ўбогія лахманы, яго ахапіла пачуццё жалю за сваё зруйнаванае цела. Не паспеўшы зразумець, што ён робіць, ён зваліўся на невялічкі зэдлік, што стаяў побач з ложкам, і заліўся слязьмі. Ёнразумеў, што гэта брыдка, агідна — убогі касцяк у бруднай сподняй бялізне сядзіць і румзае пад рэзкім белым святлом,— але не мог спыніцца. О'Браен амаль прыязна паклаў яму руку на плячо.

— Гэта не будзе цягнуцца вечна,— сказаў ён.— Вы можаце вызваліцца, калі толькі захочаце. Усё залежыць ад вас.

— Гэта вы зрабілі! — хліпнуў Уінстан.— Вы давялі мяне да гэткага стану.

— Не, Уінстан, вы самі давялі сябе да такога. Вы пагадзіліся на гэта, калі паўсталі супраць Партыі. У гэты першы ўчынак уключалася ўсё наступнае. Не адбылося нічога, што не было б прадбачна.

Ён спыніўся, пасля працягваў далей:

— Мы білі вас, Уінстан. Мы зламалі вас. Вы бачылі, да чаго падобнае цяпер ваша цела. Ваш розум у такім самым стане. Не думаю, што ў вас яшчэ засталася шмат колішняй ганарыстасці. Вас білі нагамі, лупцавалі бізу-

ном, зневажалі, вы крычалі ад болю, вы качаліся па падлозе ў крыві і ванітах. Вы малілі аб літасці, вы здрадзілі ўсім і ўсяму. Ці ёсць яшчэ якая ганьба, да якой бы вы не апусціліся?

Уінстан перастаў плакаць, хоць слёзы ўсё яшчэ каціліся па шчоках. Ён паглядзеў на О'Браена.

— Я не здрадзіў Джуліі, — сказаў ён.

О'Браен задумліва паглядзеў на яго.

— Так, — згадзіўся ён, — так, гэта праўда. Вы не здрадзілі Джуліі.

Асаблівая павага да О'Браена, якую, як здавалася, нічога не магло пахіснуць, зноў напоўніла Уінстанаву сэрца. «Які ён разумны, — думалася яму, — які разумны». О'Браен заўсёды разумеў усё, што яму ні казалі. Любы іншы адразу адказаў бы яму, што ён усё ж здрадзіў Джуліі. Бо чаго толькі яны не выціснулі з яго пад час катаванняў. Ён сказаў ім усё, што ведаў пра яе, яе звычкі, яе характар, яе мінулае жыццё; ён выдаў у самых найменшых дэталях усё, што адбывалася пад час іх сустрэч, усё, што ён казаў ёй, а яна яму, іх ежу з чорнага рынку, іх пахацімства, іх невыразныя планы змовы супраць Партыі — усё. І ўсё ж у тым сэнсе, як ён разумеў гэтае слова, ён ёй не здрадзіў. Ён не перастаў яе кахаць, яго пачуцці да яе засталіся тыя самыя. О'Браен зразумеў, што ён хацеў сказаць, і не патрабаваў ніякіх тлумачэнняў.

— Скажыце мне, ці хутка мяне расстраляюць? — спытаўся ён.

— Можна, прыйдзеца і пачакаць, — адказаў О'Браен. — У вас цяжкі выпадак. Але не губляйце надзеі. Усе раней ці пазней вылечваюцца. А пасля ўсяго мы вас расстраляем.

Яму было значна лепей. Ён дужэў і гладчэў з кож-
ным днём, калі можна было гаварыць пра дні.

Белае святло і няспыннае гудзенне былі тыя самыя,
што і раней, але камера была трошкі больш утульная
за ранейшыя. На дашчаным ложку быў матрас і па-
душка, побач быў зэдлік, каб пасядзець. Яго адмылі
і дазволілі даволі часта ўмывацца ў бляшанай умы-
вальні. Яму нават давалі мыцца цёплай вадой. Яму
выдалі новую бялізну і чысты камбінезон. Яго вары-
козную язву змазалі заспакойлівай маззю. Яму вырвалі
рэшткі зубоў і ўставілі новы зубны пратэз.

Прайшлі тыдні, а можа, і месяцы. Цяпер ён ужо мог
бы вымяраць час, калі б гэта хоць трошкі яго цікавіла,
бо яго кармілі праз рэгулярныя інтэрвалы. Ён еў, як ён
мог меркаваць, тры разы на суткі; часам ён пытаўся ў
сябе, калі яго кармілі — удзень ці ўначы? Ежа была
надзіва смачная, праз кожныя два разы давалі мяса.
А аднойчы прынеслі нават пачак цыгарэт. У яго не было
запалак, але маўклівы ахоўнік, што прыносіў яму ежу,
даваў яму закурыць. Калі ён першы раз паспрабаваў
закурыць, яму зрабілася млосна, але ён упарта працяг-
ваў спробы і расцягнуў пачак на доўгі час, выкурваючы
па паўцыгарэты кожны раз пасля ежы.

Яму далі белую дошчачку з агрызкам алоўка, пры-
вязаным за рычажок. Спачатку ён нічога з ёй не ра-
біў. Нават калі ён не спаў, ён быў цалкам адключаны.
Часта ён ляжаў ад аднаго кармлення да другога амаль
нерухома, часам спаў, а часам блукаў у няясных мроен-
нях, сярод якіх расплюшчыць вочы было занадта цяж-
ка. Ён даўно прызвычаіўся спаць са святлом, што сля-
пуча біла ў твар. Здавалася, гэта яму не шкодзіла,
адно што сны яго зрабіліся больш звязныя. За ўвесь гэты
час ён часта бачыў сны, і сны гэтыя заўсёды былі шчас-

лівыя. Ён быў у Залатой Краіне або сядзеў сярод велічных, урачыстых, залітых сонцам руін са сваёю маці, з Джуліяй, з О'Браенам — і нічога не рабіў, проста сядзеў на ўгрэве і гаварыў пра нешта спакойнае. І прачнуўшыся, ён часцей за ўсё думаў пра тое, што прысніў. Здаецца, ён страціў здольнасць напружваць розум, цяпер, калі яму ўжо не пагражалі болем. Ён не нудзіўся, яму не хацелася размаўляць або забаўляцца. Проста быць аднаму, каб ніхто не біў і не дапытваў, каб давалі ўдосыць есці, дазвалялі мыцца — больш яму нічога не было патрэбна.

Паступова ён стаў меней часу траціць на сон, але ўсё яшчэ не адчуваў ніякай ахвоты ўстаць з ложка. Яму хацелася толькі ляжаць спакойна і адчуваць, як цела ўбіраецца ў сілу. Часам ён абмацваў сябе то тут, то там, каб упэўніцца, што сапраўды мускулы ў яго робяцца круглейшыя, а скура пругчэйшая. Урэшце ён без ніякіх сумненняў зазначыў, што паступова гладчэе. У клубах ён цяпер быў шырэйшы, чым у каленях. І, спачатку з цяжкасцю, Уінстан пачаў рэгулярна рабіць фізічныя практыкаванні. Неўзабаве ён ужо мог прайсці тры кіламетры, мераючы крокам камеру, яго ўгнутыя плечы паступова выпрасталіся. Ён паспрабаваў рабіць больш складаныя практыкаванні і са здзіўленнем і сорамам заўважыў, што не ўсё ў яго атрымліваецца. Ён не мог прыспешыць хаду, ён не мог трымаць зэдлік у выцягнутай руцэ, ён не мог пастаяць на адной назе не ўпаўшы. Ён сеў на кукішкі і здолеў устаць, толькі перасіліўшы нясцерпны боль у клубах і лытках. Ён лёг на жывот і паспрабаваў прыўзняць цела на руках. Марна, ён не здолеў прыўзняцца ні на сантыметр. Але мінула яшчэ некалькі дзён — некалькі кармленняў, — і ён зрабіў гэты подзвіг. А яшчэ праз нейкі час ён ужо змог зрабіць гэта шэсць разоў запар. Ён пачаў ганарыцца сваім целам і паставаць кволюю надзею, што яго твар таксама пасту-

пова набывае нармальны выгляд. І толькі калі ён часам выпадкова дакранаўся рукой да свайго лысага чэрапа, яму прыгадваўся зморшчаны змардаваны твар, што глядзеў на яго з люстэрка.

Розум яго зрабіўся больш актыўны. Сеўшы на дашчаны ложак, прыпершыся да сцяны і паклаўшы на калені дошку, ён рашуча ўзяўся за перавыхаванне самога сябе.

Ён капітуляваў, ён сам прызнаваў гэта. У сапраўднасці, як ён цяпер бачыў, ён быў гатовы да капітуляцыі задоўга да таго, як прыняў гэтае рашэнне. Ад таго моманту, як ён трапіў у Міністэрства Любоўі, — і нават ужо ў тыя хвіліны, калі яны бездапаможна стаялі з Джуліяй, пакуль сталёвы голас з тэлегляда загадваў, што ім рабіць, — ён зразумеў усю легкадумнасць, дробязнасць сваёй спробы паўстаць супраць улады Партыі. Цяпер ён ведаў, што ўжо сем гадоў Паліцыя Думак назірала за ім, як за жуком пад лупай. Не было ніводнага ўчынку, ніводнага прамоўленага ўголос слова, якое яны б не заўважылі, ніводнае чарады думак, якой бы яны не прасачылі. Яны нават асцярожна прынялі светлы драбочак пылу з вокладкі дзённіка. Яны давалі яму слухаць запісы размоў, паказвалі фатаграфіі. На некаторых ён быў з Джуліяй. Так, нават... Ён болей не мог змагацца супраць Партыі. Да таго ж, Партыя мела рацыю. Так і мусіла быць — хіба можа несмяротны, калектыўны розум памыляцца? Якімі знешнімі меркамі можна было спраўдзіць яго меркаванні? Здаровы розум можна было падлічыць. Пытанне было толькі ў тым, каб навучыцца думаць, як думалі яны. Але!..

Аловак у пальцах здаваўся тоўстым і няўклюдным. Ён пачаў запісваць думкі, што прыходзілі яму ў галаву. Спачатку ён напісаў вялікімі нязграбнымі літарамі:

СВАБОДА — ГЭТА РАБСТВА

Пасля амаль адразу за гэтым, ніжэй:

ДВОЙЧЫ ДВА — ПЯЦЬ

Пасля ён нібы спатыкнуўся. Яго розум, нібы нечага спалохаўшыся, ніяк не мог засяродзіцца. Ён ведаў, што ведае, што было далей, але нейкую хвіліну ніяк не мог прыгадаць. Калі ж урэшце прыгадаў, дык і тое толькі шляхам свядомых разважанняў — яно прыйшло не само па сабе. Ён напісаў:

БОГ — ГЭТА УЛАДА

Ён прымаў усё. Мінущчыну можна было змяняць. Мінущчына ніколі не зменьвалася. Акіянія ваявала з Усходазіяй. Акіянія заўсёды ваявала з Усходазіяй. Джоўнз, Эрансанс і Радэрфорд былі вінаватыя ў злачынствах, у якіх іх абвінавачвалі. Ён ніколі не бачыў фатаграфіі, якая аспрэчвала іх віну. Яна ніколі не існавала, ён сам яе выдумаў. Ён памятаў, што памятае супярэчлівыя рэчы, але гэтыя ўспаміны былі несапраўдныя, гэта былі прадукты самападману. Як усё было проста! Толькі здайся, а астатняе прыйдзе само. Гэта было падобна на тое, як плыць супраць вады, калі цячэнне цягне цябе назад, як бы зацята ты з ім ні змагаўся, а пасля раптам павярнуцца і паплыць за вадой. Не змянілася нічога, апроч тваёй пазіцыі, ва ўсялякім разе, адбылося тое, чаго трэба было чакаць. Цяпер ён ужо і не ведаў, нашто ён узбунтаваўся. Усё было проста, апроч...!

Усё магло быць праўдай. Гэтак звання законы прыроды былі бязглуздзіцай. Закон прыцягнення быў бязглуздзіцай. «Калі б я захацеў, — казаў О'Браен, — я мог бы ўзняцца над падлогай, як мыльная бурбалка». Уінстан расшыфраваў гэтую фразу: «Калі ён *падумае*, што ён узнімаецца над падлогай, а я ў той самы час *падумаю*, што бачу, як ён гэта робіць, дык гэта на самай

справе адбудзеца». І раптам, як кавалак карабля, што ўсплыў пасля крушэння, у галаву ўварвалася думка: «Так не можа быць. Мы гэта сабе ўяўляем. Гэта галюцынацыя». Ён адразу ж адкінуў гэтую думку. Памылка была відавочная. Мелася на ўвазе, што недзе па-за свядомасцю ёсць «рэальны» свет, дзе адбываюцца «рэальныя» рэчы. Але як мог існаваць такі свет? Якія веды мы можам мець пра штосьці, калі толькі не праз нашу свядомасць? Усё адбываецца толькі ў свядомасці. Усё, што адбываецца ў свядомасці, адбываецца на самай справе.

Яму было няцяжка пазбавіцца ад гэтай памылковай думкі, не было ніякай небяспекі, што ён паддасца ёй. Аднак ён падумаў, што яна не павінна была прыйсці яму ў галаву. Розум павінен схавацца за глухі мур, як толькі з'яўляецца небяспечная думка. Працэс гэты мусіць быць аўтаматычны, інстынктыўны. На навамоўі гэта называлася *стопзлачын*.

Ён узяўся практыкавацца ў стопзлачыне. Ён выбраў два сказы — «Партыя кажа, што Зямля плоская» і «Партыя кажа, што лёд цяжэйшы за ваду» — і пачаў практыкавацца ў тым, каб не бачыць або не разумець аргументаў, што пярэчаць гэтым сцверджанням. Гэта было няпроста. Гэта патрабавала глыбокага ўмення разважаць і імправізаваць. Напрыклад, арыфметычная праблема, узятая сцверджаннем «Двойчы два — пяць», была вышэйшая за яго інтэлектуальныя магчымасці. Тут патрабаваўся яшчэ і пэўны разумовы атлетызм, здольнасць у пэўны момант ужываць найскладнейшыя лагічныя прыёмы, а ў наступны момант не заўважаць найгрубейшых лагічных памылак. Дурасць гэтаксама патрэбная, як і разумнасць, і дасягнуць яе таксама цяжка.

І ўвесь гэты час нейкай часткай мозгу ён не пераставаў думаць адно: як хутка яны яго расстраляюць?

«Усё залежыць ад вас», — казаў О'Браен, але ён ведаў, што ён не наблізіць гэта ніякім свядомым учынкам. Можа, гэта адбудзецца праз дзесяць хвілін, а можа, і праз дзесяць гадоў. Яны маглі гадамі трымаць яго ў адзіночнай камеры, маглі паслаць яго ў лагер прымусовай працы, маглі вызваліць яго на нейкі час, як яны часам рабілі. Было цалкам магчыма, што, перш чым яго расстраляюць, увесь спектакль яго арышту і допытаў будзе разыграны зноў. Пэўным было толькі тое, што смерць заўсёды заспявала неспадзеўкі. Паводле традыцыі — не выказанай словамі, усе пра гэта ведалі, хоць ніхто пра гэта і не казаў, — яны заўсёды забівалі ззаду: заўсёды стралялі ў патыліцу без папярэджання, пад час пераводу з адной камеры ў другую.

Аднаго дня — хоць, можа, слова «дзень» тут не надта пасавала, бо з гэткай жа верагоднасцю гэта магла быць і ноч; карацей кажучы, аднойчы — яго ахапілі дзіўныя, шчасныя летуценні. Яму мроілася, што ён ідзе па калідоры, чакаючы кулі ў патыліцу. Ён ведаў, што праз хвіліну яна яго дагоніць. Усё было вырашана, прыладжана, узгоднена. Не было болей ніякіх сумненняў, ніякіх пярэчанняў, ніякага болю, ніякага страху. Яго цела было здаровае і дужае. Ён ішоў лёгка і радасна, ён уяўляў сабе, што гуляе пад сонейкам на вольным паветры. Ён быў ужо не ў вузкіх белых калідорах Міністэрства Любоўі, ён ішоў прасторным, на кіламетр ушыркі, праходам, залітым сонцам, тым самым праходам, які ён бачыў у трызненні, выкліканым лекамі. Ён ішоў па Залатой Краіне, па сцежцы, што вяла праз луг, сям-там паточаны кратавіннем. Ён адчуваў пад нагамі пругкі дзірван, пяшчотныя сонечныя промні лашчылі твар. На краі поля павольна калыхаліся вязы, а недзе за ўсім гэтым цякла рачулка, а ў ёй у зялёных затоках пад ніцымі вербамі плавалі маленькія рыбкі.

І раптам ён ускочыў, працяты жахам. Спіна ў яго ўкрылася халодным потам. І ён пачуў свой адчайны крык:

— Джулія! Джулія! Джулія, каханая! Джулія!

На нейкі момант у неадольнай галюцынацыі яму прыроілася, што яна побач з ім. Здавалася, што яна не проста з ім, а ўнутры яго. Яна нібы запоўніла сабою кожную клетачку яго цела. У гэтую хвіліну ён кахаў яе значна болей, чым тады, калі яны былі разам і на волі. І яшчэ ён ведаў, што яна жывая і чакае ад яго дапамогі.

Ён лёг на ложак і паспрабаваў супакоіцца. Што ён нарабіў! Колькі гадоў дадаў ён да свайго рабства гэтай хвілінай слабасці!

Праз нейкі момант ён пачуе грукат ботаў у калідоры. Яны не пакінуць гэтага выбуху пачуццяў без пакарання. Цяпер яны даведаюцца, калі толькі не ведалі гэтага раней, што ён парушае пагадненне, заключанае з імі. Ён падпарадкоўваўся Партыі, але ён усё яшчэ ненавідзеў Партыю. Раней ён хаваў ерэтычныя думкі пад маскай добранадзейнасці. Цяпер ён адступіўся на крок: у думках ён здаўся, але спадзяваўся захаваць чыстай душу. Ён ведаў, што не меў рацыі, але ён палічыў за лепшае не мець рацыі. Яны зразумеюць гэта — О'Браен гэта зразумее. Усё гэта выявілася ў адзіным неразумным выкрыку.

Яму прыйдзецца пачынаць усё спачатку. Можа, на гэта пойдучь гады. Ён правёў рукою па твары, спрабуючы прызвычаіцца да новых абрысаў. Шчокі былі парэзаны глыбокімі барознамі, скулы тырчалі, нос прыплюснуўся. Апроч гэтага, з таго часу, як ён апошні раз глядзеўся ў люстэрка, яму выдалі новы зубны пратэз. Было вельмі цяжка захоўваць непранікальнасць твару, калі не ведаеш, як твой твар выглядае. Ва ўсялякім разе, простага кантролю над тварам было недастаткова. Упершыню ён зразумеў, што, калі хочаш захаваць таям-

ніцу, ты мусіш хаваць яе і ад самога сябе. Мусіш ведаць заўсёды, што яна з табой, але пакуль не надыдзе патрэба, яна не павінна ўсплываць у тваёй свядомасці ні ў якой выразнай форме. Адгэтуль ён мусіў не толькі правільна думаць, але і правільна адчуваць, і правільна марыць. І ўвесь гэты час ён мусіў трымаць сваю нянавісьць замкнёнай унутры сябе, як нейкі цвёрды шарык, які быў бы часткай яго і разам з тым не быў бы звязаны з рэштай цела, нахштальт кісты.

Аднойчы яны вырашаць яго расстраляць. Немагчыма сказаць, калі гэта адбудзецца, але за некалькі секунд перад тым можна здагадацца. Заўсёды ззаду, калі вядуць па калідоры. Дзесяці секундаў было б дастаткова. За гэты час свет унутры яго мог бы перавярнуцца. І тады раптам, не кажучы ні слова, не прыпыняючы хады, не мяняючы выразу твару — раптам ён скіне камуфляж і — бабах! — стрэляць батарэі яго нянавісці. Нянавісьць ахопіць яго, як нястрымнае разлютаванае полымя. І амаль у той самы момант — бабах! — грывне стрэл, занадта позна ці занадта рана. Яны выб'юць яму мазгі, так і не выправіўшы іх. Ерэтычная думка застаецца непакараная, нераскаяная, назаўсёды для іх недасягальная. Застрэліўшы яго, яны прастрэляць дзіру ў сваёй дасканаласці. Памерці, ненавідзячы іх, — вось у чым была свабода.

Ён заплюшчыў вочы. Гэта было цяжэй, чым пагадзіцца на разумовую дысцыпліну. Тут трэба было ўжо прыніжацца, калечыць самога сябе. Ён мусіў акулунца ў самы агідны і мярзотны бруд. Што было найстрашнейшае, найагіднейшае? Ён падумаў пра Вялікага Брата. Вялізны твар (бачачы яго паўсюль на плакатах, ён заўсёды ўяўляў яго сабе на метр шырынёю) з густымі чорнымі вусамі і вачыма, што сочаць за табою, куды б ты ні пайшоў, міжволі ўзнік у яго свядомасці. Якія былі яго сапраўдныя пачуцці да Вялікага Брата?

Пачуўся грукат ботаў па калідоры. Сталёвыя дзверы з бразгатам расчыніліся. О'Браен увайшоў у камеру. За ім стаяў афіцэр з васковым тварам і ахоўнікі ў чорным.

— Устаньце, — загадаў О'Браен. — Хадзіце сюды.

Уінстан стаяў насупраць яго. О'Браен паклаў Уінстану на плечы свае дужыя рукі і ўважліва паглядзеў на яго.

— Вы хацелі падмануць мяне, — сказаў ён. — Гэта было неразумна. Станьце роўна. Паглядзіце мне ў вочы.

Ён памаўчаў, пасля сказаў ужо мякчэй:

— Вы ідзячэ на папраўку. Інтэлектуальна вы ўжо амаль здаровы. А вось што да эмоцый, дык тут вам не ўдалося зрушыцца з месца. Скажыце мне, Уінстан — але памятайце: не маніць, бо вы ведаеце, што я адразу распазнаю ману, — скажыце мне, якія вашы сапраўдныя пачуцці да Вялікага Брата?

— Я ненавіджу яго.

— Вы ненавідзіце яго. Добра. Значыць, настаў час, каб вы зрабілі апошні крок. Вы павінны палюбіць Вялікага Брата. Мала проста падпарадкоўвацца яму — вы павінны палюбіць яго.

І ён лёгенька падштурхнуў Уінстана да ахоўнікаў.

— Пакой 101, — сказаў ён.

5

На кожнай стадыі свайго зняволення ён ведаў ці яму здавалася, што ён ведае, у якой частцы глухога будынка ён знаходзіўся. Можа, ён адчуваў нязначную розніцу атмасфернага ціску. Камеры, дзе яго білі ахоўнікі, былі пад зямлёй. Пакой, дзе яго дапытваў О'Браен, быў высока, пад самым дахам. Месца ж, дзе ён быў

цяпер, знаходзілася пад зямлёю, так глыбока, як толькі можна было апусціцца.

Памяшканне было большае за камеры, у якіх ён быў дагэтуль. Але ён не надта зважаў на тое, што было навокал. Усю яго ўвагу прыцягвалі два столікі якраз на- супраць яго, абодва засланыя зялёным сукном. Адзін быў усяго за пару метраў ад яго, другі — трохі далей, каля дзвярэй. Ён быў прывязаны да крэсла ды так моцна, што не мог паварушыць ніводнай часткай цела, нават галавой. Нешта накшталт падушкі моцна трымала галаву ззаду, змушаючы яго глядзець проста перад сабой.

Нейкую хвіліну ён быў адзін, пасля дзверы адчыніліся, і ў пакой увайшоў О'Браен.

— Некалі вы ў мяне спыталіся, — сказаў О'Браен, — што адбываецца ў Пакоі 101. Я сказаў вам, што вы ўжо ведаеце адказ. Яго ведаюць усе. У Пакоі 101 адбываецца найгоршае, што толькі ёсць у свеце.

Дзверы зноў адчыніліся. Увайшоў ахоўнік. У руках ён нёс нешта сплеченае з дроту, нейкую скрынку ці кошык. Ён паставіў гэта на дальні стол. Што гэта было — Уінстан бачыць не мог, бо перад ім стаяў О'Браен.

— Што ёсць найгоршае ў свеце, — сказаў О'Браен, — залежыць ад індывіда. Гэта можа быць пахаванне жывым, або смерць у агні, або патапленне, або пасаджанне на кол, або дзесяткі іншых спосабаў забіцця. А часам гэта зусім звычайная, нават не смяротная рэч.

Ён трошкі адышоўся ўбок, каб Уінстану было лепш відаць, што стаіць на сталі. Гэта была драцяная клетка з ручкай зверху, каб несці. Спераду да яе было прымацавана нешта накшталт фехтавальнай маскі, угнутым бокам вонкі. І хоць ён сядзеў за тры-чатыры метры, ён усё ж мог бачыць, што клетка была падзелена ўздоўж на два аддзяленні і ў кожным з іх сядзела па нейкай жывёліне. Гэта былі пацукі.

— У вашым выпадку,— сказаў О'Браен,— найгоршае ў свеце — гэта пацукі.

Нейкі трывожны дрыгат, страх перад нечым няпэўным прабег па целе Уінстана, калі ён першы раз глянуў на клетку. І ў гэты момант да яго раптам дайшло, што значыць гэтае падобнае да маскі прыстасаванне спераду клеткі. У яго пахаладзела ўнутры.

— Вы не зробіце гэтага! — пранізліва закрычаў ён.— Вы не зробіце, не зробіце! Гэта немагчыма!

— Памятаеце тыя страхі,— сказаў О'Браен,— што мучылі вас у сне? Перад вамі была сцяна цемры, а ўвушшу гучаў страшны рык. Па той бок сцяны было нешта жахлівае. Вы ведалі, што ведаеце, што там было, але вы не наважваліся зазірнуць за сцяну. Па той бок сцяны былі пацукі.

— О'Браен,— сказаў Уінстан, намагаючыся заставацца спакойным,— вы ведаеце, што ў гэтым няма неабходнасці. Што вы хочаце са мною зрабіць?

О'Браен не даў канкрэтнага адказу. Ён пачаў гаварыць настаўніцкім тонам, як часам здаралася і раней. Ён задуменна глядзеў удалеч, нібы звяртаючыся да некага за спінай у Уінстана.

— Аднаго толькі болю часам бывае недастаткова,— сказаў ён.— Бываюць выпадкі, калі чалавек будзе трываць боль, аж пакуль не памрэ. Але для кожнага чалавека існуе нешта нясцерпнае, на што ён не можа нават глядзець. Смеласць ці баязлівасць тут ужо ні пры чым. Калі вы падаеце з вышыні, не будзе баязліўствам учапіцца за вяроўку. Калі вы вынырваеце з-пад вады, не будзе баязліўствам набраць у лёгкія паветра. Гэта проста непераможны інстынкт. Тое самае з пацукамі. Для вас яны невыносныя. Для вас яны — форма ўціску, якому вы не здолееце супрацьстаяць, нават калі б захацелі. Вы зробіце ўсё, што ад вас запатрабуюць.

— Але што? Што? Як жа я гэта зраблю, калі я не ведаю, што ад мяне патрабуецца?

О'Браен узяў клетку і перанёс яе на бліжэйшы столік. Ён старанна ўладкаваў яе на зялёным сукне. Уінстан чуў, як кроў гудзе ўвушшу. Яму здалося, што ён невымоўна самотны. Ён сядзеў пасярод вялікай пустой раўніны, бясконцай плоскай пустэльні, прапаленай сонцам, праз якую ўсе гукі даляталі да яго з далёкіх даляў. Клетка з пацукамі па-ранейшаму была за пару метраў ад яго. Пацукі былі вялізныя. Яны былі ў тым узросце, калі пыса робіцца грубая і ашчэраная, а поўсць з шэрай мяняецца на бурую.

— Пацук,— сказаў О'Браен, зноў звярнуўшыся да нябачных слухачоў,— жывёліна мясажэрная, хоць і належаць да грызуноў. Вы гэта ведаеце. Вы, напэўна, чулі пра выпадкі, што здараюцца часам у бедных кварталах гэтага горада. На некаторых вуліцах жанчыны баяцца пакінуць сваіх дзяцей адных дома нават на пяць хвілін. Бо пацукі абавязкова нападуць на іх. За некалькі хвілін яны абгрызуць іх да касцей. Яны таксама нападаюць на хворых або на тых, хто памірае. Яны праяўляюць неверагодную кемліваць, ведаючы, калі чалавек знаходзіцца ў бездапаможным стане.

З клеткі данесліся дзікія крыкі. Здавалася, што яны далятаюць да Уінстана аднекуль здалёк. Пацукі біліся, яны спрабавалі напасці адзін на аднаго праз перагародку. Ён пачуў глыбокі стогн роспачы. І гэта таксама данеслася аднекуль здалёк.

О'Браен узяў клетку і нешта ў ёй націснуў. Штосьці пстрыкнула. Шалёным намаганнем Уінстан паспрабаваў вызваліцца з крэсла. Гэта было безнадзейна, усё цела, нават галава, былі нязрушна прымацаваныя. О'Браен паднёс клетку бліжэй. Цяпер яна была менш чым за метр ад твару Уінстана.

— Я націснуў на першую кнопку,— сказаў О'Бра-

ен. — Вы зразумелі канструкцыю гэтай клеткі. Маска надзенеца вам на галаву, не пакінуўшы ніякай адтуліны. Калі я націсну на другую кнопку, дзверы ў клетцы расчыняцца. Гэтыя галодныя звяры паляцяць, як кулі. Ці вы калі бачылі, як пацук скача на здабычу? Яны скокнуць вам у твар і ўгрызуцца ў яго. Часам яны спачатку нападаюць на вочы. А часам прадаюць шчокі і выгрызаюць язык.

Клетка была ўжо зусім блізка. Уінстан чуў віскатлівыя крыкі, здавалася, яны нараджаліся недзе ў паветры ў яго над галавой. Але ён зацята змагаўся са страхам. Думаць, думаць, нават калі застанеца толькі адно імгненне — думаць. У гэтым была апошняя надзея. І рантам агідны пракіслы пах жывёлін ударыў яму ў ноздры. Яму зрабілася млосна, і ён ледзь не страціў прытомнасць. Уваччу ўсё пачарнела. На хвіліну ён ператварыўся ў вар'ята, у здзічэлую жывёлу. І ўсё ж ён выкараскаўся з цемры, учапіўшыся за адну думку. Была адна, толькі адна магчымасць уратавацца. Трэба паміж сабою і пацукамі выставіць іншага чалавека, цела іншага чалавека.

Маска была ўжо так блізка, што закрывала ад яго вачэй усё астатняе. Драцяныя дзверкі былі ўжо за пару пядзяў ад яго. Пацукі ўжо ведалі, што зараз будзе. Адзін з іх скакаў сюды-туды, другі, састарэлы валадар сцёкавых канаў, стаяў, трымаючыся ружовымі пярэднімі лапамі за пруты клеткі, і драпежна нюхаў паветра. Уінстан мог бачыць вусы і жоўтыя зубы. І зноў яго ахапіў чорны жах. Ён быў сляпы, бездапаможны, безразважны.

— Гэта было звычайнае пакаранне ў Кітайскай імперыі, — сказаў павучальна О'Браен.

Маска наблізілася да твару. Дрот дакрануўся да шчакі. І тады — не, гэта была не палёгка, толькі надзея, маленькая, ледзь заўважная надзея. Запозна, мабыць,

ужо запозна. І раптам ён зразумеў, што ва ўсім свеце быў толькі *адзін* чалавек, на якога ён мог перанесці гэтае пакаранне, — толькі *адно* цела ён мог прасунуць паміж сабою і пацукамі. І ён закрычаў немым голасам:

— Зрабіце гэта Джуліі! Зрабіце гэта Джуліі! Не мне! Джуліі! Мне ўсё роўна, што вы з ёю зробіце. Раздзярыце ёй твар, абгрызіце да касцей. Толькі не мне! Джуліі! Не мне!

І ён праваліўся назад, у нязмерныя глыбіні, далей ад пацукоў. Ён усё яшчэ сядзеў на крэсле, але ён ужо праваліўся праз падлогу, праз сцены будынка, праз зямлю, праз акіяны, праз атмасферу, у адкрыты космас, у міжзорную прастору — далей, далей, далей ад пацукоў. Ён быў за светлавыя гады адсюль, але О'Браен паранейшаму стаяў побач з ім. Ён усё яшчэ адчуваў халодны дотык дроту да шчакі. Але праз цямноце, што ахінула яго, ён пачуў, як нешта яшчэ раз металічна пстрыкнула, і зразумеў, што дзверы ў клетку не расчыніліся, а зачыніліся.

6

У «Каштане» было амаль пуста. Косыя промні сонца высвечвалі жоўтыя плямы на пыльных століках. Была пятнаццатая гадзіна, паўсюль было ціха. З тэлеглядаў лілася духавая музыка.

Уінстан сядзеў у сваім звычайным кутку, пазіраючы ў пустую шклянку. Зноў і зноў ён паднімаў вочы на вялікі твар, што глядзеў на яго з супрацьлеглай сцяны. **ВЯЛІКІ БРАТ ГЛЯДЗІЦЬ НА ЦЯБЕ**, казаў надпіс пад партрэтам. Без ніякай замовы прыйшоў афіцыянт і напоўніў шклянку джынам «Перамога», капнуўшы туды пару кропляў з другой бутэлькі праз саломінку, што тырчала з корка. Гэта быў сахарын, прыпраўлены гваздзікай — фірменная асаблівасць кавярні.

Уінстан слухаў тэлегляд. Пакуль што з яго гучала толькі музыка, але ў любы момант маглі пачаць перадаваць спецыяльныя паведамленні Міністэрства Міру. Навіны з Афрыканскага фронту былі надзвычай трывожныя. Думкі пра гэта непакоілі яго ўвесь дзень. Еўразійская армія (Акіянія ваявала з Еўразіяй — Акіянія заўсёды ваявала з Еўразіяй) пасоўвалася на поўдзень з жаклівай хуткасцю. Паўдзённы выпуск навінаў не згадаў ніякіх канкрэтных тэрыторый, але было цалкам верагодна, што баі ідуць ужо ў дэлье Конга. Бразавілю і Леапольдвілю пагражала небяспека. Не трэба было глядзець на карту, каб зразумець, што гэта значыць. Гаворка тут ішла не проста пра страту Цэнтральнай Афрыкі: упершыню за ўсю вайну тэрыторыя самой Акіяніі была пад пагрозай.

Гвалтоўнае пачуццё, не так страху, як нейкай няпэўнай узрушанасці, успыхнула ў ім, а пасля зноў патухла. Ён перастаў думаць пра вайну. Апошнімі днямі ён не мог засяродзіць сваёй увагі на нечым адным больш чым на некалькі хвілін. Ён падняў шклянку і асушыў яе адным глытком. Як заўсёды, джын прымусіў яго здрыгануцца і адрыгнуць. Гэта была страшэнная бурда. Гваздзіка і сахарын, самі па-свойму агідныя, не маглі заглушыць алеістага смуроду джыну; і што самае страшнае — пах джыну, які неадчэпна спадарожнічаў яму ўдзень і ўначы, быў з невядомае прычыны змяшаны ў яго свядомасці з пахам тых...

Ён ніколі не называў іх, нават у думках, і, наколькі гэта было магчыма, ніколі не ўяўляў іх візуальна. Яны былі нечым прывідным, што заўсёды лунала недзе побач з тварам, яны былі пахам, што лез няспынна ў ноздры. Калі джынавыя выпарэнні падняліся да гора, ён адрыгнуў праз барвовыя вусны. З таго часу, як яго выпусцілі, ён патаўсцеў і да яго вярнуўся былы румянец — і нават болей чым вярнуўся. Рысы твару ў

яго пагрубелі, скура на носе і на скулах пачырванела, нават лысы чэрап зрабіўся цёмна-ружовы. Афіцыянт, зноў без запрашэння, прынёс шахматную дошку і свежы нумар «Таймз», адгорнуты на шахматнай старонцы. Пабачыўшы, што шклянка ў Уінстана пустая, ён прынёс бутэльку з джынам і напоўніў яе. Замовы былі непатрэбныя. Тут ведалі яго звычкі. Шахматная дошка заўсёды яго чакала, яго столік у кутку быў заўсёды зарэзерваваны; нават калі ў кавярні было поўна, столік быў вольны, бо ніхто не хацеў быць заўважаным побач з ім. Ён нават ніколі не лічыў, колькі выпівае. Час ад часу яму паказвалі брудны абрывак паперы, які яны называлі рахункам, але яму здавалася, што яго заўсёды аблічвалі. Зрэшты, яму было ўсё роўна. Цяпер у яго было багата грошай. У яго нават была праца, сінекура, за якую яму плацілі значна болей, чым за колішнюю.

Музыка ў тэлеглядзе змоўкла, яе змяніў голас дыктара. Уінстан падняў галаву і прыслухаўся. Аднак гэта было не паведамленне з фронту, а проста кароткая абвестка Міністэрства Дастатку. У мінулым квартале, як аказалася, план Дзесятай Трохгодкі па вытворчасці матузкаў на чаравікі быў перавыкананы на 98 працэнтаў.

Ён праглядзеў шахматную задачу і расставіў фігуры. Гэта была хітрая канцоўка з удзелама двух коней. «Белыя пачынаюць і ставяць мат за два хады». Уінстан падняў вочы на партрэт Вялікага Брата. Белыя заўсёды ставяць мат, падумаў ён з няяснай таемнасцю. Заўсёды, без выключэнняў, усё абладжана так. Ні ў воднай шахматнай задачы ад стварэння свету ніколі не выйгравалі чорныя. Ці не сімвалізавала гэта адвечны і неадменны трыумф Добрага над Злым? Вялізны твар глядзеў на яго, поўны спакойнае велічы. Белыя заўсёды выйграюць.

Голас у тэлеглядзе сціх, пасля дадаў іншым, паважнейшым тонам:

— Просім вас паслухаць важнае паведамленне ў пятнаццаць трыццаць. Пятнаццаць трыццаць! Навіны надзвычайнай важнасці. Просьба не прапусціць. Пятнаццаць трыццаць!

І з тэлегляда зноў забрынкала музыка.

Уінстанава сэрца сціснулася. Гэта мусіла быць паведамленне з фронту; інстынктыўна ён прадчуваў, што навіны благія. Цэлы дзень, разам з кароткімі ўспышкамі ўзрушанасці, яму не давала спакою думка пра знішчальнае паражэнне ў Афрыцы. Ён ужо ўяўляў сабе, як еўразійская армія прарывае непарушную дагэтуль граніцу і, нібы споўзішча мурашак, мкне да поўдня Афрыкі. Няўжо немагчыма было іх неяк адбіць? Абрысы заходнеафрыканскага ўзбярэжжа выразна сталі ў яго ўваччу. Ён узяў белага каня і перасунуў яго на дашцы. *Вось* куды трэба было паставіць. Бачачы, як чорныя орды пасоўваюцца на поўдзень, ён бачыў і іншую сілу, таемна згуртаваную, якая нечакана абрынулася на чорных з тылу і адрэзала іх камунікацыі на моры і на сушы. Ён адчуў, як сіла гэтая ўзнікла з ягонае волі. Але трэба было дзейнічаць хутка. Калі яны возьмуць пад свой кантроль усю Афрыку, калі яны размесцяць на Мысе свае аэрадромы і базы падводных лодак, Акіянія будзе перарэзаная напалам. Гэта можа значыць усё што заўгодна: паражэнне, распад, перападзел свету, знішчэнне Партыі! Ён глыбока ўздыхнуў. Дзіўная мешаніна пачуццяў — а дакладней кажучы, шматслойны пласт пачуццяў, дзе было невядома, які слой найглыбейшы, — змагаліся між сабою ў яго душы.

Прыступ мінуўся. Ён вярнуў белага каня на сваё месца, але нейкую хвіліну не мог спакойна засяродзіцца на задачы. Ягоныя думкі зноў забыталіся. Амаль

несвядома ён накрэсліў пальцам на пыле, што ўкрываў столік:

$$2 + 2 =$$

«Яны не могуць залезці нам у душу»,— сказала неяк яна. Але ж яны здолелі залезці ў душу. «Тое, што адбываецца з вамі тут — гэта *назаўсёды*»,— казаў О'Браен. Слушныя словы. Адбыліся такія рэчы, у тым ліку і ўласныя ўчынкі, ад якіх ужо ніколі не акрыяеш. Нешта ўнутры было забіта, выпалена, вынішчана.

Неяк ён бачыў яе, ён нават гаварыў з ёй. Гэта не было небяспечна. Неяк інстынктыўна ён адчуваў, што цяпер ім амаль не цікавяцца. Ён мог бы сустрэцца з ёй і другі раз, калі б ён ці яна гэтага захацелі. Фактычна яны сустрэліся выпадкова. Гэта было ў парку, пахмурным і золкім сакавіцкім днём, калі зямля была як жалеза, трава здавалася мёртвай, нідзе не было ні покаўкі, і толькі некалькі крокусаў прабіваліся ўгору і былі здратаваныя злым ветрам. Ён ішоў паспешлівым крокам, рукі ў яго змерзлі, вочы наліліся слязьмі, калі раптам убачыў яе метраў за дзесяць ад сябе. Яго адразу ўразіла тое, што яна неяк невызначальна змянілася. Яны амаль прамінулі адно аднаго, не падаўшы знаку, тады ён павярнуўся і пайшоў за ёй, без вялікай ахвоты. Ён ведаў, што ім нічога не пагражае, што ніхто імі не зацікавіцца. Яна маўчала. Яна павярнула і пайшла наўскос па траве, быццам хацела ад яго пазбавіцца, але ўрэшце, здаецца, пагадзілася з яго прысутнасцю. Цяпер яны былі сярод купы голых калматых кустоў, якія не хавалі ні ад чужых вачэй, ні ад ветру. Яны спыніліся. Было золка. Вецер свістаў у голлі і абрываў самотныя брудныя кветкі крокусаў. Ён абняў яе за талію.

Тэлегляда побач не было, але навокал маглі быць схаваныя мікрафоны, да таго ж іх маглі ўбачыць. Але гэта іх не хвалявала, нічога іх не хвалявала. Яны

маглі легчы на зямлю і зрабіць *тое*, калі б захацелі. Плоць яго здранцвела ад жаху на адну думку пра гэта. Яна ніяк не адказала на яго абдымкі, яна нават не паспрабавала вызваліцца. Цяпер ён ведаў, што ў ёй змянілася. Яе твар пажаўцеў, праз увесь лоб аж да скроні цягнуўся доўгі шнар, часткова прыкрыты валасамі; але не ў гэтым была перамена. Яна была ў тым, што талія ў яе зрабілася таўсцейшая і неяк дзіўна зацвярдзела. Ён прыгадаў, як аднойчы, пасля выбуху ракетнай бомбы, ён дапамагаў выцягваць труп з-пад руінаў і быў уражаны не толькі яго неверагоднай цяжкасцю, але і зацвярдзеласцю і тым, што яго вельмі нязручна несці, што ён нагадваў хутчэй камень, чым чалавечае цела. І яе цела было цяпер такое самае. А яшчэ яму падалося, што скура ў яе зусім не такая, як раней.

Ён не спрабаваў яе пацалаваць, яны маўчалі. Калі яны ішлі назад праз траву, яна першы раз паглядзела яму проста ў вочы. Але гэта быў усяго толькі хуткі, няўважны позірк, поўны пагарды і непрыязнасці. Ён задумаўся, ці гэтая непрыязнасць ішла каранямі ў мінуўшчыну, або была выклікана яго азызлым тварам і слязьмі, якія вецер павыціскаў у яго з вачэй. Яны селі на два жалезныя крэслы, побач, але не надта блізка адно ад аднаго. Ён заўважыў, што яна збіраецца нешта сказаць. Яна трохі пасунула свой нязграбны туюфель і расціснула галінку. Ён заўважыў, што ногі ў яе зрабіліся нібы шырэйшыя.

— Я здрадзіла табе,— сказала яна без намінкі.

— Я здрадзіў табе,— сказаў ён.

Яна зноў непрыязна глянула на яго.

— Часам яны нечым пагражаюць,— сказала яна,— нечым, што не можаш вынесці, пра што не можаш нават думаць. І тады ты кажаш: «Не рабіце гэта мне, зрабіце гэта каму-небудзь іншаму, зрабіце гэта Тако-

му-і-такому». А пасля ты можаш думаць, што ўсё гэта было толькі хітрыкамі, што ты сказаў толькі, каб яны спыніліся, і зусім не меў тое на ўвазе. Але гэта няпраўда. Тады, калі гэта адбываецца, ты якраз тое і маеш на ўвазе. Думаеш, што няма іншай магчымасці ўратавацца, тады ты гатовы ўратаваць сябе менавіта гэтак. Ты хочаш, каб гэта здарылася з другім чалавекам. І табе напляваць, як ён там будзе пакутаваць. Ты клапоцішся толькі пра сябе.

— Клапоцішся толькі пра сябе, — паўтарыў ён.

— І пасля ўжо не адчуваеш да гэтага другога чалавека таго, што адчуваў раней.

— Не, — сказаў ён, — не адчуваеш.

Здавалася, ім не было больш чаго сказаць. Вецер прыляпляў іх тонкія камбінезоны да цела. Неяк адразу зрабілася няўтульна сядзець моўчкі, да таго ж было занадта холадна, каб сядзець проста так. Яна сказала, што ёй трэба паспець на метро, і ўстала, каб пайсці.

— Нам трэба сустрэцца зноў, — сказаў ён.

— Так, — адказала яна, — нам трэба сустрэцца зноў.

Ён нерашуча пайшоў за ёй, адстаючы на паўкроку. Яны зноў маўчалі. Хоць яна і не спрабавала пазбавіцца ад яго, аднак ішла якраз так хутка, каб ён не мог ісці з ёю крок у крок. Ён быў вырашыў правесці яе да самай станцыі метро, але раптам гэтае бадзянне на такім холадзе падалося яму бязглуздым і невыносным. Яго ахапіла жаданне не так адчапіцца ад Джуліі, як вярнуцца ў кавярню «Каштан», якая ніколі не здавалася яму такой прывабнай, як у гэты момант. Яму шчымліва прыгавіўся яго столік у кутку з газетай, шахматнай дошкай і з джынам, што ліецца няспынным патокам. А галоўнае — там цёпла. Праз момант, не зусім ненаўмысна, ён даў невялічкай купцы людзей аддзяліць сябе ад яе. Ён

не надта спрытна паспрабаваў яе дагнаць, пасля адстаў, разварнуўся і пайшоў у другі бок. Прайшоўшы метраў пяцьдзесят, ён азірнуўся. На вуліцы не было надта людна, але ён ужо не мог яе адрозніць. Любая з тузіна паспешлівых постацяў магла быць ёю. А можа, яе распаўнелы нягнуткі стан ужо болей нельга было пазнаць ззаду.

«Калі гэта адбываецца,— сказала яна,— ты якраз тое і маеш на ўвазе». Ён якраз тое і меў на ўвазе. Ён не проста сказаў гэта, ён і сапраўды хацеў гэтага. Ён хацеў, каб яе, а не яго аддалі гэтым...

Нешта змянілася ў музыцы, што лілася з тэлегляда. У ёй загучалі пранізлівыя, з'едлівыя ноты. І тады — можа, гэтага і не было, можа, проста ўспаміны набылі форму гукаў — голас з тэлегляда заспяваў:

Там, пад раскідзістым каштанам
Ты здрадзіў мне, а я табе...

Вочы ў яго наліліся слязьмі. Афіцыянт, праходзячы міма, заўважыў, што шклянка ў яго пустая, і вярнуўся з бутэлькай джыну.

Ён падняў шклянку і панюхаў яе. Пойла смярдзела не менш, а яшчэ больш жахліва з кожным глытком. Але джын стаўся стыхіяй, у якую ён цяпер акунуўся з галавою. Гэта было яго жыццё, яго смерць і яго ўваскрэсенне. Джын знячувальваў яго штовечар, і джын штورانіцы ажыўляў яго. Калі ён прачынаўся, а гэта рэдка здаралася раней за адзінаццаць нуль-нуль, са зліплымі павекамі, з агнём у роце і спінай, што, здавалася, зараз пераламаецца напалам, ён ніколі не змог бы нават падняцца з ложка, калі б яшчэ звечара не ставіў побач з ложкам бутэльку і кубачак. Удзень ён сядзеў са шкляным тварам з бутэлькай пад рукою і слухаў тэлегляд. Ад пятнаццаці нуль-нуль і да закрыцця ён быў неадменнай часткай інтэр'ера «Каштана». Ніхто болей

не цікавіўся, што ён робіць, ніякая сірэна яго болей не будзіла, ніякі тэлегляд яго не дапякаў. Час ад часу, можа, разы два на тыдзень, ён прыходзіў у пыльны, занядбаны кабінет у Міністэрства Праўды і рабіў дробную працу або тое, што звалася працай. Ён уваходзіў у склад падкамітэта аднаго іншага падкамітэта, які адгалінаваўся ад аднаго з незлічоных камітэтаў, што займаліся дробнымі праблемамі, узніклымі пад час працы над Адзінаццатым выданнем Слоўніка навамоўя. Яны займаліся складаннем нечага, што звалася «Папярэдняе паведамленне», але пра што ў ім паведамлялася, ён гэтак да канца і не разабраўся. Там было нешта звязанае з пытаннем пра тое, дзе трэба ставіць коску — унутры двукосся ці па-за ім. Разам з ім працавала яшчэ чацвёра, усе гэтакія, як і ён сам. Былі дні, калі яны збіраліся і адразу разыходзіліся, шчыра прызнаўшыся адзін аднаму, што рабіць, па праўдзе кажучы, дык і няма чаго. Але былі і іншыя дні, калі яны з ахватаю сядалі за працу, выяўляючы надзвычайную заўзятасць у пісанні дробных нататак і складанні доўгіх тлумачальных запісак, якія пасля ніколі не дапісваліся да канца; калі аргументы ў іхніх уяўных спрэчках рабіліся неверагодна цьмяныя і забытаныя, з дробязнымі бойкамі над дэфініцыямі, бясконцымі спаўзаннямі на староннія тэмы, сваркамі і нават пагрозамі звярнуцца да вышэйшага начальства. Але тады раптам іх запал сунімаўся і яны сядзелі вакол стала і глядзелі адзін на аднаго згаслымі вачыма, як здані, што знікаюць з першым крыкам пеўня.

Тэлегляд на хвіліну заціх. Уінстан зноў падняў галаву. Навіны! Але ж не, проста памянялася музыка. Уваччу ў яго стаяла карта Афрыкі, на якой схематычна быў пазначаны рух войскаў: чорная стрэлка нястрымна рвецца на поўдзень, белая мкне на ўсход праз хвост першай. Каб супакоіцца, ён падняў вочы на партрэт з

непарушным тварам. Ці можна было сабе ўявіць, што другой стрэлкі ўвогуле не існуе?

Яго ўзрушанасць суціхла. Ён выпіў яшчэ адзін глыток джыну, узяў белага каня і зрабіў спробны ход. Шах. Але ход быў відавочна няслушны, бо...

У яго ў думках міжволі ўсплыў даўні ўспамін. Ён убачыў асветлены свечкай пакой з вялікім ложкам, укрытым белай падшыванай коўдрай, і самога сябе, хлопчыка гадоў дзевяці-дзесяці, які сядзіць на падлозе, трасе скрыначку з кубікамі і шчасліва смяецца. Насупраць яго сядзіць маці і таксама смяецца.

Гэта адбылося прыблізна за месяц да яе знікнення. Гэта былі часы прымірэння, калі галоднае ныццё ў жываце было забыта, а яго колішняя любоў да яе на нейкі час аджыла зноў. Ён добра памятаў той дзень, пахмурны і дажджлівы дзень, калі вада цякла ручаінамі па шыбах і ў пакоі было так цёмна, што немагчыма было чытаць. Дзецям было няцерпна нудна ў цьмяным цесным пакойчыку. Уінстан енчыў і бурчаў, марна просячы есці, сноўдаўся па пакоі, раскідваў рэчы, абіваў нагамі шалёўку, пакуль суседзі не пачалі калаціць у сцяну, а малая сястрычка тым часам сядзела і ціха плакала. Урэшце маці сказала: «Ну, не плачце, я куплю вам цацку. Прыгожую цацку — вам спадабаецца», і пайшла ў самы дождж у маленькую крамку побач з домам, якая яшчэ час ад часу працавала. Вярнулася яна з кардоннай скрынкай з гульні «Змейкі і левіцы». Ён усё яшчэ памятаў пах мокрага кардону. Гульня была ўбогая. Дошка была патрэсканая, а маленькія драўляныя кубікі так кепска вытачаныя, што не клаліся на бакі. Уінстан панура і без цікавасці глядзеў на падарунак. Але маці запаліла свечку, і яны селі на падлогу гуляць. Хутка ён ужо ў дзікім захапленні крычаў і смяяўся, калі фішкі безнадзейна караскаліся па левіцах і саслізгвалі ўніз па змейках, вяртаючыся на

зыходныя пазіцыі. Яны згулялі восем разоў, кожны выйграў па чатыры партыі. Сястрычка, яшчэ занадта малая, каб зразумець сэнс гульні, сядзела, абапершыся на валік, і смяялася, бо смяяліся іншыя. І ўвесь вечар яны былі шчаслівыя разам, як некалі раней.

Ён выгнаў з думак гэты вобраз. Гэта быў фальшывы ўспамін. Такія фальшывыя ўспаміны час ад часу яго наведвалі. Але, ведаючы, чаго яны вартыя, можна было не хвалявацца. Нешта калісьці адбылося, а нешта не адбылося ніколі. Ён павярнуўся да дошкі і зноў узяў белага каня. І ў тую самую хвіліну конь выпаў у яго з рукі, грукнуўшыся аб дошку. Уінстан здрыгануўся, нібы ўколаты іголкай.

Пранізлівы гук фанфараў прарэзаў паветра. Гэта быў выпуск навін! Перамога! Фанфары перад навінамі заўсёды азначалі перамогу. Па кавярні нібы прайшла электрычная хваля. Нават афіцыянты здрыгануліся і наставілі вушы.

Фанфары абудзілі неверагодны шум. Узрушаны голас ужо нешта балабоніў з тэлегляда, але не паспеў ён пачаць, як патануў у буры радасных крыкаў з вуліцы. Навіна з дзівоснай хуткасцю разляцелася па горадзе. З таго, што ён мог разабраць у сказаным з тэлегляда, ён зразумеў: адбылося тое, што ён прадбачыў: патаемна сабраная і перакінутая па моры магутная армада, нечаканы ўдар па супраціўніку з тылу, белая стрэлка адрэзала хвост чорнай. Урыўкі радасных сказаў прабіваліся праз гаману: «Шырокі стратэгічны манеўр — дасканалая каардынацыя — канчатковы разгром — паўмільёна палонных — поўная дэмаралізацыя — кантроль над усёй Афрыкай — вайна адчувальна наблізілася да канца — перамога — найвялікшая перамога ў гісторыі чалавецтва — перамога, перамога, перамога!»

Уінстанавы ногі міжвольна торгаліся пад сталом. Ён не зрушыўся з месца, але ў думках ён бег, бег што

было моцы, ён быў з натоўпам на вуліцы і аглушальна крычаў ад радасці. Ён зноў паглядзеў на партрэт Вялікага Брата. Волат, які асядлаў планету! Скала, аб якую разбіліся азіяцкія орды! Ён падумаў, што яшчэ дзесяць хвілін таму — так, усяго дзесяць хвілін — ён усё яшчэ сумняваўся ў душы, не ведаючы, якую вестку прынясуць навіны з фронту — перамогу ці паражэнне. О, было пераможана штосьці большае за еўрапейскую армію! Шмат што змянілася ў ім з таго першага дня ў Міністэрстве Любові, але канчатковая, необходимая, збаўчая змена адбылася толькі цяпер.

Голас з тэлегляда яшчэ нешта казаў пра палонных, пра трафеі і пра страты, але крыкі на вуліцы ўжо трохі суціхлі. Афіцыянты вярнуліся да сваёй працы. Адзін з іх падышоў з бутэлькай джыну. Уінстан, акунуўшыся ў шчасныя летуценні, не заўважыў, як напоўнілася яго шклянка. Ён ужо болей не бег і не крычаў. Ён зноў быў у Міністэрстве Любові, усё было прабачана, душа ў яго была чыстая, як шкельца. Ён быў на лаве падсудных, ён прызнаўся ва ўсім, ён выдаў усіх. Ён ішоў па калідоры з белымі кафлянымі сценамі, з адчуваннем, што гуляе пад сонцам, а ззаду ішоў узброены ахоўнік. Доўгачаканая куля прабіла яму галаву.

Ён паглядзеў на вялізны твар. Сорак гадоў пайшло ў яго на тое, каб даведацца, што за ўсмешка хавалася за чорнымі вусамі. О, прыкрае недарэчнае непаразуменне! О, упартае самавольнае выгнанне ад дарагога ўлоння! Дзве прапахлыя джынам слязіны скаціліся па шчоках. Але ўсё было добра, усё было выдатна. Змаганне завяршылася. Ён перамог самога сябе. Ён любіў Вялікага Брата.

Дадагак

Прынцыпы навамоўя

Навамоўе было афіцыйнай моваю Акіяніі. Яно было распрацавана дзеля забеспячэння ідэалагічных патрэб Ангоцу, або Англійскага Сацыялізму. У 1984 годзе не было яшчэ нікога, хто б карыстаўся навамоўем як адзіным сродкам вусных і пісьмовых зносін. На навамоўі друкаваліся рэдакцыйныя артыкулы ў «Таймз», але гэта было складанай працай, на якую былі здатныя толькі спецыялісты. Меркавалася, што навамоўе канчаткова замяніць старамоўе (ці літаратурную (англійскую) мову, як бы мы яе назвалі) да 2050 года. Пакуль жа навамоўе паступова заваёўвала ўсё новыя пазіцыі, і члены Партыі ўсё часцей ужывалі навамоўныя словы і граматычныя канструкцыі ў штодзённых размовах. Варыянт, ужываны ў 1984 годзе і замацаваны ў Дзевятым і Дзесятым выданнях Слоўніка Навамоўя, быў толькі часовым варыянтам, у якім было яшчэ шмат лішніх слоў і архаічных формаў, што пазней мусілі быць скасаваныя. Разгледзім цяпер канчатковы, удасканалены варыянт, пададзены ў Адзінаццатым выданні Слоўніка.

Мэтаю навамоўя было не толькі забяспечыць сродкамі выказвання светапогляд і разумовыя звычкі прыхільнікаў Ангоцу, але і зрабіць немагчымым любы іншы лад мыслення. Лічылася, што калі ўжо навамоўе будзе раз і назаўсёды прынятае да ўжытку, а старамоўе будзе забытае, дык любая ерэтычная думка, гэта значыць думка, што адхіляецца ад прынцыпаў Ангоцу — будзе немагчымая, прынамсі, у той меры, у якой думка залежыць ад словаў. Слоўнік навамоўя быў пабудаваны такім чынам, што дазваляў перадаць дакладна і часам вельмі трапна тыя сэнсавыя значэнні, якія члену

Партыі хацелася б выказаць, разам з тым усе іншыя значэнні выключаліся, было немагчыма выйсці на іх нават ускосным шляхам. Гэта дасягалася часткова вынаходніцтвам новых слоў, але галоўным чынам — праз скасаванне непажаданых слоў і ліквідаванне ў астатніх словах нядобранадзейных значэнняў ды ўвогуле ўсіх пераносных значэнняў там, дзе гэта магчыма. Прывядзём толькі адзін прыклад. Слова *свабодны* яшчэ існавала ў навамоўі, але яно магло ўжывацца толькі ў выказваннях накшталт «Сабака свабодны ад аброжкі» або «Поле свабоднае ад пустазелля». Яно не магло ўжывацца ў сваім старым сэнсе «палітычна свабодны» або «інтэлектуальна свабодны», бо палітычная і інтэлектуальная свабода не існавалі ўжо нават як паняцці і таму не мелі наймення. У адрозненне ад скасавання відавочна шкодных слоў, скарачэнне слоўніка разглядалася як самамэта, і ніводнае слова, без якога можна абысціся, не мела права на выжыванне. Навамоўе прадугледжвала не пашырэнне, а *звужэнне* абсягу думкі, і скарачэнне да мінімуму выбару слоў пэўным чынам спрыяла дасягненню гэтае мэты.

Навамоўе грунтавалася на англійскай мове, якую мы ведаем цяпер, хоць шмат якія навамоўныя выказванні, нават калі ў іх і няма новаствораных слоў, наўрад ці былі б зразумелыя ў наш час. Словы ў навамоўі дзяліліся на тры асобныя класы, вядомыя пад назвамі слоўнік А, слоўнік В (або складаныя словы) і слоўнік С. Будзе прасцей абмеркаваць кожны клас асобна, а граматычныя асаблівасці мовы можна будзе разгледзець у частцы, прысвечанай слоўніку А, бо тыя самыя правілы стасуюцца да ўсіх трох класаў.

Слоўнік А. У слоўнік А ўваходзяць словы, неабходныя ў штодзённым жыцці, напрыклад, пры ядзенні, піцці, працы, адзяванні, падніманні і апусканні па

сходах, езджанні транспартам, гатаванні і гэтак далей. Ён амаль цалкам складаецца са слоў, якія мы ўжо маем, такіх як: *біць, бегчы, сабака, дрэва, цукар, дом, поле* — але ў параўнанні з сённяшнім слоўнікам колькасць іх абмежавана, а сэнс сцісла акрэслены. Яны былі ачышчаны ад усіх двухсэнсоўнасцяў і няяснасцяў. Наколькі гэта было магчыма, навамоўнае слова гэтага класу ўяўляла сабою прасты гук стаката, які азначаў *адзінае* вузкаакрэсленае паняцце. Было цалкам немагчыма ўжываць слоўнік А для літаратурных мэтаў або ў палітычнай ці філасофскай дыскусіі. Ён прызначаўся для выказвання простых і мэтазгодных думак, што датычыліся звычайна канкрэтных рэчаў або фізічных дзеянняў.

Граматыка навамоўя мела дзве выдатныя асаблівасці. Першай была амаль поўная ўзаемазамыняльнасць паміж рознымі часцінамі мовы. Любое слова ў мове (гэта датычылася нават найбольш абстрактных слоў, як, напрыклад, *калі* або *як*) магло быць ужытае як дзеяслоў, як назоўнік, як прыметнік і як прыслоўе. Не было ніякае розніцы паміж формамі дзеяслова і назоўніка, *калі* яны паходзілі ад аднаго караня, і ўжо адно гэта прыводзіла да знішчэння шматлікіх архаічных формаў. Слова *думка*, напрыклад, у навамоўі не існавала. Яно было заменена на *дум*, якое магло быць і дзеясловам і назоўнікам. Пры ўтварэнні такіх слоў не вытрымліваўся пэўны этымалагічны прынецп: часам у якасці адзінай бралася форма дзеяслова, а часам — назоўніка. Нават *калі* блізкія сэнсам дзеяслоў і назоўнік паходзілі ад розных каранёў, адзін з іх часта касаваўся. Напрыклад, не існавала слова *рэзаць*, яго сэнс з дастатковай поўнасцю выказваўся назоўнікам, дзеясловам *нож*. Прыметнікі ўтвараліся дадаваннем да назоўніка-дзеяслова суфікса *-ны*, а прыслоўі — суфікса *-на*. Так, напрыклад, прыметнік ад слова *прайд* быў *прайдны*, а прыслоўе —

праўдна. Былі захаваныя некаторыя цяперашнія прыметнікі, напрыклад, *добры, дужы, вялікі, чорны, мяккі*, але іх было вельмі мала. Яны былі малаўжываныя, бо практычна любы прыметнік можна было ўтварыць, дадаўшы *-ны* да назоўніка-дзеяслова. Не захавалася ніводнага цяперашняга прыслоўя, акрамя невялікае колькасці тых, што ўжо канчаліся на *-на*. Канчаток *-на* быў абавязковы. Слова *шмат* было, напрыклад, заменена на *вяліка*.

Да таго ж, кожнае слова — гэта датычылася ў прыцыпе любога слова ў мове — магло прыняць адмоўную форму праз дадаванне прыстаўкі *не-*. Сэнс слова ўзмацняўся прыстаўкай *плюс-*, а найбольш — прыстаўкай *звышплюс-*. Так, напрыклад, *нехалодны* значыла «цёплы», а *плюсхалодны* і *звышплюсхалодны* значыла адпаведна «вельмі халодны» і «надзвычай халодны». Як і ў цяперашняй мове, змест амаль кожнага слова можна было змяніць, дадаўшы да яго прыстаўкі-прыназоўнікі, гэтакія як *перад-, па-, над-, пад-* і гэтак далей. Дзякуючы ўсяму гэтаму ўдалося нязмерна скараціць слоўнік. Скажам, калі ёсць слова *добры*, няма патрэбы ў слове *дрэнны*, бо неабходны сэнс гэтак жа добра, ці нават яшчэ і лепш, выказваецца словам *нядобры*. У выпадку, калі два словы ўтваралі антанімічную пару, трэба было проста вырашыць, якое з гэтых слоў скасаваць. *Цёмны*, напрыклад, можна было замяніць на *нясветлы* або *светлы* на *няцёмны*, як каму падабаецца.

Другой адметнай рысай навамоўнае граматыкі была яе рэгулярнасць. Усе граматычныя формы, за нешматлікімі выключэннямі, падпарадкоўваліся аднолькавым правілам.

Тымі класамі слоў, якім дазвалялася змяняцца насуперак агульным правілам, былі займеннікі і дапаможныя дзеясловы. Усе яны захавалі свае ранейшыя формы, апроч займенніка *каму*, які быў скасаваны дзе-

ля непатрэбнасці. Зніклі таксама мадальныя дзеясловы *магу, можаш, хачу, хочаш*, іх сэнс быў цалкам ахоплены дзеясловам *мушу, мусіш*. Былі таксама пэўныя адхіленні ў словаўтварэнні, выкліканыя патрэбамі паскарэння і спрашчэння маўлення. Слова, якое цяжка вымавіць або можна зблытаць з іншым словам, аўтаматычна лічылася дрэнным словам. Тады часам дзеля мілагучнасці ўстаўляліся дадатковыя гукі або захоўвалася архаічная форма. Асабліва выразна гэта адчуваецца ў слоўніку В. *Чаму* зручнасці вымаўлення надавалася такая вялікая ўвага, станецца зразумела далей.

Слоўнік В. Слоўнік В складаўся са слоў, штучна створаных дзеля пэўных палітычных мэтаў: гэта значыць слоў, якія не толькі ў кожным выпадку мелі палітычны сэнс, але і настройвалі на пажаданы манер думкі тых, хто іх ужываў. Без поўнага разумення прынцыпаў Ангсоцу было цяжка ўжываць гэтыя словы правільна. У некаторых выпадках яны маглі быць перакладзеныя на старамое і нават на словы са слоўніка А, але звычайна гэта патрабавала доўгіх апісальных зваротаў і заўсёды губляліся пэўныя адценні. Словы са слоўніка В былі своеасаблівай стэнаграфіяй, калі цэлы шэраг паняццяў змяшчаўся ў некалькіх складах, і разам з тым яны былі больш дакладныя і пераканальныя, чым у звычайнай мове.

Словы са слоўніка В былі ва ўсіх выпадках складанымі словамі¹. Яны будаваліся з двух ці болей слоў або кавалкаў слоў, злучаных разам у лёгкую для вымаўлення форму. У выніку атрымліваўся заўсёды нazoўнік-дзеяслоў, які падлягаў агульным правілам

---

¹ Складаныя словы, як, напрыклад, *мованіс*, сустракаліся, вядома ж, і ў слоўніку А, але гэта былі ўсяго толькі зручныя скароты, якія не мелі адмысловай ідэалагічнай афарбоўкі.

словазмянення. Прыклад адзін прыклад: слова *дабрадум*, якое вельмі прыблізна можна перакласці як «добранадзейнасць», або, калі разглядаць яго як дзеяслоў, «думаць добранадзейна». Яно змянялася гэтак: назоўнік-дзеяслоў *дабрадум*; мінулы час *добрадумаў*; цяперашні час *добрадумае*; прыметнік *дабрадумны*; прыслоўе *дабрадумна*; аддзеяслоўны назоўнік *дабрадумнік*.

Словы ў слоўніку В будаваліся без ніякіх этымалагічных прынцыпаў. Словы, з якіх яны складаліся, маглі належаць да любой часціны мовы, маглі быць размешчаны ў любым парадку і маглі быць зменены любым манерам, каб толькі іх было лёгка вымаўляць і можна было распазнаць зыходныя формы. У слове *злачындум* (думзлачынства), напрыклад, *дум* стаяла на другім месцы, а ў слове *думпол* (Паліцыя Думак) — на першым, да таго ж у другім спалучэнні слова *паліцыя* страціла сваю другую частку. У слоўніку В захаваць мілагучнасць было цяжэй, і таму адхіленні ад агульных правілаў сустракаліся тут часцей, чым у слоўніку А.

Некаторыя словы са слоўніка В мелі вельмі тонкія адценні значэнняў, амаль няўлоўныя для тых, хто не меў цэласнага ўяўлення пра навамоўе. Разгледзім, напрыклад, такі тыповы сказ з перадавога артыкула *«Таймз»* *Старадумы ненутромчуюць Ангсоц*. На староўі найкарацейшым чынам гэта можна было б перадаць так: «Тыя людзі, чый светапогляд сфармаваўся да Рэвалюцыі, не могуць дасягнуць поўнага пачуццёвага разумення прынцыпаў Англійскага Сацыялізму». Але гэты пераклад недакладны. Па-першае, каб цалкам ахапіць сэнс працытаванага вышэй навамоўнага сказа, неабходна было мець выразнае ўяўленне пра тое, што значыць *Ангсоц*. Да таго ж толькі той, хто старанна засвоіў прынцыпы Ангсоцу, мог ацаніць

ую вобразную моц слова *нутромчуць*, якое азначала сляпую, безаглядную згоду з чым-небудзь, амаль неўяўляльную сённю; або слова *старадум*, неадрыўна звязанага з паняццямі злачыннай заганы і ўпадніцтва. Але адмысловым прызначэннем некаторых навамоўных слоў, у тым ліку і слова *старадум*, было не так выказаць значэнні, як разбураць іх. Гэтыя словы, дарэчы, нешматлікія, пашырылі свае значэнні да гэткай ступені, што ўвабралі ў сябе цэлыя плоймы слоў, якія цяпер можна было скасаваць і забыць, бо для выказання іх сэнсу дастаткова аднаго добра зразумелага слова. Найвялікшай цяжкасцю, якая паўставала перад складальнікамі Слоўніка Навамоўя, было не прыдумаць новыя словы, а, прыдумаўшы іх, вызначыць, што яны значылі, а прасцей кажучы, вызначыць, якія шэрагі слоў можна выкінуць з мовы.

Як мы ўжо бачылі ў выпадку са словам *свабодны*, словы, якія некалі мелі шкодныя значэнні, часам захоўваліся ў мове дзеля зручнасці, папярэдне ачышчаныя ад гэтых непажаданых значэнняў. Безліч іншых слоў, як, напрыклад, *гонар*, *справядлівасць*, *маральнасць*, *інтэрнацыяналізм*, *дэмакратыя*, *навука* і *рэлігія*, проста перасталі існаваць. Некалькі агульных слоў цалкам ахаплялі іх сэнс і, ахапіўшы, паглыналі іх. Усе словы, згрупаваныя вакол паняццяў «свабода» і «роўнасць», уліліся ў адзінае слова *злачындум*, а ўсе словы, што групаваліся вакол паняццяў «аб'ектыўнасць» і «здаровы розум», замяніліся цяпер адзіным словам *старадум*. Большая дакладнасць магла б быць небяспечнай. Ад члена Партыі патрабаваўся погляд на свет, падобны да таго, які мелі старажытныя яўрэі, якія ведалі, што ўсе народы, апроч іхнага, пакланяліся «фальшывым багам». Ім не трэба было ведаць, што тыя багі зваліся Ваал, Асірыс, Малох, Аштарта і гэтак далей: відаць, чым меней яны пра іх ведалі, тым лепей

было для іх прававернасці. Яны ведалі Ягвэ і прыказанні Ягвэ, і таму яны ведалі, што ўсе багі з іншымі імёнамі або іншымі атрыбутамі былі фальшывыя. Падобным чынам член Партыі ведаў, што лічылася добрымі паводзінамі, і вельмі цьмяна, у агульных рысах — магчымыя ад іх адхіленні. Яго палавое жыццё, напрыклад, цалкам рэгулявалася двума навамоўнымі словамі: *ползлачын* (палавая амаральнасць) і *дабрапол* (цнатлівасць). *Ползлачын* ахапляў усе магчымыя амаральныя палавыя ўчынкі — блудадзейства, чужаложніцтва, мужаблуддзе і іншыя праявы распусты, а таксама звычайныя палавыя зносіны, калі яны не мелі за мэту працяг роду. Не было патрэбы мець для іх паасобныя назвы, бо ўсе яны былі аднолькава значынныя і часцей за ўсё гэтак жа аднолькава караліся смерцю. У слоўніку С, які складаўся з навукова-тэхнічнай тэрміналогіі, часам узнікала патрэба даць адмысловыя назвы пэўным палавым адхіленням, але звычайнаму грамадзяніну такія словы былі непатрэбныя. Ён ведаў, што значыла слова *дабрапол* — звычайныя палавыя зносіны паміж мужчынам і жанчынай з адзінаю мэтай нарадзіць дзяцей, пры гэтым без фізічнага задавальнення жанчыны, усё астатняе было *ползлачынам*. У навамоўі часцей за ўсё было немагчыма прасачыць развіццё шкоднай думкі далей за разуменне таго, што яна шкодная; за гэтай мяжою проста не існавала патрэбных слоў.

Ніводнае слова ў слоўніку В не было ідэалагічна нейтральнае. Вялікая частка іх была эўфемізмамі. Такія словы, напрыклад, як *радлаг* (лагер прымуsoвай працы) або *Мінмір* (Міністэрства Міру, г. зн. Міністэрства Вайны), значылі амаль дакладна адваротнае таму, што яны меліся значыць. З другога боку, некаторыя словы выяўлялі адкрытае і пагардлівае разуменне сапраўднай сутнасці акіянійскага грамадства. Пры-

клад — слова *пролхарч*, якое значыла танняя забавы і хлуслівыя навіны, якімі Партыя карміла масы. Іншыя ж словы былі двухсэнсоўныя і мелі «добрае» значэнне, калі ўжываліся ў дачыненні да Партыі, і «дрэннае» ў дачыненні да яе ворагаў. Да таго ж было шмат слоў, якія на першы погляд здаваліся простымі скаротамі і выводзілі сваю ідэалагічную афарбоўку не ад значэння, а ад самой структуры.

Усе словы, якія мелі або маглі мець хоць нейкае палітычнае значэнне, былі, наколькі гэта магчыма, прыстасаваны да слоўніка В. Назвы ўсіх арганізацый, таварыстваў, вучэнняў, краін, установаў, грамадскіх будынкаў скарачаліся да звыклае формы, гэта значыць да адзінага лёгкага ў вымаўленні слова з мінімальнай колькасцю складоў, неабходных для разумення сэнсу. У Міністэрстве Праўды, напрыклад, аддзел дакументацыі, дзе працаваў Уінстан Сміт, называўся *аддок*, аддзел мастацкай літаратуры называўся *адліт*, аддзел тэлепраграм называўся *адтэл* і гэтак далей. Гэта рабілася не толькі з мэтай эканоміі часу. Ужо ў першыя дзесяцігоддзі дваццатага стагоддзя складанаскарочаныя словы і сказы былі адной з характэрных уласцівасцяў палітычнае мовы. Было заўважана, што тэндэнцыя да ўжывання скаротаў такога тыпу найбольш выявілася ў таталітарных краінах і таталітарных арганізацыях. Прыкладамі могуць быць такія словы, як *нацы*, *гестапа*, *Камінтэрн*, *рабкор*, *агітпроп*. Напачатку практыка ўжывання такіх слоў была адвольная і выпадковая, у навамоўі ж яны ўжываліся свядома. Было заўважана, што разам са скарачэннем слова звужалася і трансфармавалася яго значэнне, яно губляла большасць уласцівых яму раней асацыяцый. Словы *Камуністычны Інтэрнацыянал*, напрыклад, выклікаюць ва ўяўленні вобраз усеагульнага братэрства людзей, чырвоныя сцягі, барыкады, Карла Маркса

і Парыжскую Камуну. Калі ж узяць слова *Камінтэрн*, дык яно хутчэй нагадае нам пра цесна згуртаваную арганізацыю і выразна акрэсленыя ідэалагічныя прынцыпы. За ім стаіць штосьці гэткае ж звычайнае і сцісла мэтазгоднае, як крэсла або стол. Слова *Камінтэрн* можна вымавіць амаль не задумваючыся, тым часам як *Камуністычны Інтэрнацыянал* — гэта ўжо цэлае словаспалучэнне, над якім хочаш ці не, але затрымаешся хоць на хвілінку. Гэтак жа сама асацыяцыі, выкліканыя словам *Мінпраў*, меншыя колькасцю і больш падаюцца кантролю, чым асацыяцыі, выкліканыя спалучэннем *Міністэрства Праўды*. Гэтым тлумачылася не толькі схільнасць скарачаць словы там, дзе толькі магчыма, але і залішняе дбанне аб тым, каб кожнае слова лёгка вымаўлялася.

У навамоўі зручнасць вымаўлення пераважала над усімі іншымі характарыстыкамі слова, апроч дакладнасці значэння. Дзеля яе, там, дзе гэта было неабходна, заўсёды ахвяравалі рэгулярнасцю граматыкі. І ў гэтым была свая рацыя, бо дзеля палітычных меркаванняў якраз і патрабаваліся кароткія ўрывістыя словы з беспамылкова зразумелым значэннем, якія вымаўляліся хутка і выклікалі ў галаве ў прамоўцы як найменей асацыяцый. Словы са слоўніка В нават яшчэ і выйгравалі ад таго, што амаль усе яны былі падобныя між сабою. Амаль заўсёды гэтыя словы — *дабрадум*, *Мінмір*, *пролхарч*, *ползлачын*, *радлаг*, *Ангсоц*, *нутромчуць*, *думпол* і незлічоныя іншыя — былі двух- або трохскладовымі словамі з націскам, аднастайна размеркаваным на ўсіх складах. Ужыванне такіх слоў рабіла гаворку траскатлівай, адначасова ўрывістай і аднастайнай. А гэта было якраз тое, што патрабавалася. Мэтаю было зрабіць маўленне, асабліва калі гаворка ішла на тэмы ідэалагічнага характару, як мага больш незалежным ад свядомасці. Дзеля патрэб штодзённага

жыцца без сумнення было неабходна, хоць бы час ад часу, падумаць, перш чым сказаць, але калі члену Партыі даецца слова, каб выказаць палітычныя або этычныя меркаванні, правільныя думкі і ацэнкі павінны аўтаматычна вылятаць у яго з вуснаў, як кулі з аўтамата. Гэта дасягалася старанным вышкаленнем, мова давала надзейны і прасты інструмент, а структура слоў, іх рэзкаватае гучанне і нават пэўная наўмысная нязграбнасць — адпаведна духу Ангсоцу, яшчэ болей аблягчала справу.

Аблягчала справу і сціслая абмежаванасць выбару слоў. У параўнанні з цяперашняй мовай, навамоўе мела вельмі ўбогі слоўнік, а новыя спосабы яго скарачэння ўвесь час распрацоўваліся. І сапраўды, у адрозненне ад усіх іншых моў, колькасць слоў у навамоўі замест таго, каб расці з кожным годам, усё болей і болей памяншалася. Кожная страта была дасягненнем, бо чым меншы выбар, тым меншая спакуса разважаць. Канчатковай мэтай было зрабіць так, каб словы ішлі непасрэдна з глоткі, без ніякага ўдзелу вышэйшых мазгавых цэнтраў. Мэта гэтая адкрыта выказвалася ў навамоўным слове *качакрак*, якое значыла «кракаць як качка». Як шматлікія іншыя словы слоўніка В, *качакрак* мела два адрозныя значэнні. Калі толькі думкі, выкраканыя прамоўцам, былі ідэалагічна слухныя, яно значыла пахвалу і калі «*Таймз*» называў аднаго з партыйных прамоўцаў *звышплюсдобры качакракар*, дык гэта значыла сардэчны і поўны павагі камплімент.

Слоўнік С. Слоўнік С меў дапаможны характар у дачыненні да двух папярэдніх і цалкам складаўся з навукова-тэхнічных тэрмінаў. Яны нагадвалі навуковыя тэрміны, што ўжываюцца сёння, і былі пабудаваныя з тых самых каранёў, але, як звычайна, сэнс

іх быў сцісла акрэслены і былі зліквідаваныя ўсе непажаданыя значэнні. Яны падпарадкоўваліся тым самым граматычным правілам, што і словы з двух папярэдніх слоўнікаў. Вельмі мала слоў слоўніка С ужываліся ў паўсядзённых гутарках або палітычных прамовах. Любы навуковец або тэхнічны спецыяліст мог знайсці ўсе патрэбныя яму словы ў адмысловым спісе, складзеным выключна для яго спецыяльнасці, і часцей за ўсё ён меў вельмі цьмянае ўяўленне пра словы, што ўваходзілі ў іншыя спісы. Толькі вельмі нязначная колькасць слоў была агульная для ўсіх спісаў, і не існавала ўвогуле слоў, якія б апісвалі функцыі навукі як складу розуму або метаду мыслення, незалежна ад нейкіх канкрэтных яе галін. Не існавала нават і слова для паняцця «навука», а ўсе значэнні, якія магло заключаць у сабе гэтае паняцце, з дастатковай поўнасцю ахапляліся словам *Ангсоц*.

З усяго выкладзенага вышэй можна ўбачыць, што выказаць на навамоўі нейкія нядобрнадзейныя меркаванні было амаль што немагчыма. Вядома, можна было выказаць нават вельмі грубыя ерэтычныя думкі, нешта накшталт блюзнерства. Можна было б, напрыклад, сказаць: *Вялікі Брат нядобры*. Але гэтае сцверджанне, якое для добранадзейнага вуха гучала як відавочная бязглуздзіца, не магло быць падмацавана разумнымі аргументамі, бо адпаведных слоў проста не існавала. Варожыя Ангсоцу думкі маглі існаваць толькі ў няпэўнай, бясслоўнай форме і маглі быць выказаныя толькі вельмі агульнымі тэрмінамі, якія мяшалі ў кучу і асуджалі ўсе варожыя ідэі, пры гэтым нават іх дакладна не акрэсліваючы. Фактычна можна было ўжываць навамоўе для нядобрнадзейных выказванняў, толькі перакладаючы патаемна некаторыя словы назад на старамоўе. Напрыклад, сказ *Усе людзі роўныя*

быў цалкам прымальным сказам у навамоўі, але толькі ў тым самым сэнсе, што і старамоўны сказ *Усе людзі рыжыя*. У ім не было граматычнай памылкі, але ў ім гаварылася відавочная няпраўда — гэта значыць, што ўсе людзі маюць аднолькавы рост, вагу або сілу. Паняцце палітычнае роўнасці болей не існавала, і такім чынам гэтае другое значэнне слова *роўны* паступова знікла. У 1984 годзе, калі старамоўе ўсё яшчэ было звычайным сродкам зносін, тэрэтычна існавала небяспека, што той, хто ўжывае навамоўныя словы, можа прыгадаць іх пачатковыя значэнні. На практыцы таму, хто добра засвоіў прыёмы *двухдумства*, было няцяжка гэтага пазбегнуць, а праз пару пакаленняў і сама магчымасць гэткай памылкі ўжо не існавала. Той, у каго адзінаю мовай будзе навамоўе, ужо не будзе ведаць, што слова *роўны* мела некалі дадатковае значэнне «палітычна роўны» або што слова *свабодны* некалі значыла «інтэлектуальна свабодны», гэтак жа як і чалавек, які ніколі не чуў пра шахматы, ніколі не здагадаецца аб існаванні спецыяльных значэнняў у слоў *кароль* ці *слон*. Некаторыя злачынствы і памылкі ён проста не здолеў бы зрабіць, бо для іх не было наймення і таму іх было немагчыма сабе ўявіць. І можна было прадбачыць, што з цягам часу характэрныя ўласцівасці навамоўя зрабяцца яшчэ больш выразнымі — слоў будзе рабіцца ўсё меней і меней, значэнні іх будуць усё вузейшыя, і небяспека ўжыць іх не так, як трэба, будзе няспынна памяншацца.

Калі старамоўе раз і назаўсёды будзе адмененае, апошняя павязь з мінуўшчынай абарвецца. Гісторыя ўжо была перапісана, але недасканала правераныя рэшткі літаратуры мінулых часоў сям-там яшчэ захаваліся, і пакуль яшчэ старамоўе канчаткова не забылася, іх можна было прачытаць. У будучыні гэткія абрыўкі мінуўшчыны, нават калі яны і выжывуць,

будуць незразумелыя і неперакладальныя. Старамоўны тэкст можна было перакласці на навамоўе толькі тады, калі ён апісваў нейкі тэхнічны працэс або вельмі простыя штодзённыя дзеянні або ўжо быў сам ідэалагічна вытрыманы (на навамоўе — *дабрадумны*). Практычна гэта значыла, што ніводная кніга, напісаная прыблізна да 1960 года, не магла быць перакладзенай цалкам. Дарэвалюцыйная літаратура магла падлягаць толькі ідэалагічнаму перакладу — гэта значыць перакладу з трансфармацыяй сэнсу і мовы. Возьмем, напрыклад, добра вядомы ўрывак з Дэкларацыі Незалежнасці:

Мы лічым відавочнымі тыя ісціны, што ўсе людзі створаны роўнымі, што ім дараваны іх творцам пэўныя неадчужальныя правы, сярод якіх — жыццё, свабода і імкненне да шчасця. Каб забяспечыць гэтыя правы сярод людзей, усталёўваюцца ўрады, якія карыстаюцца ўладай са згоды падуладных. Што, як толькі любы ўрад пачынае парушаць гэтыя прынцыпы, народ мае права замяніць або зрынуць яго, каб усталяваць новы ўрад...

Было б абсалютна немагчыма перакласці гэта на навамоўе, захаваўшы сэнс арыгінала. Найбольшым набліжэннем да гэтай мэты было б растварыць увесь гэты ўрывак у адзіным слове *злачындум*. Поўны пераклад мог быць толькі ідэалагічным перакладам, пры якім словы Джэферсана ператварыліся б ва ўсхваляненне абсалютысцкай формы кіравання.

Значная частка літаратуры мінуўшчыны ўжо была перакладзена такім чынам. З меркаванняў прэстыжу было пажадана захаваць памяць пра пэўныя гістарычныя постаці, адначасова ўзгадніўшы іх дзейнасць з філасофіяй Ангсоу. Розныя пісьменнікі, такія як Шэкспір, Мілтан, Свіфт, Байран, Дыкенс і некаторыя іншыя, праходзілі такім чынам працэс перакладу: як толькі гэтая праца будзе завершана, іх арыгіналь-

ныя творы, а таксама ўсё іншае, што застаецца ад літаратуры мінулых часоў, будзе знішчана. Такі пераклад быў справай павольнай і складанай, і меркавалася, што скончаны ён будзе не раней за першыя дзесяцігоддзі дваццаць першага стагоддзя. Была таксама вялізная колькасць чыста спецыяльнай літаратуры — неабходныя тэхнічныя дапаможнікі і да таго падобнае, — якая мусіла прайсці такую самую перапрацоўку. І якраз дзеля таго, каб выдзеліць дастаткова часу на папярэднюю перакладчыцкую працу, для канчатковага пераходу на навамоўе была прызначана такая далёкая дата — 2050 год.

ЗМЕСТ

ФЕРМА. Аповесць	3
1984. Раман	92

Литературно-художественное издание

Оруэлл Джордж

СКОТНЫЙ ДВОР. 1984

Повесть. Роман

Минск, издательство «Мастацкая літаратура»

На белорусском языке

Літаратурна-мастацкае выданне

Оруэл Джордж

ФЕРМА. 1984

Аповесць. Раман

Рэдактар *Л. І. Каўрус*. Мастак *У. У. Даўгань*. Мастацкі рэдактар
А. І. Цароў. Тэхнічны рэдактар *Г. П. Тарасевіч*. Карэктар
К. У. Дзмігрыенка.

ІБ № 3538

Здадзена ў набор 24.10.91. Пади. да друку 04.09.92. Фармат
70×100¹/₃₂. Папера друк. № 1. Гарнітура школьная. Афсетны друк.
Ум. друк. арк. 16,90. Ум. фарб.-адб. 17,23. Ул.-выд. арк. 18,60. Тыраж
2500 экз. Зак. 1767. Цана 20 р.

Выдавецтва «Мастацкая літаратура» Міністэрства інфармацыі Рэспублікі Беларусь. 220600, Мінск, праспект Машэрава, 11.

Мінскі ордэна Працоўнага Чырвонага Сцяга паліграфкамбінат
МВПА імя Я. Коласа. 220005, Мінск, Чырвоная, 23.

Оруэл Дж.
О-70 Ферма: Аповесць; 1984: Раман / Пер. з англ.
С. Шупы: — Мн.: Маст. літ., 1992. — 411 с. — (Б-ка
замож. прозы).

ISBN 5-340-00745-6 (беларус.).

Оруэлл Дж. Скотный двор: Повесть; 1984: Роман.

Англіскі пісьменнік Дж. Оруэл (1903—1950) у сваіх анты-утопіях намаляваў гратэскавую карціну жыцця таталітарнай дзяржавы, паставіў праблемы, над вырашэннем якіх і сёння думае чалавецтва.

4703010100—135

М————— 171—92

М 302(03)—92

ББК 84.4Англ

ВЫДАВЕЦТВА
«МАСТАЦКАЯ ЛІТАРАТУРА»

**Купляйце і чытайце кнігі,
выдадзеныя па серыі
«Бібліятэка замежнай прозы»**

Гі дэ Мапасан
НАВЕЛЫ
(Францыя)

Альберта Маравія
ПАГАРДА
Раман
(Італія)

Жан-Поль Сартр
МУР
Аповесці і апавяданні
(Францыя)

**ВЫДАВЕЦТВА
«МАСТАЦКАЯ ЛІТАРАТУРА»**

**У 1992 годзе
ў серыі «Бібліятэка замежнай прозы»
будуць выдадзены таксама**

**Грэм Грын
СТАМБУЛЬСКІ ЭКСПРЭС**

Раман, аповесці

(Англія)

**Жорж Сімянон
ПАД СТРАХАМ СМЕРЦІ**

Раман, аповесці

(Францыя)

20 p.

W
A
S
H
I
N
G
T
O
N

[REDACTED]

W
A
S
H
I
N
G
T
O
N

W
A
S
H
I
N
G
T
O
N

W
A
S
H
I
N
G
T
O
N

